

KORFORDULÓN

ÍRTA

KOVRIG BÉLA

BUDAPEST, 1940

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

KORFORDULÓN.

Egyetlen magyar nemzedék szemei előtt pergett le a mennyei birodalom császárságának és az ottomán szultánátus összeroppanása, a Habsburgok, a Hohenzollerek s a Romanovok uralmi rendszerének összeomlása. A példátlan arányú történelmi változásokat elmélyítette a népek életformáinak átalakulása, az európai élet amerikanizálódása, Európa társadalmi kérdéseinek és feszültségeinek az Új Világ életében új arányokban való felbukkanása. Mindehhez járult a második ipari forradalom, amely a közlekedés forradalmosulása, az önműködő gépek fokozottabb használata, a gépkocsi, a repülőgép, a rádió, a film jegyében játszódik le.

Az elmúlt császárságok nyomában szociális forradalmak szele söpört végig a történelem országútján. Scheidemannok, Ebertek, Leninék, Radekéek szállták meg a hatalom bástyáit, hogy rövid vezérlésük után helyüket átengedjék azoknak a hatalmas, erősakarátú politikai egyéniségeknek, akik előkészítették a modern cezarizmusokat. A sebesen pergő világdráma egyik mellékszereplőjeként most itt áll a magyarság, miként történelme során annyiszor, két világhatalom mesgyéjén. Nyugodtan tekint körül, mert nem új a helyzete, nem új a szerepe. Az Árpádok korszakában a német-római szent birodalom és a keleti, görög császárság, Bizánc volt a magyarsággal szomszédos két nagy hatalom, hogy a későbbi századokban a császári hatalom és a magas porta váltsa fel a korábban reánk ható nagyhatalmak szerepét. A világháborút megelőző emberöltő során a pángermánizmus és a pánszlávizmus erővonalainak

keresztelésében éltünk. Most is egy, hatalmával V. Károly birodalmára emlékeztető uralom rendszere és egy új izlám súrolja határainkat. Most is hatalomközi helyzetben, két világbirodalom közé ékelődve nyugodtan élünk, mert jól tudjuk és ösztöneinkkel érezzük, hogy ilyen helyzet elősegítheti nemzetek fennmaradását, sőt — csak Belgium esetére gondoljunk — előmozdíthatja új nemzetek képződését is. Ki tudja, vajjon nem annak tulajdonítható-e a magyar uralom állandósulása a Kárpátmedencében, hogy szomszédságunkban mindig két világhatalom érdeke érintkezett.

Hazánk helyzetének sajátosságát napjainkban az adja meg, hogy nem csupán birodalmak között, de merőben eltérő szellemi világok között is éli a maga életét. A szomszédos hatalmak állami életének gócpontjai, Berlin és Moszkva ugyanis ma nem csupán politikai rendszerek középpontjai, hanem szellemi gyűjtőpontok, ahová és ahonnan szellem árad felénk is, — mindenfelé. Ez a bennünket környező barna és vörös világ a szomszédos bolygókkal együtt azonban nem nyugalmi állapotban levő, hanem gyors, belső átalakulásban feszülő, táguló politikai naprendszerek, amelyeknek jövője nem csupán belső életük törvényszerűségeitől, hanem más napok körül kialakult rendszerek vonzó-taszító erejétől is függ. Korfordulóhoz érkezett az emberi együttélés egész mindensége, mert valamennyi tényező, amelynek hatásától az emberközi viszonyok alakulása függ, egyidejűleg hat a gyökeres változás irányában.

Emberöltök során át Európa népeinek irányítói megegyeztek abban, hogy a létben a legmagasabb érték a jó, az igaz, a szép és mindháromnak állandó és legtökéletesebb viselője az Istenség. Megegyeztek abban, hogy minden egyéb társadalmi, kulturális, népi érték rangban ez után következik. A korforduló ott kezdődött, amikor az Isten igájából kirugaszkodó, az értékek hagyományos rendjével szemben lázadó emberi gondolat *önkéntesen* új rendjét állapította meg az értékek egymásutánjának, mondván: legfőbb érték az *önkéntes ember*, vagy a *gyümölcsöző tőke*, esetleg a vérségi értelemben *tiszta faji sűg*, netán az emberek arányos *anyagi szükségletkielé-*

gítése. Amióta a francia forradalmat előkészítő „felvilágosodás“ felborította az értékek természetes rendjét, az ettől elszakadt felfogású ember szüntelenül új értékrendszert szerkeszt, s mert önkényesen jár el, természetesen csak olyant fogad el, amely politikai, hatalmi, társadalmi magatartását igazolja. Ami tehát erkölcsi színezetet ad valaminő uralomnak: gondolatok, emberek, javak felett a hatalom gyakorlásának. Így alakulnak ki a *szellemi birodalmak*, amelyekhez azok tartoznak, akik ugyanannak az értékrendszernek a hitvallói. Így van birodalom, amelynek tagjai a vérségi értelmű tiszta fajiságot fogadják el legfőbb értéknek és ismét van birodalom, ahol a legfőbb érték az arányos szükségletkielégítés. Ezeknek a birodalmaknak a határai az emberek lelkében, gondolkodásában vonulnak és ezért nem esnek egybe ama országok határaival, amelyeknek irányítói különben magukévá tették a szellemi birodalom értékrendjét. Hazánk tehát nem csupán politikai, hanem szellemi értelemben is vett birodalmak tözsomszédságában él.

A szüntelenül változó értékrendek forradalmát gyorsítja az életkörnyezet változása, a technikai fejlődés következtében. A múlt embere hozzászokott a meglevőhöz és szerette azt. A ma embere hozzászokott a változáshoz és kívánja azt. Az európai élet amerikanizálódása oda vezetett, hogy a jellegzetesen mai ember nem elégszik meg a lassú, fokozatos fejlődéssel, hanem mindenben olyan gyökeres változást kíván, aminőt az előtte lepergett történelemben, technikai forradalomban, társadalmi átértékelődésben tapasztalt. A színház lassú eseményfolyását követte a filmtörténetek irama, a természethez kötött ló járását a gépkocsi, a repülőgép száguldása, a szonátákat és etűdöket a jazz-band, a ragtime-zene, a történeti stílusokat pedig a higiénikus modern épületkockák. Ahogyan az amerikai kiütésre uszítja a boxmérkőzések hőseit, akként a ma embere titkolt izgalommal örül minden versenynek, emberek, osztályok, népek közötti küzdelemnek, mert ettől is *szenzációt, újabb izgalmat, változást* remél. A vivere pericolosamente, a *veszélyes élet* elve nem azért népszerű, mert született *hős*, a ma embere, hanem mert *szenzációra, izgató újdonságra, meglepő*

változásra éhes. A ma emberének *idegésége* követeli meg, hogy az állam minden cselekvése *reform* legyen, hogy általában minden mássá váljék. Innen a *pan-reform* irányzata, *minden* életjelenség és társadalmi tény *gyökeres* módosításának *türelmetlen* sóvárgása. Ettől a szellemi és ösztönbeli állapottól csak egy lépés a pan-destrukcióig; minden meglévőnek felborítása az új, az egészen más, a hatalmas ismeretlen eljövetele érdekében.

Sok emberöltő nehéz munkájával kialakult egy értelmes nemzetközi munkamegoszlás, amelytől a nemzetek szellemi és vagyoni gyarapodása volt joggal remélhető. Ennek előfeltétele volt a pénztőkék, az áruk, az emberek, a szellemi javak szabad mozgása világszerte, politikai határookra tekintet nélkül. Ennek tulajdonítható Európa gazdagodása szellemiekben, anyagiakban a múlt század folyamán, ez a magyarázata az életszínvonal általános és jelentős emelkedésének a világháborúig. A nagyhatalmak féltékenysége, politikai vetélkedése kiváltotta az újabb háborúktól való félelmet, a kölcsönös bizalmatlanságot, az újabb nemzetközi összeütközésekre való állandó felkészülést, a gazdasági önellátásnak az elvét. A politika megbontotta a világgazdasági összefüggéseket, lehetlenné tette a nemzetközi munkamegoszlás és a piaci önkiegyensúlyozás érvényesülését és ezzel válságot teremtett a kapitalizmusban. A versenyzárlkodás háttérbe szorult, az önellátás elvéből és az ipari mozgósítások előkészítéséből a kötött zárlkodásnak új szervezeti formái alakultak ki. Az államok sokszor akaratlanul belevitték a szocializmust eredetileg kapitalista gazdasági rendszerükbe és ma is tart az ellentétes alapelvű gazdaságpolitikai törekvések kereszteződése, hibrid formáiknak szüntelen változása. Már nem élünk kapitalizmusban, de szocializmusban sem. Korfordulón vagyunk. Ez nem jelenti azt, hogy Európán kívül nincsenek friss, eleven kapitalizmusok, a korai kapitalizmus minden társadalombontó, néprontó kíséző jelenségével, így a legutóbbi évekig volt japán kapitalizmus, Dél-Amerikában és Dél-Afrikában pedig még a korai kapitalizmus jelenségeivel találkozunk. Ezeknek fejlődése, térfoglalása természetesen gátat vet az európai kapitalizmus térhódításának, márpedig

expansió nélkül sorvadásnak indul minden kapitalista gazdálkodás. Ezért szükségképpen új gazdasági forma felé haladunk. Ez a gazdasági átalakulás természetesen új társadalmi szerkezetet vált ki és a gazdálkodás szellemiségének és életformájának átalakulása megköveteli az ennek megfelelő államigazgatási, államszervezeti formának kialakítását. Az irányított, a kötött gazdálkodás, a szocializmussal ötvözött kapitalizmus állama nem lehet az, ami megfelelt a liberalizmus XIX. századbeli többé-kevésbé szabad kereseti gazdálkodásának. Új államiság felé haladunk, hiába: korfordulón vagyunk. Fel kell ismerünk, hogy az emberi együttélés létező közberendezései nem felelnek meg a ma embertípusának, egyéni és gazdasági életformájának, az irányított gazdálkodás, a felfokozott ütemű nemzeti élet követelményének.

A hazaszeretet, a szülők, az ősök földje felé forduló, a le-tűnt nemzedékek szellemi értékeit a hagyományokban ápoló patriotizmus a meglevő értékeket konzerváló, a családokat egy haza ölén egybetartó és a hazáért minden áldozatra képesítő érzület, gondolat ma sem lankadó törekvés. A hazaszeretetet a nép értékeinek, a nemzet sajátosságainak felismerésével, művelésével, a saját nemzetiség nagyratartásával kiegészítő nacionalizmus hozzájárult a patriotizmus elmélyítéséhez, a nemzeti együvértartozás tudatához, a közért való áldozatkészség növeléséhez. A nacionalizmus azonban eltorzult ott, ahol egyes nagyhatalmak gazdasági imperializmusának eszközévé, vagy egyes népek önfelmagasztalásának és ezzel más népek megalázásának tényezőjévé vált. A szűk európai térben együtt élő, egymással surlódó nemzetek nacionalizmusa tehát vagy verseny-nacionalizmussá, vagy öncélú imperializmussá alakult át. A nép hiúságának legyezgetéséből politikai tőkét kovácsoló közéleti emberek betegesen érzékeny hiúságra nevelték népüket azzal, hogy minden nemzetközi ütközéskor feljajdultak a nemzeti presztízs csorbulásán és a nemzet nacionalista ösztön-életét felabajgatva, egymáson túltettek az ellentétek keresésében és a gyűlölet szításában. A nacionalizmust meghamisították, visszaéltek a nemzetek természetes önbecsülésével és önszeretetével. Egyes nemzetek megszűntek egymás gondolat-

világában és érületében tisztelni azt, amit saját nacionalizmusukban vitathatatlan értéként nagyrabecsültek. Amíg a kereszténységtől ápolt hazaszeretettől áthatott nacionalizmus a nemzet erősítése mellett lehetővé tette a nemzetek együttműködését, addig a gazdasági és öncélú uralmi imperializmussá torzult verseny-nacionalizmus a nemzetek között kölcsönös lenézéshez, egymás megvetéséhez, a nemzetközi együttműködés és ezzel az emberi együttélés válságához vezet. Végző kifejlődése ez annak a folyamatnak, amely a francia forradalommal és ennek szellemiségével indult. Fordulóhoz kell érnünk ezen az úton is, mert az elfajzott nacionalizmus szükségképen a kultúrértékek és ezeket hordozó népek emberhez méltó életének a megsemmisüléséhez vezet.

Új életformák felé fordulunk. S önmagunktól kérdezzük, vajjon ezt nem találjuk-e meg abban a másban, amit a totális államok rendszerének nevezünk. Itt álljunk meg egy szóra. A rendszerek csak a gondolkodók fejében vannak, nem pedig a társadalmak életében. A történelem során egyetlen nemzet sem élt valaminő rendszer szerint. Így például az államtól teljesen kötetlen gazdálkodás, a gazdasági liberalizmus, a maga elvi tisztaságában még a liberalizmus XIX. századában sem volt meg sem Angliában, sem más országban. A szocializmust tiszta elképzelésében még Szovjetországban sem tudták megvalósítani, annak dacára, hogy ebben az államvezetést semmi sem korlátozta és az ország természeti kincsei lehetővé tették a teljes önellátást, tehát a kapitalista országoktól elkülönült önálló politikai és gazdasági életet. Az élet mindig a meglevő szellemi, lelki, gazdasági, hatalmi helyzetek és adottságok szerint fejlődik és a hatalom gyakorlói ezt a fejlődést sohasem tudják természetadta irányától annyira eltéríteni, hogy a társadalom egyetlen elv érvényesülését jelentő rendszerbe fejlődjék.

Vegyük figyelembe azt is, hogy ahány totális állam, annyi féle. Ha keletkezésüket tekintjük: Németországban a versaillesi renddel és gazdasági következményeivel szemben támadt nemzeti ellenállás következménye. Olaszországban a fasizmust a nyugati szövetséges hatalmakban való csalódás, az állam

tehetetlensége feletti elkeseredés és a középosztály gazdasági elesettségéből származó forradalmi hangulat váltotta ki.

Portugáliában Salazart az a katonai diktatúra segítette uralomra, amelynek vezetői megelégtették a portugál parlamentáris demokrácia állandó kísérő jelenségeit, a valóságos államcsődöt és az államügyek bölcs vitelét meghíúsító örökös kormányválságokat.

A német birodalomban az állam az árja faj eszköze. A fasizmusban az állam a legmagasabb érték, öncélú, minden, ellene, kívülre semmi sem számít. Salazar Portugáliában tagadja az állam mindenhatóságát, erős állam keretében, erős családoktól és jól szervezett autonóm hivatásrendektől várja a társadalomnak azt az egészséges öntevékeny életét, amely a nemzet gyarapodásához vezet.

A nemzeti szocializmus nem törekszik semminemű gazdasági, vagy társadalmi rendszer megvalósítására, hanem minden gazdasági és társadalmi erőt a hadigazdálkodás és ezen keresztül a hadseregfejlesztés érdekében tömörít, hogy a német haderő felszabadítsa a német nemzetet Versailles alól. Olaszország egy korporációs gazdasági rendet valósít meg, de anélkül, hogy a magántulajdon intézményéhez és az egyéni gazdasági kezdeményezés elvének mellőzéséhez nyúlna. Portugália ugyanezt az elvet követi, azzal a különbséggel, hogy a korporációk nagy része még hiányzik, de amelyek működnek, az olaszokénál az államtól függetlenebbek.

Az említett totális államokban új gazdasági vagy szociális rendszert nem valósítottak meg. Amit valóra váltottak: a jövedelemmegoszlás módosítását a kizárólag keresetükből élők s a többgyermekes szülők javára, a munkás személyiségétől elválaszthatatlan munkának a megbecsülését, a munkarendszer tökéletesítését és az irányított gazdálkodásnak megfelelő gyors, szakszerű és rugalmas gazdasági és munkaügyi igazgatást. Mindhárom államban ez a munkakedvet fejlesztette, mert közmeggyőződéssé vált a munka és ezzel a munkás megbecsülése és a társadalmi igazság érvényére irányuló állandó, komoly és eredményes törekvés. Szovjetoroszországot nem említjük a totális államok sorában, mert ezzel szemben még a közelmúlt-

ban a totális államvezetésnek olyan tekintélye tiltakozott, akinek álláspontját kénytelenek vagyunk figyelembe venni. Marad Rooseveltnagy kísérlete, az Új Sáfárkodás. Új életforma? Sikere esetén valóban új lenne az amerikaiak számára, de nem előttünk, akik az Óvilágban már számos viszonylatban megismertük a szocializmusnak beépítését a kapitalizmusba. Mert az utóbbi években csak erre történt kísérlet, amelyre alkalmat Amerikában ugyanaz a jelenség adott, mint korábban Európában: a versenykapitalizmusnak átfejlődése a monopolkapitalizmus zsákutcájába. Balul ütött ki, gyorsabban, mint bárhol más közösség életében, mert hiányzott az ehhez nélkülözhetetlen erőteljes, jól szervezett államhatalom. Rooseveltnagy túl későn, csupán akkor vette észre a sorrend elvételét, amikor a végrehajtó hatalom kiépítésének belpolitikai feltételei már megsemmisültek. A *reform*, az új életforma helyett íme a kialakult helyzet: közel 9 millió munkanélküli, a közületek jórészen alig leplezett csődje, az üzlet krónikus pangása. Nem, az Újvilágban sem bontakoztak ki új, reménykeltő szociális életformák.

Amikor mi, magyarok számára keresünk egy átalakuló kornak megfelelő életformát, jól tudjuk, hogy ez sem felelhet meg egy önkényesen gondolkodó emberi fejjel ötletszerűen elgondolt rendszernek, hanem ezt is a létező adottságokra figyelemmel, a fokozatos fejlődés elve szerint kell megvalósítanunk, ahogyan pl. a német nemzeti szocialisták is reá építették számos intézményüket azokra az alapokra, amelyeket általuk súlyosan bírált és elítélt korábbi német kormányzatok raktak le. Senki se agyaljon ki légüres térben nálunk sem egy új gazdasági, vagy szociális rendszert, hanem vállvetett erőfeszítéssel a meglévőből kiindulva fejlesszünk ki egy a mai magyarság társadalmi és gazdasági átalakulásának, a szociális követelményeknek és az irányított gazdálkodás természetének megfelelő szociális közberendezést. Ennél a minden tetterős magyarra háruló építő munkánál tartsunk szem előtt néhány időszerű irányelvet.

Az új szervezeti formák és működésüknek alapelvei ok nélkül ne sértsék a szomszédos nagyhatalmak érzékenységét,

de ne segítsék elő közberendezéseinknek hozzáidomulását sem a szomszédos hatalmak megfelelő közintézményeihez.

Az újabb szervezeti formák kialakításánál ne csupán a gazdasági, szociális, igazgatási célszerűségekre gondoljunk, hanem mindenekelőtt arra, hogy ezek megfeleljenek a magyar lelkiségnek, a magyar ember természetének és ezzel szabadságigényének.

Minél nagyobb nemzeti teljesítmény kiváltását segítsék elő az új szervezeti formák, mert ismerjük be, hogy mezőgazdasági terméseredményeink és az átlagos munkateljesítmény aránytalan a magyar föld termőerejéhez, a természettudomány fejlődéséhez, a magyar ember munkaerejéhez és értelmi színvonalához képest.

Ki kell alakítanunk a nemzeti munkának a magyar emberhez illő rendjét és annak korszerű szervezetét. Ez csak akkor lehetséges, ha a munkát tekintjük nemzeti életünk és felemelkedésünk elsődleges tényezőjének és a munkateljesítményt fogadjuk el kizárólagos társadalmi rangadónak.

Nehéz helyzetben élünk, de mindig ebben éltünk. Tatár, török megtaposott, darabokra téptek, de a történelmi csoda csak megismétlődött, — nemzetként fennmaradtunk. Pedig a mainál sokkal súlyosabb időket szenvedtünk. Most is önérzetes bizalommal tekintünk jövőnkbe: a sors megadta nekünk, hogy nemzedékünk elszánt fegyelmével, magabízó, megfontolt nyugalmával s önmagát felülmúló erőfeszítésével kiérdemelheti a későbbi magyar nemzedékek elismerését.

A szerzőnek ezek a fejtegetései először 1939 decemberében, a Magyar Szemle XXXVII. kötetének 4. (148.) számában jelentek meg.

AZ OROSZ FORDULAT.

Cassano — Trebia — Novi! Mint egykor a déli barbár, Hannibal, döngő léptekkel tapos Itália százszorosán megszentelt földjén az északi barbár: Szuvarov. Ugyan mit keres? Vájjon mi hozta a messze nyugatra a Kaukázus orosz haderejének rettegett parancsnokát? Micsoda érdek védelmében tette meg hosszú, hosszú, fáradságos útját a kozák ármádia, hogy idegen népek ámuló szemei előtt letiporja az elbizakodott direktórium lombardiai hadait? Miért gyötrődtek a hideg észak fiai Itália perzselő napja alatt, miért lelte korai halálát annyi orosz anya gyermeke az Alpeselek hólepeltakarta sziklasírhíjjaiban? Vájjon ismét — miként egykor Poltavánál — az orosz állam létének védelme hívta-e seregbe az orosz harcosokat? Harcolt már az orosz a svédek királyával, a nagy Fridericuszal és az ozmán hatalom ellen. Harcolt, mert megkövetelte azt az orosz érdek. De vájjon minő orosz érdek fűződhetett ahhoz, hogy ne viruljon az új köztársaság, a Cisalpin republika és hogy ki legyen az úr a szárd területek felett? Nem. Cassanonál és Novinál Szuvarov nem orosz érdekből tört lándzsát Moreauval, a tét nem az orosz vagy a francia hegemónia kérdése volt, hanem hogy Európát Isten kegyelméből uralkodó autokraták kormányozzák-e, vagy a nép vegye-e kezébe sorsának irányítását? A bizánci autokrácia és a francia forradalom eszménye, a népszuverénitás kelt Novinál bírókra. Cassanonál Bizánc azért hatolt be a latin-germán nyugatba, annak problémakörébe, hogy a bizantizmus világképében vallásos színezetű autokrácia erejével az abszolutizmus elvét

oltalmazza a jakobinizmus szülöttének, a demokráciának ostroma ellenében. Európa problémájáért harcolt Trebiánál Szuvarov, az európai abszolutizmus és a demokrácia kérdése vonta be Oroszországot a koalíciós háborúk küzdelmébe, a „fehér cár“ emelte magasra az abszolutizmus fehér lobogóját, amely alatt küzdő seregek megtépázták a „nagy Usurpator“ kezéből kiesett trikolor. Cassanonál, Trebiánál, Novinál Oroszország bevonult Európa problémakörébe, behatolt és bekapcsolódott az európai politikába. A nagy európai kérdésekben határozó bécsi kongresszus, a laibachi és veronai konferenciák tárgyalásain nehéz, súlyos szavakban hangzottak el az orosz diplomaták követelései. Oroszország, a cár, az autokrácia, az „igazhit“ nevében diktált, hogy megváltsa az igazhitűek szerint látszatkultúrában sorvadó Európát.

Az orosz miszticizmus ködébe burkolva nyomult előre a cári hadsereg Európa forradalmi viharsarka, Párizs felé. A gárda összetört, Párizs kapitulált. Bizánc bevonult Párizs falai közé, hogy kiirtsa az újítás mételyét, hogy „felszabadítsa“ a lelkeket a „forradalmi ideológia diktatúrája alól“, hogy „megváltsa“ a bűnös, eretnek, nyugati civilizációt. A Szajna-parti vilié lumiére szellemének éles, hideg világossága azonban foszlányokká tépte az orosz tisztek lelkét megülő orthodox miszticizmus fullasztó homályát és megvilágította előttük az „emberi haladás“ útját. Az orosz sereggel Bizánc vonult be Párizs falai közé, a hazatérő orosz tisztikarral viszont Párizs szelleme hatolt be Oroszország szívébe. Az autokrácia felkent heroldjainak, az orosz tiszteknek lelke megtelt Párizs szellemével, az alkotmányosság, szabadság utáni vágy fiatal szíveket perzselő hevével. A hazatérő tiszti gárdának tagjai már többé nem keresték fel a moszkvai Szent Szergej és a kievi Lavra kolostorok csodatevő ikonjait, hanem megszervezték az „Általános Jólét Ligáját“, hogy alkotmányos királyság létesítésére törekvő mozgalmukat állandó központból irányíthassák.

Míg I. Sándor diadalmasan hordozta Európán végig az autokrácia fehér lobogóját, addig Taticsef, Novikoff hívei a felvilágosodás szellemének apostolaiként a társadalmi megújodás szükségét hirdették és Szeranszkij, ideológusokat

jellemző naivitással, császári ura elé terjesztette politikai reformokat célzó javaslatát. Midőn a társadalom felső rétegeihez tartozók reformmozgalmával szemben a cár mindenható minisztere, Araksejeff kegyetlen rendszabályokkal felelt, kitért a nyugati szellemtől áthatott lelkületű tisztek (dekabristák) forradalma, amelynek alig egy pillanatra fellobbanó lángja élesen megvilágította az orosz társadalmat megosztó szakadékokat. A dekabristák lázadása feltárta az orosz társadalom kettőzöttségét, kitűnt, hogy Nagy Péter reformjai által az orosz fejlődés iránya megtört, mert az európai köntösbe bujtatott orosz szellemben tovább is moszkovita maradt, a társadalom egy része pedig lelkileg is odasimult idegen köntöséhez, elvesztette szellemének sajátos jellegét, gyökértelessé vált. A napóleoni háborúk eseményei a cárok birodalmát belevonták Európa államrendszerébe. Oroszország elzárkózottsága megszűnt és az európai gondolatok behatoltak az ortodoxia sáncai közé. Míg nyugaton a konzervatív tábor egységesen védte nemzeti társadalmának hagyományos politikai intézményeit, addig Nagy Péter erőszakolt reformjaitól és a nyugati szellem behatolásától megosztott vezető császárhű körök a társadalom kettőzöttségének megfelelően két táborba szálltak, hogy a politikai ellentétek harcát egymással vívják meg és ne a forradalmi újítoknak egyre növekvő rétegével. A „parvenu“ kereskedő- és hivatalnokváros, Pétervár gyökértelessé társadalmának és európai kozmopolita szellemének reakciójaként bontakozik ki az ősi orosz bizáncinizmus papi, az öikuméniai zsinatok szellemétől terhes, szlavofil ideológiája. A császári ura iránti tisztelete mellett Európa intézményeiért lelkesedő Pétervár reformmozgalmaival — szapadnik-irány — szemben Moszkvában kifejlődött egy új — szlavofil ideológia, melynek prófétái egységes világgépbe olvasztják az orthodoxia vallásos és az autokrácia politikai szemléletét. Moszkva és Szent-Pétervár, szlavofilizmus és szapadnik-irányzat, az ősi bizánci szellem és a modern európai gondolat a messianizmus tüzevel csapott össze, a megváltás szenvedélyével, de oroszos gyűlölettel, mert mindegyik a maga módja szerint akarta „megváltani“, az egyik a nyugati civili-

zációt (szlavofil), a másik a szláv világot (szapadnik). Két világ, két ideológia hívei keltek harcra változó erővel, de változatlan gyűlölettel, mert a történelem tanúbizonysága szerint az orosz — akár ősi „barbár“ kultúrája, akár a nyugati civilizáció köntösében — gyűlölettel, ököllel, vassal, tűzzel akarja megváltani az embert annak szenvedésétől, bűnétől, keresztjétől. Az emberi megváltás sajátos koncepciói az orosz ideológiák. Hithirdetői nem érik be azzal, hogy magukra vegyék a keresztet, az egész „megváltandó“ emberiséget akarják a Golgothára hurcolni.

Midőn egy nemzet világhatalmi szerepre tesz szert, vagy a múltó balsors azt a megpróbáltatások mélységeibe taszítja, gondolkodó fiaiban felmerül a nemzeti lét legnagyobb problémája: a nemzet történelmi szerepének a kérdése. Oroszországnak a múlt század első felében elfoglalt világhatalmi pozíciója is felvetette az orosz nemzet történelmi hivatásának problémáját. A Nagy Péter európai szellemét ápolók a kérdésre gyorsan megtalálták a feleletet: Oroszországnak a történelmi hivatása az, hogy — mint az egyetlen európai kultúrkörbe tartozó európai és ázsiai birodalom — Európa és Ázsia között a nyugati szellemnek közvetítője legyen és a megkövesedett keleti kultúra homályában élő nemzeteket keletre irányuló politikai és kulturális terjeszkedéssel belevonja az európai, valóságban az egyetemes emberi civilizáció körébe. E történelmi misszió teljesítésének, a nyugatosok (szapadniki) szerint, természetes előfeltétele, hogy Oroszország szakítson részben bizánci, részben ázsiai intézményeivel és fogadja el azokat az európai szellemtől áthatott politikai, gazdasági és társadalmi életformákat, amelyek (az jo-es években) a modern európai gondolat megnyilatkozásainak tekinthetők (alkotmányos politikai rendszer, egyház és állam szétválasztása, szabad iparúzés, a jobbágyság felszabadítása). A szapadniki szerint, ha eszméiket az orosz kormányzat magáévá teszi, megváltja az orosz és az ázsiai népeket az autokrácia és a feudális gazdasági viszonyok által előidézett gyötrelmekről.

Míg a császárhú reformerek (szapadniki) Oroszországnak és a Kelet népeinek az európai kultúrába való felölelésétől remélték az ember szenvedéseinek megszűnését, az „egyetemes emberi civilizáció“ kifejlődését és megerősödését, addig az ó-konzervatív szlavofil ideológusok az orosz múltra, sőt azon túl az orthodoxia hagyományaira, Bizáncra tekintve vissza, a történelem folyamatából vélték kiolvasni a szlávok útját, amelyen Oroszországnak, mint a világ leghatalmasabb szláv birodalmának a jövőben haladnia kell. A szlavofilek szerint Oroszország túlerős, túlhatalmas ahhoz, hogy az európai államrendszerbe, mint annak egyik, bár nagyhatalma helyezkedjék el. A történelem az oroszokat megtanította arra, hogy Európa csalfa játékot űz Oroszországgal, midőn az utóbbira az európai kultúra terjesztésének feladatát rója, mert mikor az orosz a közel keleten kívánta az európai civilizációt terjeszteni, útjába Németország és Ausztria állott, távol-keleti „kultúrmunkásságának“ útját pedig Anglia keresztezte. Ilyen hatalmas birodalom pedig nem elégedhetik meg alárendelt szerepekkel, mint pl. 2—3 millió nomád mongolnak letelepítésével. Az európai civilizáció körébe Oroszország nem tarthatik, mert annak hordozója szerepében a fehér cárok birodalma „hatalmas feleslegesként“ tűnik fel. Az orosz nemzet kultúrérték, értékes önmagában, becses nemzeti sajátosságainál fogva, tehát európai ornamentikával felcicomázni és ősi romlatlan lelkületét Európa szellemével átítatni több, mint felesleges.

Danilevszky „Oroszország és Európa“ című munkájában, amelyet Dosztojevszky méltán nevezett a szlavofilek bibliájának, lerombolta Európának a múlt században sok orosztól tömjénezett szobrát. „Nincs Európa“, írja Danilevszky „az csak Ázsiának nyugati félszigete“. Oroszország Makedóniai Fülöp és Nagy Sándor birodalmának történelmi utódja, azé a keleti birodalomé, amely időlegesen Róma uralma alá jutott, de a katolicizmus kettéhasadása révén a nyugat igájából újra kiszabadult. Európa a római birodalomból kibontakozott latin-germán kultúrkör, Oroszország pedig a kultúrának ebbe a latin-germán körébe sohasem tartozott. Nagy Károly állam-

rendszerén kívül állott, a hűbéres kor lovagi romantikája az orosz érzelmi világra nem hatott, a nyugat skolasztikája nem köszöriülte ki az orosz gondolatot és a középkori dogmatikus merevséggel szemben Szuszdaliban sohasem jelentkezett a protestantizmusnak bárminő reakciója.

Miként a latin-germán európai kultúrkör a római császárság tevényéből sarjadt ki, akként a keleti görög szláv kultúrkör bizánci, görög császári eredetű. Skandináviának Bizánccal és Bagdaddal folytatott kereskedelméből fejlődött ki az első orosz kultúrközpont, Kiev. Kiev urainak gazdagodást lehetősége pedig a bizánci piac felvevőképességétől és az odavezető út biztonságától függött, Kievnek viking hercegei (pl. a varég Oleg) alatt Bizánccal folytatott hadjáratok többnyire kedvező kereskedelmi szerződések megkötését célozták. Miután a Dnjeper-Volkov vidéki szláv törzsek és Kiev gazdasági élete jóra vagy rosszra akként változott, hogy mennyiben sikerült Bizánctól kedvező kereskedelmi szerződések kiereszkolni és az ottani piachoz vezető utat a bessenyők rabló hadaival szemben biztosítani, Kiev viking nagyhercege a Dnjeper és Volkov folyók vidékén élő szláv törzsek egyesítésére kényszerült. A bizánci kereskedelemhez fűződő érdekek tartották össze a kievi nagyhercegségben az érdekelt szláv törzseket.

A kievi uralom alatt a viking-bojár elemek nagy ingó vagyonra tettek szert. Külkereskedelmi tevényiségük során Bizánctól magukkal hozták a görög császárság fejlett kultúrájának megnyilatkozásait, az ikon festészetet, az ötvösművészet fém-csipkézeteit. A görög vallási és nyelvi kultúra megismerésének és terjesztésének megkönnyítése végett Kievben humanista iskola létesült. A bizánci egyházjog befolyása alatt görög terminológiában szövegezve szerkesztik az első orosz törvénykönyveket, a „ruszkaja pravdat“, amelynek rendelkezései révén az ősi orosz kereskedelmi és hitélet bizánci formulák szerint alakult. A keresztény hittérítők és az első oroszországi keresztény papok Bizánctól költöztek Kievbe, sőt onnan északabbra az általuk alapított klastromokba. A görög eredetű papi hierarchia fejlesztette ki az orosz családi és örökösödési jogot, bizánci görög ének hangzott el Kiev temp-

lomaiban, görög szó hirdette Isten igéit a templomi szószék-ről. Az orthodox egyház szláv nyelve bizánci hatások alatt fejlődött ki és a görög hasonlatokat és mondatszerkezeteket a szláv papi stílus gondosan követte.

Vallásos, kulturális, művészeti, kereskedelmi hitelélet és miként látni fogjuk, politikai intézmények egyaránt Bizánc hatása és szellemi uralma alatt fejlődtek ki Oroszországban, csodálatot válthat-e ki tehát Danilevszky állítása, hogy Bizánc utóda Oroszország.

„Európa és Oroszország“ szembeállítását a szlavofilek szerint a kérdésnek pontatlan feltevése, mert Európa kultúr-történelmi, Oroszország pedig politikai-földrajzi fogalom. Nem Európa és Oroszország, hanem — a római és bizánci eredetű — latin-germán és görög-szláv kultúrkörök állanak egymással szemben. Orosz kultúrkört a szlavofilek elmélete nem ismer. Oroszország szerintük csak egy torzó, amely teljessé csak akkor válik, ha a szláv kultúrkörbe tartozó nemzetek — Danilevszky szerint — Lengyelország, Csehország, Szerbia, Románia és Magyarország, Oroszországgal együtt az utóbbi vezetése alatt egy átfogó pánszláv szövetségbe tömörülnek. Nehogy egyesek úgy véljék, hogy e pánszláv törekvés csak szláv kultúrcélokot követ, Danilevszky kifejti, hogy a szláv kultúregység elérése a magasabbrendű, a politikai egység kiküzdése pedig az alacsonyabbrendű feladat, már pedig az alacsonyabbrendű feladatok megoldása teszi lehetővé a magasabbra kitűzött célok elérését. Röviden: a nagy szláv politikai egység, tehát a szláv konfoederáció megteremtése a szláv „kulturális“ törekvések előfeltétele. A pánszlávizmus tehát a kultúrkörök elméletébe burkolt szláv, eredetileg orosz imperializmus elmélete.

A szlavofilek történelem-szemléletében Európa egységes fronton küzd a szláv törekvésekkel szemben. Az európai front három támpontja pedig északon Lengyelország, a középén Magyarország, és délen a hol német, hol angol igába tört Törökország. Komjakoff és Kirjevszky szlavofil elmélete szerint az európai, tehát latin-germán kultúra eltespedt és elér-

kezett a szláv kultúra kifejlődésének és nyugatra irányuló expanziójának időszaka. Oroszország Európa számára idegen, dimenziói szétfeszítik Európa államrendszerének szűk körét, amelybe, mint egyik nagyhatalma, sem méreteinél fogva, sem népének sokaságával, de főként történelmi hivatására való tekintettel el nem helyezkedhetik. Oroszországnak, mint a keleti császárság utódának feladata pedig az, hogy a latin-germán világ ellenállásának megtörésével új államrendszert, pánszláv szövetséget alkosson, amely megadja a lehetőséget, hogy a kimúlással eljegyzett látszatkultúrával szemben a keleten egységes, eleven, termékeny szláv kultúrélet fejlődjék ki.

A Komjakoff, Kirejevsky, Akszakoff és Danilevsky által kifejlesztett szlavofil filozófiai, történelmi és kultúrpolitikai elméletet Urovszky gróf a szlavofil propaganda céljaira hármas jelszóba tömörítette. Autokrácia — Orthodoxia — Nacionalizmus (imperializmus)!

A szlavofilek hármas jelszava az autokráciát az orthodoxiától különválasztotta. Jól tudjuk azonban, hogy amióta Nagy Péter, a moszkvai patriárcha erkölcsi hatalmától tartva, a patriarchátus intézményét megszüntette és annak helyébe megszervezte a szent szinódust, a bizantinizmus hagyományainak megfelelően Oroszországban a cári autokrácia cezaropapizmus volt. Az 1831. évi állami alapelvek szerint is a cár „az uralkodó hit dogmáinak őre és oltalmazója“. A bizantinizmus szelleme árad ki Leontieff szavaiból: „Az igaz kereszténység a cár személye iránti feltétlen vak engedelmességben nyilatkozik meg.“ Miként az egyház és az állam feje egy és ugyanaz, akként a szlavofilek szerint az állam és az egyház szervezetileg sem választható el, anélkül, hogy mindkettő pusztulásnak ne induljon. Az állam a test, az egyház a szellem. Az orthodoxia szemléletében az autokrácia intézménye vallásos színezetű és a kételkedőkkel szemben a cári szent szinódus Szent Pálnak a rómaiakhoz intézett levelére utalt, amelyben írva vagyon: „Nemcsak a büntetéstől való rettegésben, hanem Isten parancsait követve, a lelkiismeret szava szerint is alattvalónak kell lenni.“ Istennek a cár, a cárnak pedig a jobbagyartó földesúr volt a képviselője. Massaryk e formulája találón fejezi ki,

hogy a múlt század közepéig a cári Oroszország úgy politikai, mint gazdasági intézményeit az orthodox egyház a szentség glóriájának fényével vette körül. Miután a középkori, parányi területre korlátozott orosz udél-hercegségek idején az orosz társadalmat az egyház tartotta össze, az hintette el a kultúra magjait, az alsóbb rétegekhez tartozók szenvedéseit a vallásos hit csillapította, a politikai hatalomnak nagy érdeke fűződött ahhoz, hogy az orosz földön a legrégebb hagyományokkal bíró és legerősebb erkölcsi tényező az autokráciát alátámassza, sőt azt a szentség látszatával övezze. A szlavofil gondolkozók szemléletében a ceszaropapizmus előnyös, mind az állam, mind az egyház szempontjából, mert az előbbinek módjában áll az egyházat megvédeni a szektoriánusok veszedelmével szemben, sőt „célszerű módon“ új hívőket is gyűjthet, az egyház viszont hívei előtt a cári egyeduralmat épp oly változhatatlannak vallja, mint az ökunémiai zsinatoktól kimondott hitelveket. Az Európáért lelkesülő Nagy Péter tehát a patriarchátus megszüntetésével intézményesítette a bizantinizmus szellemének legsajátosabb megnyilatkozását, a ceszaropapizmust, amelyet még a XIX. század szlavofil gondolkodói is az orosz állami rend egyik legfőbb biztosítékának tekintettek.

A szlavofil koncepcióban „a szent katolikus apostoli orthodox egyház“-nak, mint az „igazhitűek gyülekezeté“-nek feladata a szláv kultúr típus erkölcsi tisztaságának megőrzése. A szlavofilek szerint ugyanis amíg a latin-germán kultúremler lelkének jegyei a nyugtalanság, türelmetlenség, erőszakosság, a túltengő individualizmusban, fejlett egyéni öntudatban és a szabadság utáni vágyakozásban nyilatkoznak meg, addig a szláv kultúr típus sajátosságai a békés hajlam, a megadás, a türelem. Szóval az aktív európai egyénnel szemben áll a passzív szláv típus, amelynek kitenyészése az autokrácia érdekében áll. Amidőn tehát a szlavofilek a passzív embertípus lelki sajátosságainak kifejlesztését tették az orthodox egyház feladatává, oly kormányzati rendszerek uralmát segítették elő, amelyeknek kormányzatát aktív, fejlett öntudatú és a szabadságot kellőleg érzékelő emberek közössége aligha tudna elviselni.

Urovszkinak számunkra vészesen csengő harmadik jel-szava: imperializmus. A szlavofil ideológia voltaképpen kultúr-imperializmus, a szláv kultúrkör összefüggésének lehetővé váló tétele. Minthogy azonban a szlavofilek szerint a kultúregység előfeltétele a középeurópai és balkáni államoknak Oroszországgal egy államszövetségbe, pánszláv foederációba való tömörülése, nyilvánvaló, hogy a szlavofil elmélet megvalósulása a Németországtól és Ausztriától keletre fekvő államoknak Oroszországgal való egyesülése nélkül elképzelhetetlen. A szlavofil elmélet realizálása tehát Magyarországnak és Romániának a szláv tengerbe való feloldásával egyértelmű. Urovszki jelszavának harmadik elve tehát a nyugatra és dél-nyugatra irányuló orosz imperialista, hódító politika követelését, a harcot jelentette az európai front két támpontjával, Magyarországgal és Törökországgal szemben.

Autokrácia, orthodoxia, imperializmus volt a hármast jelző, amelyben kifejezett ideológiának valóra válásáért az orosz papság, a bürokrácia és a nemesség egy része lelkesedett.

A cezaropapizmusnak, annak a ténynek, hogy még a Bulygin-féle alkotmányelvek (1906.) szerint is az egyház feje a cár, természetes következménye volt, hogy a cár egyik hivatalnok, a szent szinódus prokurátora alá rendelt papság az autokráciáért és orthodoxiáért lelkesült. Az orosz papi osztály megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk a papság kettőzöttségét. A szerzetesek (fekete papok) nagy vagyonú klostromokban gondtalan életet éltek és az utolsó ökümeniai zsinat (787.) óta megkövesedett szellemben hódoltak Bizánc ritualizmusának. Az orthodox egyházi szellem szimbóluma az ikon-festészet, amely az emberi ízlés, művészi formák állandó változásának ellenére, változatlanul reprodukálta a Bizáncban egykor stílusos, antik voltánál fogva művészettörténelmileg becses, de újonnan előállítva vásári, rezes és nikkeles szentjeit. A jómódban élő fekete papság exkluzív kasztjával szemben állott a világi, fehér papság félproletár sorban élő rendje. Múlt századbéli előírások szerint a pápa fiának pópának kellett lennie. Primitív pápa-szemináriumok elvégzése után, amelyekben a pópajelölt úgy-ahogy megtanult írni, olvasni és énekelni,

a „fehér pap“ kiment falujába, hogy végigszenvedje keserves életét. Szerény jövedelmének egy része jobbmódú muzsikov adományából és abból eredt, hogy 2—3 púd rozsért hajlandó volt „csodatévő“ réztől és üveggyöngyöktől ragyogó ikonjait a beteg muzsikov házába elvinni. Witte nyíltan beismerte, hogy a fehér papokat az orosz kormány bizalmas megfigyelésekre, detektív szolgálatokra is igénybe vette. A kultúrálatlan, kizárólag az orthodoxia formalizmusában jártas, többségében a kormánynak minden szolgálatra kész nyomorgó fehér papok, bár nélkülözésük következtében nem egy közülük szívében forradalmi eszméket melengetett, feletteseiktől rettegvé, az autokrácia legalázatosabb szolgálói voltak. Vájjon ki törődött azzal, hogy a muzsikov többnyire a falu utolsó szegényei közé tartozó nyomorgó fehér papban az egyház szolgáját, a „kultúrembert“ veti meg? Bezzeg Kelet nem vívta meg a maga investitúra harcát, Kelet nem ismert Canossát. A XVII. század óhitűinek schizmája — a raszkol — nem pótolta a reformáció küzdelmeit, amelyeknek hevében megtisztult az európai vallásos élet, Oroszországban a papság — fehér és fekete egyaránt — a cezaropapizmus igájába fogva vakon követte a szent szinódus által megjelölt irányt.

Az állam beavatkozásának korlátlan lehetősége, a nyilvános bírálat hiánya és a köztisztviselői nyomor a hivatalnoki korrupció melegágya. Nyilvánvaló, hogy az erkölcstelen és jogtalan pénzszerzéshez hozzászokott hivatalnok tőle telhetően mindent elkövet, hogy fenntartsa az autokráciát, amelynek Oroszországban a félig bizánci, félig tatár eredet révén deszpotikus jellege volt. A nyomorgó „revizor“-ok apró szennyes üzletei a cárok előtt nem maradhattak titokban. I. Miklós cár nyíltan kijelentette, hogy rajta és fián kívül nincs becsületes ember Oroszországban. Az átlag orosz hivatalnok három irányban tevékenykedett: hivatalnoki hatalmával visszaélve jogtalan gazdasági előnyre tett szert, eltussolta kollégáinak, részint cinkostársának napvilágra jutott panamáit és alátámasztotta az autokráciát, amelynek hatalmát köszönhette és amely kizárta a nyilvános bírálat lehetőségét.

Miután az autokrácia az orthodoxiától Oroszországban nem volt megkülönböztethető, az imperialista háború pedig sokak számára újabb kereseti lehetőségeket nyitott volna meg, Oroszország bürokráciája tehát testestől-lelekestől szolgálta a nagy szláv ideológiát.

Csak szociográfiai szokásnak teszünk eleget, midőn az ó-konzervatív politikát alátámasztó társadalmi rétegek vizsgálatánál a nemességet a hivatalnokosztálytól elkülönítve tárgyaljuk, mert Oroszországnak, a Riurik-ágból származó néhány ősi családon kívül, európai értelemben vett születési nemessége nem volt. Míg a nyugati nemesi rendek a hűbériség intézményéből nőttek ki, addig a bojárok osztályát megsemmisítő Rettenetes Iván kora óta Oroszországnak csak hivatalnok- és katonanemessége volt. A bizánci színezetű autokráciával a hűbériség primus inter pares elve össze nem férhetett, az orosz egyeduralkodó (samodersez) csak szolgákat tűrt meg udvarában.

Míg a norman-eredetű angol nemesek rendi kiváltságukat a királyi vitan-ban őket megillető szólásjogban látták, az országos tanácsban való részvételnek a nemeseket megillető joga volt pedig a svéd herrar és ridarre tagjainak legbecsesebb előjoga, addig az orosz hivatalnok- és katonanemesek rangsora a cártól rendszeresen húzott fizetés nagysága és az uralkodótól nyert egyéb anyagi előnyök szerint alakult. Nem születés, nem leszármazás, hanem a cárnak tett szolgálatokért ellenértékűi nyert fizetés nagyságánál fogva lett egy orosz a nemesség tagjává. Nyugaton a nemzet történelmének és a családi hagyománynak egységes fejlődése teremtette meg azt a nemesi szellemet és jellemet, amelynek ékessége a nemzethez való hűség és becsület, — Oroszországban viszont a karrierizmus által kiverekedett magasabb fizetési osztályba való tartozás avatta nemessé a szerencsés akarnokot. Kivételek mindenütt akadnak, így Oroszországnak is voltak kemény, bátor harcosai és elmélyedő, kötelességtudó hivatalnokai, akik a „szent Oroszország“ és a fehér cár iránti szeretetből és tiszteletből küzdöttek és dolgoztak. A nemesek nagy tömege azonban csak a szolgálatot látta, amelyért egyre emelkedő fizetést,

anyagi előnyöket lehetett elérni. A nemesek tekintélyes része birtoktalan, nagy része középbirtokos és csak kisebb része volt nagybirtokos. Hasztalanul szüntette meg II. Katalin a nemesek személyes szolgálati kötelezettségét, nagy részüknek akár a hadseregben, akár az állami kormányzatban vagyontalansága miatt szolgálnia kellett, hogy fizetésre tehesen szert. Aki a hadseregben vagy az adminisztrációban egy bizonyos fizetési osztályba került, nemessé vált, aminek következtében a nemesség jelentékeny része katona vagy bürokrata, tehát az autokráciának vak és engedelmes szolgálója volt.

Az ó-konzervatív társadalom három igen vékony rétege, a papság, bürokrácia és a nemesség nagy része volt tehát az autokrácia-orthodoxia-imperializmus hármasságában kifejezett politikának alacsony teherbíróképességű hordozója.

A liberalizmusnak a dekabristák által orosz földbe áttűtetett zsenge palántája nehezen vert gyökeret az orosz társadalomnak idegen talajában. Az angol, német és olasz liberális mozgalom története igazolja, hogy a szabadelvűség televénye a városi kultúra. A XIX. század 60-as éveinek Oroszországában az össznépességnek még 10%-a sem lakott a városokban, melyeknek társadalmából hiányzott a jómódú, szabadfoglalkozású polgári elem, amelynek léte egy erős szabadelvű irányzat kibontakozásának előfeltétele. Bár Alexej cár (1645—1676) Moszkvában angol és német iparosokat telepített, Nagy Péter városában pedig a német rézművesek külön városrészben laktak és Katalin cárnő megvetette a kézműves céhek alapját, jómódú városi kézművesek rétege Oroszországban még sem alakulhatott ki, mert az udvar és a földesurak ipari szükségleteit a külföldi- és a jobbágyipar fedezte, a muzsik pedig szűkre szabott igényeit házi iparával elégítette ki. Ami a kereskedő elemet illeti, az a politikai irányzatok küzdelmét, mint üzleti szempontból — tehát számára érdektelen jelenséget —, részint közömbösen szemlélte, részint óvakodott attól, hogy politikai magatartásával eljásza a hivatalos körök „rokonszenvét“.

Az orosz liberális (szapadnik) irányzat erőtlen hajtását tehát csak az a szűk kör ápolta, amely az 1869-ben alakult városi és vidéki „önkormányzatok“ (zemsztvok) köré tömörülve, humánusan gondolkozó vagyonos földesurakból és külföldi utazások folytán nyugati szellemtől érintett vidéki birtokos nemesekből állott. E modern szellemtől áthatott körök bármennyire lelkesen is karolták fel a reájuk rótt népegészségügyi és kulturális feladatokat, önmagukban véve túlerőtlenek voltak ahhoz, hogy — a liberális szapadnik irány képviselőiként — ellensúlyozzák a cári Oroszország legtekintélyesebb társadalmi rétegeire támaszkodó szlavofilek politikai befolyását.

A Krím-háború azonban feltárta Oroszország belső gyengeségét. Európának a Napoleon-verő Oroszország hatalmi fölényétől való félelme megszűnt, a cári autokráciát övező dicsfény elhalványult. Kétség sem férhetett ahhoz, hogy gyökeréig ható reformok nélkül Oroszország elveszti a nystädti békében (1721) megszerzett nagyhatalmi állását. Az „anarchikus“ Európával szemben folytatott küzdelmében az autokrácia félig bizánci, félig ázsiai államszervezetével gyengének bizonyult. A reformmunka parancsoló szükségszerűséggé vált. Az autokrata volt az első, aki a reformok halaszthatatlanságát elismerte. „Európa államainak mintájára kell átszervezni Oroszországot!“ volt azok jelszava, akiknek hazafias érzületét mélyen sértette a krími kudarc. Ekkor még nem lépett fel Danilevszky. A szlavofil Katkov vezércikkei az oroszok szemléletét még nem vakították el. A pánszláv propaganda még nem korlácolta fel a szenvedélyeket. A reformmunka kezdetét vehette. A jobbágyfelszabadítással indult meg (1861) II. Sándor cár történelmi korszakot megnyitó reformjának a sorozata. Az egyetemek, német mintára, önkormányzatot kaptak (1863), francia szellem hatotta át az igazságszolgáltatásnak 1861-i reformját és a következő esztendőben kelt sajtótörvényt. A városok gazdasági igazgatásának a kiépítésénél már porosz elvek érvényesültek és a német fegyvereknek sedani diadala II. Sándort az orosz haderőnek német mintára való átszerve-

zésére készítette. Az újítás munkája nagy lendülettel haladt előre, midőn az 1863. évi lengyel felkelés és annak európai visszhangja kínosan érintette azokat, akikben élt az orosz nemzet büszkesége. Akszakov és Katkov lankadatlan hévvel fűjták a szlavofilek harsonáit Európa ellen. A császári udvar az orthodoxia miszticizmusába burkolódzott és csak a cár tartott ki a reform gondolata mellett. Az 1880-ig végrehajtott újítások, a nagy politikai reformnak, az alkotmány bevezetésének mintegy előhírnökei voltak. 1880-ban elkészült Konstantin alkotmánytervezete, majd egy évvel utóbb a terrorizmus ellen erővel és tapintattal harcoló Loris-Melikov hasonló műve. Azonban a cári aláírás alig száradt meg a II. Sándortól jóváhagyott alkotmánylevelén, midőn gyilkos merénylet áldozataként lehúnyta szemeit a minden oroszok „felszabadító” uralkodója. A merénylő pokolgépe azonban nemcsak a nemesszívű cár életét oltotta ki, hanem egyúttal kivégezte az orosz reformirányzat rendszerét is. Az új cár, III. Sándor erős egyénisége mögül a háttérből előlép nevelőjének, immár a szent szinódus prokurátorának fenyegető alakja: Pobedanoszcev.

Loris-Melikov sértődötten vonul vissza, hogy átadja helyét a papi szemináriumok nevelte professzornak, a szlavofil politika megtestesítőjének, Pobedanoszcevnak.

1881. A reformok sora megszakad. Az európai gondolat, a modern állameszme az orosz kabinetekből kiszorul. A bizantinizmus tömjénes nehéz levegője üli meg a lelkeket. Bizánc szelleme költözik vissza a Téli-palotába. Lélekharang szavaként hangzanak el a szent szinódus prokurátorának szlavofil formulái. Misztikus, szikár alakja messze kiemelkedik munkatársainak nagy szürkeségéből. Pobedanoszcev, a szónok, a szláv jövőbe néz, előretekint, de a szinódus tárgyalótermének szemközti tükrében nem veszi észre énjének negatív tükörképét — Lenint.

A szlavofil ideológia, Pobedanoszcev diktatúrája vette kezdetét.

A viking Riurik és Oleg nem heroizmusból, nem Európa földjének megvédéséért való önfeláldozásból, hanem a bizánci

piachoz vezető karavánút biztosítása végett tartóztatták fel a keleti steppék homályából előretörő barbár áradatot; az üdúi hercegek drusináinak (kíséreteinek) tagjai eszményekért pedig vajmi ritkán tették kockára életüket. A Romanovok „drusináiba“ tartozó nemesi, katonai és hivatalnoksereg nagy része tehát csak a történelmi hagyományokat követte, midőn az autokráciát nem egy eszményért való önfeláldozó rajongásból, hanem érdekből oltalmazta azok ellen, akiknek legfőbb érdeke éppen az autokrácia megdöntése volt.

Az anyagi érdekből teljesített szolgálatok tartották fenn az autokrata trónusát, annak szilárdsága tehát az autokrata vagyoni viszonyaitól függött. Moszkva urának nagy jövedelemre volt szüksége, hogy szolgálóit, nemesi katonáit és hivatalnokait jutalmazhassa.

A jövedelemszerzés módja ismeretes volt: a tatár adóztatás. Jól tudjuk, hogy a moszkvai nagyhercegek évszázadokon keresztül a tatár khán adóbehajtói voltak, tehát a tatárok adóztatási alapelvét, az egyetemleges felelősséget, jól ismerték. E tatár pénzügyi elvet az első Romanovok a megváltozott történelmi helyzetben úgy alkalmazták, hogy a birtokos nemeseket magas adóval sújtották, de hogy azt beszolgáltatniok módjukban legyen, azzal egyidejűleg az 1597-ig szabad parasztokat földcsuráik jobbágyaivá tették. A jobbágyok a földesúrral szemben egyetemleges felelősséget vállaltak, hogy uruknak összesen annyi adót fizetnek, mint amennyit az utóbbi évenként a cári kincstár javára teljesíteni köteles. A „lélek“-szám alapján kivetett adót tehát voltaképpen nem a földesurak, hanem annak jobbágyai fizették. Minthogy azonban a jobbágy úgynevezett fejadóján felül termelvényeinek bizonyos hányadát urának beszolgáltatni és személyes szolgálatokat is teljesíteni tartozott, a földesurak vagyona jobbágyaik lélekszámától, illetőleg attól függött, hogy a cár nekik hány „lelket“ adományozott. A földesúr számára teljesen közömbös volt, hogy jobbágyai egyetemlegesen vállalt adózási és egyéb kötelezettségeiknek minő módon tesznek eleget és ezért „lelkeikre“ bízta, hogy a termelés rendjét maguk

között állapítsák meg. Miután leginkább az elnyomottak keresik az igazságot, a jobbágycsaládok fejei is közös tanácsot alkotva, az uradalmat maguk között az egyes muzsik családok tagjainak munkaerejéhez mérten osztották fel. Nehogy azonban, a családok szerint különböző szaporodás következtében idővel a föld megosztása igazságtalanná váljék, a családfők gyülekezete állandó tanácsot választott, amely időnként a földeket újólal föloszthatta. A jobbágycsaládoknak vázolt közös szervezete a mir, az ahhoz tartozó föld neve pedig az obcsina.

A mir tehát nem volt földközösség. A tulajdonos a korona, vagy a földesúr volt, a mir kötelékébe tartozó családok földjeiket nem közösen, hanem külön-külön művelték meg, az élő és holt felszerelés vagy a földesúré, vagy az egyes családé volt, de sohasem a mir-é.

Íme az autokráciából fejlődött ki az orosz élet három sajátos intézménye: az egyetemleges felelősség, a jobbágyság és a mir.

Míg a XVIII. század Európájában a szabadság hajnala derengett, addig e század derekán (1747) az orosz jobbágy-ságra a poklok sötétsége borult, a rabszolgaság. A cári ukázok megfosztották a jobbágyot jogalanyiságától, dologgá, adás-vétel tárgyává tették. Az emberkereskedelem virágkorát élte. A jobbágy emberi mivoltának elismerése megszűnt. Az engedetlen pária felett a földesúr egyéni belátása szerint ítélkezett. Jobbágy csak ura engedelmével köthetett házasságot. Egyénisége megszűnt, ura barmává vált. A jobbágy túrta a földet és elviselte az önkény legfájóbb ostorcsapásait, mert tudta, hogy ő a nemesi földesurat szolgálja, tehát a cár szolgáloját. II. Katalin azonban (1762) eltörölte a nemesek szolgálati kötelezettségét és azzal egyidejűleg a jobbágyok rabszóját még szorosabbra fűzte. Ez az igazságtalanság lángragyújtotta a kiaszott jobbágyi lelkeket. Szegény muzsik a jobbágyságnak addigi indokolását készpénznek fogadta el és százszor elismételte, hogy a nemesi szolgálati kötelezettség megszűnésével az övé is megszűnik, mert ő addig azért szolgálta földesurát, hogy az utóbbi teljesíthesse kötelességét az atyuskával szemben.

Az autokrácia hatalma véresen eltiport minden jobbágy-lázadást. A „lelkek“ beszorultak a hármasságba, a földesúr igájába, a mir kötelékébe és a családfők hatalma alá.

Szebasztopolnál az autokrácia-bálvány összeomlott, a nagy reform, mint fentebb írtuk, nem volt tovább halasztható. Az 50-es évek európai eleven liberális társadalmainak oldalán alélta hevert az orosz kolosszus, lelkén halálos sebbel, a jobbágy-ság égető sebével. „Jobbágyfelszabadítás!“ volt a cári jelszó, amely messze visszhangra talált és az 1857-1 ukázban sokan az európai szellem beköszöntését üdvözölték. A jobbágy-felszabadítás azonban, amilyen elkésve jött, épp oly hibás volt annak végrehajtása. Igaz, hogy a földesúri önkény megszűnt, de helyébe jött a jogi személyé előléptetett mir diktatúrája. A jobbágy-család továbbra is megmaradt a mir kötelékében, de az általa addig megművelt földnek csak egy részét kapta, és azt is csak haszonbérbe. Természetesen ennek következtében a kiosztott föld (1—3¼, 1½—3½, 1½—4, 2—6, 2½—8 deszjatin vidékenként, a föld minősége, a jobbágyok száma és az uradalmi birtok terjedelme szerint) az azt megművelő családok megélhetésének biztosításához teljesen elégtelen volt.

A jobbágyoktól fizetendő bér is igen magasan (jobbágyonként átlag 8—12 rubelben) volt megállapítva. A mirbe tartozó jobbágy-családok bérbe kapott földjeiket meg is vásárolhatták és pedig a bérleti összeg 16 2/3-szorosáért, amelyet 6%-os, 49 évig tartó törlesztéssel kellett volna kiegyenlíteniök.

10,608.100 jobbágy-lélek szabadult fel a jobbágyi köte- lékből, de az átlag jobbágy-telek nagysága 3^4 deszjatin a lét- fentartás, adózás és egyéb költségek megkereséséhez teljesen elégtelen volt.

Míg a jobbágy-ság felszabadítása előtt az egyetemleges kö- telezettség csak a fejadóra vonatkozott, a felszabadítás után a mir tagjai egyetemlegesen feleltek nemcsak a fejadó, hanem a deliberációs költségek és a föld vételára után fizetendő járadék- törlesztés teljesítéséért is. Az elviselhetetlen közterhek nyomása alatt a parasztság teljesen elszegényedett.

1893-ban a parasztok:

4.9%-ának	1deszjatinig*	terjedő
9.7%-ának	1—2	„ „
51.7%-ának	2—4	„ „
20.0%-ának	4—6	„ „
5.5%-ának	6-náltöbb	„ „ földje volt.

A muzsikusok 13%-ának semmiféle háziállata sem volt és csak 8.9%-a tudott földjein annyit termelni, amennyi családjának és egy-két állatjának létfenntartásához elég volt. Statisztikailag megállapítható tény, hogy a 90-es években a muzsikus anyagi helyzete sokkal rosszabb volt, mint a felszabadítás előtt.

A muzsikus számára, sőt mondhatjuk Oroszország jövőjére a legnagyobb baj abból származott, hogy a jobbágyfelszabadítási ukázok nem hogy eltörölték volna, hanem ellenkezőleg, megerősítették a mir időszerűtlenné vált intézményét. A jobbágyfelszabadítás után, miként tudjuk, a föld a mir tulajdonába ment át és az annak élén álló tanács az obcsinát (a mir földjét) a családtagok munkaereje arányában „igazságosan“ felosztotta. Az „igazságos“ felosztás csak úgy volt keresztülvihető, hogy az obcsinát a földek jósága szerint több földpántra, jó, közepes és rosszminőségű földekre osztották fel és minden család annyi jó vagy rossz földet kapott, hogy — azok átlagát véve — a föld értéke minden családnál a családtagok munkaerejével arányban álljon. Igazságtalanságok elkerülése céljából 3—6—9 évenként a mir élén álló tanács az obcsinát újra felosztotta (peredjel), amelynél az egyes földparcellák értékében és az egyes családok tagszámában mutatkozó eltéréseket ismét figyelembe vették. Természetesen ebből a rendszerből jó nem származhatott. Az „igazságos“ földosztás eredménye az volt, hogy az obcsinát számtalan apró, lehetetlen formájú, idomtalan parcellákra szabdalták fel, aminek következtében a számos mezsgye miatt a termelés szempontjából sok föld ment veszendőbe, továbbá az egyes családok 3—10, egymástól több kilométerre fekvő parcellákat kaptak, amelyek-

* 1 deszjatin = 1.88 kat. hold.

nek megművelése nagy idő-, iga- és munkaerővesztéssel járt. És vajjon a gyakori újraosztások lehetőségével számolva, ki volt hajlandó földjét akár trágyázással, akár mélyítő szántással feljavítani? A mir a felsorolt hátrányokon felül még más szempontból is igen káros szerepet játszott az orosz mezőgazdaságban, nevezetesen konzerválta a primitív háromnyomásos (búza, rozs, ugar) rendszert, aminek következtében a muzsik földjein átlagban $\frac{1}{4}$ annyi termett, mint az uradalmi földeken. A számtalan mesgyétől szétválasztott apró parcellákon folyó termelés, a földnek ameliorizálását kizáró gyakori újraosztása és a kezdetleges nyomásos rendszer alkalmazása jellemezték a mirben folyó paraszti gazdálkodást. A mir legnagyobb hátránya azonban az volt, hogy intézményesítette a parasztság elszegényedését. Míg az orosz népesség gyorsan szaporodott, addig az obcsina kiterjedése alig növekedett. A földnek minden újraosztás alkalmával több és több családtag számára kellett földet juttatni, aminek következtében az egyre eső föld terjedelme állandóan csökkent, 1861-től 1905-ig a paraszti népesség száma 45 millióról 100 millióra növekedett, ezzel egyidejűleg a muzsik-birtokok terjedelme 116 millió deszjatinról csak 139 millióra emelkedett. Az agrárnépesség és muzsikbirtokok kiterjedésének fejlődése közötti különbség eredményeként, az átlagban egy parasztgazdaságra eső birtoktest rohamosan csökkent, nevezetesen:

1861-ben	4.8	deszjatin	
1880-ban	3.5	„	
1900-ban	2.6	„	volt

Bunge (1881 —1887) pénzügyminiszter, hogy egyes mireknek módot nyújtson eladósodott nemesi birtokok megvásárlásához, állami tőkével megalapította a Paraszt Bankot, melynek közreműködésével a mirek 7 $\frac{1}{2}$ —8 $\frac{1}{2}$ %-os törlesztésekkel kisebb nemesi birtokokat vásárolhattak. A mirbe tartozók anyagi helyzete azonban csak szórványos vásárlásokat tett lehetővé és az obcsina fejlődésének lehetősége végkép megszűnt, midőn a Paraszt Bank működésének ellensúlyozására a szlavofil Dim.

Tolsztoj 1885-ben megalapította a Nemesek Bankját, amely a földbirtokos nemeseket 4—5%-os hosszúlejáratú kölcsönökkel támogatta, hogy azok ne legyenek kénytelenek földjeiket a Paraszt Bank útján értékesíteni. Bunge másik nagyfotosságú intézkedése a fejadó megszüntetése volt. Előnyös kihatásának azonban rövidesen véget vetett az orosz gabonakivitelnek a 90-es években bekövetkezett hirtelen fejlődése. Tudnunk kell ugyanis, hogy a muzsik az uradalmaktól néhány holdat vett bérbé, minthogy a mirhez tartozó földjének megművelésével családja létét fenntartani sem tudta. A 90-es évek nagy gabonaexport-konjunktúrája következtében a nagybani mezőgazdálkodás jövedelmezővé vált, az ingó tőke tehát a mezőgazdaságban kedvező elhelyezésre talált. A muzsikovok nagyrésze bérlőnek nem jutott, munkával pedig magán nem segíthetett, minthogy saját mirbeli földje ehhez elégtelen volt. Néma elkeseredéssel szemlélte az exportkonjunktúrákat kiaknázó nagybirtokok virágzását, míg szíve a keserűséggel csordultig telt és gyűlöletének jellegzetes hirtelen fellobbanásában feldúlta a legszebb uradalmakat, melyek vágyát, szenvedését, gyűlöletét leginkább kiváltották. Az 1902-es parasztforradalmárok lelkivilágát megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy Witte által a következő esztendőben kiküldött császári tartományi bizottság jelentése szerint a muzsikovok helyzete oly sivár volt, hogy átlagtermésnél 30%-uk képtelen volt saját és családtagjainak létfenntartásához elégséges élelmiszert termelni.

Nagy elkeseredés ülte meg az orosz tájat. A szenvedések egyenlősége a gyűlölet egyenlőségét teremtette meg. 1905. Lángoló kastélyok, ittas fosztogatók serege. Dühös, értelmetlen rombolás. Agrárforradalom. Az idomtalan „vaskezü” kormányzók, Plehve-kreatúrák minisztervárományosainak sokaságából Stolypin markáns alakja lép elénk. A katonák — az „egyenruhás parasztok” — az orosz-japán háború színteréről hazatérve, végigdúlták az orosz vidékeket. Gyűjtogattak, raboltak, végül erővel álltak szemben — megjuhászkoztak. Az I. Duma összeült. Az agrárreformhoz 200 képviselő iratkozott fel, a trudovik és parasztpárti képviselők — számuk több 200-nál — Goremkyn kormányelnök ellen nagy támadást

intéztek. A kampány célja az uradalmak felosztása. A baloldal agrártörvényjavaslatának tervezőjét, Herzensteint, az utcán agyonlövik. A gyilkost elfogják, elítélik, a cár amnesztiát ad, szabadlábra helyezik. Kutler a dumában kifejti a Kadét-párt agrárreformját, a cár meneszi őt. A reform ügye teljesen reménytelenül áll. Az agg Goremkyn a дума pártjainak ostromával szemben tehetetlen. Az udvar keresi „az erős embert“ és megtalálja Szaratov kemény kormányzója, Stolypin személyében. Stolypin kettőt hoz: statáriumot és földreformot. Akasztat és tagosít. Egy orosz Bismarck, aki felismeri, hogy a forradalmi erőket megfélemlíteni nemcsak erővel, hanem a túloldal jogos és reális követelményeinek teljesítésével is lehet. A túloldal reális követelménye pedig az agrárreform. A „véreskezű“ Stolypin tehát végigverekedte az agrárreform végrehajtásával járó politikai küzdelmet úgy az „Egyesült Nemesség Kongresszusa“, mint a latifundiumok felosztását követelő trudovik bal ellen.

Oroszország agrárviszonyainak korszerűsítése, a szlavofilektől és forradalmároktól egyaránt fétisként tisztelt mir intézményének feláldozásával — ez volt Stolypin agrárreformjának vezérmotívuma. Az 1906. március 22-i ukáz értelmében a mir a tagok felének, 250-nél több tag esetén legalább 50 tag kívánságára feloszlik és az egyes családok birtokainak határait állami tagosító mérnökök jelölik ki. Stolypin reformjának súlypontja a vagyonos parasztagzda. A nagy államférfi tisztában volt azzal, hogyha a mir felbomlik, a kis parcellák birtokosai földjeiktől megválnak és vagy a földműves családtagok, vagy a városi proletariátus sorába fognak süllyedni. Stolypin éppen ezt, a paraszti társadalom differenciálódását akarta siettetni. A gazdag parasztban az autokrácia támaszát látta, a kisparasztban pedig a szocialista forradalmárt. Reformjával meg akarta bontani a parasztság egyöntetű tömegét, éket akart verni a nagy- és kisparaszt közé. A reform ezt a célját Stolypin el nem érthette, mert annak végrehajtásánál kitűnt, hogy a gazdag paraszt oly ritka jelenség, hogy a kisparaszt réteggel szemben, mint társadalmi erőtegyező számba se jöhet.

Nagyobb sikereket ért el Stolypin a mir felosztásánál és a parasztbirtok fejlesztésénél. A reform kezdete óta 1912 januárig a 139 millió deszjatin parasztbirtokokból 8% millió deszjatin az obszinától elszakadt, 2396 mir feloszlott és a mir szervezetében élő muzsikok száma 35 millióval csökkent. A parasztbirtokkategória is némi fejlődést mutatott. Az 1905/6-os forradalom első rémületében a cár a dinasztia apanage-földjeiből 2 millió deszjatin, az állami földekből 6 millió deszjatin bocsátott a Paraszt Bank rendelkezésére, a Nemesek Bankján keresztül az agrárforradalom által elkedvetlenedett földbirtokosok pedig 1905/6-ban 7 millió deszjatin ajánlottak föl a Paraszt Banknak parcellázás céljára. 13 millió deszjatinra becsülik azt a földtömeget, amennyivel az 1905-ben 139 millió deszjatinra becsült parasztbirtokkategória 1905 és 1914 között növekedett. Ha figyelembe vesszük, hogy Stolypin reformja eredményeként a muzsik-földek 94%-a még mindig a mir keretében maradt s hogy a muzsik-birtokok terjedelme 1905 és 1914 között csak a népesség arányában, de nem azon túlmenőleg fejlődött, joggal állíthatjuk, hogy Stolypin reformja nagyobb volt elgondolásban, mint végrehajtásában. Az első forradalmi hullám elükével ugyanis a szlavofil ó-konzervatív körök ismét erőt és bátorságot nyertek. Az 1905/8 körül megerősödő udvari párt, megfélemlítve arról, hogy a nép lelkét és testét még mindig gyötri az a rettenetes nyomor, amelynek mélységéből csapott fel az 1905-ös forradalom lángja, minden eszközt és alkalmat megragadott, hogy Stolypin útjait keresztezze és megghiúsítsa a nagy reformgondolat végrehajtását. Gouverner c'est provisoire. Ők, az udvar kegyeltjei kormányoztak, de az előrelátás nekik meg nem adatott. Nem gondoltak arra, hogy a latifundiumok egy töredékéhez való görcsös ragaszkodás miatt egyszer elvesztenek egy egész világot.

Lelkén a jobbagység által ütött sebbel élte le életét a muzsik. Várt, megadással, türelemmel, hátán az oroszok keresztjével. Várt, hogy mikor jövend el az az idő, amikor újra beleszánthat abba az uradalmi földbe, amelyről kitiltották őt akkor, amikor — „felszabadították“.

Az autokrácia hatásainak megismerése után lássuk, mely utakra vezette a cárok birodalmát a szlavofilek másik iránya, az imperiáлизmus.

A vasúton nemcsak árúk és emberek gördülnek Oroszországba, hanem velük jönnek Európa eszméi is, amelyeknek távoltartása a cári kormányzat kötelessége volt. Ez volt az ó-konzervatív Kankrin grófnak, I. Miklós cár mindenható kincstárnokának megingathatatlan felfogása. Valóban, a szlavofil gondolkodók előtt a vasút átvitt értelemben is megkönynyítve a haladást, az autokráciára veszedelmet jelent. A krími háború dicstelen befejezése e téren is nagy változásokat vont maga után. A katonai vezetők előtt nyilvánvalóvá vált, hogy modern háborút jó forgalmi eszközök és megfelelő hadfelszerelési ipar nélkül folytatni nem lehet. A cári birodalom presztízskérdésévé vált tehát, hogy haderejének akcióképességét hadászati szempontból fontos vasútvonalak építésével és a hadfelszerelési ipar fejlesztésével fokozza. Reutern gróf, II. Sándornak, a „felszabadító cárnak“ pénzügyminisztere, uralkodójának és a hadvezetőségnek állandó nyomása alatt több vasútársaság alapítását előmozdítva, 1877-ig 21.141 km vasút megépítését tette lehetővé. A cári diplomáciát a berlini kongresszuson ért kudarc a vasútépítésnek új, hatalmas lendületet adott, hiszen Oroszország presztízse forgott kockán. A szlavofilek a latin-germán világgal való leszámolást, Kelet-Európa szláv népeinek „felszabadítását“ és a nagy szláv konfoederáció megteremtésének szükségességét hirdették. A diadalmas török háborúnak romantikus hőrosszá vált hadvezére, Skobelev, a véres kardot teatrális rendezésben hordozta a birodalmon körül, Párizstól Riazanig hirdette, hogy „Konstantinápolyba az út a brandenburgi kapun át vezet“. A Gacsinába III. Sándorral bevonult szlavofil szellem új háborút készített elő, nagy leszámolást a latin-germán és görög-szláv világ között, amelynek előfeltétele a vasúthálózatnak és hadfelszerelési iparnak igen gyors kifejlesztése. A német birodalom elleni háborút Vanovszky kormánya a vilnai, varsói és kievi katonai kerületekben épülő sztratégiai vasúttal készítette elő, és Witte 1887—1901 között, öt kivétellel, az összes magánvasút-

társaságok vonalait (21.860) km államosította. Witte és a pénzügyminiszteri székben őt követő államférfiak 1911-ig 34.912 km vasutat építettek. A szlavofil imperializmus pénzügyi korlátokat nem ismert. Megfelelő vasúti hálózat nélkül a szlavofil romantika ábrándjai meg nem valósulhattak, vasútra szükség volt, tehát azt tekintet nélkül a pénzügyi lehetőségekre, építeni kellett. A vasútépítőket a szlavofil imperializmus láza fűtötte. 1885-ben az orosz vasúti hálózat hossza még csak 26.025 km, 1901-ben már 56.998 km, 1910-ben pedig 85.260 km volt.

A hadászati (kratopolitikai) szempontok, a vasútépítés követelménye iparfejlesztést tett szükségessé. Már Nagy Péternél is az állandó katonaság egyenruhaszükségletének biztosítása volt az a szempont, amely a nagy újítót az orosz textilipar megalapítására serkentette. A XIX. században is az iparfejlesztés hadászati érdekből történt. Az ipar fejlődésének azonban, egyéb okokon kívül, útját állta a jobbágyság intézménye. Igaz ugyan, hogy a XVIII. században az államtól alapított és rendszerint külföldieknek bérbeadott műhelyekben „állami jobbágyok“ dolgoztak és a nemesek a cártól szolgálataik fejében kapott „lelkeket“ iparos vállalkozóknak adták el. Ezekből a kényszermunkát végző, teljesen tanulatlan jobbágyoktól megfelelő munkateljesítményt várni alig lehetett. Az állami és a nemesek által a vállalkozóknak eladott jobbágyokon felül volt egy munkásréteg, amelyhez tartozók munkateljesítménye az előbbieknél egy árnyalattal értékesebb volt, nevezetesen azoké a jobbágyoké, akik ipari munkára önként jelentkeztek és uruknak obrokot fizettek azért, hogy számukra ipari tevékenység folytatását engedélyezze. A felsorolt jobbágmunkás-csoportok szűk volta következtében az orosz ipar állandó munkáshiánnyal küzdött.

A többnyire az államtól alapított, hivatalnokok által vezetett jobbágygyárak tetemes veszteséggel dolgoztak és a múlt század közepén a szapodnikok vámmérséklő politikája következtében a beözönlő angol és német gyártmányokkal még a belföldi piacon sem tudtak versenyezni.

A hadászati szempont a külföldi gyártmányok versenyével szemben az orosz ipar megvédését követelte. Az 1877, 1881-es és 1885-ös vámtarifákat kiváltó gazdaságpolitika a vámokat átlagosan mintegy 60—65%-kal emelte fel. E nagyarányú, az akkori német vámok hatszorosának megfelelő vámvédelemben már a moszkvai tőzsdetanács elnökétől, Kresztovnikovtól képviselt szlavofil gazdaságpolitikai irányzat jutott kifejezésre, amely egy autochton szláv gazdasági egység kialakulását tűzte ki céljául, a megvalósulás eszközéül pedig a magas vámvédelmet választotta. Természetesen a magas vámvédelem a külföldi tőkének igen kedvező befektetési lehetőségeket nyújtott. Az orosz vámoktól sújtott szász textilgyárak Lodzban és Varsóban fiókvállalatokat alapítottak, a délorosz vasérc- és széntelepek kiaknázására pedig francia, belga és angol tőkével számos részvénytársaság alakult. A vállalkozási kedve élénkségére jellemző, hogy a Witte-gazdaságpolitika delelésének éveiben (1894—1899) 1420 millió alaptőkével 927 részvénytársaság alakult. A vám-, vasúti tarifakedvezményekkel és állandó állami vásárlásokkal támogatott orosz nehézipar az erőszakolt iparfejlesztés következtében rohamosan fejlődött.

A vas- és acéltermelés fejlődése 1885 és 1910 között:

	az uráli	a délorosz és az ipari vidéken	középorosz
1885	232.500 tonna	42.500 tonna	58.900 tonna
1890	283.900 „	140.800 „	135.900 „
1895	307.900 „	298.000 „	106.400 „
1900	489.900 „	969.000 „	267.700 „
1905	535-5 ⁰⁰ »	1,118.700 „	262.000 „
1910	606.000 „	1,626.500 „	358.600 „

Azipar nagyarányú fejlődésének állandó tápot adott a külföldi tőkének tartós beözönlése.

A német piac tömegestől vette fel a berlini tőzsdén keresztül kibocsátott orosz vasúti kötvényeket, a francia és belga tőkés pedig örömmel fektette tőkéjét a magas osztalékot fizető orosz iparvállalatok részvényeibe. Amidőn a kedvező gazdasági konjunktúra ideje elmúlt, a cári kormány állami szubvenció-

val sietett megtámasztani az iparnak, a gyors fejlődés következtében aránytalan és erőtlen szerkezetét. Az imperialisztikus cári politika érdekeit szolgáló vas- és fémipar 1900-ban 41 millió rubel, 1901-ben 75 millió rubel és 1902-ben 100 millió rubel állami támogatásban részesült. Minthogy a népesség nagy részét kitevő parasztság a századutó évtizedeiben elszegényedett, a lakosság adózőképességének csökkenése folytán az erőszakolt vasút- és iparfejlesztési politikához szükséges tőkét csak külföldi kölcsönök felvétele útján volt lehetséges előteremteni. 1888—96 között a párizsi értéktőzsdén összesen 5519 millió frank értékben 13 orosz állami kölcsön került jegyzésre, 1901—1906 között pedig a francia tőke további 2924 millió frankot bocsátott a németellenes politikát folytató orosz cári kormány rendelkezésére.

A külföldi tőke beözönlése, állami szubvenciók bőséges nyújtása megszüntette az orosz ipar tőkeszegénységét, a vasúthálózat sűrűsödése pedig az ipar kifejlődését gátló közlekedési nehézségeket enyhítette. Hiányzott azonban a piac, amely felszívta volna az egyre növekedő gyártmány mennyiséget. A legtekintélyesebb és politikailag is legsúlyosabb uráli nagybirtokosok a szlavofil politikát testestől-lelkestől támogatták, hiszen az gazdasági harcot, vámháborút, magas védvámokat jelentett Németországgal és Angliával szemben, tehát azokkal az országokkal, amelyeknek termelvényeivel az orosz ipar versenyre kelni nem tudott. A parasztság elszegényedése következtében azonban a védvámok magas falaival körülbástyázott belföldi piac a mesterségesen kifejlesztett gyártmány mennyiséghez mérten túl szűknek bizonyult. Céltudatos, a nagy tömegek vásárlóerejét növelő agrárpolitika követése helyett a cári kormány a kormányzati berkekben igen jártas orosz nagyiparosok elképzelését tette magáévá, amely szerint a fogyasztói válság megoldható, ha az orosz kormány az államterületet, tehát a belföldi piacot, kelet felé terjeszti ki. Ugyanis, míg nyugaton az orosz gyártmány az angollal szemben versenyképtelen, addig Közép-Azsiában, megfelelő vasútvonalak kiépítése után, az orosz vállalkozónak nem lesz versenytársa. És szárnyra kelt a keletre irányuló imperializmus gondolata. Ürűgy: küzdelem

a természetes határokért. Skobelev kihasználta a külpolitika terén tétova Gladstone-kormányzat uralmát, kiépítette a közép-ázsia—turkesztáni vasútvonalat és az elfoglalt területet 1881-ben Transkaspi néven a cári birodalomba olvasztotta. 1891-ben sztratégiai és nem gazdasági okokból megindult a szibériai vasút építése. Witte 1896-ban elnyeri a kínai kormánynak a mandzsúriai orosz vasútvonal kiépítéséhez való hozzájárulását. A japán-kínai háborúban elgyengült Kína a szimonoszeki béke (1895) után pedig hozzájárult ahhoz, hogy az orosz kormány a mandzsúriai vasutat egészen Port-Arthurig vezesse és annak sértetlenségét orosz katonasággal biztosítsa. 1908-ban az Amur-vasút kiépítése veszi kezdetét. Az újabb vasútépítések a keletre irányuló imperializmus atyjait, az orosz nagyiparosokat ismét jelentős állami megrendelésekhez juttatták és gyártmányaik részére megnyitották Közép- és Kelet-Ázsia piacait.

Két imperializmus hajtotta tehát a cári politikát. Az egyik a hármasszövetségellenes, romantikus szlavofil imperializmus, amelynek eredménye volt a XIX. század nagy vasút- és iparfejlesztése és — a világháború. A másik Oroszországnak keletre irányuló angolelles gazdasági imperializmusa, mint a szlavofilpolitika által túlfelveztetett orosz nagyipar expanziójának egyik megnyilatkozása. A nyugatra irányuló romantikus szlavofil imperializmus váltotta ki a keletre irányuló gazdasági imperializmust. A kettő gyermeke az orosz bérmunkás.

Az állami műhelyek jobbágmunkásai, a nemesek által iparosoknak eladott jobbágyok a mai orosz bérmunkás-nemzedéknek 100—150 év előtt élő ősei. A jobbágyfelszabadítás a nyomorgó földműves előtt megnyitotta a városokba vezető utat. A nyomorgó ember a változástól helyzetének javulását várja, a helycserétől sorsának megváltozását reméli. Így a muzsik is, ha nagy nyomorában fejadóját és a bérleti összeget kifizetni nem tudta, családját a mir földjén hagyva, a városba költözött és ipari munkásként kereste kenyerét mindaddig, amíg a honvágy és az a remény, hogy talán helyzete, ha falujába visszatér, jobbra fordul, őt visszatérésre nem készítette. A mirből a gyárba, a gyárból vissza a faluba volt

a muzsik-bérmunkás nomád életének egyhangú lefolyása. Hogy melyik volt főkeresete, a családjától a mirhez tartozó földön természetett élelem, vagy a sovány, a 80-as és 90-es években átlag 200—220 rubelnek megfelelő évi munkabér, ki tudná megmondani. De annyi bizonyos, Hogy a mir az orosz bérmunkásságra nagy hatással volt. Mindenekelőtt azért, mert a muzsik-bérmunkás, akinek családja a mirben megmaradt és a nagy mezőgazdasági munkák idején, május és szeptember között falujában ismét visszatért, aránylag kevesebb munkabérrrel is beérte, mintha életfenntartásának egyetlen alapja a munkabér lett volna. Világosan kitűnik ez, ha a balti tartományok — ahol a mir intézménye a parasztság előtt ismeretlen volt — bérvizonyait a közép- és dél-orosz muzsik-munkás alacsony bérével hasonlítjuk össze. A munkások nagy részének a mirbe való tartozása viszont azzal a káros következménnyel járt, hogy a muzsik igen nehezen határozta el magát arra, hogy falujából hosszabb időre eltávozzék és ezért az orosz ipar gyakorta igen nagy munkáshiánnyal küzdött, továbbá, ha a muzsik mégis városi ipari bérvizonyba lépett, amikor a honvágy elfogta, vagy tavasszal megérezte a föld szagát, munkahelyét, bérszerződésével mitsem törődve, azonnal elhagyta. A vállalatok, hogy védekezzenek a „dezertálás“ gyakori jelenségével szemben, a béreket csak félévenként, utólag fizették ki és mindig tekintélyes munkástartalékot tartottak, hogy a dezertőr helyét a termelés folyamatának megszakítása nélkül pótolhassák.

Természetesen a teljesen tanulatlan és szakmai szempontból is teljesen tudatlan muzsik-bérmunkás munkateljesítménye a lehető legsilányabb és legalacsonyabb volt. Igaz, hogy a század közepén még napi 12—16 órát is dolgoztak, de tevékenységük munkának alig volt nevezhető. Kramár munkájában olvashatjuk, hogy a múlt század 60—90-es éveiben 1000 órsóra Angliában átlagosan három munkás, Oroszországban pedig 16.6 munkás jutott.

Az orosz nagyiparosok munkáskaszárnyákat építettek, egyrésztük pedig munkás családi házakat emelt, hogy állandó ipari munkásokra tegyen szert. A vállalkozók minden erő-

feszítése ellenére, a többnyire nem orosz nemzetiségű petrográdi munkások kivételével, az orosz munkásság nagy része az iparban csak átmenetileg, alkalmilag dolgozó félmuzsik volt, akik a gépek között, folyosókon szanaszét heverve aludtak és artelbe, munkás beszerzési „szövetkezetek“-be tömörültek, hogy olcsóbban étkezhessenek. A vállalatok csak legritkább esetben fizették ki pénzben a munkásembereket, hanem truck-rendszer szerint a vállalat boltjaira szóló élelmiszerutalványokkal fizettek és gyakorta csupán állítólagos mulasztásokért különféle címen a munkabérből nagy büntetési pénzeket vontak le. A munkás bérét arteljébe fizette be, amelynek vezetői közmondásszerűleg visszaéltek a munkások bizalmával. Földön alvó, condrákba öltözött, írástudatlan muzsikokból állott az orosz ipari bérmunkásság nagy része. Munkásmozgalom, szakszervezkedés, „ideológia“ ugyan miként sarjadhatott volna ki e torzas-borzas, mosdatlan, analfabéta, aligemberek társadalmából.

Európai jellegű munkásréteg kialakulását csak a 80—90-es évek szlavofil iparpolitikája, a nagy vámvédelem tette lehetővé, amely a német iparvállalatokat arra készítette, hogy Lengyelországban és a balti államokban, tehát az orosz vámsorompókon belül leányintézeteket alapítsanak és azokba német előmunkásokat is alkalmazzanak. A német iparral és előmunkásokkal együtt azonban bevonult Oroszországba a német munkásmozgalom szelleme is, amely az erőszakos oroszosítás következtében elkeseredett nemzetiségi lengyel, litván, lett, zsidó munkásság között nagy visszhangra talált. Megalakult Oroszország első munkás egyesülete: „Oroszország, Lengyelország és Litvánia Általános Munkásszövetsége“ és 1895-ben a vilnai és bielstoki zsidó munkások sztrájkmozgalma jelezte, hogy az ipari munkáskérdés bevonult a cárok birodalmába.

Midőn a 90-es évek szárazsága és az általunk már vázolt agrárviszonyok következtében a muzsik tömegesen vándorol a Witte iparfejlesztő politikája következtében gyorsan fejlődő városokba, a nagy munkáshiány és vele együtt a munkabérek színvonala is hirtelen csökken. A Lengyelország felől keletre áradó munkásmozgalom a közép- és dél orosz ipari

munkásságban műveletlen és kegyetlen, tanulatlan és szenvedélyes tömegekre talált. Szakszervezetek hatósági tilalma miatt „segélypénztárak“ formájában a munkásságnak illegális szervezkedése vette kezdetét. Az autokrácia, attól tartva, hogy az iparral együtt fejlődő munkásság az alkotmányos uralmat követelő szemsztvoréteg mellé áll — ó, jámbor félelem! — az egyik 1898. évi ukázban az ipari munkásságnak engedményeket tett. Az intelligencia állandó agitációja által fel-tüzelt munkásság azonban szervezetekbe kívánt tömörülni és a kormány, attól tartva, hogy a nemzetiségekhez tartozó munkások mozgalma magával ragadja a közép-oroszországi és a Don-medence munkástársadalmát is, a cári rend-őrség egyik vezető tagjának, Szubatovnak irányítása mellett „félhivatalos“ munkásszervezetek megalakítását tette lehetővé. Az 1901/2-i sztrájkmozgalmat már a Szubatov-féle Északorosz és Délorosz Munkásszövetség irányította és a rend-őri szakszervezkedés az „öntudatlan“ munkásság között 1905. november 9-ig, a „véres vasárnapig“ nagy sikereket ért el. E napon a rendőrség bizalmi férfiának, Gapon szerzetesnek vezetése alatt szentképekkel a cári palota elé vonuló petrogradi munkástömeget még most is kiderítetlen okból a palota-őrség sortűzzel fogadta.

Az ostoba vérontást előidéző sortűz az egész birodalomban visszhangra talált. A szubatoviada megsemmisült, az ártatlanok kiontott vére megfertőzte az orosz munkaviszonyt. A szlavofil imperializmusnak a nyomorgó muzsik viskóban napvilágot látott és a hadászati szempontokból kifejlesztett iparban felnövekvő gyermeke, az orosz bérmunkás, nagy nyomorában, az intelligenciától tüzelve, a rendőrségtől üldözötten, a lengyel-litván-zsidó munkásmozgalom áradatába vetette magát.

Imperializmus, sztratégiai vasútépítések, a nehéziparnak mesterséges kifejlesztése, munkásnyomor volt az az út, amely az intelligencia által kibontott vörös zászlók alá vezetett.

Az új ideológia vörös lobogójának zászlótartói az orosz intelligenciához tartoztak. Különös társadalmi réteg. A cesaro-

papismus szülöttei. Abból a fajtából valók, akiknek lelke fellázadt Dimitriev Tolsztoj, Ivan Deljanov, Bogolepov és Kasszo kultuszminiszterek antikulturális tanügyi rendszere ellen és akiknek húsába vágott a nemzetiségi elnyomók nagajkája. Turbeckoj herceg találóan mondotta, hogy az orosz egyetemek a forradalom központjai. És hogy e központok lázongó diákjainak agitációja visszhangra találjon, arról gondoskodott Pobedanoszcev orthodoxyája, amely „idegen fajúnak“ tekintette mindazt, ami nem pravoszláv. A cesaropapismus rendszerében oroszoknak csak a pravoszláv számított. A szlavofilek az orthodoxyában a görög-szláv kultúrkör szellemét látták, azt, amelyet a latin-germán kultúra körébe, nyugatra ők vannak hivatva elterjeszteni, kiszorítva onnan a katolicizmusnak és a protestantizmusnak „látszat-kultúráját“. Csak az orosz, aki orthodox, az orthodoxya szelleme pedig az orosz nyelvben él, — ez volt az oroszosító politika jelszava. Harc a latin-germán nyugat ellen! Innen ered a balti tartományok finn, észt, lett, litván, német lakosságával és a lengyelekkel szemben elkövetett elnyomó nemzetiségi politika. Ez a törekvés nyilatkozott meg azokban a kemény ukázokban, amelyek a lengyel lakosságnak megtiltották, hogy düledező róm. kát. templomait kitarozza, amelyek kizárólag egyházi-szláv és orosz nyelven tanították az ukrán és lengyel iskolaköteleseket és a kisebbségi nyelvek használatát még az iskolák falain kívül is üldöztették. Bezzeg keleten, amerre a szlavofilek kultúrimerializmusa nem irányult, az orosz kormány az északafrikai francia kultúrpolitika vegyesnyelvű kisebbségi iskoláztatásának iskolatípusát vezette be, amely a turkesztáni gyermekek egyrésze számára az anyanyelven és oroszul való tanulást tette lehetővé.

Az állandó üldöztetésnek, rendőri brutalizálásnak kitett egyetemi hallgatók köréből és a többségében a kisebbséghez tartozó, fejlődő polgári osztályból nőtt ki a raznocsenci, az orosz intelligenciának ügyvédekéből, írókból, zemsztvo-alkalmazottakból, pópák fiaiból és elszegényedett nemesekből álló rétege. Tagjai szegénységükben és tehetetlenségükben magukat a társadalom kiteszítottjainak tekintették és lelkükben a nagy

elnyomatás ellenhatásaként fellángolt a ressentiment. A kisembereknek, lealázó tehetetlenségükben elkeseredett csoportjával szemben áll az orosz valóság kegyetlenségeitől szenvedő nemes földesúr alakja. Amilyen kicsiny a számuk, éppoly nagy lelkük nemessége. A muzsik szenvedéseiben az ember szenvedését látják, a nagy nyomor mellett pedig a maguk jólétét. Mélységesen és önmarcangoló fájdalommal restellik a nyomor és gazdagság kínzó, a Krisztustól megváltott embertársadalomhoz méltatlan ellentétét. Hozzátartozóikra, gyermekeikre való tekintettel nincs erejük, hogy lelki gyötrelmeiket okozó vagyonukat maguktól elvesseék. A rettentő nyomor láttára a töprengők a társadalmi reform lehetőségeit kutatják, hogy megszüntessék a nagy szegénységnek, végtelen fájdalmaiknak szerintük egyetlen okát, a társadalmi egyenlőtlenséget. A rancsencsek a gyűlölet, — a humánus, a megsértett igazság szégyenétől kínzott földesurak pedig a szeretet apostolai voltak. És az intelligencia gyűlöletének és a szeretetnek lángjai összecsaptak az autokrácia trónusa felett.

A muzsik nyomorának, az ember szenvedésének megszüntetése volt az orosz intelligencia nagy ábrándja. De miként? Az orthodox nevelés elfojtott minden véleménynyilvánítást, lenyeste a gondolat szárnyait, az orosz képzelet magasröptű pályát befutni nem tudott. Az orosz intelligencia meg akarta menteni az emberiséget, de nem tudta, hogy miként. Az orosz érzett, de nem gondolkozott. Saját gondolatainak hiányában, érzéseivel idegen gondolatokat telített. A humánus ember szeretetével, majd a ressentiment gyűlöletével fűtött érzelem, orosz tartalommal telítette azokat a gondolatokat, amelyeket, mint konkrét célok elérésére alkalmasnak vélt eszközöket, az orosz intelligencia külföldről kölcsönzött. Orosz érzelem és német bölcsélet találkozása a forradalmi intelligencia ideológiája.

Míg Taticsevbén, Novikovban és Radiscevbén csak az érzelem, az emberi megváltás szent akarása nyilatkozik meg, addig Herzen és Bjelinszki már a német filozófia útjain haladnak. Az orosz filozófus „készen“ vette át a nyugati szellem gondolatformáit. Grotiust, Pufendorfort és Lockeot

Nagy Péter nem azért fordította le oroszra, hogy ezzel hazájában megismertesse a természetjogi irányzat nagy mestereit, hanem hogy bölcsélettel megalapozza a jogrendszert. Locke racionalizmusának orosz kultuszából fejlődik ki és pedig a német filozófia útját követve, az orosz hegelianizmus. De míg a hegeli gondolat Nagy Frigyes országában, a létező államot tartotta észszerűnek (hegeli jobb), addig az orosz hegelianusok a tatár és bizánci államszervezettel szemben a forradalom észszerűségét hirdették (hegeli bal). Kirejevski, Herzen és Bjelinszki az orosz hegeli bal képviselői. A német filozófia gondolatútvonalát követve, Pizartv Feuerbachnak kizárólag az anyagi lét realitását hirdető elméletét sajátítja ki („Der Mensch ist was er isst“), világos, hogy ezzel az anti-spirituális elméleti íveléssel hidat ver az orosz hegeli bal és az azután Csernicsevszkivel fellépő orosz pozitívizmus között. A humanizmus, skolasztika és reformáció szellemköszörülő irányzatai nélkül az orosz bölcsélet, mint látjuk, először a természetjoggal jegyezte el magát. Hegel, Feuerbach-pozitívizmus volt a további út, amelyet az orosz gondolat a német szellem vonalát követve leírt.

Csak egy név hiányzik az orosz szellemre ható német gondolkodók sorából, egy név, amelynek hiánya az orosz sorsra oly végzetessé vált: Kant Immanuel. Kant kritikai szelleme az orosz gondolathoz hozzá nem férhetett. Az orosz dogmatikus. A XI. századtól változatlanul követte az orthodoxia megkövült dogmáit és az autokrácia letaglózott minden kritikus fejet. Az orosz vagy elfogadott egy dogmát, mint hitet vagy megtagadta azt. Az orthodoxia egyházszakadása (a raszkol) megmutatta, hogy az orosz kész hitéért odadobni életét bármikor, de hitéből semmit sem hajlandó feláldozni. Az orthodoxia által kifejlesztett dogmatizmus Kant kritikai szellemével szállott szembe. Dogmatizmus és Kant össze nem férhetett. Ha Oroszországban hatott volna a kanti kritikus szellem és az intelligencia hűvös bírálattal helyezte volna az objektív vizsgálódás alá a pozitívizmust, a materializmust, a marxizmust és egyéb „rendszereket“ — a bírálat eredményeként kifejlődhetett volna egy sajátos, egészséges orosz gondolat és az orosz

szellem útja bizonyára nem vezetett volna a nihilizmus és onnan a bolsevizmus mélységeibe.

Az orthodoxia és autokrácia történelmi bűne a kritikus orosz gondolkozó kifejlődésének megakadályozása.

A Cesaropapizmus a bűn, a bolsevizmus a bűnhődés.

Kant kritikai szellemének hatása hiányában az orosz dogmaként hitt minden elméletben. Hitt Hegelben, hitt Feuerbachban, a pozitívizmusban és végül hitt a tagadásban. Az orosz intelligencia hite, mint az orthodox szlavofilé, tántoríthatatlan volt, mert töprengéseiben mindig csak érzelmei, de sohasem gondolatai csapongtak.

A forradalmi akarás benne égett az orosz intelligenciában és kölcsönvett idegen gondolatokba öntötte érzelmeit. A társadalmi és gazdasági rend erőszakos megváltoztatásához csak a forradalmosított társadalmi osztály, a történelmi emeltyű hiányzott.

És kezdetét vette a forradalmi érzelmű osztály utáni lázas, türelmetlen kutatás. Bakunin, a pandestrukció nagy szószólója, kiadja a jelszót: ki a faluba! És az intelligencia, tanárok, orvosok, diákok, muzsik-condrákat öltenek magukra, csapatostul szállnak ki az addig elhagyott falvakba és tüzes hévvel oktatják ki a muzsikot, hogy vele nagy igazságtalanságot követnek el, és hogy a megsértett igazság nevében az uralkodó rend ellen fel kell lázadnia. Az analfabéta muzsik, hol csodálkozva, hol dühösen fogadja a nép közé ment narodnikok szocialista prédikációit. Az intelligencia a muzsiknál süket fülekre talált.

A narodnikok szervezete, a Szemlja i Volja bomlásnak indul. A falusi agitációért fokozott mértékben üldözött intelligencia mindjobban államellenessé válik. Az államot csak az orosz autokráciában látja és azzal együtt megtagadja magát az államot is (astatismus). A vallást az egyházzal téveszi össze és az utóbbit pedig kizárólag az autokráciát szentesítő pravoszláv egyházban látja. Az autokráciát megtagadva, az intelligencia az astatizmusba esik, az orthodoxiával együtt pedig a vallásos élményt veti el magától. Az állam és a vallás tagadása, a tekintély elvének negációja volt az út, amely a

nihilizmusba vezetett. A nagy tagadás azonban kifejezetlenül marcangolta a tehetetlen, befolyástalan, társadalmilag súlytalan intelligencia lelkiületét. A narodnikok kudarca után a parasztságra az intelligencia nem számíthatott, a munkásosztály pedig a 80-as években még csak fejlődésének kezdetén volt. — Az intelligencia magában maradt; — magára hagyottan, gyűlöletével, szenvedélyével és tehetetlenségének tudatával. De az intelligenciában élt a hit, a minden tagadásnak lángoló hite. Az intelligencia egy része levonta ebből a végső konzekvenciát és megtagadta, elpusztította önmagát. (Innen az orosz öngyilkosok nagy száma a múlt század 80—90-es éveiben.) Az intelligencia nagy része azonban igazolni akarta önmagát (Selbstbehauptung) és a tagadás állításával, rettentő önfeláldozással akarta megfélemlíteni az uralkodó rendszert. A tagadásnak, a nihilizmusnak nagy állítása tör ki a terrorizmus őrjöngésében. A terrorizmusban, amely kis embereket, tehetetleneket súly- és hatalomnélkülieket máról holnapra hatalmasakká és félelmetessékké tett, hiszen rendelkezhetek nem kisebb úr, mint a cár élete felett.

Az intelligencia célja a forradalom, eszköze a terror, a tett propagandája, a gyilkos merénylet (Tkatcsev irányzata) és a társadalmi reform szükséges voltának propagatív úton való igazolása. (Lavrov irányzata.)

Míg a nihilisták, terroristák és a Narodnaja Volja nihilista szervezet felbomlása után fellépő szocialista forradalmárok (Csernov, Gersuni) nem a kapitalizmus fejlődésének fókáin keresztül, hanem egyetlen hatalmas lendülettel akartak feljutni a szocializmus mennyei birodalmába, addig a nyugati tartományoknak nem-orosz intelligenciája és munkássága a 90-es években Oroszországban közvetített marxizmust tette magáévá, ami a 80-as évek orosz forradalmi elgondolásait jellemző etikai tartalmat is kiküszöbölt.

Miként a császárhű körök kettőzöttségében (szlavofil és szapadnik irány) megnyilatkozik Oroszország ázsiai és európai arculata, akként az érzelmi elemtől túltengő nihilizmusban is az ázsiai orosz erőszakosságát, az orosz marxizmusban pedig a hideg nyugati szellem megnyilatkozását láthatjuk.

Valóban az orosz marxizmus mindaddig, amíg hordozói szinte kizárólag kisebbségi elemekből (lengyel, litván, zsidó) kerültek ki, megőrizte a tudományosság látszatát. Mihelyt azonban az orosz nehézipar kibontakozásának eredményeként kifejlődött a nagy-orosz munkásosztály, az orosz marxizmus is, mint minden orosz forradalmi tan, vallássá, metafizikává vált. És az orosz nyomorban a materializmus, a marxizmus vallása sok hívőre talált. 1905-ben már Szent Péterváron megalkulhatott a marxizmus egyháza, a munkások és katonák tanácsa. Az orosz társadalom a forradalomra megérett, annak sikere az államhatalom ellenálló erejétől függött. 1917-ben a államhatalom ereje pedig megtörtött, a katonai összeomlás maga alá temette az autokrácia — orthodoxia — imperializmus hordozóját, a cári társadalmat.

Autokráciából deszpotizmus, orthodoxiából — forradalmi dogmatizmus, imperializmusból — világforradalmi törekvés, Pobedanoszcev utóda Lenin, orosz császárságból Szovjet Unió. Az új ideológia papjai hirdetik Marx ígéit, az új kinyilatkoztatást. — Az orosz messzianizmus oltárán a szlavofília fehér lángja helyett vörös tűz lobog.

Minden megváltozott. — Csak az ember fia vonszolja tovább görnyedten keresztjét: a megváltó ideológiát.

Ez a tanulmány a szerző Az új Oroszország (1917-26.) c. munkájának egyik fejezete. Franklin-Társulat, Budapest, 400 oldal.

A NACIONALIZÁLT SZOCIALIZMUS.

Bismarck székében Scheidemann, Renner Metternich helyén, Turati Milánó ura; Moszkva, Budapest, München, holnap talán az örök Róma is a III. Internationale támadó frontja. Fenn északon a szocialista csillagász, Branting svéd kormányelnöki obszervatóriumából figyel, vájjon a II. Internationale csillagának képe nem jut-e a Kelet felől vöröslő üstökös gyilkos gőzkörébe. Új hatalmasságoké a világ. A hadaktól elhagyott utakat társadalmi forradalmak szele söpri. 1919-et írunk.

MacDonald a brit nemzeti kormány elnöke, a Ház ura, mi több: helyettese a tory-k vezére Baldwin, minisztere egy Chamberlain, követője az antiszocialista Churchill. Az avignoni pártnapon már-már befejezett a nagy szecesszió: Renaudel, Marquet és Montagnon nemzeti szocialistává válik. Mussolini nem az „Avanti“-t szerkeszti, Hervé antimilitarizmusára ugyan ki emlékszik, az Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund, értitek: a 20 milliós német munkásság legnagyobb szociáldemokrata erőssége nincs többé. Ausztromarxizmus, Adler, Renner, Bauer, — német, nem: porosz szociáldemokrácia, Bebel, Ebert népe, Breitscheid, Ledebour, Severing voltatok-e, éltetek-e? Hova lettetek? Hol vagyunk? A mában.

Igen, új hatalmasságoké a világ, mert ők sem epigonjai, sem ígéretei a múltnak. Mert a múlt mást ígért, mást eszmékben, mást emberekben. A mi közvetlen múltunk, a racionalizmus mást ígért azoknak, akik a „felvilágosodás“ hideg fényében tetszelegtek, de azoknak is, akik tőle több és arányosabban megosztott életmeleget vártak. A tömegek vártak, az emberek

csalatkoztak. Miben? Mindenben, ami földi, ami emberi, ami szervezett, ami propagált, ami ideológia, ami párt, ami politika. És hinni kezdtek mindenben, ami anyagtalán, ami élmény, ami szerethető, ami gyűlölhető, nem tudatosan, észszerűen, hanem ösztönösen, erősen, életesen.

Miért? Mert tapasztaltak. Tapasztalták, hogy a pacifizmus, az antimilitarizmus sohasem volt annyira szervezett és erős, mint 1914-ben és a nemzetközi munkásszolidaritásról még sohasem hangzottak el olyan meggyőző beszédek, mint a háború előestéjén Brüsszelben. Én mégis: Rajnán innen és túl az első nagy szóra Jaurés és Guesde, Burns és Barnes, Haase és Scheidemann szocialista tömegei a trikolor, az Union Jack és a Reichsflagge alatt zárt rendekben vonultak fel, hogy a harcot megvívják nem osztályonként együtt, hanem egymással, nemzet állva nemzettel szemben. Ez volt az első élmény. A másodikat és a többieket a parlamentek váltották ki, amidőn a tudományos szocializmus ideológiájától szépen pallérozott marxista fejek finom elgondolásokkal hozták összhangba elméleti álláspontjukat a hadviselés táguló hitelkereteinek megszavazásával. 1923-ban ismét Poincaré az úr, a Ruhrban a francia sereg. A német munkásság emberfeletti türelemmel vívja a passzív ellenállás önsanyargató harcát. Morei, az alsóházban a munkáspárt bayardja, Londonban ünnepélyesen megkéri Léon Blumot, a francia szocialisták vezérét, hogy hasson a francia kormányra a megszállás mielőbbi megszüntetése érdekében. Léon Blum megtagadja a német munkásságnak az angol labourtól kért támogatását. Nagy élménye ez mind az angol, mind a német tömegeknek. És jött a háború új fegyverekkel, az új merkantilizmus, a nemzetgazdaságok harca, elzárkózással, az önellátás elképesztő eszméjével. Ki védte a nemzetközi kereskedelem világszabadságát, talán az angol, a francia, vagy a cseh szociáldemokrácia? Dehogy, a szabadkereskedelem hadállásait a szociáldemokrácia kiürítette és csak itt-ott adott le egy-egy szónoklat-salvet vaktöltéssel, nehogy a vámvédelem csorbát szenvedjen. Igen helyesen az illető ország adott pillanatnyi érdekei szempontjából, de szöges ellentétben a „tudományos szocializmus“, a párttan követelményeivel.

Ezeknek az élményeknek egymást hatványozó ereje beigazolta, hogy a munkásosztály világszolidaritása ábránd csupán, míg egyes nemzetek szociálpolitikája, törvényes munkásvédelme és a felvázolt történeti események megmutatták, hogy a nemzeti szolidaritás igenis lehet élő valóság.

A háború utáni szociáldemokráciának tragédiája azonban mindenekelőtt abban van, hogy ott, ahol kormányhatalomra tett szert, — miként Németországban, Angliában és Ausztriában — más, kisebbségi polgári pártok támogatására, koalícióba szorult, vagy — miként MacDonald első kormánya — többségnélküli kormányhatalomként ki volt szolgáltatva anti-szociálista politikai tényezők taktikai önkényének. A társadalom előtt kormányhatalomként a szociáldemokrácia jelentkezett, nem pedig azok a politikai együttathatók, amelyek — a parlamenti mérleg nyelveként — elsősorban hatottak a kormány vonalvezetésére. A nyugaton előretört szociálista pártok abba a dilemmába kerültek, hogy ha többség nélküli, viszonylag azonban a legnagyobb pártként nem fogadják el a kínákozó kormányhatalmat, őket a politikai gyávaságnak és annak a vádja éri, hogy maguk sem tartják tanaikat gyakorlatban keresztülvihetőnek, ha pedig azt elfogadják, egyik vagy másik „támogató” polgári pártnak kiszolgáltatva, a „szociálizmusból” kevesebbet valósíthatnak meg annál, amit legerősebb ellenzéki pártként a kormánytól kiereszokolhatnának. A francia szociáldemokráciái életét — Léon Blum kormányalakításáig — nézetem szerint éppen azzal mentette meg, hogy volt erkölcsi és taktikai bátorsága egy évtizeden keresztül — minden unszolás ellenére — a kormányhatalomban részességtől tartózkodni. Amíg tehát a politikai és gazdasági szempontból legnehezebb időkben hatalmat vállalva a világ két legerőteljesebb szociáldemokráciája, a német és az angol felőrlődött, a francia szociálizmus megtartotta lazán összefüggő birtokállományát.

Az európai szociáldemokrácia erővesztésének és a modern szociálizmus térhódításának ebben a folyamatában kitűnt, hogy az emberiség alapképlete az államalkotással nemzeté váló nemzetiség, nem pedig a marxizmustól hirdetett osztály. Az utolsó két évtized bőséges történelmi anyaga megmutatta,

hogy az ember nagy életküzdemei nemzetek harcai, nem pedig osztályoké. Ez az a pont, ahol a marxi szocializmus és a nacionalizmus a leghevesebben ütközik, mert a marxizmus — ha tanánál kitart — bomlasztja az emberiséget vertikálisan tagoló nemzeteket, a nacionalizmusok pedig nem tűrik, hogy az emberiségnek egy horizontális, osztályszerinti tagozódása gyengítse a nemzetek természetes, szerves, hagyományos, történelmi egységét.

Az európai népeknek ezek a nagy élményei és felismerései siettették a tömeghangulatnak — a lövészárkok demokráciájának életveszély- és küzdelemközösségben fogant — nacionalizálódását. Ezt a tömegérzületet aknáztta ki a politikai akarat szolgálatába állított tervszerű, szervezett propaganda, amelynek hatalmas megnyilatkozásaival találkozunk a mussolinizmus és a hitlerizmus államművészetében. Amíg a fasizmus meglegedett a szociálizmus tömegeinek nacionalizálásával, addig a német nacionalista tömegmozgalom a szociálizmust ideológiástól, tömegestől, mindenestől akarja nacionalizálni. A mozgalom neve, „nemzeti szociálizmus“ mutatja, hogy a nacionalizálásnak ez a folyamata nem célozza a szociálizmus lényegének megsemmisítését. De lehetséges a nacionalizmus történelmi ideálizmusát és a szociálizmus anyagelvű determinizmusát szellemi ötvözetbe tömöríteni? Ebben az értelemben semmiképen! Felmerül azonban a kérdés, vajjon a szociálizmusnak lényege-e a marxi tan. Ezt tagadásba kell vennünk, ha elismerjük, hogy életvalóságot csak pozitív politikai akaratot jelentő társadalmi irányzat formálhat. A marxi szociálizmus pedig elsősorban negatívum: tagadása a jelennek, államának, társadalmának, emberének, a ma életének. A változás bizonyosságát akarja belevinni, tudatossá tenni a tömegek életében. Ezért adja Marx a természettudomány és bölcsélet fundamentumát tanának. Igaz, megadja távlatát a szerinte a fejlődés belső törvényszerűségeiből kikövetkeztetett jövőnek, az osztálymentes társadalomnak. De ez a tudományos látszatával vetített társadalmi perspektíva igen vérszegény politikai program. Ez az osztálymentes társadalom a tömegeknek semmit, a szociológusoknak pedig még ennél is keve-

sebbet jelent. Az utóbbiak jól tudják, hogy az osztály olyan durva fogalom, hogy ezzel a társadalmi csoportok és csoport-akaratok sokszerűségét kifejezni nem lehet. Marxizmustól innen és túl azonban él az örök szocializmus: tömeges vágyakozás etikusabb tartalmú társadalmi viszonyok után. Ez benne él minden korban, hiszen az etikai szabálynak a valóság sohasem felel meg.

Ennek az örök szociálizmusnak csak egyik határesete az, amit a mai polemikus értelemben marxizmusnak nevezünk. A „felvilágosodás“ racionalizmusának ez az anyagelvű, kollektív változata az örök szociálizmusnak csupán egyik történelmi kategóriája. Történelmi, mert velejárója a racionalizmus továtűnő két századának, a „klasszikus“ közgazdasági felfogásnak, a kivesző szabad kereseti gazdálkodásnak, a tökeszegénységben elvérző tőkés termelésnek: és az értékszempon- tok ama sajátos összetételének, melyet röviden kapitalista fel- fogásnak nevezünk. Mondom: ez a marxizmus a történelemé — éppen olyan határeset, mint a nacionalizmusban a Ku- Klux-Clan vagy a jingoizmus.

Nem a marxizmus, hanem az örök etikus szocializmus és a nacionalizmus egyeztetése az a lehetőség, ami értelmes és valószínű. Most indokolt a kérdés, vajjon vannak-e ennek a szociálizmusnak és a modern nacionalizmusnak olyan elemei, amelyek kizárják egymást?

A modern nacionalizmusnak két jellegzetes alkateleme: valamely hagyományos, kultúr- és élményközösségnek (nem- zetiségnek) öntudata és a hazává szélesült szülőföld szeretete (patriotizmus). Tágabb szülőföldemnek és nemzetiségemnek mindenképpé helyezése a modern nacionalizmus. Minthogy a szociálizmus az erkölcsi követelménynek és a mindenkori való- ságnak egybevetéséből származik, természetes, hogy a szo- ciálizmus „valóságoként“ különböző. A legátfogóbb, leg- természetesebb és legszerveesebb társadalmi „valóság“ a nemzet, azért az örök szociálizmus nemzetenként eltérő, tehát nemzeti szociálizmusokban jelentkezik.

A nacionalizmusnak mi a célja? Biztosítani a történelmi értékektől ékes, ezért „értékes“ nemzet létfeltételeit. Ha az

örök szociálizmus célja az erkölcsi elv érvényesítése a társadalmi gyakorlatban, ezzel részben megelőzi, részben közömbösíti a társadalmat bontó erőket, a nemzet tagjaiban fejlesztli az együvé tartozás tudatát és érzését: a nemzetélet szellemi feltételeit. Az etikus szociálizmus gyakorlata tehát a nemzeti szellem hatékony kötötényezőjévé válik. A való szociálizmus tehát csak nemzeti lehet, a nacionalizmus pedig csak akkor teremti meg tárgya, a nemzet számára a legkedvezőbb életfeltételeket, ha etikus szociálizmussal karöltve megelőzi és megfékezi a társadalmi együttműködést, tehát a nemzeti együvé tartozó erőket.

Ezeknek az összefüggéseknek ösztönös érzékelése nemcsak nagy nacionalistáknak (Bismarck, Disraeli, Windhorst, Seipel, Mussolini), de jó szociálistáknak (Millerand, Lassalle, Bebel patriotizmusa, MacDonald, Renaudel) politikájában is jelentkezik.

Bizonyos történelmi társadalmi valóságra ható, igazi szociálizmus és a nemzeti élet természetének érvényesítését akaró, hamisítatlan nacionalizmus a legnagyobb mértékben előnyös minden társadalmi közösségre. Ezzel szemben semmi sem veszélyezteteti annyira a spontán társadalmi együttműködést, semmi sem hiúsítja meg olyan mértékben a társadalmaknak kultúrértékeket hordozó szerepét, mint a szocializmus elfajzása, a marxizmus vagy a nacionalizmusnak szélsőséges határesete, a jingó-imperializmus. Minden eszmerendszernek bukását a benne rejlő igazságmagnak — kizárólagos életelvként — túlzásba vitt érvényesítése idézi elő. Ezért a szocializmusban rejlő etikum megmentését jelenti az anyagelví marxi szellem számüzése az örök szociálizmus határából. A nacionalizmus ideálját pedig akkor éri el, ha mentes az üzletes, nem a nemzet, hanem egyes anyagi érdekeltségek szolgálatába állított, vagy történelmi szemmérték hiányától vak újdonsült közületeknek kabzsi imperiálizmusától. A szociálizmust a marxi szellem hatása alól a nacionalista ideálizmus szabadítja fel, miként a nacionalizmust üzletes imperiálizmussá elfajzásától az etikus szociálizmus óvja meg. Ezért az embernek legnagyobb fokú természetes közösségét betónyszerű szilárdsággal

az a szellemiség köti egységbe, amelyben a nacionalizmusnak és az etikus szocializmusnak szintézise érvényesül. Ezért kell „szocializálni“ a nacionalizmust. Ezért kell „nacionalizálni“ a szocializmust.

A kifejtettek szerint tehát a nacionalizmusnak nemcsak a marxizmus, hanem a jingo-imperializmus is veszélyes ellensége. Ezt amerikai és angol nacionalisták helyesen felismerték. Küzdelem folyik éppen nacionalista oldalról a legtisztább felismerések alapján, mind a Ku-Klux-Clan, mind a jingoizmus ellen. Vájjon fenyegeti-e a magyar nacionalizmust elfajulásának veszedelme? Vájjon a magyar nacionalizmus túlfeszül-e azon a szellemiségen, amely a nemzeti élet teljességéhez elengedhetetlenül szükséges? Felmerül tehát a kérdés: nem kell-e nálunk is tudatosan alkalmazni azokat a szellemi tényezőket, amelyekkel egyes nemzetek éppen nacionalizmusuk természetességének és szellemi töretlenségüknek megvédése vagy helyreállítása érdekében temperálják a maguk imperializmusát?

Kétségtelenül feltételezhető, hogy a történelmünkben erőteljesen áradó magyar nacionalizmust hatványozza a magyarság államegységének erőszakos megszüntetése (Trianon) és az uzurpátoroknak félelemből sarjadt imperializmusa. Ezt a természetes magyar nacionalizmust azonban — az embertárs szeretetét kiváltó kereszténység kiegyenlítő szellemén felül — aggasztó hatóerők is tompítják. A nemzeti lét bizonytalanságának, a distansz, tehát az államterület kicsinysége és a természetes határok hiánya okán általánossá vált felismerése nyilvánvalóvá tette a minden nagy elhatározással járó roppant nemzeti kockázatot. Tökeszegénységünk, adós-nemzeti voltunk, gazdasági kiszolgáltatottságunk, anyagi függőségünk nem éppen népi önértetet tápláló mozzanatok. Szellemi életünket átható túltengő racionalizmus, idegen kultúráknak — a túltengő nacionalizmust jellemző lenézése helyett — mániákus felülértékelése, utánzata, a külföldnek és a külföldinek bántó felmagasztalása, közgondolkodásunknak és ízlésünknek magyartalan szellemtől áthatása — ezek valóban nem olyan motívumok, amelyek egy nép öntudatát duzzasztják. Közép-Európa bármely népénél pusztá hiedelem „a nemzet faji egy-

sége“. A hiedelemnek ereje azonban a tényéknél sokszor erősebb történelemalakító erő, miért is a magyar nacionalizmus nagy hiányossága, hogy szelleméből hiányzik a nemzet faji egységének hiedelme. Ha a magyar nacionalizmust mérséklő mozzanatok mellett kellően mérlegeljük, hogy — miként minden civilizált népnél — nálunk is érvényesül a tudományosság, a társaság, az üzlet nemzetközi együttműködésének nemzeti különbségeket áthidaló hatása — elmondhatjuk: veszélyesen sok történelmi adottság és számos szellemi tényező oldja, bontja, tom-pítja azt, amit magyar nacionalizmusnak nevezünk.

Nálunk tehát, ahol annyi a nemzetbágyasztó hatótényező, valóban hely- és időszerűtlen — imperiálista nagyhatalmak mértéket tartó nacionalistáit, tehát ebben is idegent majmolva — kutatni a „túlzó“ nacionalizmus ellenszerei után. De vájjon éppen a nemzeti lét roppant kockázatára figyelemmel, nem szerencsés-e, hogy a magyar nacionalizmus mérsékelt feszültségű? Van-e egyáltalán szükségünk magasfeszültségű nacionalizmusra?

Nemzetnél nacionalizmus, férfinál rátartiság, becsület-érzés — egyet jelent: természetes egyediségének, sajátosságának érvényesítését a létben. A nemzet nacionalizmusának, a férfi egyediségének feladásával feladja önmagát. Nacionalizmus nélkül nincs nemzet, egyéniség, becsület nélkül nincs férfiaság. Minden életerőt egyénisége természetes kifejtésének a vágya jellemez. Ha nemzet erről lemond, ezzel történelmi létét adja fel, mert az életerős nemzeteknek tovább is érvényesülő természetes önkifejtése kiemeli a történelemből azt a népközösséget, amely elerőtlenedve megadja magát. Könnyű körültekinteni közeli határainkon és felismerni az imperiálistusokat, amelyek megsemmisítenék a történelemnek azt a szerencsétlenjét, aki „józanul“, „ésszerűen“, tudatosan temperálná a maga nacionalizmusát, tetszelegve a „felvilágosultság“, a „tárgyilagosság“ öngyilkos fölényességében. Hogy a magyar nemzet léte milyen feszültségű nacionalizmust igényel, az mindig attól függ, hogy a környező nemzetek és népek imperiálistusait átható nacionalizmusok közül milyen feszültsége van

a társadalmi egyéniségünkre ható legerősebb idegen nemzeti öntudatnak.

Közvetlen történelmi környezetünkben egyetlen természetes, szervesen kialakult nemzeti állam hat: a „Reich“. Nem a fellah népeknek imperiálizmusát, hanem a Németbirodalomnak nacionalizmusát kell tehát nekünk zsinórmértékül elfogadnunk.

Mint minden, a népek életének mélyfolyását felkavaró nagy emberi gondolat, a német nacionalizmus is az általános emberibe vet horgonyt. Általános emberi eszmék pedig csak az értékek rendjében találkoznak. Az értékek rendje és az értékek forradalma a német nacionalizmus nagy problémája. A „dicsőségnek“ 300 éves (1500-tól körülbelül 1800-ig), a racionalizmusnak 150 éves és a bolsevizmusnak néhány évtizedes értékrendje után ismét visszaállítani a „szent“ birodalomnak 1000 éves (500-tól Kr. u. 1500-ig) hierarchikus értékrendjét (Hans Eibl, *Vom Sinn der Gegenwart*, 16. l.), ez a német nacionalizmus általános emberi gondolata. Végét vetni az értékek forradalmának! Ez a németség kultúrmissziója a németség legjobbjai szerint. Ezt a kultúrmissziót alapozzák meg az utóbbi esztendőkből a sajátos faji gondolattal, mondván: eszmék és törekvések emberfajta-hoz kötöttek. Különösen olyan eszméknek élete, amelyeknek tartalma nem tudományos igazság, hanem belső élmény, etikus elképzelés, fajhoz kötött, fajtól elválaszthatatlan. (Hitler, *Mein Kampf*, 80. kiadás, 3x5. l.) Ilyen a kultúra eszméje is. Az emberiség három fajcsoportja — a kultúrát alapító, ezt fenntartó és a kultúrromboló fajok — közül egyedül az árja a kultúrát alapító, azt körülbástyázó fajta. Az árja faj hivatása a kultúra alapítása. Az árjának ez a példátlan faji tulajdonsága nem szellemi természetű, ez az egyéni véleményről és érdekről a közösség javára áldozatos lemondásban (Hitler, 326. l.) jelentkezik. Az egyénnek a közösségért minden áldozóképessége és akarata emeli az árjákat a többi fajok fölé, innen kultúrhivatásuk. A német államnak a hivatása most már abban van, hogy megőrizze és fejlessze a kultúrát alapító és hordozó árja faj lelki és fizikai birtokállományát. (Hitler, 432—433. l.) Az állam

— ebben az elgondolásban — képtelen emberi képességeket kialakítani, hivatása: utat nyitni a faji képességek megnyilatkozásának. Az állam tehát a faj eszköze — annál tökéletesebb, minél jobban óvja és fejleszti a fajnak kultúralkotó őselemeit, amelyek nemcsak a nemzetnek, hanem az egész emberiségnek szépséget és méltóságot kölcsönöznek. (Hitler, 434. 1.)

Az értékek rendjének hordozója — a mai hivatalos német felfogásban — az árja fajiság. Ennek a fajiságnak eszköze az állam. Ez a fajiság jut kifejezésre a poroszságban. A poroszság tehát a legtisztább árja faj, az árja elit. Az árják történelmi kultúrmisszióján belül ennek a poroszságnak külön hivatása: megmenteni az emberiséget a fehér ember árjafajú kultúrája ellen összefogó proletárfront és a színes fajok világhorradalmának támadásával szemben. (Spengler, Jahre der Entscheidung, 146. 1.)

A fehér ember kultúráját alapító és azt most a belső és külső ellenséggel szemben oltalmazó árja fajiság csak akkor teljesítheti történelmi misszióját, ha valóráváltja Leibnitz nyugtalanító szellemi örökségét, a nyugat nagy keresztény birodalmának egységét. (Eibl, 415. 1.) Az értékek, az érték-gazdaság birodalma: a „Reich“. Ez a birodalom áll az értékek küszöbén (Moeller van den Bruck, Das dritte Reich, 332. 1.), mint az ázsiai új mongol birodalom és az „elnégere-sedett“, Afrika nyúlványává váló Franciaország között feszülő közepe a nyugatnak. Szintere az értékek állandóságának és az értékek forradalmának. A „középet“ a maga akaratára szerint formáló árja fajta fogja kimondani ebben az elradikalizált világban, ahol a konzervativizmus és a forradalmiság vívja a maga párharcát, hogy mit érdemes, miből és miért megmenteni, átmenteni a jövő számára. A germán nacionalizmus azonban — a latinnal ellentétben — nemcsak magára gondol, Európa közepét nemcsak önmagáért, nemcsak az árjától fenntartott értékrendszerért, hanem valamennyi fehér népért is rendezi, mert csak ettől az erőssé vált középtől (Mitte) lehet az egész — különben széteső — földséget kiegyensúlyozni. (Moeller, 302. 1.) Különben felborul minden, ami ma még Európát jelent. Ebben a nagy európai középben

születik a „harmadik birodalom“, a mai hivatalos Németország eschatológiás reménysege, miként a marxistáké az osztálymentes társadalom. Mert a harmadik birodalmat is a hegeli hármas tagozású történelmi alakulás (thesis-antithesis-synthesis) utolsó tagjának kell tekinteni. Nehéz áttekinteni, mi mindennek a szintézisét látja ez az ideológia a harmadik birodalomban. Hogy csak keveset jelezzünk, benne fejlődik szintézisbe: a tapasztalati tudomány és a vallásos metafizika, az antik formák tisztasága és a színeknek gótikus izzása, az egyéni dacos szabadság és a közösségbe jámbor olvadás, a porosz birodalmi eszme és az osztrák császári hagyomány, a keresztény lelkeség és a formák klasszikus világa. (Eibl, 44. 1.) Ez az apokaliptikus harmadik birodalom mindennek szintézise, amit egy ideológus elképzélhet. A nemzeti szocializmus istene a harmadik birodalom, megváltója a természettől uralomra kiválasztott népnek, az árja fajiságnak, melynek nagy prófétája támadt és — miként a királyok egykoron — jelképévé vált népének, ma övé a rajongás, hogy a történelem ismert logikájával ez törvényét, majd birodalmát illesse.

Íme a történelmi naturálizmus, az a faji determinizmus, amelyet az anyagelvűvel szemben kijátszanak. A faj a történelmet mozgató erő, amely a természettörvények kérlelhetetlen erejével valóráváltja a legerősebb fajta birodalmát. Az osztálymentes — nem: tisztafajú társadalmi ideál eléréséig nem a proletariátus, hanem a választott faj diktatúrája kormányoz. Ez a hitleri eschatológia fűti, acélozza a német nacionalizmust. Ez tekint és tör kelet felé. Ebből a szempontból Ausztria, Csehország „Ostmark“, mi és Lengyelország „Vorland“ csupán. Ez az elemi erejű, faji gondolat hiedelmétől áthatott, messiási tüzeztől lobogó nacionalizmus számunkra mindenképen hosszú évek hatalmas realitása.

Csordanépek mechanikus, erőltetett imperiálizmusa lágy lehelet ehhez az orkánhoz képest... Mellette csak akkor maradunk érték és erő, ha egyéniségünket ebben a történelmi tornádóban is fenntartjuk. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha nem elégszünk meg a mának temperált nacionalizmusával,

hanem tömegeket mozgató töretlen nacionalista érzülettől feszülünk a reánk ható új világgörnyezetben.

Amennyire összeférhetetlen az úgynevezett tudományos szociálizmus (marxizmus) a polgári nacionalizmussal, annyira összefér a való szociálizmus a modern nacionalizmussal, tekintet nélkül arra, hogy az utóbbit történelmi naturalizmusnak vagy ideálizmusnak szelleme hatja-e át.

Belső szellemi szerkezet tekintetében a szociálizmus és a nacionalizmus egymástól mindenkor eltér, mert amíg a marxi szociálizmus az embert élettani igényeiben törekszik kielégíteni, a való szociálizmus pedig az etikai elvet a társadalomban azért kívánná érvényesíteni, hogy ezzel az embernek lehetővé tegye a természete szerinti életet, addig a nacionalizmus a nemzetet önmagáért exponálja. Nagy eltérés az eszmék életében, semmi a gyakorlati valóságban. Emberi viszonylatban teljesen közömbös, hogy az egyén természeti igényeihez alakítjuk-e a társadalom életformáját (szociálizmus), vagy az ember lelki és fizikai értékállományát azért óvjuk és fejlesztjük, hogy a nép szellemi és fizikai életereje erőssé tegye magát az öncélú nemzetet (nacionalizmus). A történelmi idők túlnyomó részét kitevő hétköznapi szorgos társadalompolitikai részletmunkája — a nacionalizmus és a szociálizmus eszmei eltérése dacára — végeredményben egyre irányul: az ember erkölcsi és élettani birtokállományának fejlődésére. Mindebből pedig az következik, hogy rajongjunk akár a szociálizmusért, akár a nacionalizmusért, vagy olvasszuk őket szellemünkben egészséges eszmeötvözetbe: ideáljainkat gyakorlatiasan jól csak akkor szolgáljuk, ha védjük, érvényesítjük az embert. Az embervédelem szociálpolitikája a nép védelem politikája. Ezzel és elsősorban ezzel tudunk súlyt és nemzetközi jelentőséget adni a kifelé ható nacionalizmusnak. Az etikus szociálizmusból folyó embervédelmi és embert érvényesítő szociálpolitika ezért jelenti a nacionalizmusnak nélkülözhetetlen előfeltételét. A biológiai és erkölcsi értékekben rejlő népi erő — a helyes szociálpolitika „termelési eredménye“ — a nacionalizmus aranyfedezete. Ezért a népéletbe befelé ható etikus szociálizmus társadalompolitikája a nacionalizmus nemzet-

politikájának egyik leglényegesebb alkateleme. Ha a nacionalizmus ezt nélkülözi, a környező nemzetek és népek imperiálista politikája gyorsan felismeri ennek a nacionalizmusnak vértelenségét, a hazafiságnak ezt az inflációját, amelyet nem fedez erkölcsileg és biológiailag értékes népi erő.

Ami áll a nacionalizmus és a való szociálizmus gyakorlati szociálpolitikájának szükségszerű azonosságára, az e két szellemi irányzat gazdaságpolitikájára is érvényes.

Elméletben a tárgyalt két szellemi irányzat gazdaságpolitikája éppen annyira eltérő, mint szociálpolitikájának bölcséleti alapja. A szociálizmus gazdasági célja a társadalom tagjai anyagi szükségletének észszerűen arányos és rendszeres kielégítése — a nacionalizmusé a nemzet szabadságának, függetlenségének intézményes biztosítása (Schacht: Brennende Fragen, 71. 1.) a dologi világ rendjében. A gazdaságpolitikai célt a szociálizmus elképzelésében a gazdálkodás közhatalmi irányítása s a magántulajdon szerzésének és használatának korlátozása szolgálja, a nacionalizmusban pedig az önellátó nemzetgazdasági eszmény megvalósítása. A gazdaságpolitikai eszmék életében tehát a két irányzat körvonalai egymástól élesen elkülönülnek. És a gyakorlatban? Vájjon nem jelent mindkettő közhatalmi kényszergazdálkodást? Lehet-e kényszerű intézkedések nélkül zárt nemzetgazdasági egységet teremteni? Legszigorúbb vámvédelem nélkül vájjon lehet-e „a mezőgazdaságot és az ipart egymást kiegészítővé fejleszteni?“ (Schacht, 7. 1.) A nacionalizmus tervszerűen „fegyelmezni“ akarja a gazdálkodást. A „fegyelmezésnek“ eszméje pedig — akár Gregor Strassernek, akár Schachtnak elgondolását elemezzük — ugyan mit jelent? Gazdasági elzárkózást, önellátást, fegyelmező gazdasági rendszert, a magántulajdonnak a nemzeti hasznosság elve alá rendelését. Hiába figyelmeztet Spengler, hogy a „fegyelmezés“ a fajlónak tapasztalt lovastól iskolázása, nem pedig a gazdasági szervezetnek valaminő tervgazdasági fűzőbe szorítása. (Spengler, 138. 1.) Hasztalan a szellemes megkülönböztetés, a nacionalizmus gazdaságpolitikája a gyakorlatban a gazdálkodásnak a nacionalista politikába való „betörését“ jelenti, hogy Spengler fajremondájánál maradjunk. Ez pe-

dig a nemzeti célok szerint megy végbe, tehát nemzeti tervgazdálkodáshoz vezet. Következésképpen megvalósított szociálista és nacionálista gazdaságpolitika tehát egyaránt zárt közgazdaságot, államtól irányított termelést s forgalmat, magántulajdonkorlátozást, piac-„szabályozást“, tehát „tervgazdálkodást“ jelent.

Tervgazdálkodást eredményez ezek szerint a következetesen érvényesített nacionálista gazdaságpolitika, melynek szellemében a nemzetgazdaság külön egyéniségként szerepel, amit fenntartani csak akkor lehet, ha ez a termelés és fogyasztás tekintetében egyaránt minden más nemzetgazdaságtól független (Waldemar Mitscherlich, *Nazionalismus*, 300. old.). A nacionálizmus nemzetgazdasági eszménye autarkiót, az utóbbi pedig szükségképpen tervgazdálkodást jelent. A szociálizmus és nacionálizmus gazdaságpolitikája tehát megegyezik abban, hogy a közhasznóság értékszempontja alá rendeli a magántulajdon szerzését és használatát, helyteleníti a szabadkereseti versenyzdálkodást és az államtól tervszerűen kényszerű intézkedésekkel irányított gazdálkodásban látja a közjó megvalósulásának előfeltételét. Ezért találkozik a gyakorlatban a nacionálizmus és a szociálizmus közzgazdasági politikája.

Amit korunk alapvető két irányzata gyakorlati társadalom- és gazdaságpolitikájának szükségyszerű azonosságáról kifejtettünk, valóráválik a nagy német életvalóság nemzeti szociálizmusában. Nézetünk szerint azért éppen a Németbirodalomban, mert ottan egyidejűleg és a legnagyobb határfokon jelentkezett mind a nacionálizmus, mind a szociálizmus.

A német romanticizusból, a porosz szellemiségből és az árja faj felsőbbrendűségének hiedelméből áradó nacionálizmust a legmagasabb hatványra fokozta Versailles. Mihelyt füstbement a munkásság világszolidaritásának — a tömegek életében a nacionálizmust elfojtó — illúziója és a vallási egység hiányát szenvedő nemzetből elemi erővel tört fel a nagy vágyakozás a népi életet a maga teljességében átfogó, a nemzetet egészen betöltő egységes hitbeli élmény után, ki kellett robbannia, az élet új formájába kellett feszülnie a germánság forrongó nacionálizmusának. És ennek szükségképpen szociáliz-

musnak is kellett lennie. Miért? Mert szocializálódott, nem... proletarizálódott a német élet. Mert proletarizálódik egy nemzet, amelyben a polgári életszínvonal követelményeit a nép kereső tagjainak csak egyharmad százaléka tudja jövedelmével fedezni, a magántulajdon intézményében pedig — legalább 10.000 M-t kitevő vagyonnal az össznépeség két és fél százaléka érdekelt. (Schacht, 20. 1.) Ez megérlelte a népet a niveláló hatású szociálizmusra. De megérlelte szellemileg erre a hosszú katonai életnek gazdasági tapasztalata és a német nagy „középosztály“-ban a polgári akaratú, de proletárhelyzetben élő úgynevezett proletároid elemeknek elhatalmasodása is.

A hadbavonult német férfitömeg ugyan minő gazdasági élménnyel tért vissza a háborúból? Az államhatalomtól szervezett és arányosított tömegfogyasztásnak és a belgiumi, továbbá a lengyelországi katonai tervgazdálkodásnak tapasztalataival. A hadseregek élete kollektív élet volt, tömeges mindenben: áldozatban, szolgálatban, dicsőségben, de tömeges fogyasztásban, szükségletfedezésben, sőt termelésben is. Innen a hadviseltek jelentős részének szociálistikus gazdasági felfogása. Ha ismerjük a „katonai szociálizmus“ logikáját és azokat a kapcsolatokat, amelyek Hitler pártját a mozgalom első éveiben a birodalmi véderő politikai függvényének szerepében tartották (Heiden, Geschichte des Nazionalsozialismus, 17., 119. és 124. 1.), megismerjük a mozgalom szociálizmusának egyik forrását. A másik — miként említettem — a középosztály új szellemisége: a polgár benne áll a tulajdoni rendben, tulajdon nélkül gyökértelen. Ha a polgár vagyontalanná válik, három úton rohan a gazdasági hatalom után. Vagy hivatalnokként törekszik a közhatalom birtokában anyagi vonatkozásban impériumot kifejteni, vagy szerzéssel, esetleg szocializálással próbál tulajdonra szert tenni. Nézetem szerint minél kevesebb polgár fejthet ki gazdaságiakban közhatalmi impériumot és minél több polgár számára válik reménytelené a vagyonszerzés, annál több középosztályos igyekszik tömegestül a tömeggel, a tömeg révén tulajdonra, ha mindjárt köztulajdonra szert tenni: szocializálni. A „középosztályok forradalma“ mögött mindig ott lakozik a hivatalban vagy üzletben csődöt mondott polgárok

tulajdonszerző, végső lehetőségként szocializáló akarata. A szocializálás mögött tehát gyakorta a magántulajdon utáni vágy lakozik.

A katonaság gazdasági élménye, a középosztály proletaroid elemeinek elhatalmasodása, továbbá a polgári életformák fenntartásának tömeges lehetetlenülése oltották a modern német és nem német nacionálizmusba a szociálizmust. Tehát nemcsak a szociálizmus nacionálizálása, hanem a nacionálizmus szociálizálása is végbement.

A nacionálizmus azonban bizalmatlan — nem a romlatlan szociálizmus nemzetetősítő társadalompolitikájával szemben, hanem — magának a szociálista szellemiség irányában. Ez a bizalmatlanság jellemzi a nacionálizmusnak és a szociálizmusnak, továbbá az államnak és gazdaságnak kölcsönös viszonyát.

Az uralkodó német szemléletben a nacionálizmus az érték-hordozó árja fajiság teljességének felismerése és érvényesítése. Minden társadalmi erő és eszme ennek szolgálatában áll, állam, gazdaság egyaránt. Az állam a nemzeti élet teljességét látja a faji értékek kifejtésében és ennek szolgálatában. Az államnak a nemzet érdekében minden társadalmi erőtenyezőt mozgósítania kell, — a közgazdaság erejét is. A nemzetgazdaság az állam eszköze. Az állam tehát fölényes jelentőségű egyik eszközével, a gazdasággal szemben. Az elsőbbség az államé. Erős állam nélkül nincsen fejlődő gazdálkodás. Az állam és a gazdaság viszonyában be kell tartani a társadalmi tények természetes hierarchiáját. Ne cseréljük fel a célt és az eszközt, ne teremtsünk zavart, célt, eszközt egynek tekintve. A gazdasági állam, magyarán az elanyagiasodott állam nem fejtheti ki az állam történelmi szerepét. Tartsuk tisztán a fogalmakat: a politika az államé, a gazdaság az államtól független, de általa e rendeltetéssel megalkotott szervezeté. Csak így lehet politikát és üzletet különválasztani, csak ezzel lehet üzletmentes nacionálizmust kifejteni. A politika, a nacionálizmus az állam révén a nemzetben érvényesül, a szociálizmus pedig eszközként az állam célját szolgáló gazdálkodásban. A szociálizmus azonban

csak akkor válthatja ki a nacionalizmus erejét fokozó hatását, ha szervezett keretben terjedhet. A nacionalizmus szociálizmusának ez a kerete a rendek szervezett rendje.

„Rendi állam“-ról itt nincsen szó, a nemzeti szociálizmus korporatív államról tudni sem akar. Ez utóbbi gazdasági demokráciát, tehát antihitlerizmust jelentene. A nemzeti szociálizmusban a rendek nem gilda-szociálista céhek, nem gazdálkodó jogalanyokat képviselő, gazdasági akaratukat kifejtő tömörülések. Ez a nacionalizmus szociálizmusának életkerete. Ebbe a Max Frauendorftól elgondolt iparrendészeti és érdekképviselési rendiségbe állítja Hitler a Feder mérnöktől átvett hitelgazdasági és Darré-tól kölcsönzött mezőgazdasági szociálizmusát. Ezt a törekvést a Birodalom vezetői utóbb elejtették. (1938—39-ben a Birodalomban már nem voltak rendi törekvések.)

A hitleri szociálizmus körvonalainak érzékeltetéséhez az is elegendő, ha megtudjuk, hogy a „kamatszolgaság“ megtörésének gondolatát kiegészíti: állótökéek gyűjtése adóztatással, az eltársadalmasult, trösztösödött magánvállalatok államosítása, a birodalmi, banknak és az építőbankoknak közhasználatba vétele, nyereségrészesedés biztosítása minden munkavállalónak a vállalkozás hasznából, a nemzet minden tagját megillető nyugdíj rendszere. Ezek a gazdaságpolitikai eszmék és intézmények a birodalmi autarkia elképzelésével együtt fogalmat adnak arról, hogy ebben az ideológiában mennyi a szociálizmus.

A nemzeti szociálizmus teológiája most van kialakulóban. Itt tehát a mitológia kivirágzása megelőzte a teológia rendszerének betetőzését. Ami természetes is: a teológia a kultúrember igénye, a mitológia a tömegeké. Tömegmozgalmak nélkülözhetik irányzatuk teológiáját — mitológiát azonban soha. Hitler birodalmában a faj mítosza él, — a biológiai elrendelés teológiája még várja kiteljesülését.

Nyugaton a szociálizmus nacionalizmusba fejlődésének tényére ébredtünk. Nacionalista erők feszülnek az ázsiai nihilizmus sajátos életformájában is. A fasizmusban a császári Róma hierarchikus társadalmi rendjének, az ausztromarxizmus

helyén sarjadó új rendiségben pedig a pápák Rómájának örök szocializmusa, a kereszténység keresi politikai és gazdasági életformáját. Határainkon három világrámlat ütközik: a francia forradalmi szellemű nacionálizmus, az ipari forradalomból sarjadt marxizmus és a lelkek római rendje, a katolicizmus. Róma—Potsdam—Moszkva, Európának három polarizáló pólusa alakítja a nemzetek és az európai tömegek életének erővonalait. Irányukban áramlanak az eszmék, a francia és az ipari forradalomtól alakított szellemrendszerek nagy szintézise felé. Kérdés: vájjon a történelmi anyagelvűség és a biológiai elrendeltetés viaskodása a hatalmas harmadik, a transzcendens irányú vágyak és törekvések felszabadulásának, vagy az Antikrisztusnak útját egyengeti-e egy hősinek kikiáltott, elvadult pogány világban, ahol nagyot kiáltó, hatalmasat akaró, roppant indulatú emberragadozók féktelen lármájukkal ösztönösen leplezik lényük belső ürességét. A racionalizmus — alapgondolatának minden elképzelhető formájában — a jakobinizmustól a bolsevizmusig, eljátszotta történelmi szerepét. A francia forradalom korszaka lezárul, a tényéktől kigúnyolt emberi jogok helyébe „az állat jogai“ lépnek. Miként Rómában egykoron, a kultúrember szerepe a rabszolga-filozófusé. Az emberragadozók korszakához értünk. Tertullian, vájjon most is állítanád, hogy az ember kereszténynek születik?

A szerzőnek ez a tanulmánya 1933. novemberben jelent meg a Magyar Szemle XIX. kötet, 3. (73.) számában.

A HARMADIK RÓMA ÉS A HARMADIK BIRODALOM ÁLLAMA.

A fasizmus és a hitlerizmus társadalmi természetrajzának megismeréséhez e két politikai gondolatrendszernek elemzése szükséges. Miképen jelentkezik az állam, a társadalom, a fasiszta és hitlerista élet színpéjében? Erre kell, hogy feleletet kapjunk, mert minden társadalomszemléletet elsősorban erre a kérdésre adott felelet jellemez.

Az állam a társadalom szemléletében. Még nem is oly régen, minő egyszerű volt az állam szerepének, jelentőségének a meglátása. Csupán az volt csodálatos, hogy az államszemélyiség jelentőségét egyik ténykedésétől, sajátos funkciójától kapta, nevezetesen a joptól. A funkció jellemezte kifejtőjét. Mi volt egyéb az állam, a jog érvényesítőjénél, magánál a jogrendnél? Az állam értelmét a jogból merítette. Sajátos elhivatásból származó értelme, eszméje ugyan melyik államnak volt? Oly sok szép szólam hangzott el az állam üdvéről, mint legfőbb törvényről és ilyenkor oly gyakran az állampolgári jogok birtokosainak boldogságára, a mának életkeretében küzdők üdvére gondoltak. De a jelenen és nemzedékeken felül emelkedő, a történelmi sorsot önmagában hordozó öneszményű államiságra a századutó bőségében, öntelt bódulatában ugyan ki gondolt? Az államot szellemtelenítették, belső tartalmától megfosztották, a legtermészetesebbnek, sőt célszerűnek tartották eszmei ürességét, társadalomalakító történelmi szerepének felhagyását, egyéniségének elenyészését. Az állam értékét passzivitásának fokával mérték. Ez az állam a maga mértékét

nem a belső értékekben és ezeknek érvényesítésében látta, hanem az egyének szabadságában. A legnagyobb szám legnagyobb szabadsága (a legnagyobb szám legnagyobb boldogsága, benthami, elvének tételpárja), a szabadságok legkedvezőbb megoszlásának állapota, — íme a XIX. századbeli, államnak nevezett szabadságclearing-housenak eszménye.

És kié a sors, mié a történelem? Hol ölt formát letűnt és eljövendő nemzedékek hagyománykapcsolata, eszmeközössége? Miben él, mi által teljeseedik ki, mivel érvényesül a nemzet? Egyének elkallódnak, családok kihalnak, a nemzetek, a népi nyelvek és dalok, a harcok, a századok, az örömök és szenvedések szerves sorsközösségei azonban élnek! Ugyan miben élnek, ha nem a velük, belőlük kisarjadó államiságokban? De ha ezek velük és belőlük sarjadtak és alakultak, ha átjárta őket a századok szele, lehetetlenség, hogy nyomot ne hagyott volna rajtuk, lényegükben a történelem járása. Nem, történelmi államok magukon és magukban viselik annak a népnek a sorsát, amelynek küzdelmei, vágyai és csalódásai érlelték ki a politikai életformát.

Ha a rokonnépeket halmozó, törzseket tömörítő folyamat a történelmi fejlődés során átfogóbb és magasabb politikai formába kapcsolja az egymásra találó népeknek addig kialakult burkait, az apró államokat, előfordul, hogy még az egymásba ölelkező, egységre törekvő népek új közös életformájának megszilárdulása előtt elhalnak vagy áthasonulnak az egyesült népeknek régi, hagyományos életkeretei. Így állott elő a Reich, a germánság államkupolája, éltető eszmei tartalom nélkül és így valósult meg az Unita Italia állameszmében szegényen. Így szenvedett szellemében törést a birodalmi formába öntött porosz állam, délen pedig a csizmába nőtt Piemont. Lehetne arról szólni, hogy a Reich alapításával birodalommá nőtt Poroszország és hogy az olasz egység megalkotása voltaképpen Itália piemontizálásának mondható. Ez mind legyezheti a porosz és piemonti önérzetet, de annyi tény, hogy a porosz hegemonia a birodalmon belül hosszú időn át késleltette a német törzsek egyetlen germán lélekegységbe olvadását anélkül, hogy ebből a porosz föld bárminő gyakorlati előnyököt élvezett volna és

Itáliának központosító piemontizálása lélekben és életben távol tartotta a Mezzogiorno-t, az olasz Délt, bár Cavour sasfészke régen megszűnt a királyság súlypontja lenni.

És ha most egyszerre a fasizmus és a hitlerizmus politikai színpépeire tekintünk, mélységes eszmékben gazdag államképeket látunk. A sávok nem üres kereteket jeleznek, hanem jellegzetes és mindentől elütő gondolatelemek működésére utalnak.

Miként Platon szemléletében egykoron az állam léte a mindenséget betöltő teremtő, alkotó erőn, az igazságosságban jelentkező jó eszméjén nyugodott, az olaszság és a németiség mai uralkodó életszemléletében is átfogó erőként érvényesül a római latin és a potsdami germán államiság eszmei alapja, a fasiszta és a hitleri állam politikai értelemben vett agathonja. A fasizmusban az államot a történelemben megtámasztó cselekvő jó eszméje az italianitá, a hitlerizmusban az árja fajiság. Ebből árad a közhatalmak elrendeltsége, ez határozza meg a közakarat irányát.

Előttünk az italianitá és az árja fajiság keménykötésű államainak történelmi valósága és mi tünődve, kutatva kérjük: honnét ered a két állameszme, miből sarjadt e misztikusnak látszó és a misztikum erejével hódító két közösségi gondolat? Más az eszmék életpályája a Dél és ismét más az Észak csillaga jegyében.

Az italianitá állameszméje nem született sem II. Ferenc nápolyi király udvarában, sem a páрмаi bourbonok hercegségében. Az Unita Italiának Piemontból sugárzó eszménye elhomályosította magának az állameszmének a kérdését. Minél szélesebb tömegek lelkét tüzesítette át a közös olasz haza vágya, minél mélyebb indulatok türelmetlensége szította a szent egység útját álló talajtalan dinasztiák udvaraival szemben sűrűsödő gyűlöletet, annál jelentéktelenebbé vált a közös politikai életkeret szellemi tartalmának, történelmi elrendeltetésének a kérdése. A politikai külső egység sorsos kérdésének izgalmassága mellett terméketlen, tudákos kicsinyeskedésnek tűnt fel — ha elvétve fel is merült — az új állam belső értelmének

a problémája. Az új állam értelme mindenki előtt nyilvánvaló volt: hazát jelentsen minden olasznak. De, hogy minő hazát? A történelem ezt a kérdést akkor még nem tűzte napirendre. Pedig az állam szellemi tartalma van az államterülettel egyenrangú tényező. Mit ér el az állam területekkel, ha belső tartalmatlansága okán nem tudja nemzetegységre törő akarattal áthatni a népet.

Huszonkétmillió olasznak a risorgimentóban megszületett új életformája az államon és nyelven kívül semmi közös élményt nem hozott. Már a politikai forma kérdésében is nagy ellentétek hasogatták az új államiséget. Legitimisták, politikai értelemben katolikusok, köztársaságiak a campoformioi béke jegyében született tiszavirág életű országok újabb kiadását ócsárolták a Piemont uralkodó osztályától megalkotott egységes hazában. Ugyan ki képviselte volna az új irányt, új szellemet magában a társadalomban? A piemonti állam vékony vezető rétege, ami társadalmi méretekkel mérve még Cavour-országához arányítva is számban gyenge, erőtlen volt egy új szemlélet küldetéses szolgálatára? Ki volt a politikai közfelfogás hordozója és közvetítője az úgynevezett alsóbb rétegek felé? Ugyan hol volt erre a politikai szerepre rendeltetett polgárság? A kimúlt olasz Kleinstaaterei detronizált dinasztiának — a legitimisták felfogásától és intrikáitól megszállott — székhelyein és a gyengeforgalmú kikötővárosokban. Hol volt az a társadalmi réteg, amely Lombardia, Romagna, Toscana és Umbria sokmillió kézműves és paraszti tömegeit áthatotta volna az újszülött olasz államiség sajátos szellemével, ha egyáltalán lett volna ilyen szellemiség? Volt pápai, nápolyi, piemonti politikai vezérlő réteg, de az olasz társadalom egyetemét vezérlő politikai elit sehol sem volt, mint ahogyan olasz társadalom, olasz szellemi egység sem volt. Állameszme nem született a risorgimentóban.

És a liberalizmus, Cavour szabadelvűsége? Ne feledjük el, a Carignan-nalota parlamentáris diktátorának merész és szövevényes kül- és belpolitikáját a szabadelvűség kapcsolta eszmei egységbe, a savoyai csillag, a liberalizmus csillaga volt az, amely alatt Olaszország született.

A liberalizmus gyermeke hű maradt-e apja szelleméhez? Igen, negatív értelemben, mint az abszolutizmusnak, a feudálisizmusnak, a rendi előjogoknak ellensége. Olaszország liberális maradt életének első évtizedeiben. Következetes volt a tagadásban. Már a hetvenes évek cenzusos választójoga, a politikai hatalom monopolizálása, a helyi társadalmi önkormányzatok elfojtása, a fogyasztási adók túltengése, az egyenes adótételek szerény mérete és a tilalmi határt megközelítő vámvédelem mind oly mozzanatok, amelyek arra engednek következtetni, hogy ennek a kornak liberalizmusa inkább külsőségekben jelentkező politikai divat volt, mint az államelméletet kitöltő eleven szellem, élő meggyőződés.

Eszme és érdek harcában, mint a politika hatalmi erők játékában mindenkor, — az utóbbi kerekedett felül. A politikai formanyelv és parlamenti frazeológia változatlanságának leple mögött súrlódás nélkül játszódott le megannyi kormányváltozás. Depretis, Crispi és Giolitti nevéhez fűződik az érdekek áthidalásának, az erők kiegyensúlyozásának, az elvek közömbösítésének és a szociális irányzatok elszibbasztásának az a hintapolitikája, amely a trasformismo korát jellemzi. A hiúság és érdek optimizmusának ebben a politikai játékában szétfoszlott a cavouri szabadelvűség minden hagyománya, úgy, hogy amikor csupán a nevek változtak és a droneroi aggastyán szerepét Salandra és Somnio vették át, a sajtó vonakodott őket — pártjuk néven — liberális demokratáknak nevezni. Még élt Cavour tisztelete.

A trasformismo felszámolta a risorgimento történelmet csináló szabadelvűségét. Az állam szellemtelenné vált, a keret kiürült. Az olasz értelmiségen úrrá váló bölceleti materializmus, a jog és erkölcs eszmei összefüggését hirdető természetjogot a törvényhozásból és az igazságszolgáltatás szelleméből kiszorító jogpozitivizmus és a közízlést lenyűgöző naturalizmus a lelkekben és az értelmekben befejezték az olasz életkeretek elszellemtelenítésének a politikai pártoktól valóban sikerrel megkezdett művét.

Az erkölcsöt a jogból, a humánusmot a politikából, egyházat az iskolából, szellemet a természet művészi meglátásá-

ból, az életelv szerepét a valóság magyarázatából száműzve, a századnyitó olaszság megteremtette szellemének, természetének megfelelő agnosztikus államát.

Közben dagadó folyamban áradt az olasz vér a szent határokon túlra. Százezres csoportokban menetelt az olaszság a nemzetközi vándorlások útján, hogy évenként a lakosság 2.0—2.4%-át is kitevő hányadával más országok népi birtokállományát és anyagi erejét gazdagítsa. Minél több olaszt szorított a belső gyengeség külföldre, minél általánosabbá vált a tudat, hogy a népfesleg elhelyezéséhez és emberhez méltó életlehetőséghez erős és céltudatos külpolitika kell, annál jobban kidomborodott a tömegeket élethez segíteni hivatott állam jelentősége. Olaszország önmagának népi erejébe fullad, ha kenyeret kereső népe számára nem tör utat az amúgy is elnéptelenedő francia Dél és a szemközti part, az ugyancsak a franciákat uraló Tunisz irányába. Új szerephez jutott a politikai „Gegenküste“.

A külföldre vonult olaszok népi egyéniségének védelmére és a világ olaszága lelki egységének kialakítására megalakult Dante Alighieri Társaságból és az Itália méltatlan nemzetközi helyzetén, állama tekintélyhiányán sértett önérzettel felgerjedő politikai ifjúság Associazione Nazionalista-jából tör elő a hivatástudatos államot áhító akarat. Enrico Corradini a mozgalom harcos vezére, lapja az Idea Nazionale az új akarat hirdetője. Új állampolitikák, a politikának új értékrendszere az, mit célul tűztek. Államot, újat, olaszt, erőset akarnak. Erős pedig csak az az állam, amely szervezetként a nép egyetemén nyugszik ... Erős állama azonban csak erős népnek lehet, olyanak, amely egy történelmi teljesítményben közös áldozatokkal vett részt és így érett nemzetté. Ezért hangzott el Carducci sóvárgó szava a háború, férfiak, nemzetek nevelője után. Az állampolgári odaadás áldozatkészségében, a haszon elvét kiszorító áldozatban látja az új állameszme szellemi kovászatát, amelynek önkéntességétől és tömegességétől válik egy történelmet csupán elszenvedő nép a történések urává.

Corradiniból és Carducciból sugárzik az új államiság és — osztályokká tagozott néptömegek helyébe — a nemzetegység

akarása. Velük jelentkezik az akarat, míg Benedetto Croceval és Gentilevel maga az eszme.

A szerves társadalmi megkötöttségekből kiszakadt egyén — friss szabadságának mohó élvezetében — csak akkor döbben arra, hogy a szabadság az emberek történelmi együttélésének elégtelen tényezője, amikor már hajdan fehér izzásban fénylő lelkek hitbeli élményeinek kihülő zsarátnoka és évszázadokban megérlelődött hagyományok, értékek romhalmaza jelzi a „szabadság“ útját. Ilyenkor emelkedik a politikai piacon apró szempontokért és nem egyszer piszkos érdekekért, béka-egérharcokban tülekedő modern alkibiadesek fölé a Crocek, a Gentilek egyénisége, hogy a szellem irányító tekintélyével mutasson utat a jövőbe. Ha az emberi együttélést válságba sodorta a szabadság túltengése, akkor — Croce és Gentile szerint — bizonyára vannak a közösségi létnek olyan szükségletei, amelyek a szabadságon kívül más társadalmi elv hatóerejét is igénylik. Ha a „felvilágosult“, a „felszabadult“ értelem a francia forradalommal megindított évszázados munkájával nem tudott ilyen elvet értelmesen megszerkeszteni, akkor oda kell fordulni, ahol ilyen elv felismerhető, sőt — a szabadság tobzódása ellenére — még mindig hatóerő: a tapasztalati valóság felé. A társadalmi életvalóságban, mint mindenben, ami élet, szervesség, megkötés jelentkezik. Ez úgy látszik a társas életnek egyik természetes elve. Ha tehát a széteső társadalomban igazító szervező elvet kell érvényesítenünk, akkor ez ne valaminő mechanikus, vérszegény, kiagyalt elv legyen, hanem olyan, ami a közösségi lét lényegéből való, amit nem kell a valóságra rákényszeríteni, hanem éppen ellenkezőleg, el kell távolítani azokat a mesterséges tényezőket és politikai rögeszméket, amelyek megakadályozzák, hogy ez a természetes sajátosság az életvalóságban megizmosodjék. Amikor tehát Croce és Gentile új megkötést hirdettek, nem a kényszerért való lelkesedés hamis hangjait akarták kicsalni a gondolkozó olasz fejek sokaságából (nem tömegéből, a tömeg sohasem gondolkozik!), mert nem kényszer az, ami az eleven természetesség lételeme. Már pedig a szervesség, a szerves belső megkötöttség minden társadalmi organizmus közös sajátossága.

Aki tehát erős belső megkötésű, szerves népközösségért lelkesedik, annak politikai vágya nem a kényszerűségre, hanem a társadalom természetes állapotának megvalósítására irányul.

Az olasz gondolatnak a szerves társadalmi megkötés eszméjét hirdető két művésze hegelianus volt. Legalább is akkor, amikor a századelőn megindított szellemi mozgalmak hullámai, azonos irányban haladva találkoztak Corradiniék és Carducciék nacionalizmusának tajtékzó hullámverésével. Az akarat eszmét, az eszme erőt kapott. Ki tudta akkoron, hogy Croce és Corradini gondolatainak nászában a fasizmus szelleme fogant meg.

Még csak 1910-et írunk, Gentile még nem a fascio minisztere, Gentile még Hegelt tanulja és fordítja és nem sejtheti, hogy minő szerepe lesz hazája életében ezeknek a gondolatoknak és neki, aki mint kultuszminiszter a hegelianizmust Mussolinihez fogja közvetíteni. Ő és Croce azt tanulják, hogy a szellem az államban valósul meg. A történelemben élő állam volta-képen a megvalósult állameszme. Ez az idea azonban nem valósul meg minden tényleges, tapasztalati államban. A történelem során különböző népeknek jut osztályrészül, hogy olyan államnak válnak a testévé, amelyben az abszolút szellem valósul meg. Gentile akkori hegelianus felfogása szerint századunkban az olasz állam a fokozatosan megvalósuló eszme.

Amikor az 1922 október 28-ától tartó koalíció 1925 január 3-án megszűnt és ezzel a fasiszta-párt a politikai hatalom kizárólagos birtokosa lett, megnyílt a jellegzetesen fasiszta szellemű és stílusú államalakítás lehetősége. Roccora, a perugiai egyetem tanárára hárult az a feladat, hogy Mussolini kormányának pecsétőreként formába öntse a fasiszta államszemléletet. Akinek figyelmét nem kerüli el, hogy Rocco a *Trasformazione dello stato* című munkájában minisztertársai közül kizárólag Gentileről emlékezik meg és pedig tüntetően elismerő módon, az valószínűnek tartja, hogy az állambölcseletben ott-honos Gentilének nem holmi alárendelt szerepe jutott az olasz államtan kialakításában. Ennek tulajdonítható, hogy a Roccotól kidolgozott fasiszta államszemlélet nem idegen a hegeli gondolatoktól. A német bölcseleti idealizmus azonban csak

egyik forrása a fasiszta államelméletnek. Rocco nem mulasztotta el, hogy ritka történelmi érzékkel, az új tant be ne állítsa az olasz politikai gondolat fejlődésének töretlen vonalába, miért is a hegelianizmusból csak azokat az elemeket vette át, amelyek megegyeznek az olasz politikai gondolkozás stílusával. Rocco ezt annális inkább megtehetette, mert a fasiszmus politikai akarata és stílusa nem hogy ellenkezett volna a jellegzetes olasz politikai felfogással, hanem egyenesen annak kiteljesedése. Az olasz politikai gondolat fejlődése ugyanis teljesen elüt a politikai eszmék európai alakulásától.

Melyek voltak az antik római Imperium felbomlása után a keresztény emberiség gondolatformáit és közfelfogását alakító kultúrhistoriai jelentőségű világtörténelmi mozzanatok? A skolasztika kialakulása, a reneszánsz, a reformáció és a francia forradalom. Ha meggondoljuk, hogy az európai szellemi élet két utóbbi fázisán az olasz gondolat nem ment keresztül, megértjük ennek az európai állam- és társadalomszemlélettől eltérő jellegét.

Az olasz politikai felfogásnak kiinduló pontja az arisztotelesi államszemlélet. Ennek vonalán haladva aquinoi Szent Tamás meghirdeti a vezéri elvet („Civitates, quae non reguntur ab unó, discensionibus laborant et absque pace fructuant. Et contrario civitates quae sub unó rege reguntur, pace gaudent“).

Az arisztotelesi és a thomista szellemmel megmunkált politikai gondolkozás Dante Monarchiájában már a fasiszta alapelv kimondására vezetett: homo pro patria debet exponere se ipsum. Mintha Mussolini rendszerének politikai hitvédelmét írná a költő, részletesen fejtegeti, hogy a diktátori tekintély nem okozott kárt a köztársasági Rómában. Az állam, mondhatnék a totális állam korlátlan joga, öncélúsága talán sehol sem jut olyan félelmetes következetességgel érvényre, mint a reneszánsz fasisztájánál, Machiavellinél. Az életnek az államérdek prizmáján át való szemlélése úgylátszik hagyományává vált az olasz gondolkodásnak, mert Machiavelli után Gian Battista Vico is védelmet követel az állam számára a demagógok ellen és az állam erejében látja a közjó legfontosabb előfeltételét. Vico gondolatait a risorgimento szellemi előkészítésének

idején Vicenzo Cuoco kapta fel, hogy a Machiavellitől és Vicotól átvett gondolatokkal megtermékenyítse Mazzini szellemét. Ezekből a gyökerekből táplálkozik Mazzini-nek a társadalmi kötelezettségre nevelésről szóló tana és az a felfogása, hogy az egyén hivatásának szellemi tartalma mindenkor a nemzetből következik.

Miért röptünk át a politikai gondolat szárnyain az olasz századokat? Azért, hogy amikor a következő sorokban összefoglaljuk a fasiszta államszemléletet, az úgy jelenjen meg előttünk, mint évszázadok egymásba ölelkező felismeréseinek szellemi gyümölcse és mint az olasz politikai realizmus és a német bölcséleti idealizmus eszmei ötvözete.

Mi tehát a fasiszta állam? A társadalomnak legteljesebb és legtömörebb jogi szervezettsége. Szuverén. A szuverénitás az államé, nem pedig a népé. övé minden társadalmi erő fegyelmezésének joga. Ez az állam nem agnosztikus. Van hite és erkölce, küldetése. Szintézise minden pozitív állammelfogásnak: a liberalizmusból övé a szabadság, az állam szabadsága; benne a demokrácia: a nép részvétele intézményeiben; itt a szocializmus is a szociális igazságnak az állam céljai közé iktatott eszménye. „Minden az államé; kívül, ellene semmi“.¹ A nemzet „erkölcsi, politikai és gazdasági egysége a maga teljességében a fasiszta államban valósul meg“.²

íme a totális állam. A jog az övé. A legfőbb elv az államrezón. Erkölcsös az, ami az állam céljának megfelel. Célja? önmaga, léte, ereje, tekintélye.

Isteni gondolatszabadság, e rendszerben van-e helyed? A társadalmi síkon minden az államé; neked, szabadság, érvényt ugyan ki szerezhet? A totális államban, miként minden egyéni jog, a szabadság is csupán koncesszió, az állam által az egyénnek nyújtott engedmény. A szabadság mértéke tehát az államérdekből, nem pedig abból következik, hogy az embernek

¹ „Tutto per lo Stato, nulla fuori dello Stato, nulla contro lo Stato“ formula Mussoliniana. Alfredo Rocco, La Trasformazione dello Stato, 8—31. old. „La Voce“ Roma, 1927.

² Carta del Lavoro I.

³ Prohászka Ottokár gondolata.

az isteni teremtés okán méltósága van, tehát jussa is van a szabadságra. Mert gúnyt űz az, aki a természetes szabadságától megfosztott ember méltóságáról beszél.

A faszizmusnak ilyen ellenvetéseknel kapóra jön Hegellel való szellemi rokonsága: az egyén csupán az állam által válik erkölcsös lényvé. Az állami akarat és az egyén erkölcsi akarata között ellentét sem lehet, hiszen az egyéni akarat magából az állami akaratból származik.⁴ A szabadság magában az államban valósul meg. Hegelnek ehhez a gondolatához Mussolini hozzáteszi: és mert semmi sincs az államon kívül, az állam szabadságától független szabadság sem létezhetik. Rocco szerint⁵ a faszizmus nem ismer el államon túlmenő vagy az állam ellen is érvényes szabadságjogot. Ez nem jelenti azt, hogy az egyénnek nincsen szabadsága. Sőt éppen ellenkezőleg, az egyén osztja az állam szabadságát, tehát minél nagyobb az állam szabadsága, annál fejlettebb az egyéné. Ebben a fasiszta felfogásban nem csupán hegeli gondolatok csillannak fel. Mintha Fichte szellemének nyomait látnok. Hogyan is mondta Fichte ötödik berlini előadásában?... „az egésznek közös szabadsága van és az egyesek szabadsága nem elkülönült és nem korlátozódik önmagára ...⁶ Fichte az „egésznek“ „eine Freiheit“-jéről beszél és a fasiszta ezt a mindenkinek egyetlen szabadságát („Eine Freiheit aller“) az állam szabadságában, tehát az államban látja megvalósulni.

Hegel rideg és merev, Fichte rugalmasabb és körvonalai-ban elmosódó gondolatformája ellenére minő zavartalan összhang van Hegel és Fichte és Rocco szabadságfelfogása között. A közös tő az univerzalizmus, a közös elv az egésznek értelem-szerű elsőbbsége a résszel szemben.

Megsemmisül ezzel a nép szabadsága? Nem okvetlenül: ha a fasiszta állam a maga szabadságával tényleg az olaszszág

⁴ W. Andreae: Staatssozialismus und Ständestaat, 113. lap. Fischer 1931.

⁵ L.: C. Costamagna. Elementi di diritto costituzionale corporativo fascista. 297. lap. Firenze, 1929.

⁶ L.: J. G. Fichte: Werke. Herausg. F. Medicus, V. Band Meiner Verlag Leipzig. 678. 1.

lényegét érvényesíti, tehát ha az elképzelt italianitá nem csupán mesterséges konstrukció, hanem az olaszság értékes természete, akkor az állam szabadsága nem kerülhet összeütközésbe a nép tagjainak természetes szabadságjogaival. A német bölcséleti gondolat befolyása az olasz politikai gondolkodásra tehát csak akkor nem kártékony az olasz nép fejlődésére, ha a németektől átvett államfelfogás olyan államot erősít, amely maradéktalanul az olaszság leglényegét, az olasz lelkiséget, szellemiséget, az olasz népiséget szolgálja.

És fenn északon? Érdemes-e, kell-e azt az államfelfogást önálló szellemi valóságként bemutatni, amit a németiség ma magáénak vall? Vájjon a nemzeti szocializmus nem egyik — északi — változata csupán a subtropikus politikai világ fasizmusának? Erős, tekintélyes, autoritativ, szociális államot akar fasiszta, hitlerista egyaránt. Lehet-e eltérés az államszemléletben ott, ahol teljes egyöntetűség van ennek az államtípusnak igenlése, akarása tekintetében? Lehet, és pedig nemcsak eltérés, hanem ellentét is akkor, ha az államoknak az államfelfogásban rejlő eszmei céljai különbözők. Napjainkban egy kalap alatt szokták emlegetni korunk autoritativ államait. Ha a fasizmusnak fentebb körvonalazott államszemléletével egybevetjük a hitlerizmusnak az alábbiakban felvázolt államfelfogását, iskolapéldáját kapjuk annak, hogy az állambölcsöleteknek hasonlósága még nem jelenti az állam szerepének azonosságát.

A hitlerizmus államfelfogásáról szólva, az esztétikai igényeknek akkor tennének eleget, ha az olasz politikai gondolat fejlődésének vázlatához hasonlóan, áttekintenők a német politikai gondolat fejlődéstörténetét. Ámde a német jelen megértéséhez csupán a közvetlen történelmi előd, a thesis ismerete szükséges, az, amire az antithesis, a jelen következett. Olaszországban ugyanis az államalakulástól a fasizmusig változatlan szellemiség, illetőleg ennek változatlanul állandó hiánya jellemezte az agnosztikus szabadelvű államot, ezért a fasizmus közvetlen államelődjének kora az államalapítással kezdődik és a fasizmusig tart. Ezzel szemben a német birodalmi államiság szelleme körülbelül ugyanebben a korszakban (1870—1931.) többször lényegében változik: Bismarck birodalma a történelem

fejlődésvonalában fokozatos, szerves evolúciójával a hagyományosan alakult értékrendszer átmentője, fenntartója és őrzője az új világkörnyezetben. A wilhelmin állam a századutó liberális imperializmusának a hordozója. Imperializmusát nem eszméi sarkalják, azt a világba tetszelgő, hivalkodó kinyújtózkodás mértéktelen vágya ösztönzi. A forradalom és Hindenburg megválasztása közé eső, a marxizmusról elnevezett időszak a hagyományos értékrendszer elleni forradalom kora. Államának szelleme a szociális hedonizmusé. Ez a tömegek részleges, anyagi életérdekeire beállított, a népgondozásban legfőbb, talán egyetlen hivatását felismerő állam. Értékszemléletében az élet-tani kielégülés elve bitorolta az abszolút jó, igaz és szép helyét.

A birodalmi állam belső tartalmának harmadik változataként jött (1928—33.) a plurális állam. Elve az állammal versenyképes gazdasági és politikai társadalmi erők közepette az államélet fenntartása, ha kell az állami tekintély részleges feláldozásával. Az utóbbi államszemléletnek már alig nevezhető, ez a társadalmi csoportegoizmusoktól, osztályérdekektől széttagolt és a szociális hedonizmusban elernyed, széteső társadalom államának életelve. Az állam feladata, méltóságának feláldozásával az államélet folytonosságának biztosítása a párhadseregek, a szakszervezetek, a termelő koncernek, a nagyipari és bankártestületek, politikai klikkek egymással és az állammal való viaskodása közepette, ezeknek egyikével vagy másikával szövetségbe, ha kell, vagy valamennyiüket egymás ellen kijátszva, ha lehet.

Az államválságban ez a létfenntartásra irányuló megalkuvó taktika váltja fel a pozitív állameszmét.

A hitleri államiság közvetlen elődje a liberalizmusban atomizált, a marxizmusban elanyagiasodott, az osztályharcban lélekben meghasadt, történelmi és erkölcsi irányt vesztett népmasszának életbizonytalanságban elernyedő állama. Brüning, Schleicher és Papén kormányzása az államnak a vele egyenrangúvá izmosodott társadalmi erők pluralitásából való kiemelésére és a társadalom fölé emelésére irányult. Végzetükké vált, hogy éppen az állam konkurrensének egy részére támaszkodva láttak történelmi munkájukhoz, akkor, amikor már a

végzet embere megindult, hogy egyetlen társadalmi tényező erejével szétszórja az egész pluralitást és ezt az egyetlen erőt és akaratot iktassa az elbukó és továtűnő hatalmasságok helyébe.

A plurális állam thézisére bekövetkezett a történelmi anti-thézis, az ellentétel: a hitleri állam.

A német nacionalizmus nem hiába táplálkozott évtizedeken át Hegel, Schelling és Fichte gondolataival: nem esett bele — miként az olasz hegelianusok — a hegeli államfelfogás téves értelmezésének hibájába. Az olasz gondolkozók a közjogi értelemben vett államot tekintették testet öltött szellemnek. A németi szociálizmus ideológusai ellenben ismerték Hegel 1917-ig kiadatlan bölcelettörténetének a hegeli államfogalmat megvilágító kitételét: „A szellemi individuumot, a népet, amennyiben önmagában tagozódó, szerves egész, államnak nevezzük. Ez az elnevezés azzal van kitéve a kétértelműség veszélyének, hogy az állammal és az államjoggal — a vallástól, a tudománytól és a művészettől való megkülönböztetése végett — rendszerint csak a politikai oldalt jelölik meg. Itt azonban átfogó értelemben vétetik az állam, miként mi a birodalom kifejezést használjuk, amelyben a szellemnek megjelenését véljük...”

Míg tehát az olaszok szószerint átvették Hegel államfelfogását, a modern német állambölcselek — híven Hegel idézett szavaihoz — a birodalomra alkalmazzák az „állam”-ra vonatkoztatott hegeli gondolatokat. Ezek szerint hegeli értelemben nem az államban, hanem a birodalomban ölt testet és fejt ki önmagát a szellem. Ha azonban a közjogi értelemben vett államban az idea kifejlődésében nincsen szerepe, akkor az államban nem kell az abszolút szellemet értékelnünk, hanem azt alárendelhetjük a célszerűség, a hasznosság elvének. Felmerül tehát — a hitlerizmus ideológiájának vágányain haladva — a kérdés: melyik társadalmi valóság szempontjából hasznos és célszerű valamely tapasztalati, történelmi állam? Nyilvánvaló, hogy ha a hitleri eszmerendben van olyan társadalmi valóság, amelyben az abszolút szellem megvalósul, akkor csak ehhez viszonyítva lehet egy másik társadalmi valóságnak, az

államnak hasznossága, célszerűsége. Minthogy a hitleri ideológiában az abszolút szellem a birodalomban valósul meg, az államnak hasznossága csak a birodalom mértékével mérhető.

A hitleri állam — a fasisztával ellentétben — nem öncélú. Eszköz a birodalom szolgálatában, azonban mint ennek érdekében ható leghatalmasabb tényező, szuverén, hogy semmi se gátolhassa a birodalmat szolgáló munkáját. Birodalom? Megtévesztő szó. Birodalmak voltak és vannak, mint átfogó néptartályai a történelemnek. A német ideológiában, hála Moeller van den Bruck⁹ és Eibl tanár¹⁰ elméleti alapvető munkásságának, a harmadik birodalom, a Reich minden impérium eszmekörén felülemelkedő szellemi valóság. Ez a birodalom a fehér ember eszméinek és kultúrtörekvéseinek szintézise. Minden eszme és törekvés — így a birodalmi ötvözetbe olvadók is — emberfajtához kötöttek. Különösen olyan eszméknek élete, amelyeknek tartalma nem tudományos igazság, hanem belső erkölcsi élmény, fajhoz kötött, fajtól elválaszt-hatatlan.¹¹ Ilyen a kultúra eszméje is. Az árja faj hivatása a kultúra alapítása. A német államnak a hivatása abban áll, hogy megőrizze és fejlessze a kultúrát alapító és hordozó árja faj lelki és fizikai birtokállományát.¹² Az állam — ebben az elgondolásban — képtelen emberi képességeket kialakítani, hivatása: utat nyitni a faji képességek megnyilatkozásának. Az állam tehát a faj eszköze, — annál tökéletesebb, minél jobban óvja és fejleszti a fajnak kultúraalkotó őselemeit, amelyek nemcsak a nemzetnek, hanem az egész emberiségnek is szépséget és méltóságot kölcsönöznek.¹³

Az értékek rendjének hordozója — a mai hivatalos német felfogásban — az árja fajiság. Ennek a fajiságnak eszköze az állam.

Az állam tehát nem öncélú, hanem a fajnak, illetőleg a fajbirodalomnak, a drittes Reichnek eszköze, munkálója. Hit-

⁹ Das dritte Reich, Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg.

¹⁰ Vom Sinn der Gegenwart, Wien, 1933.

¹¹ Hitler, Mein Kampf 31 j. 1.

¹² Hitler id. m. 432—33. 1.

¹³ Hitler id. m. 434. 1.

ler szerint: „alapvető felismerés, hogy az állam nem cél, hanem eszköz. A magasabb emberi kultúra kialakításának előfeltétele.“¹⁴ Egy államnak alkalmasságát nem lehet megítélni ennek az államnak kulturális foka vagy a világgörnyezetből kiemelkedő hatalmi jelentősége alapján, hanem kizárólag aszerint, hogy ez a berendezés a népiség szempontjából milyen mértékben előnyös¹⁵ A fajiság és a népiség Hitler szemléletében annyira elsődleges az állammal szemben, hogy a rend és a megkötés elveit hirdető Hitler elismeri a forradalom jogát az olyan államhatóságokkal szemben, amelyek elmulasztják a „népiséggel“ szemben őket terhelő kötelességeiket.¹⁶ Ideológiája értelmében ez saját forradalma jogosultságának az elismerését jelenti.

Miként a harmadik birodalom nem van den Bruck és nem az osztrák Eibl értelmezésében, hanem a jelen politikai szóhasználatában, fajbirodalom, úgy a hitleri állam, fajállam, Rassenstaat. Az államnak biológiai elrendeltetése, az államnak élettani eszméje van: a vérközösség megvalósítása és tisztántartása. Minden nép és minden társadalmi csoport létkérdése: átöröklési vonalainak épségbentartása. Az átöröklés vonalai nem változnak, de — Fischernek, a berlini egyetem e. i. rektorának véleménye szerint¹⁷ — meg lehet ölni egy fajt, ha az idegen átöröklési vonalak száma elszaporodik. Egy nép csak akkor fejtheti ki egyéniségét, képességeit, ha a faji tulajdonságait nemzedékről nemzedékre közvetítő átöröklési vonalak tisztán érvényesülnek és meg nem szakítatnak. A vérközösség és a vértisztaság irányeszméjét követő állam a fajállam, Hitler állama.

Íme az új ideológia: a kultúrának, az értékek rendjének hordozója az árja fajiság. Ennek életformája, legmagasabbrendű kiteljesedése: a harmadik birodalom. Eszköze a faj állama. A történelem naturalizmusa ez, biológiai determinizmus és mint ilyen, ugyancsak materializmus, akármilyen eltökéltséggel is

¹⁴ Hitler id. m. 431. 1.

¹⁵ Hitler id. m. 435. 1.

¹⁶ K. Lohmann: Hitlers Staatsauffassung, Junker u. Dünnhaupt Berlin, 1933. 38. 1.

¹⁷ E. Fischer: Der völkische Staat biologisch gesehen, tj. 1.

állítják a gazdasági, a mechanikai materializmussal szemben. A fajban látják a történelmet mozgató erőt, amely a természet-törvények kérlelhetetlen erejével valóráváltja a „legerősebb“ faj birodalmát. „Nem az emberiség, nem a tiszta ész vagy a tiszta tudomány azoknak az értékeknek alkotója és hordozója — szerintük —, amelyek az állattól megkülönböztetik az embert, hanem a különböző fajok.“¹⁸ így válik a vér kultúra-alapító és hordozó tényezővé, amely diktálja a történelem menetét és így igazán megérthetjük, miért „véres“ az emberiség történelme...

Az árja faj érvényesítésére, birodalmi életformájának kialakítására és éltetésére elhivatott nemzeti szocialista állam totális és szuverén. A hitleri szemléletben a totalitás értelem-szerű sajátossága minden államiságnak. „Nincsen valóságos állam szuverénítés és totalitás nélkül, hacsak már eleve nem akar lemondani az államiság attributumáról, hogy csupán valaminő osztály- vagy érdekuralom kulisszájává váljék.“¹⁹

A totális állam eszméjének alapja az a felfogás, hogy az ember történelmi létformáiban az életnek nincsenek olyan szférái, amelyek mentek lehetnének az államtól. „A történelem politikai alakulat, tehát a politika éppen odáig ér, ameddig maga a történelem.“²⁰ A politika állami funkció, ha tehát a politika életköre egybeesik a történelmi szférával, államiasul minden, ami a történelmi létben felmerül. Innen, nem pedig az államnak hatásköri igényeiből folyik az állam totalitása.

Amíg tehát a fasiszta és a hitleri államszemléletek jellemző eltérése a fasiszmus államának öncélúsága, a hitlerinek pedig — a faj szolgálatában álló — eszközszerűsége, addig felfogásuknak azonos eleme: az állam totalitása. Ez kétségtelenné válik előttünk, ha a Hitler, Moeller van den Bruck, Müller—Armack és Lohmann fejtegetése alapján körvonalazott nemzeti szocialista államfelfogás után — a már bemutatott fasiszta államszemléletet néhány szóba tömörítő — Mussolini-formulát idéz-

¹⁸ L. u. o. 43. l.

¹⁹ K. Lohmann i. m. 34. l.

²⁰ L. Alfred Müller—Armack, Staatsidee in Wirtschaftsordnung im neuen Reich, Junker u. Dünhaupt, Berlin, 1933. 21. l.

zük: „A fasiszta számára az államban van minden és az államon kívül nincs semmi, ami emberi vagy szellemi lenne, még kevésbé valami, ami értékkel rendelkezne. Az államon kívül nem lehetnek sem egyének, sem csoportok, sem politikai pártok, de egyesületek, szakszervezetek vagy osztályok sem. A személyiséget a legmagasabb fokon és a leghatalmasabban kifejező fasiszta állam ... felöleli az ember erkölcsi és szellemi életének minden formáját.“²¹

A totális államot kialakító szellem rendszerint kitermeli a politikai vezérlet eszméjét és az autoritativ államvezetést. A közösség, a gyülekezet tekintélyvel alapuló vezetésének helyeslése és tagadása különösen a reformáció korában volt hevesen vitatott kérdés. Európa mai nacionalistái azonban ezt, mint politikai eszmét, nem örökölték sem az Isten kegyelméből való Führerektől, a Staufenektől, a liliomos Bourbonoktól, az aacheni és a franciskánus bécsi kriptá egykor hatalmas lakóitól, sem ezeknek nagy ellenlábásától, a wittenbergai Márton baráttól, hanem — mint a nacionalizmus eredőjének mennyi más elemét — ezt is a nemzetéhez szónokló Fichtétől tanulták.

Mit is hirdethetett Johan Gottlieb Fichte 1811. évi berlini előadásaiban olyast, ami a politikai vezér tekintélyi államvezetésének romantikájával bármiként is összefüggne, amikor őt előadásának legfiliszterebb címe így hangzik: őt beszély a tudósok hivatásáról.

„Semmi sem visszásabb, mint amikor igényeiket (az emberek) arra vélik alapítani, hogy ők teszik ki a túlnyomó többséget. Ezzel csak mélységes nyerseséget fejezik ki. Csak ott, ahol fizikai erő alkalmazásáról van szó, dönt a sereg tömege. Az emberi értékekről értelmükben nincs más fogalom, csupán a természeti erő? A szellemi világban ennek éppen a fordítottja áll, minden annál nemesebb, minél ritkább; s annál kevésbé nemes, minél nagyobb mennyiségben fordul elő. A világtörténelemben nevük olyan embereknek van, akik felülmúlják mil-

²¹ Mussolini fejtegetései a Preussische Jahrbücher 1933. áprilisi számában.

liók értékét. Csak a legkevesebbekben nyilatkozik meg közvetlenül az Istenség; ezek azok, akikben és akikért van tulajdonképpen a világ. A tömeg csupán azért van, hogy ezeknek eszüközül szolgáljon és még ez a rész is (már mint a tömegeknek eszközül szolgáló része) csupán elenyésző számú hányada a tömegnek; a tömeg döntő többsége csak arra való, hogy az előbbieket próbára tegye, megfélemlítse, mindenképpen gátolja, hogy azoknak ereje a maga teljességében kibontakozzék. Ezek a dolgok általános rendjében csak az ellentéteket jelentik és a tagadó s a gátló erőt, hogy a velük folytatott küzdelemben napvilágra jussanak az igenlő és előrelendítő erők.²²

íme a történelmi vezér, az eszméjét szolgáló arisztokrácia és a történelmet elszenvedő tömeg képlete. Egyszerű, könnyen érthető, csábító formula. Felette alkalmas, hogy ezt Nietzsche erő- és Soréi erőszak-dicsőítésével kiegészítse az, aki akaratahoz, tetteihez, stílusos elméletornamentikát keres. 1922 még a hatalomért folyó küzdelem éve, Mussolini tehát Nietzsche és Soréi harcidalát zengi: „Van erőszak, amely felszabadít és van erőszak, amely gúzsbaköt; van erkölcsös erőszak, de ismerek butát és erkölcstelent is. A pillanat igényeinek megfelelő erőszakot kell alkalmazni...”

1925 már a meghódított állam berendezésének ideje. A Matteotti-válságból győzelmesen kiemelkedő fasció egyeduralmának kezdete ez. A fasizmus most már énjét adhatja. Soréi szellemét a szindikalizmus újjáalkotásának frissen fektett vágányaira futtatják, államszervezés a nap problémája, jöjjön tehát a szervezők nemzetének gondolata, légy üdvöz Fichte. Mussolini 1925. január 3-1 beszédével egy lovasroham szilajságával ront be a kamara üléstermébe, a vezérlő tekintély és vele a vezér történelmi felelősségének elve: „meghirdetem ... egyedül és kizárólag magam vállalom mindenért, ami történt a politikai, az erkölcsi és a történelmi felelősséget... Ha a fasizmus rabló horda volt, ha az erőszaknak minden alkalmazása egy sajátos történelmi időjárás következménye volt,

²² Fichte: Werke. Berliner Vorlesungen über die Bestimmung des Gelehrten. Vierte Vorlesung, Herausg. F. Medicus. Meiner Verlag, Leipzig. 676. 1.

akkor zúdítsák, reám mindenért a felelősség terhét, mert én voltam, aki ezt a történelmi, politikai és erkölcsi légkört megteremtettem, igen, én váltottam azt ki azzal a propagandával, amely a hadbavonulástól mindmáig tart.“

Aki ilyen nehéz helyzetben ennyi felelősséget ilyen nyíltan vállal, annak az egyéniségében lakozik a felelősségérzetet ellensúlyozó, vagy talán túlkompenzáló tényező, ami lehetővé teszi az irdatlan súlyú felelősség elviselését: a hatalom tudata. Mert ahogyan nincsen hatalom felelősség nélkül, úgy felelősség csak ott van, ahol ez aktív erőnek, megnyilatkozó hatalomnak kísérő jelensége.

Mussolini felelősségérzete nagy volt és maradt, de ezzel mindig versenyképesnek bizonyult hatalmának ténye és tudata. Tekintélyi állam vezetését elsősorban a fasiszta elmélet hirdeti, amely az államhatalom montesquieui megosztásának elvével szemben az államhatalom összpontosításának az állam hivatásából eredő szükségszerűségét hangsúlyozza. Az államhatalom megosztásával a XIX. század felszabadította az egyént az állam alól, a XX. század megszabadítja az államot az egyéni szabadságok túltengésétől. Az államhatalom egyetlen személyben való összpontosításának célja és gondolata jut kifejezésre azokban a törvényekben, amelyek, különben a törvényhozásnak fenntartott jogszabályalkotási jogot megadják a végrehajtó hatalom letéteményeseinek, hogy habozás, korlát, időbeli gátlás nélkül valóráváltsák államirányító gondolataikat. Kifejezetten a felelősségnek és a hatalomnak egyetlen személyben, a kormányelnökben való tömörítése végett (somma dei poteri e déllé responsabilitá) külön törvény bástyázza körül a miniszterelnök állam jogi személyét.²³ E törvénnyel az államvezetésben alkalmazott vezéri elv érvényesül a községekben is, ahol a városi tanácsok helyébe a fasiszmus a közvezéreket, a podestákat iktatta.

Fichte képlete az ismertetett intézkedések következtében ma már tisztán felismerhető a fasiszmus államvezetésében: a

²³ Legge sulie attribuzioni e prerogative del Capo del Governo, Primo Ministro Segretario di Stato.

nemzet vezére a kormányelnök, akinek személyében összpontosul az általános közigazgatásnak, a külpolitikának és a katonapolitikának irányítása, továbbá a korporációkba és szindikátusokba tömörített társadalomgazdaságnak, végül a nemzetpolitikai irányítást a népelet és az államélet minden viszonylatában megadó fasiszta pártnak a vezetése.

Mussolini megszemélyesítője a mindenható fasiszta pártnak, amely az olasz nemzet véreként a közéletnek, a kultúrának, a gazdálkodásnak minden intézményében benne csörge-dezik. Ez tartja egységbe a közigazgatást, a haderőt és a szindikalizmust. A párt biztosítja, hogy a társadalmi élet e három tényezője között teljes összhang uralkodjék, miért is a párt simítja el az esetleges apró ellentéteket. Bölcs óvakodással ügyelnek arra, hogy a párt szigorú kiválasztás eredményeként válogatott olaszokból álló politikai kisebbség szervezete maradjon. Ismétlődő kiselejtezésekkel időnként megtisztítják a pártot az értéktelen és a politikailag megbízhatatlannak vélt elemektől. E selejtezésnek mindenekelőtt az a célja, hogy valóban csak azok legyenek párttagok, akik a fasizmus szellemét egész egyéniségük latbavetésével terjesztik és környezetükben fasiszta politikai gócként szerepelnek. A selejtezés és a korlátolt létszám teszi lehetővé a pártnak erőteljes szervezeti formába öntését, a párttagok hűségének és munkájának ellenőrzését, a párt akaratát szankcionáló, végrehajtó hatalomnak, a fasiszta milíciának tisztántartását kétesértékű elemektől, végül — de nem utolsó sorban — a munkapiac válsága idején a párttagok kereső foglalkozásának, létalapjának — politikai munkájuk zavaratlanságát elősegítő — biztosítását.

A fasiszta párt a népnek az a csekély hányada, amelyet a történelem választottja — a fichtei formula szerint — esz-közként eszméinek a szolgálatába állít. Ez az eszmék érvényét és az értékek rendjét a történelmi vezér akarata szerint az alaktalan nagy sokasággal szemben oltalmazó, szervezett, fegyelmezett kisebbség, az olasz élet új arisztokráciája.

Ami délen a Duce és a fasiszta párt, az északon Hitler és pártja. De míg a szervezés és a vezetés elmélete délen a hatalom birtoklása során és elsősorban szociális és gazdasági

téren fejlődött ki, addig északon Hitler vezérelve a politikai győzelem előtt, a hatalomért vívott hosszú és nehéz harc stratégiai és taktikai kérdéseivel kapcsolatban, elsősorban az államélet és az államszervezés elveként fejlődött ki.

A többségmítoszt megtagadó Fichtet követve Hitler, már a landsbergi várbörtön magányában perbe szállott a többségi elvvel. A még akkor (1924.) népszerű demokráciát nem tagadta meg, miért is kényszerű összhangba próbálta hozni a demokráciát a vezér tekintélyi elvével: „Az igazi germán demokrácia a mindenért teljes felelősséggel tartozó vezér szabadválasztásának demokráciája.“ Nincs helye annak, hogy a többség szavazatával döntsön el egyes kérdéseket. A többség egyetlen feladata szavazatával kijelölni azt az egyetlent, aki aztán életével és vagyonával felel minden elhatározásáért.²⁴ Arra az ellenvetésre, hogy ilyen súlyos felelősséggel aligha vállalna egykönnyedén valaki ilyen kockázatos feladatot, Hitler eképpen válaszol: „Hála Istennek, éppen abban rejlik a német demokrácia értelme, hogy nem minden méltatlan stréber és erkölcsi Drückeberger tudja kerülő utakon néptársainak kormányát megkaparintani, hanem csak azzal a felelősséggel, amelyet ezzel kapcsolatban vállalnia kell és amitől a tehetetlenek és a gyengék el fognak riadni. Ha azonban netán ilyen fickó mégis belopódnék, akkor könnyen el lehet bánni vele, kíméletlenül reárontva: félre, gyáva betyár! Vissza a lábat, bemocskold a lépcsőt; mert a történelem pantheonjába vezető lépcsőzet nem a besurranok, hanem a hősök útja.“²⁵

Az alkotmány és az államforma a népközösség legjobb fejeinek érvényesülését és befolyását hivatott egyengetni. A nemzeti szocializmus eszmeépületének — Hitler szerint — egyik tartó oszlopa az egyéniség jelentőségének a faj útján való kidomborítása. A hitlerizmus, a mai német gondolkodók szerint, olyan nagy jelentőséget tulajdonít a személyiségnek, hogy az államszervezet legkisebb sejtjétől, a községtől kezdve a birodalom szervezetéig a vezéri elvvel a személyiség elvét

²⁴ Hitler id. m. 99. I.

²⁵ Hitler id. m. 100. I.

kívánja érvényesíteni. Éppen ezért mellözi a többségi szavazatokat és mindent a felelős személyekre alapít. Ezzel azt az elvet alkalmazza, amely annak idején, a hitleri felfogás szerint, a porosz hadsereget a német nép legesodálatosabb intézményévé avatta: „a vezér tekintélye lefelé, felelőssége felfelé“. A tanácsok feladata valóban legyen a tanács, nem pedig a döntés. Tanácskozzanak tehát, adjanak tanácsot a választott vezérnek, aki teljes felelősséggel és a tekintély teljességével fogadja meg, vagy mellözi a kapott tanácsot.²⁶

A vezéri elvben kifejezésre jut a hitleri biológiai elrendelés gondolata: az öröklött hajlamok, az átöröklési vonalak különbözőségéből származik a vezér belső értékének eszméje és vezéri elhivatottsága. Nem hagyományos előjogokon, hanem az ősi egészségben díszlő német család sajátos értéke és teljesítménye alapján részesül elismerésben a föld és a vér nemessége.²⁷ A vezér politikai hivatása nem a rutinra szert tett kormányfőfiúé. A politikai vezérlet — a hitleri elgondolásban — történelemalakítás. Kiemelkedés a ma céljainak és feladatainak mindennapiságából a jövő alakítása, a népakarat formálása érdekében. Nem holmi köznapi célszerűségi, vagy technikai szempontokkal indokolják a tekintélyi elv időszerűségét. Ez a történelemalakítás nemzeti szükségességéből ered és ha nincsenek királyok, akiket felségjogaiknak Isten kegyelméből származtatása övez a történelmi szerep betöltéséhez nélkülözhetetlen charismával, akkor a legitimitásból sugárzó tekintély hiányát mással kell pótolni.²⁸ Ez a legitimitással egyenrangúnak vélt tekintélyt adó tényező a nemzetet előbb-utóbb felmagasztaló elképzelt jövőbeli történelmi állapot, a népközösség megváltásába vetett remény beteljesedése, amelynek dicsőségével magát a vezérlő személyiség ország-világ előtt eljegyzi. A modern nemzeti tömegmozgalmak vezérei és a politikai vallásalapítók a népmegváltásnak — személyükkel egybeforottnak hitt — bizonyosságából nyerik charismájukat, azt a

²⁶ Hitler id. m. 499—503. 1.

²⁷ Prof. dr. Eugen Fischer id. m. 20. 1.

²⁸ Müller—Armack id. m. 34. 1.

lelki erőt és tekintélyt, amely őket a népek tényleges vezéreivé avatja.

A politikai biológizmusnak ebben az elgondolásában a faji azonosság az, ami a tömeget vezéréhez kapcsolja és ami a vezért arra képesíti, hogy ösztönösen megsejtsé népének a faj erejéből sarjadó igényeit. A vezér... tudja, mit akar a nép. Ez teszi őt vezérré.²⁹

A fasizmus és a hitlerizmus tekintélyi államvezetésének Mussolini és Hitler szavaiból sűrűn kicsendülő és a gyakorlatban is alkalmazott elve felületes szemléletre alig különbözik az abszolút monarchia ősi gondolatától. Ezt Rosenberg is elismeri, de nehogy ebből a császári elv helyeslésére következtessenek, Rosenberg finom különbséget tesz a legitim dinasztizmus és a monarchizmus között. A szellemes megkülönböztetés ellenére felmerül a kérdés, hogy ha a népvezér kiválóságának alapja öröklött, ha képessége a személyéig eljutott átöröklési vonalak értéke, akkor ez a kiváló faji példány miért nem válhat a belőle sarjadó, saját faji képességeinek minden kiválóságát öröklő egyéneknek, mint faji nemességük okán különben is minden bizonnyal vezérlő helyzetbe emelkedő személyiségeknek közjogilag intézményesített ősevé. Miért nem juthat közjogi keretbe az, amit a vér, a faj, a természet erejéből különben is kimunkál? Mert, ha igaz, hogy a faj lendíti a maga kiválóságait vezérlő helyzetbe, akkor faji képességei alapján a maga monarchiáját megteremtő vezér hozzá hasonló fajképességű, tehát fajrokonai amúgy is sikerrel fognak törekedni ilyen monarchiák kialakítására. A monarchizmus a történelem során már nem egyszer vált dinasztizmussá. De vájjon a vezérré háruló roppant történelmi felelősség intézményes biztosítéka-e annak, hogy a vezéri jogokat gyakorló egyén a népközösség érdekében a legtökéletesebb politikát folytatja és a tanácsok mérlegelésénél mindig a közjő elvét tartja szemelőtt? A tekintélyi államvezetés elmélete abból indult ki, hogy a vezér roppant felelőssége következtében pusztán önérdékből is

²⁹ W. Stapel: Die Kirche Christi und der Staat Hitlers, 17. 1. Idézve Szekfű Ignác cikkében a Magyar Szemle 1934. januári számában.

népe szempontjából a leghelyesebben jár el, mert ellenkező esetben a nép elkeseredésének kiváltásával saját életét veszélyezteti. Ha tehát a vezér politikájával nem öngyilkosságra tör, mindig a köz javát fogja szemelőtt tartani. Ennek a felfogásnak alapja az a többször csődöt mondott elképzelés, hogy az embernek feltétlenül tudomása van arról, hogy mi szolgálja leginkább önértékét, tehát az egyén magatartása mindig a helyesen megismert önértékéhez igazodik. Hiába válik a vezér esetében az önérték azonossá a közérdekkel. Ha az ember számos esetben megfontolt törekvésével önértékébe ütközik, ezt akkor sem kerüli el, ha úgy véli, hogy az utóbbi a közérdekkel azonos. A közérdek megítélése olyan sok tényezőtől és annyi imponderabilitástól függ, hogy még abban az esetben is, ha a vezér magatartásával tényleg a politika tárgyi igazságát, a közjót követi, a közösség tagjainak egy része, esetleg túlnyomó többsége, a közviszonyokat más, esetleg alacsonyabbrendű szempontokból ítélve, a vezér politikai magatartását közérdekellenesnek minősíti. Hogy a vezér és a vezetett népközösség felfogásának összhangját fadjuk azonossága biztosítaná? Ebben csak az hisz, aki úgy véli, hogy a tudatot egyetlen tényező határozza meg, ez pedig a faj. Aki minden determinizmussal szembehelyezkedik, legyen akár mehanikusan materiális, akár biológiai, el kell vetnie magától annak lehetőségét, hogy determináltságának azonossága okán a vezér és a közösség tagjai egyenlő megítélésben részesítik a társadalmi élet összes jelenségeit. Ha azonban a vezér és a társadalom tagjai a közviszonyokról és a politikai intézkedésekről különböző értékítéletet alkothatnak, akkor a társadalomnak mindig lesz kisebb-nagyobb hányada, amely helyteleníti a közhatalom magatartását. A társadalmi berendezés mikéntjétől függ, hogy ez a helytelenítés megnyilatkozhat-e és ha igen, minő formában. A közhatalomnak és a közviszonyoknak helytelenítése a szabadon megválasztott népképviselő és a sajtó útján nyilatkozhatik meg, feltéve, hogy az illető népközösségben van szabadsága a sajtónak és a gondolatnak. Ha a közhatalmi berendezés csak a vezér felfogását képviselő sajtót ismer, és ha a közhatalom birtokosainak akaratától függ a

törvényhozó vagy a tanácsadó testület összetétele, akkor nincsen olyan instrumentum, amelynek hangjából kisírna a nép panasa, elkeseredése, szenvedése. Akkor a közhatalom birtokosa, a legjobb szándékú és a legnemesebb indulatú vezér sem ismerheti meg a nép hangulatát, igényét, vágyait, ellenkezéseit. Nem láthatja a nép lelkét. Ha a vezér ugyanannak a fajiságnak a megtestesítője, amely a népé, és a kettőnek összhangját a faji azonosság biztosítja, akkor miért nem engedi ennek a fajiságnak a szellemét a tekintélyelvű kormányzati felfogás szabadon megnyilatkozni, hiszen a népből, fajtasága okán — az elmélet szerint — csak az a felfogás áradna, ami a néppel fajtaazonos vezért jellemzi.

Tényleg „életre és vagyona megy“⁴-e a vezéri felelőssége akkor, ha ténykedésének helytelenítése meg sem nyilatkozhat, a bírálatnak szabad, a társadalom némaságából, vagy nivellált tetszéséből ki-kiütköző hangja tiltakozássá nem dagadhat, ha az elszigetelt véleményeket nem hozhatja értelmes összhangba a szabad sajtó férfias hangja, ha a népakarat spon-tán és szabad megnyilatkozásának tere sehol sincsen. Ugyan ki vetheti fel és minő eredménnyel ilyen történelmi helyzetekben azt a sokszor hangoztatott vezéri felelősséget?

Ez a tanulmány egyik fejezete a szerző Fasizmus – Hitlerizmus. Új államfelfogások. – Társadalmi szemlélet és politika c. munkájának, Gergely R., Budapest, 1934, 115 oldal.

VÉR ÉS FÖLD.

A történelemnek merőben anyagias magyarázatához hasonló egyoldalúságba esnénk, ha kizárólag szellemiekben jelölünk meg a történések rugóit s mellőznők a történelemalakítás egyéb tényezőit, a szellemi szférán kívüli élet nagy tényeit. Így a fasizmus és a hitlerizmus még szellemi valóságként sem tekinthetők pusztán szellemi erők eredőjének, mert minden közgondolkodás legalább olyan mértékben a társadalmi adottságoknak a következménye, mint a materiális tények világa felett ütköző szellemi erők szülötte.

Az olaszság és a németiség korunkbeli társadalmi mozgalmát és politikai irányzatát a társadalmi életkörülmények egész sorozata alakította. A különböző hatóokoknak természetesen ki kell váltaniok azokat az eltéréseket, amelyek a két politikai irányzat gyakorlati következményei között mutatkoznak. A két nép eltérő múltja, történelmi életélményeinek, társadalomszerkezetének és összetételének, a természeti javakkal és tőkeerővel való ellátottságának, geopolitikai helyzetének, továbbá az irányító tényezők kultúrája mögött rejlő hagyományoknak, a két nép szellemi, társadalmi értékeinek és végül, de nem utolsó sorban, felekezetek szerinti megoszlásának a különbsége, mind oly mozzanatok, amelyek önmagukban véve elegendők ahhoz, hogy a fasiszta és a hitleri társadalompolitika eltérését megokolják. Más tényezők is reányomták a két nép életét átformáló irányzatokra a maguk bélyegét.

A háború utáni fasizmus talpraállása idején, Európa minden népe számára emlékezetes 1919 tavaszán, Olaszországban

is mélységes indulatokat kavart fel az a harc, amely Olaszország jövőjére oly sorsdöntő jelentőséggel folyt, a párizsi béketárgyalások közepette: Wilson termini justii és az olaszoktól hirdetett szent határok, termini sacri elvei körül. Ennek ellenére a háború utáni fasizmus elsősorban belpolitikai tények ellenhatása. Az a fasizmus, amely az olasz termelést és társadalmi együttműködést meghiúsító szociálista szindikálizmusnak ellenhatásaként és a vállalkozást megbénító sztrájkok megtörőjeként, harcok csapatokban, büntető expedíciókban a középosztály forradalmaként lép fel: társadalmi erő, belpolitikai, szociális célokra törő hatalmi tényező. Míg d'Annunzio arditáinak önfeláldozását az olaszág külpolitikai aspirációi fokozták fel a fanatizmus ködbevesző magaslatáiba, addig a fasiszták tettvágya kezdetben csak másodsorban irányult az állam nemzetközi jelentőségének növelésére és a kialakuló olasz nemzet térhódítására. A squadrik rajtaütő, ha kell vérrel és vassal viaskodó fascioja, amely — Soréi erőszakának apoteozisaként — Milánó külvárosában, Bolognában és Ferrarában ellenfeleit megfélemlítve, erejüket megtörve, lobogtatta a maga fanatizmusát, csak a társadalmi erők mérkőzésének rövid elpihenésekor figyelt a párizsi paktálás felé, különben — a küzdelmek korában — csak a tőle halálraítélt ellenfelére, a marxizmusra szegezte tekintetét és fegyverét. Az új „békevilágban“ reményét veszített, a háborúban férfivá érett, a tőke és a proletariátus között az osztályharcban felörlődött kispolgári tömegek feneketlen elkeseredésének kitörése volt a fasciónak ez az eszeveszett küzdelme. Akarata, társadalmi és politikai akarat volt. Új társadalomért, az életnek új rendjéért, reményteljes emberi életért indult, élt, halt, küzdött és győzött. Az elmélet, a taktika és az ideológia emberei talán a fasiszta-szindikalista küzdelmek puskaporos légkörében is a párizsi tárgyalások kilátásaival összefüggésben mérlegelték a belpolitikai erőpróbát, az élet emberei harcot álltak. Harcot, mindenekelőtt az ember kilátásaiért, mert ne feledjük el, hogy a fasizmus emberi célokat követ, mikor nemzetének nagy feladatait munkálja. És azért követ nemzeti célokat, mert jól tudja, hogy a legnemesebb emberi célok mindenkor csupán egy nemzet útján valósulhat-

nak meg. Ezért a reményteljes, a célszerű szociálizmus mindenkor nemzeti, ezért az a legnemesebb nacionalizmus, amelynek lényeges alkateleme a politikai törekvéseket egyedül fémjelző humánium.

Míg tehát a fasizmust, mint hatalmi tényezőt, elsősorban a belső politikai és társadalmi helyzet váltotta ki, addig a hitlerizmus mindenekelőtt külpolitikai hatások következménye. A hitlerizmus ténylegesen nem a derék Anton Drexler müncheni törzsasztalánál született. A nemzeti szociálizmus nem úttörőinek, Ernest Röhmnek, Dietrich Eckartnak, von Eppnek, Adolf Hitlernek, Hermann Essernek, dr. Fricknek köszönheti létét, azt nem egyetlen germán óriás vitte győzelemre. A hitlerizmus Versailles-ben született, a Ruhr-vidék megszállásával izmosodott, azt az a szellem és politikai akarat vitte győzelemre, amely a költők és a gondolkozók nemzetét a megaláztatás mélységeibe taszította. A nemzeti szociálizmus feltételeit nem is annyira Adolf Hitler, mint Raymond Poincaré teremtette meg. Poincaré politikája, a francia imperiálizmus nélkül Berlinben ma nem az S. S. szelleme lenne az úr.

A hitlerizmus ténybeli alapja tehát külpolitika, hatalmi politika. Ezért a hitlerizmus elsősorban kifelé törő nemzetpolitikai akarat. Az elnyomás ellenhatásaként talpraszokó németiség kollektív öntudatának nacionalizmusa ez. A humánium ragyogó eszméitől átszótt nacionalizmus?

Erre a német emberi sors alakulása adja meg a ma még mindenképen elhamarkodott feleletet.

A fasizmus mint politikai akarat Facta kormánya idején az osztályharcra és általában a társadalmi kérdéssel szemben teljesen tehetetlen liberális állam eltakarítására irányult. Mussolini az olaszság céljaihoz, társadalmi értékeihez, történelmi feladataihoz méltatlan liberális államot azért akarta felszámolni, hogy az agnosztikus állam romjainak helyén felépíthető legyen a fasiszta állam, a korporatív szerkezettel kialakított stato etico.

Hitler útjában a liberalizmus állama volt. Az a plurális állam, amely naponta változó összetételű erőkre támaszkodva járta történelmi tojástartát, nem volt agnosztikus állam. Esz-

méje volt: a szociális eszme. Ez az állam azonban egyben volt azonos természetű az olaszság volt liberális államával: tehetetlenségében. De míg az olasz állam társadalmi akciókra, társadalmi feladatok ellátására való képtelensége az állam eszmehiányából és a liberális államfelfogással járó gyengeségéből következett, addig a német birodalom szociális államát éppen plurális volta bénította meg. A német állam tehetetlen volt, mert a különböző irányban ható, benne kompenzálódó, vagy pillanatnyi győzelem zsákmányjogát érvényesítő társadalmi és gazdasági hatalmak megszállták és részérdekeik szolgálatába állították az egész államberendezést. Ennek a nagyipari tömörülésnek, tőkés koncernnek, külkereskedelmi érdekeltségeknek, szakszervezeteknek, százfajta csúcs- és élszervezetnek kiszolgáltató államnak a politikája sokszor megfelelt az együtt-ható részérdekek eredőjének, de ritkán, a minden csoport-érdek fölé emelkedő nemzeti érdekeknek. Egy Cuno, Stresemann, Brüning eltökéltsége és egyénisége révén az állam — a nép-közösség egyetemes érdekeinek szolgálatában — átmenetileg, heroikus erőfeszítéssel, ki-kibontakozott a megkötések tömkelegéből, de a háborút követő másfél évtized jó részében a nem mindenkor indokolt Erfüllungspolitik és a szembenálló szociális erőket pillanatnyilag kiegyenlítő Tarifgemeinschaft fenntartása volt a birodalmi kormányzat tevékenységének az akkori államra jellemző tartalma. Megkötés Franciaországtól, megkötés szakszervezetektől és tőkés koncernektől, volt a plurális állam, a Hitlertől megdöntött tehetetlen államiság sorsa.

A fasiszta és a hitleri közéletre ható tényezők sorából nem mellőzhető a tényleges főhatalom birtokosainak a személye. Szempontunkból nem a két államférfi egyénisége külön-külön a figyelemreméltó, hanem az a sok mindenre világot vető eltérés, ami szembeszökő, ha a két történelmi személyiséget egymásmellé állítjuk. Mussolini beleszületett a forradalomba. Forradalmár apának forradalmár gyermeke, aki vállalta az apja által vágyott társadalmi fordulat kierőszakolását. Hitler osztrák kispolgárnak születik, a Linz melletti Braunau pro-

blémamentes környezetében. Kispolgárnak kispolgári igényli gyermeke. Mussolini téglát hord és a lausannei híd alatt tölti éjszakáit, hogy Paretot szabadidejében hallgathassa és a tudásvágy mohóságával veti magát a társadalmi ellentét problematikájába. Mussolini először okos olvasóként lépett a könyvvel kapcsolatba. Az ő elméjében Machiavelli, Soréi, Nietzsche, Fichte, Hegel, Pareto gondolatai erjednek. Ő tud tanulni, ő tud és akar tanulni, hogy tudatosan is „tudjon“ cselekedni. Hitler könyvei közül egyet ismerünk: „Mein Kampf“. Mussolini élte a szociális mozgalmat, az olasz szociáldemokrata pártlap egykori főszerkesztőjének a szelleme, akkori vezércikkeiből láthatjuk, finom hűrként rezonált a társadalmi hangulat még oly leheletszerű rezdüléseire. Ő a szociális mozgalommal, a mozgalomból fejlődött, hogy majd belőle fejlődjék ki az olaszság új tömegmozgalma. Hitler első tömege, amelynek szervezett tagja volt, a császári hadsereg. Századokba, hadoszlopokba fejlődve ismerte meg a tömeget. Mussolini tömege a szindikátus. Hitleré a menetoszlop. Ő ebben a kategóriában gondolkodik és ennek alapján cselekszik. A misztikus germán politikai gondolat formátlanságát talán éppen a belső bizonytalanságban élő híveknek merev, zárt formába szervezése hivatott ellensúlyozni. Mussolini latin logikája, a fascio gondolatának biztos vonalvezetése, az eszmék tisztultsága nem igényel külső kompenzáló tényezőt. Mussolini feketeinges sokasága mint politikai tömeg, legtöbbször rendszertelen össze-visszaságban hallgatja vezérének megnyilatkozását. Ez a formátlanság azonban merőben felületes tünet. Zárt, belső rendekbe fegyelmezi őket a vezér gondolatainak, szemléletének tiszta logikája. Mussolini tömege szervezet. Hitleré szerkezet. Lehet, hogy a hitlerizmus lelkisége, a megsértett nemzeti önérték ösztönös és elemi erejű ressentimentja szervezetté nemesíti ezeket a szerkezeteket akkor is, ha belőlük hiányoznék is a közös lelkiség belső összetartó ereje. Hiszen nem a világító eszmék formálják a tömegeket szerves egységgé, hanem az ösztönélet sorsos élményei.

Mussolini és Hitler: a szindikalista és a katona. A forradalmárból a fasiszta mozgalom első katonája válik, a Reichs-

wehr katonájából pedig a legsikeresebb német vezérforradalmár, ez az élet irracionalitásának természetes megnyilatkozása.

Megannyi okát kiemelve a fasiszta és a hitleri gyakorlat különbözőségének, mutassunk rá arra a végzetszerű jelenségre, amely azonos hatótényezője a két politikai irányzat életének: a vér és a föld aránytalanságára. Mert sötétben tapogat az, aki a történelmi tények vizsgálatánál mellőzi a népesedéspolitikai jelenségeket. A faszizmust enélkül értelmezni sem lehet, még kevésbé megérteni.

Olaszország népessége:

1815-ben	16	millió lélek
1871-ben	26.6	» »
1925-ben	40.13	» »
1932-ben	41.8	» »
1935-ben	42.5	» »
1938-ban	43.0	» »

Az adatok kifejezik Olaszország népességének azt a nagyarányú fejlődését, amelynek értékelése nélkül nem tudnók megérteni a fasizmus célkitűzéseit, legkevesebbé szociális politikáját. Ha tekintetbe vesszük, hogy Olaszország népessége

1920-ban	13.1	ezrelékel,
1921-ben	12.9	» »
1924-ben	11.6	» »
1930-ban	10.3	» »
1935-ben	9.4	» »
1938-ban	9.7	» »

fejlődött és hogy az olasz népességnek háború utáni gyarapodása csak folytatása a népesség olyan arányú fejlődésének, amely már a múlt század végén veszedelmes szociális zavarokkal fenyegetett, lehetetlen tagadásba vennünk azt a szakkörökben általánosan elfogadott állítást, hogy Olaszország politikáját az ismertetett demográfiai tények jelentős mértékben befolyásolják. Noha az elveszületések száma az 1901—1905. évek átlagában megállapított 33 ezrelékről Hersch professzor által

közölt adatok¹ szerint az 1921—25. évek átlagában 297 ezrelékre, 1929-ben 25-6, majd pedig 1931-ben 247 ezrelékre süllyedt, a natalitás mértékének ez a csökkenése nem olyan arányú, hogy befolyásolhatná a társadalmi szerkezet politikai megítélését. A natalitás hanyatlását ugyanis jelentős mértékben ellensúlyozta a halálozási arányszámnak jelentős csökkenése. Ugyanis amíg az 1922—25. évi átlagban kereken 669.000 a halálesetek száma, 1932-ben csupán 608.000, tehát 9%-kal kevesebb. A jelzett időközben a népességnek természetes szaporodása az évi 472.000-ról 384.000-re, 19 ponttal csökkent, amikor ezzel egyidejűleg a természetes szaporodás jelzőszáma Franciorszámban 20 ponttal, Angliában 53 ponttal, Németországban 45 ponttal esett. Olaszországot a vérbősége okozta társadalmi gutaütéstől már a háború előtt a nép jelentős részének kivándorlása mentette meg. A trasformismo korában az olasz kivándorlók száma 600.000-re emelkedett, aminek következtében Olaszországot 1871-től 1931-ig, Savorgnan számításai² szerint 5 millió lelket jelentő kivándorlás okozta néperővesztés sújtotta. Ennek tudható be, hogy a jelenleg hazáján kívül élő olaszság 9 millióra tehető, akikkel együtt kereken 52 milliót számlál a világ olaszága. Való, hogy a nemzetközi vándormozgalmakat — mindenütt a hazai munkaerő védelme okán — megbénító kormányzati intézkedések következtében az utóbbi években az olasz kivándorlók száma is megcsappant. Az 1930. évi 280.000 kivándorlóval szemben az olasz kivándorlók száma 1931-ben 166.000-re, majd 1932-ben 83.000-re hanyatlott. A kivándorlás okozta népdeficit ezzel mindössze 10.000-re csökkent, minthogy 1932-ben 73.000 volt a hazájukba visszavándorló olaszok száma. A kivándorlásnak ez a visszaesése távolról sem természetes jelenség. A világgazdasági válság idején a munkahiánnyal küzködő kormányok munkásbevándorlást megnehezítő intézkedéseinek a következménye.

¹Prof. L. Hersch: Baisse de la natalité et politique sociale. Revue Int. du Travail. Vo. XXVIII. No. 2. 163., Génévé, 1933.

²Franco Savorgnan: La diminution des naissances, Rivista Le Asscurazipni Sociali, Suppl., IX. A. — N. 3., Roma, 1933.

Ehhez kétségtelenül hozzájárul a fascio magatartása is, amely csak olyanirányú kivándorlást tűr meg, amely az olaszság által vágyott területeknek békés gazdasági és kulturális penetrációját segíti elő. Az olasz népesedési tényezőkből és az ország természetes javakban való szegénységéből ma is jelentős kivándorló mozgalom nőne ki, ha politikai intézkedések nem akadályoznák a nemzetközi vándormozgalmak természetes alakulását. A gazdasági javakhoz és a természeti erők ismert mennyiségéhez képest Olaszországot ma is relatív túlnépesedés jellemzi. A fascio kormányzatának nagy problémája a túlnépesedéstől felvetett szociális kérdések megoldása a nemzet érdekében. A fascio kormányzata világosan felismerte, hogy számára csak két út lehetséges: vagy liberális gazdaságpolitika kifejtése a társadalomgazdasági helyzet érintetlenül hagyásával, ami előbb-utóbb elkerülhetetlenül társadalmi válságra vezet, vagy a társadalomgazdaság szerkezetének fokozatosan végrehajtott, de gyökeres módosítása azzal a célkitűzéssel, hogy minden olasz biztosíthassa munkájával önmagának és családjának létét, lehetőleg az ország határain, illetőleg a nemzet politikai életkorén belül.

A fascio szemléletében a népszaporulat nemzeti erőszaporulat, ha a gazdasági fejlődés üteme megfelel a népszaporodás ütemének. A fascio politikájának egyik főcélja tehát nem kivándorlással és neomalthusianista eszmék terjesztésének szabadságával igazítani a népszaporulatot a gazdasági élet fejlődéséhez, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdasági fejlődést fokozni a népesség szaporodásának az ütemében és mértékében. Ha sikerül elérni a nemzeti élet e kettős irányú fejlődésének együteműségét, akkor a népszaporulat, a nemzeti munkaerő gyarapodása és a céltudatos gazdaságpolitikával támogatott gazdálkodás révén biztos létalaphoz jutott állampolgárok tömegei erősítik a társadalom erejét, a nemzet rendjét. A fasizmus problémája tehát a népesség és a gazdasági élet összhangba hozatala. Ez szükségképpen nemzeti kiterjeszkedést, expanziót von maga után. Az olasz gazdasági élet ismerői előtt ugyanis nyílt titok, hogy adott országhatárokon belül nem lehet a nemzetgazdasági erőket olyan mértékben fejlesz-

teni, hogy azoknak gyarapodása együtemű legyen az olasz népességnek, bár az utóbbi években mérsékelt, természetes fejlődésével. A népszaporulattól megkövetelt gazdasági terjeszkedés célját azonban csak akkor érheti el, ha a fascio új és gazdag területeknek az országhoz csatolásával, részint távolabbi piacoknak az olasz állam tekintélyével és hatalmával elért megnyitásával teszi lehetővé a szaporodó olasz népesség biztos megélhetését.

A fascio tehát felismerte, hogy a két adottság, a viszonylag nagy népszaporulat és az országnak gazdasági javakban való szegénysége mellett Olaszország társadalmának belső kiegyensúlyozottságát és államának nemzetközi tekintélyét huzamosan csak akkor tarthatja fenn, ha megszünteti ennek a két adottságnak ellentétét, antagonizmusát és a népesség fejlődésével arányban érvényesíti a gazdasági térhódítás elvét.

Miként az olasz népesség fejlődéséből folyik a gazdasági térhódítás, akként a gazdasági terjeszkedés megköveteli az útjait egyengető politikai imperializmust. A fascio erőteljes külpolitikája tehát nem gyűlölettől, vagy hatalmi tébolytól elvakult emberek nagyratörése, hanem a km²-ként 132 lelket számláló olasz népsűrűség és a félmilliót megközelítő természetes népszaporulat észszerű következménye. Az olasz államnak, az olasz egységnek keretében Itália népe nemzetté csak akkor válhat, ha a demográfiai tényekből levonja a logikus következtetéseket. A két alaptényből, hogy van olasz túlnépesedés és állami öncélúság, világosan következik a fasizmus politikája. A fasizmus gazdaságpolitikájának célja az olasz túlnépesedésnek megszüntetése, a fascio társadalompolitikai célkitűzése pedig a kormányzat gazdaságpolitikáját gátló társadalmi ellentét leküzdése és az olasz társadalom megerősítése, előkészítése arra a politikai térhódításra, amely nélkül — az olasz gazdasági adottságok mellett — nem lehet a túlnépesedést megszüntető gazdasági expanziót kifejteni.

A fascio gazdaságpolitikai és társadalompolitikai célkitűzéseinek formulázásából kitűnik, hogy a fascio szociálpolitikája és gazdasági politikája egymást szervesen kiegészíti. A gazdasági fejlődés, a termelés folyamatának kiegyensúlyozása és a

termelés folyamatosságának biztosítása csak akkor lehetséges, ha szociális intézmények részben megelőzik a társadalmi bajok elfajulását, részben megóvják a gazdasági életet a szociális nyomorból táplálkozó tömegmozgalmak káros befolyásától. De miként minden nagyvonalú gazdaságpolitika feltételezi és igényli a nemzeti erők konzerválását célzó társadalompolitikát, akként az utóbbi is feltételezi a termelés izmosodására, a vállalkozás rentabilitására törekvő gazdaságpolitikát. Eredményes termelés ugyanis csak egészséges szociális környezetben lehetséges, viszont a társadalompolitikának intézményei csupán a szociális költségek elviselésére képes termelő szervezetre építhetők.

A fascio társadalompolitikusi, Bottai, Rossoni, stb. jól tudják, hogy pusztulást hoz Itáliára, és hozzátehetjük, minden országra az a társadalompolitika, amely csak a humanizmus érzelmvilágából táplálkozik, de nem számol a gazdasági élet realitásaival, a tényekkel és a lehetőségekkel.

A népesedéspolitikai tények és az ország természeti javakban való szegénysége, a vérnek és a földnek sorsos ellentéte tehát olasz gazdasági expanziót követelnek. A nép gazdasági térhódítása olyan feladat, amelyet csupán nemzetközi viszonylatokban tekintélyes állam külpolitikája valósíthat meg. A gazdasági terjeszkedést egyengető állam politikai expanziója tartós eredményekre csak ott vezet, ahol erős államiságtól fegyelmezett, keménykötésű, lélekben kiegyensúlyozott nemzet egysége támasztja alá az egyetlen célra, a vér és a rög aránytalanságának megszüntetésére összpontosított gazdasági és politikai térhódítást.

A vér és a tér ellentéte közös sorsa Olaszországnak és a Németbirodalomnak. Mindkettőnek életében döntő tényezővé vált az, amit térnek nevezünk. „A tér mindenek fölé rendelt. Az idő feltételezi a területet. A területben valósul meg az idő... A terület szuverén. Isteni. Az idő ezzel ellentétben függvény. Földi, emberi, sőt, túlon túl emberi. Politikai gondolkodás, gondolkodás a térben... A térben támadnak a dolgok, kezdetben és mindörökké. Az időben alakulnak a dolgok, átmenetileg, ideiglenesen. A tér „marad“. Az idő „elrepül“.

És csak a térben, ahol a keletkezés lehetséges, válik lehetővé az újra egymásbakapcsolás, ami biztosítja minden történésnek összefüggését... Egy nép történelmében ám változzék meg, aminek változás a természete, a változatlan, ami megmarad, hatalmasabb és fontosabb a változónál...³ És a tér az, ami megmarad. A tartósságnak és a megkötésnek alapja a terület. Miként Itália esetében, a Németbirodalomnál is ez az, ami hiányzik, ami elégtelen. Igaz, hogy szakértők számítása szerint Németországban még helye van további 5 millió embernek. De való az is, hogy lélektanilag helytelen számvetés ez, mert nem számol a helybegyökerezettnél mozgalmassabb vállalkozó ember nagyobb térigényével. A vállalkozó, a dinamikusnak mondott németiség számára szűk ez a tér, tehát a cél: több teret, több lehetőséget, bővebb életkeretet. Minden organikus államalakulatnak létfeltétele elegendő föld. A hitlerizmus szerint a németiség ma tértelen nép, tehát teret követel. A vér és a föld aránytalanságát fokozza a társadalmi településnek szerelensége, aránytalansága. Már a német népsűrűség is rendkívüli: 139 lélek km²-ként (a francia népsűrűség 75). A nép területszerinti megoszlása is aránytalan. Amíg a Deutsche Krone minden km²-ére átlagosan 297, a Posen-Nyugatporoszországra átlagosan 43, a rummelsburgi körzetre pedig 297 lélek esik, addig a porosz Saar-vidék népsűrűsége 4507, a rajnai tartományé 297², Westfáliáé 2367 lélek km²-ként, természetesen nem szólva Berlin, Hamburg és egyéb nagyvárosias birodalomrészeknek összehasonlításra alkalmatlan népsűrűségéről. Ennek a jelenségnek rendkívüliségénél csak a néptömrülés szokatlansága kirívóbb. Amíg ugyanis Bismarck birodalomalapításakor a népesség 4.8%-a volt 100.000-nél népesebb nagyváros lakosa, ez az arányszám 1923-ig 26.8%-ra emelkedett. A városbatódulás a mező- és erdőgazdálkodást elnéptelenítette éspedig olyan mértékben, hogy az önálló keresőknek csak 17.3%-a, a népességnek pedig 23%-a maradt meg a falvak világának mező- és erdőgazdálkodásaiban. Téved, aki azt

³ Moeller van den Bruck id. mű 23j. 1.

hiszi, hogy ennek a nagy szerkezeti változásnak ellenértéke a nép anyagi jólétének a tökéletes termelés kibontakozásával arányos emelkedése. Ellenkezőleg, a német élet elproletarizálódott.⁴

Mindennek eredménye: a birodalom nyugatán földszegény nép, a keletén néptelen föld, a nép zömének gyökértelessé válása, természethez kötöttségének megszűnése, a talajtalan, városias tömegek elproletarizálódása. Ebből a hitleri cél: arccal keletnek fordulva arányt teremteni a vér és a rög között, el-sokasítani a népességnek a földdel szerves kötöttségben élő egészséges részét és a germán tulajdonjog intézményével kialakítani a törzsörökletes paraszt-birtokok nemzetvédelmi övezetét.

Mit jelent Hitlernek kelet felé fordulása? Walter Darré szerint, a földtelen nép térhódításának egyetlen lehetőségét.⁵ Egyetlen megoldás azért, mert Darré, a birodalmi parasztvezér elképzelésében a vér és a tér arányának a fajfenntartás korlátozásával elért megteremtése a kasztráltak politikája lenne; a népfeslegesnek kivándorlással való levezetése nemzetbiológiai szempontból kiáltó ostobaság, gyarmatok szerzésének nincsen lehetősége, különben is a gyarmatokra szorult néprész idővel a nemzet szempontjából veszendőbe megy. Alfréd Rosenberg külpolitikai útmutatásának irányát követve, Darré is a Kelet problémájának német érdekű megoldásában látja a sorsos aránytalanság megszüntetésének egyetlen lehetőségét. Reval, Riga, Varsó szinte semmivel sem kevésbé német városok, mint Boroszló, Drezda vagy Stettin. Ha a német nép ki akar szabadulni a vér és a föld sorvasztó aránytalanságából, a németiség nem térhet ki a létére döntő küzdelem, a Kelettel megvívandó harc elől. Kelet! Vájjon mit jelent Darré számára a Kelet...?

A nemzeti szocialisták a várost meddőnek bélyegzik, a faj népi erőit felhabzsoló molohot vetik meg az iparosodás

⁴ Dr. Schacht: Brennende deutsche Bevölkerungsfragen, Eher, München, 1932. 20. l.

⁵ R. Walter Darré: Stellung und Aufgaben des Landstandes Lehmann, München, 1934. 22. l.

városi gócpontjaiban.⁶ A természettel szervesen egybenőtt parasztság Hitler szemében a nép vérét felfrissítő erőforrás. Az egész népesség életének ezt a motorát kell eleven működésbe hozni, a holtpontokon átlendíteni. A parasztgazdaságokban gyökeredzik a legszerveesebben a néptest, tehát ezeket a gyökereket kell ápolni, izmosítani. De miként? Miként lehet új, szerves arisztokráciát adni a németeknek? A Hohenzollern-időkből ittmaradt földbirtokos nemesség megerősítésével? Darré szerint a germán nemesség csak egyet jelenthet: a jellegzetes germán emberpéldánynak faji kiteljesedését. Ha a nemességnek ezt az értelmezését vesszük zsinórmértékül — Darré szerint — kitűnik, hogy a keresztény germánok nemességének az ősi pogány nemességhez nincsen semmi köze. A germán nemesség öntudatának lényeges alkateleme volt az a meggyőződés, hogy az emberek örökletesen különbözők és az eltérő emberi képességek hordozója a vér. Nemes tulajdonságokban nemes véralkat nyilatkozik meg. A germán ősi nemesség a fajtisztá nemes vér lovagrendje volt. Az ősi germánoknak áttérése a keresztény hitre ennek a faji öntudatnak megsemmisülésével járt. A kereszténység emberi egyenlőségének elve a közmeggyőződésből, nemesekéből és a köznépből egyaránt, kiszorította az emberek örökletes minőségbeli különbözőségének pogány felfogását. A germán nemesember ösztönösen helyes magatartása megrendült azzal, hogy a kereszténység felvételével magát többé nem tekinthette az isteni rend öréké, Isten-jellegű ősei és azok tulajdonságai — a faji leszármazás tényével kijelölt — örökösének. Elhivatottságának alapja most már nem a született, az öröklött képesség, hanem az a meggyőződés, hogy bizonyos nemes magatartás ezen a földön kiérdemli a természetfeletti vágyak beteljesülését. A nemzeti szocializmus szerint a pogány nemesség faji öntudatának elvesztése folytán a nemesség megszűnt az átörökléssel kijelölt, vérségétől elhivatott arisztokrácia lenni és mindinkább egyéni metafizikai törekvéseket és lehetőségeket tartott szem előtt. Így lett a faji küldetészerű nemes-

⁶ Darré: Zur Wiedergeburt des Bauerntums. Lehmann, München, 1934. 11. 1.

ségből tartósnak vélt egyéni túlvilági érdekeinek szolgáloja. Ezzel a nemesség individualizálódott és elvesztette hagyományos szociális szerepét. Íme, ismét egy nemzeti szocialista elmélet, ami a pogányság szociális magasabbrendűségét, a kereszténységnek pedig társadalomellenes szerepét törekszik kidomborítani.⁷ A német nemesség hivatásérzésének ez a nagy változása I. Chlodwig kikeresztelkedésével (496) veszi kezdetét és a német történelem új értelmezői szerint a szász nemességnek lemészárlásáig, a verdeni „vecsernyéig“ (782-ig) tart. Nagy Károly óta fokozatosan kialakul a hatalmaskodó, sziklavarából a köznépet igájába hajtó nemesség, a maga öncélúságával, a néptől független hivatástudatával. Darré szerint az ősgermán nemesség szellemének pusztulása és egy társadalom irányítására alkalmatlan nemesi felfogás kialakulása egyike azoknak a történelmi mozzanatoknak, amelyek a németség társadalmának szerves kialakulását hátráltatták. Ha tehát a németség szerves társadalmi kapcsolatokkal kíván erősödni, akkor ki kell magából alakítania egy ősi, pogány-germán értelemben vett nemességet, akkor ismét meg kell teremtenie — a természete szerint egymáshoz rendelt — kardnak és ekevasnak, nemesnek és parasztnak egységét.⁸

Magyar olvasó előtt feljegyzésre érdemes, hogy Walter Darré birodalmi földművelésügyi miniszter és „birodalmi parasztvezér“ Zsigmond király sárkányrendjének hagyományától ősi veretű magyar intézményt vett mintaképül akkor, amikor egy ősgermán szellemű új nemesség kialakításának lehetőségeit kutatta: „új nemesség megteremtése az államtól elismert örökbirtok alapján olyan gondolat, amelyet ma már egy európai államban megvalósítottak — Magyarországon. Horthy kormányzó az, aki ezt végrehajtotta. Számunkra lényegbevágó, hogy Horthynak ezen a téren jelentkező sikerei megszabadítanak bennünket azon való töprengéstől, hogy van-e értelme és célja a nemességnek bizonyos tekintetben ősgermán

⁷ Darré: Neuadel aus Blut und Boden, Lehmann, München, 1930.

20. 1.

⁸ Darré utóbb id. m. 33. 1.

elgondolását modern köntösben életre kelteni. Horthy mindenestre bebizonyította, hogy az új út járható. Mi itt elsősorban azt fogjuk bemutatni, amit Horthy alkotott.“

Ilyen bevezetés után adja elő a német birodalmi miniszter és parasztvezér a tisztavérű német új vezetőréteg kialakításának gazdasági elősegítését. A vitézi telek, szerinte, erre példásán alkalmas jogintézmény. Hiszen értékes nemzethű egyedek ellátása birtokkal egy törzsökös család földbegyökeredztetése végett, hogy ily módon fajilag értékes és a haza földjével összenőtt utódok leszármazása váljék lehetővé, az a gondolat, amely lényege a vitézi telek intézményének s amely nélkül értékes törzseket egy nemzeten belül nem lehet elterebélyesíteni. Ezzel az elgondolással válik lehetővé a nép értékes elemeinek elszaporodása, az alacsonyrendű népelemek szaporodásának egyidejű gátlásával. „Mert csak az a nemesség fejti ki teljes értékű szellemi szabadságát, amely érintetlen birtokán élve minden helyzetben kész csupán lelkiismeretére hallgatva tanácsolni és cselekedni.⁹ Amit Darré 1929-ben elgondolt, 1933-ban meg is valósított. Gondolatait feltáró legnagyobb művében még „Hegehof“-oknak nevezte azokat a parasztgazdaságokat, amelyeknek népi vérbőségéből törekedett a németség új életfolyamává duzzasztani a parasztság erőit. A birodalmi örök birtokról szóló 1933. évi szeptember 29-1 törvény, amely október 1-én lépett hatályba, részben a magyar vitézi telek jogintézményéből merít, részben pedig az 1909. óta fokozatosan fejlődő birtokotthonokat (Heimstätte) építi tovább.

A Reichserbhofgesetz alap gondolata a német nép életforrásának, a parasztságnak megőrzése, az ősi német örök-hagyási szokások szemelőtt tartásával. Meg kell óvni a parasztbirtokot az eladósodástól és az örökléssel járó szétforgácsolódástól, hogy a törzs hagyatéka mindenkor szabad parasztok kezében maradjon. További célja a paraszti hitbizományszerű örökbirtok rendszer kiépítésének a birtokmegosztás arányosítása, ami a törvény szerint a nép és az állam egészségben

⁹ Darré utóbb id. m. 52. és 86. l.

tartásának fő biztosítója.¹⁰ A törvény szerint örökbirtoknak minősül minden mező- és erdőgazdasági földbirtok, amely a piactól és a gazdasági helyzettől függetlenül legalább egy családot élelemmel és ruházattal elláthat és legfeljebb 125 hektár kiterjedésű, feltéve, hogy egyetlen tulajdonosa parasztságra alkalmas személy. 125 hektárnál nagyobb gazdaság örökbirtoknak csak akkor minősíthető, ha a föld minősége és a klíma ezt indokolja, továbbá, ha azt egységes, zárt gazdaságként valamely paraszttörzs legalább 150 éve óta birtokolja. A kiterjedés mértékére tekintet nélkül örökbirtokká nyilvánítható egy gazdaság, ha tulajdonosát a német közjó körül szerzett érdemeiért ezzel akarják megtisztelni. Ha az erre kiszemelt birtoka bérben van, vagy egyetlen udvarházból nem munkálható meg, örökbirtokká nem nyilvánítható. Az örökbirtok tulajdonosa a paraszt elnevezést megtiszteltetésként használhatja. „Paraszi képessége“ a gazdálkodónak szüntelenül veszélyben van, mert a „paraszt“ ranghoz való jogát a birtokos elveszti, ha becselenséget követ el, ha nem rendelkezik megfelelő képességgel a birtok megmunkálásához, továbbá ha rendes gazdálkodás mellett is előálló kötelezettségeinek nem tesz eleget. Ilyen esetekben szakbíróság a birtok kezelésének és hasznélvezetének jogát átmeneti időre vagy véglegesen megvonhatja, sőt bizonyos körülmények között az érdekelttől az örök birtok feletti tulajdonjogot is elveheti. A bíróság természetesen magától a paraszt törzstől nem vonja el az örökbirtokot, hanem azt ideiglenesen vagy véglegesen a házastársra, vagy a „paraszi cím és rang“ törvényes örökösire ruházza. Az örökbirtok, mint a hagyaték külön része, osztatlanul száll a főörökösre. A törzsökössé minősítést illetően a férfirokonok előnyben részesülnek és vidékenként a törvénnyel meghatározott hat renden belül a törzsökös, vagy a legidősebb, vagy a legfiatalabb leszármazott. Az örökhagyó házastársa csak egyéb törvényes örökösök hiányában és csupán végső sorban lehet főörökös. A birtok szétaprózódásának meggátlása végett a

¹⁰ Reichserbhofgesetz. Jahrbuch der Bodenreform. XXIX. kötet, 4. füzet.

társörökösöknek a törzsörökössel szemben csupán nagykorúságukig tartó ellátásra, nevelésre és a birtok jelentőségéhez képest, megfelelő kiképzésre van joguk. Nagykorúság elérésekor az önállósult társörökösöknek megfelelő felszerelésre, társörökösnőknek pedig a kiházasításra van joguk. Telepítési akcióknál mindenekelőtt az örökbirtokból kiszorult társörökösöket kell a közhatóságoknak előnyben részesíteniök. A hazamenekülés sajátos joga megilleti a társörököst, ha — feltéve, hogy önhibáján kívül — ínségbe süllyed.

A mezőgazdaság eladósodottságának mértékére tekintettel, az örökbirtokról szóló törvény kimondja, hogy az örökbirtokot nem lehet sem elidegeníteni, sem megterhelni. Az örökbirtokok kényszereladása, kényszer kezelésbevétele, ellene csőd nyitása is lehetetlenné vált, mert örökbirtok ellen pénzkövetelésért nem szabad végrehajtást elrendelni. Ez nem jelenti az örökbirtok tulajdonosának mentességét adósságainak megfizetése alól. Paraszti becsületét veszíti el ugyanis az, aki könnyelműen adósságba veri magát, vagy tartozásainak nem tesz eleget. Joggal felmerülő aggály, vájjon ezek a rendelkezések nem fosztják-e meg az örökbirtok tulajdonosát a hitelképességtől, hiszen az örökbirtok agrárhitelének elvesztését még az is súlyosbítja, hogy a megterhelési tilalom az örökbirtok felszerelésére és termelvényeire is kiterjed.

Valószínű, hogy az örökbirtok törvénynek már eddig is tapasztalható gyors végrehajtása rövidesen még a jelenleginél is kedvezőbbre fogja módosítani a német birtokmegoszlást, ami 1925—33. között máris lényegesen javult. Ebben az időben ugyanis a 10—20 hektárnyi parasztgazdaságok száma 10%-kal emelkedett. Az 1933. júniusi földbirtokstatisztika szerint 785.200 volt a 2—5 hektáros kisgazdaságok száma, tehát az összes gazdaságok számának 2 5.8%-a. Az 5—20 hektáros gazdaságok száma 1,007.000, tehát a mezőgazdasági üzemek 35.1%-a. A 20—100 hektáros gazdaságok száma 319.800, az üzemek számának 10.5%-a. A német föld megoszlásának arányosítását már elősegítette az 1919. évi birodalmi telepítési törvény. Ennek alapján 1933-ig 57.228 új telepirtok, összesen 600.000 hektárral létesült. Ehhez kell számítanunk 97.247

parasztbirtoknak 143.883 hektárral való növelését. Ennek az akciónak eredménye, hogy jelenleg a 2—20 hektáros birtokokhoz a mezőgazdaságilag hasznosított területeknek 47.2 %-a, az ennél kisebb birtokokhoz pedig ennek a területnek 6.2%-a tartozik. Jellemző, hogy a 100 hektárnál nagyobb birtokok csoportjához, ami az összes birtokok számának csupán 1.1%-a, a mezőgazdaságilag hasznosított terület 46.6 %-a tartozik. Részben ennek az aránytalanságnak megszüntetése érdekében kíván Hitler a paraszti birtok törzsöröklési rendszerével új életforrást nyitni a német népi erőnek és ezzel gátat vetni a városbatódulásnak és az ebből folyó elproletarizálódásnak.

Amíg a nemzeti szocializmus parasztvezére többnyire meglevő burgonya- és keleti répaföldeken hajtja végre „az új lovagrend tagjai“-nak, a Harmadik Birodalom törzsökös parasztjainak földbe gyökeredztetését, a faszizmus feladata nagyobb, a fasciónak előbb földet kell teremtenie. A nagyobb és gazdagabb honi földért folyik Mussolini gabona-harca. Az utolsó békeesztendőben Olaszország 1,811.000 tonna búzát importált és ez a mennyiség 1926-ig 2,146.000 tonnára emelkedett. A behozatal fejlődése annak a következménye, hogy a háború alatt végbement munkabéremelkedés és a részben kanadai búzával elősegített katonai élelmezés következtében fokozódott a népesség gabonafogyasztása. Ennek tudható be, hogy az 1921—25. évi átlagos fejenkénti búzafogyasztás, az 1901—13. évi 164 kg-mal szemben 183 kg. Minthogy Olaszország agrártermelésének 1922-ben észlelt szervezete mellett népességének még mérsékelt búzafogyasztását sem tudta a belföldi terméssel fedezni, a hiányt csak külföldi búza behozatalával pótolhatta, ami az országot nemzeti válságok és háború idején különösen kiszolgáltatotta a hozzá búzát exportáló hatalmak önkényének. Az országnak a búza és a szén szükségyszerű behozatala folytán előálló függősége váltotta ki azt a törekvést, amely a búzatermelés lényeges fokozására és a vízierők (fehér szén) célszerű kiaknázására irányul. Ez a bataglai del grano háttere. De ezzel egyenrangú az olasz vér és az olasz föld között is jelentkező aránytalanság megszüntetésének akarata. Mert csak ettől várható az addig külső országok népeibe beolvadó,

azokat erősítő, hazájából kiszorult olaszság otthonmaradása. Társadalompolitikai és külpolitikai megfontolásokból nőtt ki tehát a gabona-harc terve. Ennek célja nem a vetésterületnek minden áron való fejlesztése, hanem a nemzetgazdasági célok szolgálatában álló okszerű gazdálkodás terjesztésével a hektáronkénti termésátlagok lényeges emelése. Első teendő volt az alkalmas vetőmagnak kiválasztása, a gabonatermelés észszerűsítése és a gabonaár irányítása. A gabonaharc a gabonavámok visszaállításával kapott lendületet (1925. június 26.). A búza átlagos terméshozama Olaszországban hektáronként 9—13 q között váltakozott. Az olasz agrárszakértők szerint ezt az átlagot meg lehet kétszerezni, ha nem megháromszorozni. Ennek az álláspontnak szószólói: a cremonesei és az emiliai 1925. évi terméseredményekre utalnak, amelyek bizonyítják, hogy megfelelő területen és megfelelő klimatikus viszonyok között a hektáronkénti terméshozamot 40 q-ra is fel lehet fokozni. Valóban, ha az átlagos olasz búzatermés eredményét szembeállítjuk Belgium 25 q-ás átlagos terméshozamával, lehetségesnek kell tartanunk azt, hogy a termékeny lombard-síkságon és az emiliai enyhe dombvidéken, ahol a szélsőséges klimatikus viszonyok ritkaságszámba mennek, észszerű talajműveléssel és vetőmagkiválasztással 20—42 q-ás hektáronkénti terméshozamot is el lehet érni.

A gabonaharc megindítása előtti tíz esztendőben Olaszország átlagos évi búzahozama 48 millió q volt, — ami az államterületnek a gabonatermőföldet alig növelő kiterjesztése után — 1925-ben 66 millió q-ra emelkedett. Az 1925. évi terméshozam ugyanolyan időjárási és politikai viszonyok között jött létre, mint az 1923. év 61 millió q-ás terméshozam. Az j millió q-ás többlet állítólag a gabonaharc eredményének tudható be. Bár egyes fasiszta agrár-politikusok — Marro, Ferreguti, Pugi — véleménye szerint az 1923. évi adat csak alábecslés, hogy ebben az időben a valóságnál nagyobb jelentőségűnek tüntesse fel a bataglia del granot. Olaszország a gabonaharc elején a mezőgazdaság védelmére bevezetett 40 lírás gabonavámmal jelentős terhet rót a belföldi fogyasztásra. Ezt a vámtételt az olasz szakértők a búzatermelést nevelő

vámnak minősítették. Ha az olasz terméseredményekről szóló alábbi kimutatást átvizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy az olasz mezőgazdasági termelés a fasizmus alatt jelentékenyen fejlődött:

	A búzatermés	Hektáronkénti átlag
1926—1930. évi átlag	60,705.000 q	12'4 q
1931. évben	66,620.000 „	13'9 „
1932. „	75,151.000 „	15'2 „
1938. „	80,818.270 „	16'1 „

Miért erőlteti a fasizmus és a hitlerizmus a vér és a tér aránytalanságának megszüntetését a gazdasági erők és az - agrár jogintézmények reformjával, amikor az ember oldaláról kiindulva, ezt a célt kevesebb kormányzati gonddal és rövidebb idő alatt lehet elérni? A neomalthusianista eszmék terjesztésének megtörésével, a városbatódulás elősegítésével a népszaporodás önkéntes korlátozásával elérhető a vér és a föld aránya akkor is, ha közületi áldozatokkal nem gyarapítjuk, nem gazdagítjuk és nem arányosítjuk a földterületet. Darrét idézve már megvilágítottuk a nemzeti szocializmusnak az ilyen okoskodást megbélyegző felfogását. „Kasztráltak elmélete ez“, — úgymond Darré. „Ha a szaporodást, mint ilyent korlátozzák és a szülések számát csökkentik, a létért folyó természetes küzdelem helyébe, amely csupán a legerősebbeket és a legegészségesebbeket hagyja életben, az a legérthetőbb vágy lép, hogy a leggyengébb is, még a legbetegebb is az élet számára minden áron megmentessék és ezzel olyan utódoknak vetik el a magvát, akiknek mind nyavalyásabbaknak kell lenniök, minél hosszabb ideig tart a természetnek és akaratának kigúnyolása ... aki tehát a német nép létét szaporodásának önkorlátozásával kívánja biztosítani; ezzel a népet tulajdon jövőjétől fosztja meg.“¹¹

A nemzeti szociálizmusnak a fajfenntartás korlátozását megbélyegző felfogásával teljesen megegyezik Mussolini állás-

¹¹ Hitler id. m. 111. l.

pontja: „A *denatalitás* az egyén *degenerációját* és a nemzet *dekadenciáját* váltja ki“. Valóban a társadalom iskolája a család. A nevelés társadalomba tagosítás. A szülőket a nevelés arra készíti, hogy a társadalom jövőjébe tekintsenek. Kis család: az önzés iskolája. Több gyermekes nagy család: a családtagok eltársadalmosítása, a nagyba torkoló kis társadalom. Ha a mindenkori új nemzedék nagy családokban, tehát kis társadalmakban éli gyermekkorát, már szociális emberek sokaságaként lép ki a családból az állam életébe és a gazdálkodásba és ugyanazt a szociális szellemet érvényesíti a politikában, ami tulajdonává vált a nagy családban való nevelkedés következtében. Fejlődő népesség terjeszkedés természetes fedezete, expanzió nélkül pedig egy nép feladja önmagát. Ebből a felfogásból származik a fasiszmus tevékeny népesedéspolitikája, amely a népnek hazájához való kötését célzó földpolitikán felül elsősorban a kivándorlási politikában nyilvánul meg.

A fasiszmus előtti olasz kivándorlás méreteiről, 10 év folyamán egy milliónál több olasznak külföldre szorulásáról már megemlékeztünk. Igaz, hogy az olasz kivándorlóknak otthon maradt rokonaik javára szóló pénzküldeménye Olaszország fizetési mérlegében számottevő láthatatlan kivitelként jelentkezett. A fascio azonban a kivándorlás közegészségi és erkölcsi hátrányaira hivatkozik. A hazájukba visszavándorolt olaszok idegen népeknek, nemzetietlen világvárosoknak, kétes erkölcsű kikötővárosnegyednek szabados életmódját is magukkal hozták azzal a parányi tőkével, amellyel a nemzeti vagyont szaporították. Egy elanyagiasodott kor, amelynek embere a jelenségeknek csupán anyagi oldalát látta, természetesen kevésbé számolt a vándormozgalmaknak ilyen tehertereleivel. A fasiszmus azonban felismerte, hogy a visszavándorlással hazahozott tőke jelentősége ’eltörpül az idegen életfelfogás, az erkölcstelenség importjának a nemzetre hátrányos ténye mellett. Való, hogy Tunistól Argentínáig külföldi olasz iskolák százai oktatnak 303.000 kivándorolt olasz gyermeket és oltalmazzák őket az idegen szemlélet, az elnemzetietlenedés veszélye ellen. Itt vannak az olasz külföldi fasciók számszerint 623-án, tömörítik, óvják, a nemzeti szemlélet körében tartják, állam-

polgári nevelésben részesítik a megélhetésüket külföldön találó nemzeti érzésű olaszokat.

Szóljunk a képletesen elnevezett „olasz fürdőzészről“, arról a bámulatos intézményről, amely lehetővé teszi a tartósan külföldön kereső olaszoknak és ott nevelkedő leszármazottaiknak, ha mindjárt rövid időre is, a honi föld, a hazai tájak, a nemzeti kultúrkincsek és az olasz történelmi életkörnyezet megismerését? És a szülőotthonok? Ventimigliában, a francia határ mentén az ott jártak közül ki ne látta volna azokat a szülő-otthonokat, amelyeket a fasció kormányzata emelt, hogy a Franciaországban tartósan élő olasz családanya kevés idő s költségáldozattal olasz földön, olasznak szülhesse meg gyermekét. A gyermeknek világra hozása végett a honi földre visszatérő anyának minimális költségeit, jelentős mértékben, valamelyik olasz közpénztár fedezi.

Népesedéspolitikai célokat szolgál a fasció lakáspolitikájának jelentős intézménye is, az „Istituto per le case popolari“. Ezt a még Luzattitól 1901-ben alapított intézményt voltaképpen a fasiszmus fejlesztette az olasz társadalompolitika számottevő tényezőjévé. Tevékenysége arra irányul, hogy higiénikus és a lakók jövedelmével arányos bérű lakásokhoz segítse a középréteg szerény javadalmazásból élő családait és a munkásságot. A védelemre szorultak igényeivel számolva, ez az intézmény három lakóháztípust fejlesztett ki: a) a középréteghez tartozó jobbmódú családok háztípusát; b) a case economicét a szerényebb viszonyok között élő középosztálybeliek és nagyobb keresettel rendelkező kisiparosok és munkások számára; c) a legszegényebb munkásrétegek bérviszonyainak megfelelő háztípust. A szóbanlevő intézmény Róma zsúfoltságának csökkenése, és a lakás higiéniájának fokozása végett több kertvárost létesített. Egyet például a római szecesszióról történelmi nevezetességű Monta Sacron, — másikat a Garbatellán, ismét egyet, a fasiszta újságírók telepét, a Janiculum festői oldalán. Róma városa például az általa felvett amerikai kölcsönből folyósított a szóbanlevő intézetnek építkezési hitelt. Ezeknek a kölcsönöknek szolgálata körülbelül 7½% költséget jelent. Az intézetnek tehát legalább 7½% kellene fizetnie az általa

igénybevett hitel után, ha a város ebből fedezze az amerikai kölcsön ama részének kamatszolgálatával és törlesztésével járó költségeket, amelyet lakásépítési célra kihitelezett. Ezzel szemben az intézet Róma városának a szóbenlevő hitel után csak 5%-ot térít kamatszolgálat és amortizáció fejében. A 2¹/₂%-os különbséget fedezését a város saját terhére vállalta, hogy ezzel lehetővé tegye az intézet számára olyan lakberek számítását, ami megfelel a szociális védelemre szoruló népréteg kereseti viszonyainak. Ilyen és ehhez hasonló eljárással az érdekelt városok magukra vállalják az építkezésbe fektetett tőke rentabilitását jelentő lakbér 25—33%-ának a fedezését s ezzel a rentábilis lakbérnél ennyivel olcsóbb lakberek megállapítását segítik elő. Így vált lehetővé, hogy például a szakmunkások a szóbenlevő intézet házaiban keresetük egyharmada ellenében 2 szoba-konyhás, korszerű, egészséges lakáshoz juthatnak. Minthogy ilyen lakások a belterjes állami és községi lakásépítkezés ellenére a kereslethez képest még mindig korlátolt számban vannak, Mussolini azt az irányelvet tette kötelezővé, hogy ilyen lakásokat elsősorban fiatal házasoknak és olyanoknak kell kiadni, akik kijelentik, hogy a legközelebbi jövőben családot kívánnak alapítani. Aki ilyen házak lakásait meglátogatta, tapasztalhatta az ott sürgő-forgó gyermektömeget, melynek egészsége érdekében ezek a házak bölcsődével, gyermekjátéktérnek kiképzett udvarral, gyermekfürdőstővel és némely nagyobb háztömb tejkonyhával van ellátva.

A népesedéspolitikának egyik fontos eszköze az Opera Nazionale per la Maternità.

Az anya- és csecsemővédelmi reform végrehajtása előtt Olaszországban 5700 anya- és csecsemővédelmi szervezet működött, amelyeknek 1925-ben együttesen 120 millió líra vagyona volt. Miután ezeknek az intézményeknek rendszertelen és egymástól független működése, munka- és anyagi erő szétforgácsolására vezetett, a fasiszta kormány az 1925. december 10-i törvénnyel megteremtette az anyavédelmi intézmények egységes szervezetét. Az olasz intézmény a belgiumi l'Oeuvre Nationale de l'Enfance mintájára alakult, de míg

a belgiumi szervezet kizárólag csecsemővédelemmel, kiváltképpen csecsemőhalandóság elleni küzdelemmel foglalkozott, az olasz szervezet működését a terhes anyákra és a 18. életévüknél fiatalabb gyermekekre is kiterjeszti. Elsősorban ennek az intézménynek esik közvetlen feladatkörébe az olasz népesedéspolitika jelmondatának valóráváltása: *Sacra la fecondità. Sacra la maternità. Sacra Pinfazia.* Ez az intézmény 1933-ig körülbelül 2000 új szervet létesített és hű maradt alapelvehez, mert következetesen szemelőtt tartotta célját: a nemzeti közösség hasznos és teremtő elemeinek kialakítását és megvédését a közömbösökkel és az élősdiakkal szemben. Következetes tevékenysége azonban nem volt szerencsés a gyakorlati szervezési kérdések megoldásában. Súlyos bajok jelentkeztek: a társas hivatali szervek túltengése, a támogatásnak alamizsnaszerű nyújtása, a nem hivatásszerűen dolgozó, különben tiszteletreméltó személyek működésének szakszerűtlensége, továbbá a szankciók teljes hiánya. 1933-ban halaszthatatlannak látszott az intézmény reformja. Mussolini felismerte, hogy a modern állam szociális jogával összeférhetetlen az assistance gondolata és az alamizsnaosztogatás kezdetleges gyakorlata. A reform beágyazta a községi igazgatásba ennek a népesedéspolitikai intézménynek helyi szervezeteit. A társas hivatali szerveket átalakította egyedhivatali szervekké, a helyi intézmények elnökségét a podestára ruházta, az intézmény helyi ügyvitelét pedig a községi közigazgatás feladatává tette. A megreformált intézmény jelentőségét mutatja, hogy a múlt év első felében kereken 160.000 anyát és 320.000 gyermeket támogattott. (1933-ban.)

Az anyasági biztosítás a munkavállalói sorban élő munkásnők tipikusan olasz népesedéspolitikai intézménye. Minden munkásnő 15—50 éves koráig anyaság esetére szóló biztosításra kötelezett, aminek következtében 800.000 körül van a biztosítottak és évenként 40.000 körül a szülészeti segélyben részesülő munkásnők száma.

A nyári kolóniák pártintézmények. Ezeknek célja a legszegényebb néprétegek gyermekeinek tengerparti és hegyi nyaraltatásával a rendszerint egészségtelen környezetben élő gyer-

mekek életerejét fokozni, őket állampolgári nevelésben részesíteni és az anyákat rövidebb időre a gyermeknevelés alól tehermentesíteni. Az utolsó év folyamán a nyári kolóniák keretében 350.000 gyermek üdült, közülük körülbelül 130.000 tengerparti nyaraltatásban részesült.

Az olasz népesedéspolitika intézményein végigtekintve, megállapíthatjuk, hogy a fasizmusban nincsen korai kiválasztás. Minél nagyobb népesség elérése a fontos, hiszen minél nagyobb a népesség száma, annál könnyebb előrehaladottabb korban, a vezetésre hivatott elit kiválasztása. *Diffesa della razzaról*, fajvédelemről az olasz nyelv is beszél, de ezalatt nem érti az államnép egy részének kiemelését és a közösség terhére megkülönböztetett elbírálását. Az olasz *razza* az olasztságot jelenti, azokat, akik benne, vele érzik és tudják magukat. A fasizmus faja az olasz öntudategység fizikai hordozója. A fasizmus népesedéspolitikájának célja ez öntudategység fizikai létalapjának megőrzése, növelése, kiterjesztése.

A fasizmus tömeges (mennyiségi) eredményekre irányuló népesedéspolitikájával ellentétben, Hitler kvalitatív szempontokat követ, minőségi kiválasztásra törekszik. A hitlerizmus népesedéspolitikai jelentőségét legkevésbé lehet törvényszakaszokkal, intézményekkel és statisztikai adatokkal mérni. Hitler kormányzatánál szembetűnő a szinte divatosnak mondható eugenikai elveknek kétségbevonhatatlan igazságokként való elfogadása. Aki Johnsonnak, Stoddardnak munkáit ismeri, az amerikai eugenikában otthonos gondolatokat könnyen felismeri a fajtisztaság megőrzésének és a társadalomra káros elemek sterilizálásának németként hirdetett eszméiben. A hitleri cél, az ideálisnak minősített faj kitenyésztése. Ennek érdekében kell elősegíteni a fajtisztasajt-plazma öröklési vonalának fennmaradását. A fajkeveredések a faji tulajdonságok elsorvadását, esetleg megsemmisülését idézik elő, tehát a hitlerizmus szerint a faj ellen vét az, aki különböző fajtájúak vérkeveredésében tevékeny. Ezért nézetük szerint a tiszta fajúaknak nemi bojkottal kell magukat elzárniok más fajúakkal való keveredés elől. Fischer tanár szerint nem faji rátartiságról van itt szó, nem jelenti az

alacsonyabbrendű fajiság bélyegének rásütését a népesség egy részére, mert nincsen abszolút mérték, amelynek alkalmazásával valamelyik emberfaj magasabb vagy alacsonyabbrendűnek lenne minősíthető. A cél bizonyos fajta tisztaságának megőrzése, függetlenül attól, hogy ez a védett fajta alacsonyabb, vagy magasabbrendűnek lenne minősíthető valamely vele együtt vagy tőle függetlenül élő fajtához viszonyítva. (A berlini egyetem első nemzeti szocialista rektorának ez a felfogása megerősíti azt, hogy amikor a nemzeti szocializmus az árja fajiságban jelöli meg a legmagasabbrendű emberi fajtát, ezzel nem a hitleri rendszerhez különben közelálló biológusok és antropológusok véleményét fejezi ki, hanem politikai értékelés eredményeként ismeri el és hirdeti az árják felsőbbrendűségét.) Aki vérkeveredéssel megghiúsítja egy tiszta germán öröklési vonalnak fajtiszta fenntartását, azoknak a politikai és kulturális értékeknek fennmaradását hiúsítja meg, amely értékek csak addig élnek, ameddig azokat a fenntartásukra hivatott árja fajiság hordozza. Ezért kell, felfogásuk szerint, megtorolni a fajkeveredéssel a fajon keresztül elkövetett bűnt, mert aki erre vetemedik, a fajon keresztül a faj által fenntartott politikai erények s a kultúra ellen vét.

Ugyancsak e szempontok váltották ki a híressé vált nürnbergi „árja paragrafust“. A hitlerizmus elmélete szerint: amikor a népességnek nem minden dolgozni akaró tagja tudja munkájával önmagának és családjának létét biztosítani, első-sorban azokat kell munkaalkalomhoz segíteni, akiknek létben-tartása és személyüknek érvényesülése értékes tulajdonságokat hordozó vérnek fennmaradását és boldogulását egyengeti. Ha pedig vezető, a példaadással bizonyos étosz terjesztésére alkalmas állás betöltéséről van szó, figyelemmel kell lenni arra, hogy minden irányító munkakörnek betöltője magatartásával és szellemével voltaképpen, akarva nem akarva, állampolgári nevelésben részesíti a hozzá beosztottakat. Minden vezetőállás egy-egy tanszék, amelyről a politikai felfogás és társadalmi akarat nyilatkozik meg az alárendeltek és a felek tömege felé. Elsőrendű közérdek tehát, hogy minden ilyen állást csak olyanok töltsenek be, akik az államvezetésben uralkodó szellemben tud-

ják az alájuk rendelteteket közhasznú állampolgári magatartásra nevelni.

A nemzeti szocializmus tekintélyei elismerik, hogy nincsen nehezebb feladat a képességeik átörökítésére alkalmas egyedek kiválasztásánál, pedig az örökletes értékekben jelentős népvagyon rejlik, amelyet megóvni és fejleszteni kell. Darré elismeri, hogy túlzás lenne, ha az állam előírná, hogy az egyén kivel lépjen házasságra. Ez csak akkor lenne lehetséges, ha a házasságnak nem lenne a pusztá fajfenntartáson felül sajátos erkölcsi értéke. További nehézség, hogy valamely embernek öröklési értékét nem lehet teljes egyöntetűséggel megítélni, mert csak a faj gyümölcseiből lehet következtetni a gyümölcshozó természetek öröklési értékeire.¹² A közhatalom az értékes fajúak kiválasztása érdekében a legcélszerűbben akkor jár el, ha csak azoknak a fiatalembereknek engedélyezi a házasságkötést, akik hivatásuk körében előzetesen kétségkívül bizonyosságot tettek arról, hogy lelkiüleg, erkölcsi-eg és egészségi szempontból házasságra érdemesek. Ezeket illeti meg a házasságra való jog. Sokkal nehezebb a férjhezmenésre alkalmas leányok kijelölése. Évfolyamonként kell — e nemzeti szocialista elmélet szerint — kiválasztani azokat a leányokat, akik erkölcsi, jellembeli és egészségi szempontból házasságra kiválóan alkalmasak. A fiatalemberet pedig a faji célok meglátására és a házastárs helyes kiválasztására kell nevelni. Minthogy a német ember kitenyészésénél példaképvil az északi ember, a „nordik“ típus szolgál, a férfiakat arra kell nevelni, hogy lehetőség szerint teljesen vagy túlnyomórészben északi vérű lányt vegyenek nőül, hogy bővüljön a tiszta északi vérség életfolyama.¹³ Ne gondolja senki, hogy ezek a gondolatok egy négy fal között töprengő mániákus naturalista áltudósnak ideológiájából valók. Nem, ezek egy aktív birodalmi miniszternek célkitűzései, akinek esetleg módjában van elgondolásait hatalmi fegyverekkel

¹² Darré: Neuadel aus Blut und Boden.

¹³ Darré: Das Zuchtziel des deutschen Volkes, Lehmann, München, 1934. 33—40. 1.

valóra váltani. A pogány racionalizmus minőségi népesedéspolitikája és életerős, értékes fajpéldányok gátlásmentes kitenyésztése és elszaporodása érdekében még azt az elvet is érvényesíteni kívánja, hogy szűnjék meg a gyengébb és faji szempontból értéktelen népelemeknek mesterséges életbentartása. Ennek az elvnek enyhébb alkalmazását jelenti a terhelt, átörökíthető egészségromlásban szenvedő, továbbá a krónikusan antiszociális jellegű egyének sterilizációja. Ezzel a közhatalom a jövőbeli társadalom egészséges és a kultúra hordozására hivatott részét kívánja bizonyos örökletes betegségekben szenvedők és krónikus bűnözők alacsonyrendű utódainak eltartásától mentesíteni. Ez a keresztény felfogástól merőben idegen racionalista felfogás az erős és tiszta fajúak jövőbeli társadalmának kialakítása és ennek a társadalomnak, az alacsonyabbrendű emberektől való mentesítése érdekében megfosztja, ha mindjárt bírói ítélettel is, a krónikus bűnözőnek, vagy bizonyos bajban szenvedők személyét a fajfenntartás képességétől, létjogának egyik elemétől. Kérdéses, hogy pusztán racionális szempontból célszerű és észszerű-e a közhatalomtól elrendelt és közegei által megvalósított sterilizáció? H. H. Laghlin szerint a szórványos sterilizálásnak nincsen értelme, mert az eugenikai szempontból eredményes sterilizáció célhoz csak akkor vezetne, ha minden nemzedéknek mintegy 10%-át sterilizálnák. A számítások szerint az Egyesült Államokban 1914—1980-ig 15 millió egyénen végrehajtott sterilizálással, az első években évenként körülbelül 100.000-rel, végül évenként körülbelül 400.000 sterilizálással lehetne a célkitűzésnek megfelelő, tapasztalati tények alapján ellenőrizhető, komoly eugenikai eredményt elérni. Ezek a számadatok mutatják leginkább, hogy milyen tömegesen kellene az embereket létjoguk egy részétől megfosztani kétes értékű eugenikai eszmék szolgálatában.¹⁴

Van-e értelme visszaeső bűnözőket sterilizálni akár a társadalom tehermentesítése érdekében, akár büntetésképpen? Ha

¹⁴ V. ö. Somogyi József: A sterilizáció élettani és erkölcsi megítélése. *Katolikus Szemle*, 1934. februári szám, 91. l.

megfontoljuk, hogy a visszaeső bűnözők sterilizálására legtöbbször már olyan korban kerülhet sor, amikor antiszociális hajlamaikat már átörökítették, kérdéses, hogy idősebb korban végrehajtott sterilizálás megvédi-e a társadalmat az ilyen bűnözők alacsonyrendű utódaitól. A sterilizálást egy bűnöző aligha fogná fel büntetésként, hiszen ezzel lehetővé válik számára az intenzív nemi életnek minden kötelezettség veszedelme nélküli folytatása. Amikor egyes külállamokban, különösen az USA-ban, tömegek kívánják magukat önkéntesen sterilizálni, aligha fogadják büntetésként tehát súlyos hátrányként azt, amiért különben pénzáldozatot is hoztak volna. A sterilizálásnak csak akkor van értelme, ha azt társadalmegészségügyi megelőzés céljából, tehát szintén a közjó érdekében olyan egyénen hajtják végre, aki aránylag fiatal kora következtében minden valószínűség szerint utódokra átörökítené a társadalomra káros bántalmát, vagy annak következményeit. Az eddig alkalmazott mértékű sterilizációnak nincsen komoly népvédelmi, illetőleg eugenikai jelentősége. Íme, a ki nem próbált és a szaktudomány által kételkedéssel fogadott eugenikai eljárások labirintusában tapogatózó kvalitatív népesedéspolitika. Mennyire gyakorlatiatlan és fejletlen ez a fasizmus gyakorlatias minőségi népesedéspolitikájához képest.

Ez a tanulmány egyik fejezete a szerző Fasizmus – Hitlerizmus. Új államfelfogások. – Társadalmi szemlélet és politika című, 1934-ben megjelent, előbb idézett művének.

ÖRÖK EMBEREK — ÚJ NEMZEDÉKEK.

A totális állam akarata azonban nemcsak erős néptestre, hanem nemzetegységre, társadalmi lelki egységre, emitt az italinitá társadalmára, amott a Harmadik Birodalomra irányul. Nem a mi feladatunk, hogy vázoljuk a társadalom legfőbb értéktartalma, a tudomány, a művészet és a hit államosításának útját, vagy annak hiányát. Gentile kultúrpolitikája mindenestre államosítani iparkodott a tudományt. Ez a törekvés a hitlerizmusban is jelentkezett. A művészet államosításának tüneteit nehezebb felismerni. Hovatovább, a régi mecénások helyébe a közületek lépnek a maguk igényeivel és politikai irányítóiak izlésével. A művészet államosítása ezért a totális államban nem művészetpolitika, hanem a művészet politizálása. Pedig minden értékvesztéséget szenved, ha nem saját természete szerint élhet, hanem idegen szempontokhoz kénytelen igazodni. A politika csak a reklámművészetnek használ. Abban legalább érvényesülhet a nagyvonalúság akkor is, ha ez magából a politikából hiányzik.

És a hit, a hit a totális államban? A fasiszmusnak ez nem volt probléma. Antiliberalis, antimarxista lévén, a maga spiritalizmusával, tekintélyedével és a hierarhikus rend tiszteletével az egyházra kedvező politikai irányzatot jelentett. Totális állama igaz, hogy pogány szemlélet, de ennek a pogány államnak célja az olaszság egyéniségének és jellegének kidomborításával az italianitá érvényesítése. Ha pedig az italianitának hagyományos eleme a kereszténység, akkor ez a pogány totális állam az italinitát kifejezve, egyúttal a christianumot érvényesíti. Ezért a fasiszmus hőskorának lezártaival és hierar-

hikus rendjének fokozatos kialakításával a Duce problémája a belső szabadság és a külső rend összeegyeztetése. A lateráni szerződés csupán formális megpecsételése az isteni tekintély elvén alapuló egyház és a tekintély elvén alapuló állam már korábban létrejött hallgatólagos kiegyezésének.

Amíg a hitben homogén olaszság lelkét nem veszélyeztette a fasizmus totális állama, addig a hitlerizmus forrongásba hozta a vallásos német lelket. A vallásban megoszlott német-ség életében az új hit igényével hódító társadalmi felfogás, Hitler szándékai ellenére, rövidesen a történelmi vallások versenytársaként lépett fel. Az olasz életben érthetetlen lenne a természetfeletti vágyódások hitének és a politikai vallásnak ilyen versengése. Nem így Germániában, ahol nem él egyetlen hit sem, amely közös lelki élménye lenne a Harmadik Birodalom németiségének. A németországi katolicizmus és az egymástól elkülönült protestáns felekezetek sokfélesége számos felekezeti táborra bontotta a Németbirodalom népét. A nacionalizmus azzal az igénnyel lépett fel, hogy egységes krédója legyen annak a népnek, amelynek hitbeli egységét egyetlen egyházszervezet sem tudta megteremteni. A nemzeti szocializmus tehát a valamennyi német lelkiséget betöltő egyetlen hitet igyekszik pótolni. Akik ilyen értelmet és jelentőséget is tulajdonítanak a nacionalizmusnak, azok a történelmi egyház és felekezetek életében nem tudnak egyebet látni a német-ség politikai vallásával szemben tüntető dacolásnál. A német lelki egység megteremtése érdekében harcolnak a keresztény felfogástól idegen társadalmi naturalizmus germán nacionalistái, a „német keresztények“ és az öntudatos pogányok a lélek és a szellem szabadságát magasra tartó egyházszervezetekkel szemben. Kérdéses, a hivatalos Németország ezeknek a keresztényellenes törekvéseknek az útját csak azért nem torlaszolja-e el, mert ezzel a szervezetileg feloszlott, de valóságban egy emberöltő hagyományainak erejéből tovább élő Centrumot kívánja megfélemlíteni. A kereszténység történelmében visszatérő jelenség, hogy annál erősebb, minél kegyetlenebbül üldözik. Igaztalan lenne Németországban szervezett, hivatalos keresztény-üldözést feltételezni. Nem keresztényeket üldöznek ma Német-

országban, hanem sokan a kereszténység szellemét látszanak megtagadni. Ezt a látszatot kelti államelméletük, a fajállam felfogása, az északnémet típus kitenyészítésének az eszméje és a biológiai determinizmus tanításának térhódítása. Talán a kereszténység szellemének ez az erőteljes visszaszorítása lesz az a történelmi erő, amely ha nem is egyházszervezetileg, de szellemileg megteremti a keresztény egységet. Már látjuk a fényjeleit a keresztény lelkek egymásratalálásának. Ma még csak az evangélium védelmében egységesek.

Tegnapelőtt a német evangélikus egyház álláspontja nyilatkozott meg a marburgi egyetem teológiai fakultása által: „Ha az állam ilyen faji korlátozásokat, melyeket azelőtt nem ismertünk, nemzetpolitikai megfontolásokból szükségesnek is tart, az egyházban ezek érvényesülésére nem tarthatnak igényt, mert az egyház a Jézust hívőknek és nevére kereszteltettek gyülekezete és semmi más, megszűnnék ez lenni, ha közösségében más szempontú megkülönböztetéseket engedne meg. Az egyház a maga egységét, mint Jézus testének egységét, melyben minden hívő egyazon szellemben van megkeresztelve, nem áldozhatja fel. A fajnak ápolása az egyházban másként nem képzelhető el, mint akképen, hogy az egyház a fajokat a maga kebelében összefogja, máskülönben a meglévő tisztelete lép a teremtő Isten tisztelete helyébe.“

Tegnap München bíboros érseke — Faulhaber — hirdette meg a Szent Mihály-templom szószékéről a kereszténységnek minden politikai szenvedélyen felülemelkedő, szárnyaló ígét. „Keresed a demokráciát? Krisztusban megtalálod: a Világmegváltó minden idő és minden népfajnak kimeríthetetlen áldást hagyott hátra. Az ő nevének kell megszólalnia minden nép fölött, az Ő keresztjét kell fölállítani minden nép számára, az Ő birodalmát kell minden nép között elterjeszteni, hogy az átok mindenütt áldássá simuljon és a Föld szinte megújuljon. Ezért adta Krisztus azt a megbízást az Ő Egyháznak, hogy a kinyilatkoztatás igazságkincseiből minden népet tanítson, a megváltás kegyelmének folyamában minden népet megkereszteljen és az egész világot felölelő Istenországban, amelyben a Nap soha le nem nyugszik, minden népet

összegyűjtsön. Krisztusnak, ebben a földi országban, nincsenek dédelgetett, kedvenc gyermekek, mint ahogy nincsenek kidaszított mostohagyermek sem, mert Ő „gazdag mindazok iránt, akik őt segítségül hívják”. (Rom. 10, 12.)¹

Kutatom, hogy mi a viszony kereszténység és germán fajiság között? Fajiság és kereszténység önmagában véve nem ellentétek, hanem igenis különböző fogalmi rendbe valók. A fajiság a természet rendjébe, a kereszténység pedig a kinyilatkoztatáshoz, tehát a természetfölötti rendbe tartozik.

A fajiság valamely néppel való összekötöttséget jelent, a kereszténység ellenben elsősorban Istennel való összekötetés. A fajiság egy népre való korlátozottság, és így lezártág, a kereszténység azonban világfölelő üdvözítő hit, mely minden népnek szól. A kinyilatkoztatás és megváltás, a természetfölöttiség és kegyelem fogalmait nem szabad szétmosni. A negyedik evangélium különbséget tesz azok között, akik a vérből és azok között, akik Istentől születtek (János 1, 13). És maga Krisztus is éppily éles különbséget tett aközött, amit „a hús és vér” mondatott ki és aközött, amit a mennyei Atya nyilatkoztatott ki (Máté 16, 17). Mi nem azért vagyunk keresztények, mert keresztény szülőktől származtunk, hanem igenis azért, mert születésünk után a Krisztusban való megkeresztelkedés által „új teremtménnyé” születtünk újjá (Kor. II. 15,17.)²

Bizony ez a keresztény szellem, ami közös kincse katolikusnak és protestánsnak, nehezen fér össze a német nemzeti szociálizmus mai felfogásával. Ezt nem mi mondjuk, ezt elsősorban azok a nemzeti szociálisták állítják, akik ma még nem ismerik fel a kereszténységtől eltávolodásnak súlyos állampolitikai következményeit. Szóljon helyettük ennek a nemzeti szociálista felfogásnak képviselője, Bergmann egyetemi tanár: „aki a kereszténységet és nacionalizmust összeegyeztethetőnek véli, az nem lehet sem igazi keresztény, sem nemzeti szociálista”.

¹ Michael Faulhaber: Zsidóság, kereszténység, germánság. Budapest, 1934. 105—106. 1.

² U. o. 120. 1.

Az olasz és német nép „államosítása“ a társadalmi értékek etatizálásával egyértelmű. Az állampolgárnevelés az etatizált tudomány és művészet eszközeivel alakítja a lelkeket az új politikai irányzatok akarata szerint. Miért éppen a tudomány, a művészet és a hit váltak a modern állampolgárnevelés leghatékonyabb eszközeivé? Mert ezek a lelkeknek és a gondolatnak életformái, már pedig mi hat erőteljes nevelőhatással az állampolgárra, ha nem a lélek és a gondolat. Kérdéses azonban ennek kihatása magára a lélekre és a gondolatra. A válasz attól függ, hogy az állam az ételalakítás összes lehetőségeinek a birtokában elősegíti-e a lélek kiteljesedését, sietteti-e gondolat kiérlelését, vagy elfojtja a lélek szabadságát és kényszerű utakra készíti a gondolkozást. Korunk vizsgált két társadalompolitikai irányzata megegyezik abban, hogy új embertípus kialakításától, elsokasításától várja az új társadalom megszületését. A tudomány és a művészet a politikai gondolkodás alakításának eszközeiként elsősorban a felnőttekhez, a „régirend“ embereihez szól a maga formanyelvén. Az új eszmék honfoglalása az új, a fiatal lelkekben megy végbe, ezért minden, a társadalmi reform igényével fellépő tömegmozgalom idefordul a sarjadó élethez. Az új lelkekben hódít a fasiszmus, ennek a befelé irányuló imperializmusnak eszköze a balilla és az avangárda. A fasiszta párt eme nevelőintézeteinek keretében fejlődik a gyermek fasisztává. 8—14 éves korig mint balillák, majd 18 éves korig avangárdistaként élik magukat bele a fasiszta szellembe és életvalóságba. A családi nevelésnek ezek a nemzetnevelést ellátó, az előbbit kiegészítő intézményei. Fasisztákat nevelve, polgárokat faragnak az állam számára. A cél a gyermekkor első élményszerzősekor belevinni az egyénbe a fasiszta öntudatot és kialakítani a fiatal életekből egy harcos kornak keménykötésű, küzdelmekre nevelt, hazájáért önfeláldozó bátor férfinépét.

Amit a balilla és az avangárda az állampolgárnevelés terén a gyermekekkel művel, azt folytatja a *dopolavoro*. Ez a munkájukra utalt, felnőtt olaszok fasiszta nevelésének legfőbb intézménye. Mint ilyen, a fasiszta pártnak nevelőiskolája. A balillától és az avangárdától átvett és kiválasztott ember-

anyagot a dopolavoro tovább formálja lelkekben és fizikum-ban, hogy ily módon biztosítsa a fasiszta öntudat töretlenségét és azt, hogy akár szórakozik, akár sportol, akár művelődik a fasiszta párttag, mindenkor megmaradjon az ideológia zárt körében és szüntelenül olyanokkal legyen együtt, akik szintén ennek az ideológiának a szellemkeretében élnek. A felnőtt olaszokat a munka utáni szabad órában a dopolavoro tanítja meg arra, hogy az életet küzdelemnek fogják föl és minden lépésük a nép irányában legyen áthatva a nép erkölcsi, kulturális, fizikai emelkedésének a vágyától és attól, hogy a nagyvilágban élő minden olasszal megszerettségük saját földjüket, saját országukat, saját népcsaládjukat és saját otthonukat, a hazát. A dopolavoronak jut osztályrészül a fasiszták fizikai és erkölcsi épségének megvédése. Ezek a feladatok természetesen annál súlyosabbak, minél rövidebbre korlátozza a törvény a munkaidőt. Minthogy Olaszország 1923. március 15-i törvényével nyolc órában állapította meg az ipari és a kereskedelmi munkaidőnek felső határát, és részletesen szabályozta a túlmunka kérdését, ezzel időszerűvé tette a megnövelt szabad idő egészséges és hasznos kitöltésének megszervezését.

Az 1925. május 25-i királyi rendelet alapította az Opera Nazionale Dopolavoro intézményt. A dekrétumban körvonalozott célja szerint a dopolavoro sajátos hivatása a testi és szellemi munkások szabad órái egészséges és hasznos eltöltésének elősegítése, szellemi, erkölcsi és testi képességeinek kifejlesztése érdekében. Ezzel válik lehetővé a munkáslelkekben az értékek tisztelésének felkeltése a mehanizált életkörnyezetben. A dopolavoronak kell szerves összefüggésbe hozni mindazokat az emberbarát! egyesületeket, intézményeket, a munkássportnak és kultúrának alakulatait, a gyárak és a kereskedelmi vállalatok kulturális, sport és művészi célokat szolgáló berendezéseit, hogy a legkevesebb költséggel lehetővé váljék minél több munkavállaló szabad idejének a köz és az egyén javára egyaránt hasznos eltöltése. Elsősorban a dopolavorista sport az, ami a munkást szórakoztatja és az albergok füstös és borgőzös környezetéből a szabad természetbe csábítja. Ez a sport nem rekorderedményekre törekszik, hanem túlzott erőfeszítés nélkül

a nagy tömegek erőnlétének feljavítására, a munka és esetleg a háború fáradalmainak könnyebb elviselésére. A háború? Igen. A *dopolavoro* — szinte paradoxonnak hangzik — a háborús szenvedések megelőzését is célozza. Megelőzését annak a szenvedéstöbbletnek, amelyet a háborúban a testi fáradalmakhoz, a hosszú menetekhez, a szív, a tüdő, az idegrendszer megerőltetéséhez nem szokott ember, különösen a város lakója kénytelen elviselni. Az olasz vezető tényezők nyíltan elismerik, hogy például a *dopolavoristák* sígyakorlatainak célja katonai természetű. Ezeknek a gyakorlott síelőknak háborús feladata az alpesi határ megvédése. Számuk már 24.000-re emelkedett.³

A *dopolavoro* művészeti nevelése a népdal, a népszokások és népviseletek fenntartására és népszerűsítésére törekszik. 1932-ben a művészeti tevékenységet a *dopolavoro* 17.809 intézménye fejtette ki. Részletezve 6263 zene- és énekkar és mozgószínpad, továbbá 2208 drámai társulat, 487.125 előadással részesítette művészi szórakoztatásban az olasz milliókat. Ugyanebben az időben gyorsíró, szépíró tanfolyamok, nyelv-, rajz- és festőiskolák 15.584 növendéket oktattak, 256 analfabétaoktató iskola 5171 hallgatót írás-olvasásra és 456 kurzus 12.865 hallgatót részesített általános, kulturális, politikai és korporációs jogi művelődésben. A *dopolavoro*nak ezt a tevékenységét 3000 saját könyvtár támasztotta alá. Meg kell emlékeznünk a szóbanlevő intézmény népgondozó tevékenységéről is. Ezt szolgálja elsősorban az árszabályozó „*Provida*“, amely a piacon olcsóbb áron kifogástalan élelmiszerekkel látja el a *dopolavoro* tagjait. A gyógyító gondozás ambulatóriumokban folyik.

Elősegíti a kormánynak népegészségpolitikai és népgondozói törekvéseit ennek az intézménynek az az akciója, hogy a nagy városok körül apró kertekhez juttatja a munkásságot, hogy szabad idejében megszeresse a természetet, megismerje a föld problémáit, lelke megóvassék az elvárosiasodás veszélyeitől és szabad idejét, egyszersmind gazdaságilag is hasznosan, tényleg a szabadban töltsse. A mezőgazdasági kultúra

³ Achille Starace: L'Opera Nazionale Dopolavoro, Mondadori, Verona XI. (1935). 47. l.

terjesztésére hivatott ambuláns tanszékekkel kapcsolatban a dopolavoro agrárvidéken a mezőgazdasági gépek használatának ismeretét terjeszti és általában az agrikultúra új eredményeit viszik a falu népének köztudatába. A sokoldalú és átfogó nemzetnevelő tevékenységet kifejtő dopolavoro 1933. küszöbén 1,800.000 tagot számlált, akik közül 700.000 magánalkalmazott. Az intézmény tehát annyira kiterjedt, hogy a 7249 olasz község közül 6235-ben működik. Mindegyikben érvényesül a felismerés, hogy a nemzet legmagasabb érdekében nemcsak a munkát kell megvédeni és értékelni, hanem mindig a nemzeti társadalom legmagasabbrendű érdekében védeni és értékelni kell a pihenés időszakát, hogy azt az egyén szellemi és testi felfrissítésével és gondozásával az erkölcsi haladás szolgálatába állítsuk.⁴

A hitlerizmus balillája a Hitler-Jugend, dopolavoroja a Kraft durch Freude, milíciája pedig a SA és az SS. Miként a jakobinus lévé en masse-ban volt a nemzet, most az SA-ban van talán a nemzet, talán a tömeg. Nemzet vagy tömeg! Két véglet, jaj annak a politikusnak, aki e kettőt összetéveszti.

A balillában él, az avangárdában nő az új Olaszország. Az SA-val és az SS-el a Harmadik Birodalom menetel ismeretlen jövője felé. Az orosz kozmoholc a szovjetek ifjúsága, tömege az ázsiai szociálizmus új nemzedéke. Milyen ember-típus ötvöződik a modern fajnevelőintézmények kohóiban? A balilla az új államiság keményre kovácsolt láncszeme, a hitleri legény az árjafajta fegyelmezett katonája, a kozmoholc a harcok pogány forradalmár és a mi cserkészünk az etikus magyar ifjú egy férfi leikével szívében. Hősi korszak új harcossai sorakoznak, küzdelemre fejlődnek népek és fajok.

Ez a fejezet eredetileg a szerző „Fasizmus és Hitlerizmus“ (1934) című munkájában jelent meg.

KERESZTÉNYSÉG ÉS NEMZETI SZOCIALIZMUS.

Nem Hitlerről, nem Göringről, nem emberekről szólunk. Nem kutatjuk a különbséget az egykori szociálista hatalmaság, Hilferding vagy az antimarxista Feder pénzügypolitikai elvei között és nem foglalunk állást abban a nagy történelmi kérdésben, hogy Brüning és Papen után Németországban a bolsevizmus jut-e uralomra, ha történetesen nem toppan a történelem színterére Hitler azzal, hogy megmentse a Németbirodalmat és vele Európát az Antikrisztus uralmától. Mi a nemzeti szociálizmusban sajátos értékrendszert, olyan szellemiséget észlelünk, amely a maga életelveit kívánja valóra váltani a társadalmi valóságokban. Ez a szellemiség, ez az értékrendszer tehát az, amellyel egybevetjük a kereszténységet. Amikor a kereszténységet és a nemzeti szociálizmust szembeállítjuk, nem két politikai rendszerről szólunk, hiszen a kereszténység nem politikai, sem társadalmi program. A kereszténység nem arrogálja minden e világinak megoldását, nem kecsegtet a társadalmi ellentétek megszüntetésével, de mindennél többet nyújt: megtanít arra, hogy benne, e világban, de lélekkel a világon felülemelkedve éljünk. A kereszténység nem cáfolja meg tanát, hogy ez a föld siralomház is, hiszen a kereszténység nem epikureusok szemlélete, nem elpuhult kényelemkeresők életfelfogása, nem a nyugalom, az elposványosodás, a komfortizmus bölcseleté. A kereszténység társadalmi akarata egyre irányul csupán: e világon megvalósítani a teremtett, ezért méltóságos ember lelki kibontakozásának társadalmi feltételeit.

Egyengeti-e, keresztezi-e a nemzeti szociálizmus a keresztény lélek örök értékek felé kibontakozásának útjait.

Egyszerű elemzés szerint a nemzeti szociálizmus a nacionalizmus és a szociálizmus összetevője. Nacionalizmus! Ugyan mi ennek a hódító fogalomnak, ennek a lenyűgöző szónak a lényege? Nemzetérvényesítés! Nemzet? Kétségtelen, az emberiség nem emberek, hanem nemzetek összesége. Az egyén nem közvetlen kapcsolódik az emberi mindenségbe, hanem kiteljesedik a nemzetben, hogy azon keresztül létével belekapaszkodjék az emberiségbe. A nemzet a legátfogóbb életformáló természetes közösség. A legátfogóbb emberi életforma, ami rajta nil mutat a társas lét síkján: alaktalan, felfoghatatlan. Emberiség? Határtalan, — semmi. Ha az emberi kapcsolódás szélesebb tereken érvényesül, bizony határozatlanná, formátlanná válik. Az emberiség teljességének nincsen külön életformája, a nemzet a legmagasabbrendű képlet, ha annak tartálya szétesik, vagy tartalma kicsordul, formátlan masszaként folynak széjjel az emberi értékek, míg a történelemnek egy újabb tégelye, a történések rendjén kialakult új embertartály egybe nem gyűjti a széjjelszóródó emberi értékeket. Ugyan mi ennek a legmagasabbrendű emberi életformának, nemzetnek alapja?

Talán a nyelv? Sokaktól elfogadott nézet, amit Gyulai mond: a nyelv valóban nem csupán külsődleges konvencionális megnyilatkozása a gondolatnak, hanem lelki tény, ami egy nemzet sajátosságát adja meg. A nyelvben egy nemzet szelleme, múltja, történelme él, kétségtelenül egyik tényezője a népközösség kialakulásának és szerves összetartozásának. Ha ez így van, kérdezzük, miért nem alkot egyetlen nemzetet az Egyesült Királyság és az U. S. A., Spanyolország és Argentína minden nyelvi egysége ellenére és miért nem áll előttünk egységes nemzeti életformaként az a Kína, amely még mindig csupán földrajzi fogalom gondolatkincsünkben. Kétségtelenül, a nyelv egymagában nem nemzetkialakító és nemzet-elhatároló tényező.

Talán a faj az, amelynek ereje a nemzetek kialakítója? Itt még nem vetjük fel a faj fogalmának nagy kérdését, csak Seignobost idézzük, aki szerint még a történelemelőtti időkben

sem voltak tiszta fajok Európában, hiszen a francia is fajkeverék, miért is nincsen francia faj, nincsen francia típus. Ha azonban nincsenek tiszta emberi fajok, ugyan mit lehet elkezdeni egy etnográfiaira, illetőleg antropológiára alapított politikával? Ilyen politikának elemei és rendszerei ugyanis a tudomány fejlődésével változnak és a fogalmak tartalmát mindenkor az a körülmény szabja meg, hogy mit tekint az antropológia jellegzetes emberi fájjegyeknek. Elképzelhető-e, hogy a nemzetek nem a bennük rejlő hatóerők, hanem az embertan tudományos kategóriái szerint élnek és különülnek el? A nemzetek önmaguk határozzák meg létük lényegét és történelmi létük feltételeit. Ha fajtákon múlna a nemzetek lényege, akkor ugyan Franciaország és a francia nemzet élete a ligur, a kelta, a breton, vagy a normand fajon alapszik-e? A normand, a dán, a kelta, az angol, vagy ugyan melyik faj jelenti e brit nemzet alapját. A sovinizmus tüzeiben égő USA a germán, a latin, a kelta „fajoknak“ köszönheti-e nemzeti életének jellegzetességét? Nem. Nem csupán a faj teremt nemzetet.

Vagy talán gazdasági közösség, például vámközösség ténye alakít nemzeteket? A Zollverein nem haza. A kettős dunai monarchia vámközösségben élte a maga életét és népei mégsem alkottak egyetlen nemzetet. Az olasz nemzet in statu nascendi megvolt, mikor még vámsorompók tagolták gazdasági elkülönült területekre Itália földjét. Elismerjük, hogy különösen geopolitikai tényezők jelentős történelemalakító erők, hiszen a középkori szellemű patriotizmus a hazává szélesedő szülőföld szeretete. Maurice Barrés is a föld és a halottak művének tekinti a nemzetet. De joggal kérdezzük: miért nem az avarok, a gepidák és a hunok alkottak itten nemzetet, hiszen rájuk ugyanazok a geopolitikai tényezők hatottak, amelyeknek érvénye a magyarság életét is alakította. A skandinávok miért tagozódnak három nemzet keretébe, a Pireneusok népei pedig kettőbe, az azonos geopolitikai adottságok ellenére. Ha ezek formálnák ki a nemzeteket, akkor ma nem lenne Észtország, Lettország, Finnország és Litvánia, hanem egyetlen nemzet életét töltenék ki a baltikum népei.

Talán a vallás a kizárólagos nemzetalapító tényező? Csodálatos. Egyetlen nemzeti öntudattól duzzad a németiség, Anglia, az USA és a magyarság, pedig mindezek vallási szempontból mennyire tagolt nemzetek. Ezzel szemben vallási azonossága ellenére külön nemzeti életet él a francia és az olasz, a norvég és a svéd, a spanyol és a portugál, pedig az utóbbiaknál még geopolitikai tényezők is kimélyítik a vallásközösséget és a nyelvi rokonságot. Honnan tehát a nemzet?

A nép ott él nemzeti életet, ahol odaadó hűséggel ápolják a közös múlt dicsőségét, a nép nagyjainak emlékét, a közösen meghozott áldozatok büszke tudatát. A nemzet a történelem műve. A történelmi emlékek hagyatékából és ennek továbbfejlesztésére irányuló akarattól tevődik össze a nemzet öntudatkincse. A haza földjéhez tapadó öröm és fájdalom, remény, áldozat és hagyomány, vér és könny dicsőségteljes közössége — ez a nemzet. A nemzet benne muzsikál a mezők dalában, benne sír a nép hangszereinek játékában, benne gyökerezik a haza klímájában, mindenben, ami nem racionális, mindenben, ami a rideg értelmén felül hat és érvényesül. A nemzet demarkációs vonala nem az országhatár, nem vámhatár, az a lelkekben húzódik. Ez nem szentimentalizmus, ez nem iskolás szólam, ez benne lakozik mindazokban, akik nem csupán észszerűen elképzelik, hanem élnek is a nemzethez tartozás tudatát. Akik pedig, mint némelyek teszik, gúnyolódnak annak állításán, hogy a nemzet a történelem műve, mondván, hogy ez iskolás bölcsesség, vegyék tudomásul, hogy nem csupán a gyors ütemben és mindenáron megreformált „igazság“ a való igazság, hanem történetesen az is igaz maradhat, amit magyar nemzedékek hosszú sora annak érzett és vallott. Mert nem mindig, sőt ritkán a divatos új elv a valóban igaz.

Népek mindig voltak történetünkben, de nem nemzetek. Nemzet akkor született, amikor a nép öntudatkincse gazdaggá vált a szabadság átérzésétől. A szabadság fáklyavilágánál nézett először a nép történelmének tükrébe és felismerte önmagában a nemzetet. A nemzet megérzésével kezdi életét a nemzet. Ezért nemzet és nemzeti érzés egyszerre születik. A szabadság és a nacionalizmus ikergyermekai az emberi kitelje-

sedés vágyakozásának: mert a nemzet természetes közösség. Az ember csupán a természetéből folyó szervesen és nem racionális hatás eredményeként kialakult közületekben tudja kifejteni valóját.

A család, a hivatásközösség, a nemzet azok a társadalmi keretek, amelyek az emberi természet kiteljesülési vágyának eredményeként fejlődnek ki, tehát amelyek nélkülözhetetlen tartozékai az emberi természetnek. Ha racionalista önkénnyel ezektől az életkeretektől, emberi lételemelektől megfosztjuk az embereket, valójuknak egy részétől fosztjuk meg őket. Az embernek joga van a nemzeti életre, mert enélkül nem teljes a léte, nem élhet természetének megfelelő életet. Innen Max Scheler megállapítása: az emberiség nemzetekben éli ki erejét és képességeit. Az emberiség rendeltetését nem tudja megvalósítani, ha palettájáról hiányzik egyetlen nemzet színtöltője. Elszürkül az emberiség, ha megfogyatkozik nemzetekben. Az ember teremtéséből folyik tehát nemzetiségének öntudata és a hazává szélesült szülőföld szeretete. A teremtés gondolatának logikáját követi tehát az, aki a történelem során természetes fejlődéssel kialakult, az emberi természethez tartozó nemzetek fejlődésének útját egyengeti. Aki tehát hozzásegíti az embereket a természetükből folyó nemzetük életéhez és ennek kibontakozásához, az voltaképpen minden — a nemzetben érdekelt — egyént érvényesít. Természetes, történelmi nemzetek érvényesítése mi egyéb, ha nem emberérvényesítés, embervédelem? Éppen ezért a teremtés szándékát keresztezi az, aki a nemzeti életközösség lelki gyökereire tapos, aki a látszatnemzetek mechanikus létezésének erőltetésével megfosztja az embereket természetes kiteljesedésüknek lehetőségeitől. Ott, ahol egy külső hatalom egy korábban kialakult élő nemzet helyén önkényből vagy merőben racionális alapon formális nemzetkeretet létesít és hatalmi eszközökkel fenntart, hosszú időre megszűnik az itt élő egyének természetéből sarjadó nemzetképződés, vagy már korábban kisarjadt nemzet fenntartásának lehetősége. A látszatnemzetek bitorolják a nemzetek helyét a népek életében, fennmaradásuknak erőltetése, mesterséges terjeszkedésük nem nacionalizmus, hanem imperiálizmus, amely kompromit-

tálja és megfertőzi a népek lelkéből fakadó nemes nemzeti gondolatot. Ha egyik nemzet kilép medréből, hogy elmossa más népek nemzetképe fejlődésének minden lehetőségét, az egyik nemzet uralma a másik felett mindig pogánnyá válik, mert kultúrellenes. Hiszen ha sikerrel jár, egy nemzet géniuszának lángja lobban ki, tehát az emberiség lesz egy nemzettel szegényebb. Ezért minden imperiálizmus pogány, legyen az akár vallási, akár gazdasági színezetű, vagy eszmétlen, tehát öncélú. Az imperiálizmus szabadságában, tehát méltóságában támadja meg az embert, mert az ember szabadságához, jogaihoz tartozik, hogy a maga természete szerint, tehát nemcsak családjában, hivatásközösségében, de tulajdon nemzetében is éljen. Ezért az embernek joga, sőt kötelessége saját teremtett énjének természete érdekében, megvédeni pátriáját és nemzetiségét. A kereszténység szelleme tehát nem adja fel a nemzetet, nem lazítja, nem tompítja a nacionalizmust, hanem éppen ellenkezőleg, annak erkölcsi jogosítványát állítja ki. Az, ami ellen a kereszténység szelleme küzd, nem nacionalizmus, hanem a pogány imperiálizmus. Így ütközik a keresztény nacionalizmus a pogány nacionalizmussal, tehát a nemzeti gondolat elfajzásával, a nem-nemzetek, a társadalmi álképletek imperiálizmussal.

Pogány-e tehát, vagy keresztényszellemű a német nemzeti szociálizmus nacionalizmusa? Amíg ellenhatása más nemzetek öncélú vagy gazdasági imperiálizmusának, amíg a létjogában megtámadott nemzet önértékes fellépése egyéniségéből folyó méltóságának elismeréséért, nemzeti egyenjogúsításáért, addig keresztényi ez a nacionalizmus is. Pogány elemek vegyülnek azonban ebbe a német nacionalizmusba is, mert magasabbrendűnek tartja saját nemzetiségét minden más emberi közösségnél, tehát elveti az emberi származás és elrendeltetés azonoságából folyó egyenlő emberi természet elvét. Ez a pogány hiúság, a szűk európai térre szorult nemzetek kölcsönös lenézése az, ami jellemzi ezt a fajta nacionalizmust is. Ha a tömegember egyik típusa, miként Schütz Antal kimutatta, a farizeus, aki imigyen szól: „Uram, hálát adok neked, mert nem vagyok olyan, mint a többi“, akkor farizeus a pogány nacionalista is,

aki szemforgató módon ad hálát, mondván: „Uram, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan nemzethez tartozó, mint a többi“. Ez a farizeusok, tehát a tömegemberek önfelmagasztaló nacionalizmusa. Ezért amíg a germánság nemzeti önértékelése minden más néppel szemben felsőbbrendűséget tulajdonít a német nemzetnek, addig nacionalizmusa éppenúgy nem keresztény szellemű, mint ama brit vagy francia imperiálistusé, amely a németiségnek mai ösztönéletét kiváltotta.

A nacionalizmus elemzése után vizsgáljuk a hitlerizmus másik elemét: szociálistusát. A történelemben eddig tényleg tapasztalt — nemcsak ideológusoktól fölregetett színes elméleti szappanbuborékok, hanem tömegeket mozgató — valóságos szociálistusok szülőanyja a XIX. század gondolatvilága. Ez a magyarázata annak, hogy minden tapasztalható szociálistus racionális elképzelések szüleménye. Egy, az élet igazságtalanságain felindult lélek megalkotja az érzelmi beállítottságának megfelelő fogalomrendszert és ennek a fogalom-elemeit akként csoportosítja, hogy összefüggéseikből — látszólag logikus folyományként — szükségképpen kialakuljon az, amire lelke vágyik. Ezek a racionálistus gondolatmódszerével kidolgozott szociálistusok mind megegyeznek abban, hogy megtagadják a hagyományos felfogásokat és életformákat és elítélik azt a társadalomszemléletet, amely látszólag a közjó érdekében kívánja szabadjára engedni a társadalmi életerőket abban a balga feltevésben, hogy az erőknél szabad játékából feltétlenül az adott körülmények között legtökéletesebb társadalmi helyzet alakul ki. Ezeknek a szociálistusoknak ellensége minden, ami tradicionális és minden, ami társadalmi naturalizmust hirdet.

Három gondolatelemet ismerünk fel minden szociálistusban: egyénefeletti életszemléletet, a jelen bírálatát és a jövőnek biztató színekkel megfestett vágyálomképét. Az első gondolatelemmel kapcsolatban helyesen állapítja meg Cole a szociálistusról, hogy az a munkásosztály bölcselété. Corradini ezt az elvet már átfogóbb eszmével telíti, mondván, a szociálistus a kizsákmányolt nemzetek bölcselété. Talán a legkifejezőbb és legmagasabbrendű felfogása a szociálistus élet-

szemléletének egy ismeretlen szerző gondolata: krisztusi szellemet Kain szelleme helyébe.

A jelen bírálata és a vágyott jövő perspektívája legtöbbször csak a gazdálkodás síkján nyilatkozik meg. Még egy Stamler is csupán központosított kényszergazdálkodást lát a szociálizmusban és nem esik messze ettől Cathrein felfogása sem. A legátfogóbb és legkevésbé racionálisztikus az a felfogás, mely a szociálizmusban az erkölcsi elv érvényesítését látja a jelen értékelésében és a jövő életformájának kialakítására irányuló törekvésben.

A racionalizmus jegyében kigondolt szociálizmusok abszolút értelműek. Időre, népre, természeti, történelmi adottságokra tekintet nélkül hirdetik, hogy mindenütt azonos fejlődési fokokon megy keresztül a társadalom és a fejlődés eredményeként szükségképen mindenütt a szociálizmus elképzelésének megfelelő társadalmi helyzet alakul ki. A társadalmi fejlődésnek tehát mindenütt ugyanazok a törvényei. A racionalizmus dogmáját, az egységes társadalmi fejlődésvonalnak mivel sem bizonyított tantételét ma már megdöntötte egy másik fejlődés, a társadalomtudományé. Ezért a XX. században keletkező szociálizmusok már nem a racionalizmus szellemi tőkéjéből sarjadtak, hanem mindenütt az adottságokhoz simulva keresik az erkölcsi törvény és az életvalóság összeegyeztetésének lehetőségeit. Ezek a szociálizmusok már többé nem eszmerendszerek, nem merev fanatikustól kiagyalt ideológiák, szellemiségük csupán néhány irányelvben nyilatkozik meg: a színvonal emelése (MacDonald: leveling up), kollektív akarat, kollektív szellem (H. G. Wells). A XIX. századbeli, általános értékűnek vélt szociálista törvényszerűséggel szemben ezek a XX. századbeli szociálizmusok viszonylagos (relatív) értelműek. Valóságoként különböző ezeknek a szociálizmusoknak értelme, értékelmélete és társadalmi akarat. Minthogy pedig munkaterületük természetszerűleg a mindenütt tapasztalható legnagyobb társadalmi közösség, ott, ahol ez már a nemzet fokát éri el, a szociálizmus a nemzet életkeretében törekszik érvényesülni. A relatív értelmű szociáliz-

musok tehát társadalmi valóságokként, következésképpen nemzetenként különböznek. Ezek szerint a modern szociálizmus, akár tudja ezt magáról, akár megtagadja ennek a tételnek elismerését, szükségképen „nemzeti“ szociálizmus.

Minek látjuk eme megfontolásokból kiindulva a német nemzeti szociálizmus szociálizmusát?

A hitlerizmus egyik alapelve: a nacionalizmus az alapeszme, a szociálizmus eszköz csupán. Hitler szerint az igazi német szociálizmus a „Deutschland Deutschland über alles“-ben fejezi ki a maga értelmét. A szociálizmus tehát a legmagasabb hatásfokú nacionalizmusban, az utóbbin keresztül jelentkezik. A társadalmi igazságosság elvének nacionalista formulázásával már Moeller van der Bruck-nál találkozunk, akinek tétele: a szociális igazságosság az emberi együttlétben valóban csak akkor hat, ha ez a népek kölcsönös viszonyát is jellemzi. „Verwurzlung, Gliederung, Staffellung“ — gyökereesség, tagozódás, hierarchikus rétegződés a német szociálizmus társadalomépítő programjának három alapelve. Ezekből az általános kitételekből tudunk csak következtetni a hitlerizmus szociálizmusára, mert sem elméletben, sem gyakorlatban nem tudjuk felfedezni annak többé-kevésbé kialakult ismertetőjegyeit. Bőséges kutatás után megállapíthatjuk, a hitleri szociálizmusnak nincsen sem elmélete, sem gyakorlata, csak egy misztikus munkakultusz szociálpedagógiai megnyilatkozása sejtet szociálistikus törekvéseket a nacionalizmus szintje alatt. Ezért Werner Sombarttal elmondhatjuk, hogy a mai Németországban nincs sem proletár, sem német, de keresztény szociálizmus sem. A szociálizmus, úgy látszik, csak azért szerepel a cégéren, hogy bizalmat ébresszen a túliparosodás folytán elproletarizált birodalom széles néptömegeiben az újfajta nacionalizmus iránt. (Ez így volt 1937-ig. Ettől kezdve az újabb világháborúig, tehát még ú. n. békeévekben fokozatosan szociálizálódott a német termelés. Ennek az iránynak fontosabb állomásai: a vállalatok meghatározott jövedelemhányadának tőkeként kényszerű kihelyezése, az árak és a bérek egyre merevebb rögzítése, illetőleg szabályozása, a mezőgazdasági munkahelyek elhagyásának általánosuló tilalma, bizonyos

iparágakban a munkásfelvételeknek engedélyhez kötése, a hely- és iparközi munkásvándorlások növekvő korlátozása, majd az ipari mozgósítás előkészítése szempontjából különösen fontos iparok javára ha kell, a munkásság kényszerű foglalkoztatása, a jövedelmek részleges szociálizálásával egyértelmű adórendszer, a fogyasztás szabályozása. Mindinkább általánosuk megkötés tőke-, áru- és munkapiacon. A nemzetgazdaság szociálista jellegű irányított gazdálkodássá válik. Mindez azonban nem egy ideológiával, hanem a totális háborúnak a lehetőségével és igényével számolva.)

Korunk majd minden népét áttüzesíti, szellemét jellemzi a nacionalizmus varázsa. Alig van életközösség civilizációnk körében, amelyből hiányoznék a szociálizmusnak bizonyos mértéke. Ezért a nacionalizmus és a szociálizmus kapcsolódása nem csupán a hitleri ideológiát jellemzi. Ennek a két gondolatiránynak és érzelmi beállítottságnak tulajdonképpen szerepe a harmadik birodalom ösztönéletének nagy álmokkal és még nagyobb indulatokkal való betöltése. A hitleri szellemiséget és csakis ezt, voltaképpen a fajelmélet, a totális államelmélet és a vezérlet elvének egymásba kapcsolódása jellemzi.

A hitleri eszmekörben kultúrát alapító, azt fenntartó és pusztító fajok küzdenek egymással a történelem síkján. A kultúra ugyanis, mint minden erkölcsi élmény és jelenség, fajhoz kötött. A fajtól függ a társadalmak szellemi tartalma[^] miért is a faj a legmagasabbrendű társadalmi érték. A fajok között pedig a legértékesebb az árja-faj, mint az egyetlen kultúra-alapító faj.

Ez veszedelmesen hasonlít a marxizmushoz. A különbség az, hogy Marxnál az anyagi viszonyok alakulása a kultúrát alakító, azt feltételező tényező, míg a hitlerizmusban a biológiai, tehát szintén merőben anyagi értékektől függ a kultúra és változásának irányvonala. Ne gondoljuk ugyanis, hogy a német ideológiában a faj pusztán etnográfiai fogalom, mert híressé vált könyvében maga Hitler oszlatja el saját faj-fogalmát burkoló homályt, mondván: a vér teremti a fajt, a vér tehát a faj-alapító tényező. És tovább fűzi: „a faj a legmagasabbrendű társadalmi érték“. Ebből nyilvánvalóan az következik, hogy

az államnak feladata nem az igazságnak, a jognak, a közjónak, vagy az abszolút értékeknek szolgálata, hanem miként ez a berlini egyetem jelenlegi rektora, Fischer is kifejti, az állam feladata az árja-faj értékét megadó vérállománynak oltalmazása, a vérben rejlő értékek átöröklési vonalainak fenntartása és tisztántartása, amihez Hitler szavait fűzhetjük: „az állam annál tökéletesebb, minél jobban őrzi és gondozza a faj őselemeit“.

Kérdezzük e határozott, ellentmondást nem tűrő tételek után: voltaképpen mi is a faj értelme? Ugyan ki kérdezi az ideológia iránt elfogult politikusok közül, hogy Lamarck, vagy Mendel nézete helytálló-e a szerzett tulajdonságok átöröklésének lehetőségéről, pedig a faji sajátosságok és általában a faj kulturális értéke szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy az emberek öröklik-e, vagy sem elődeik szerzett tulajdonságait. Voltaképpen mi jellemzi ezt az állítólag minden társadalmi értéket meghatározó fajtaságot? Valljuk-e a fajról Gobineauval: a családfákból is kimutatható a származás közössége? Talán Chamberlainnak anatómiai fajfogalmát fogadjuk el és a koponyaindexeken keresztül bíráljuk el az egyfajhoz tartozást? Esetleg a feltűnő fiziognómiás fajjegyek azonossága dönti el a faji hovatartozást? A politikus a fajkutató tudomány évszázados küzdelmein felülemelkedik és a tudományok problémáiban is őt ügylátszik megillető diszkrécionális jogánál fogva eldönti a kérdést, mondván: a faj a vérben lakozik, tehát nyilvánvalóan a vértestecskék megegyező reakciói döntenek el a fajok kérdését. A tudomány azonban nem ismeri el a politikusnak ezt a döntését. Wirth például ennek a leegyszerűsített fajelméletnek azzal kellemetlenkedik, hogy fajkutató szerológiai vizsgálata eredményeként megállapítja, hogy a „nordic“-germán típusnak teljesen megfelelő emberpéldányok vére fajtisztaság és fajkeveredés szempontjából egyenrangú a ma divatosan elnégeresedettnek mondott francia emberpéldányokéval. A fajok perében, a vér harcaiban, a tudomány még nem mondotta ki elsőfokú ítéletét sem. Az eugenetikai tudásnak magaslataira, ügylátszik, csak egyes politikusok tudtak felemelkedni, mert ezekben a kérdésekben csak ők nyilvánítanak a csalhatatlanság biztos tudatában kimondott, határozott

véleményt. De nézzük csak, bőrszín, koponyaindex, fizionómiás fajjegyek, vértestecskék, tehát csupa stomatikus jegyek azok, amelyeket a fajokat különválasztó és osztályozó kutatók eddig figyelembe vettek.

Az ember életfolyamatai azonban elsősorban lelkiek és szellemiek. Ugyan van-e bizonyíték arra, hogy a biológiai sajátosságoknak és folyamatoknak pontosan megfelelnek a lelki és az értelmi folyamatok? Minthogy semmisen bizonyítja azt, hogy bizonyos biológiai és a szellemi-lelki folyamatok egymásnak mindenkor és minden esetben megfelelnek, továbbá misem bizonyítja, hogy egy fajt csak egy szellemiség jellemez és bizonyos szellemiség csak egyetlen fajhoz kötött, a biológiának és az eugenetikának remélt eredményei sem osztályozhatják a lelkes szellemi emberlényeket, merőben biológiai hovatartozásuk szerint. Érezzük a faj misztikumát, azt, hogy a faj történelmi együttható; az emberi fajok nyilvánvalóan egyező lelki-szellemi alkatú egyének társadalmi csoportjai. Tehát lelki-szellemi alkatközösségek, de nem bőrszín, koponyaindex, vagy miegymás szerint csoportosított biológiai képletek. A német fajelmélettel csak elmerülünk a materiálizmusba, de nem jutunk ki belőle. A hitlerizmus fajelmélete voltaképpen faji egotizmus, elmélete biológiai naturálizmus, mondhatnák biológiai determinizmus, világnézetünk szempontjából tehát semmivel sem emelkedettebb felfogás a materiálista elrendeltetés elméleténél. Erre valaki azt felelhetné: a hitlerizmus szerint a faj nem determinálja, csak feltételezi (kondicionálja) a kultúrát. Erre megindulhatna az a vita, amelyet egykoron Engels folytatott, mondván: Marxot félreértették, mert ő csak annyit vallott, hogy a materiális erők a társadalom életét, a kultúrát kondicionálják és nem determinálják. Jó, elismerjük: amilyen mértékben materiálista elrendeltetés a marxizmus, csupán ekkora mértékben biológiai determinizmus a német nemzeti szocializmus fajelmélete.

Az állam célja, miként kifejtettük, a tárgyalt gondolatrendszerben a faj érvényesítése, a faji értékek kifejlődésének elősegítése. Ezzel szemben a keresztény állam célja a közjó, tehát olyan közösségi állapotnak kialakítása, amelyben az

államnép minden tagja természete szerinti életet élhet. A keresztény állam tehát olyan társadalmi berendezés kialakítását munkálja, amely a közösségi életet összetartó megkötések dacára sem gátolja a lélek szabad ívelését az abszolút értékek hordozója felé. A nemzeti szociálista állam vért és fizikumot, a keresztény állam a totális embert, teremtett személyiségének egész mivoltában és méltóságában kívánja kifejteni. Álljunk meg ennél a szónál: „totális“. Jelzőként ugyanis ez éppen azt az államot jellemzi, amelyet a nemzeti szociálizmus elméletben magáénak vall. Ez az államfelfogás abból indul ki, hogy a történelem politikai alakulat, következésképpen a politika addig ér, ameddig a történelem. Minthogy pedig minden politika közvetlen vagy közvetett állami akció, minden állami, ami a történelem síkján alakul. Az átalakulás korában a társadalmi reform irányzatát megadó, az intézményeket ennek szolgálatába állító államra a legsúlyosabb kulturális, gazdasági és állami feladatok nehezdednek. Minél nagyobb az állam feladata, a totális államelmélet szerint, annál teljesebb legyen annak a hatalma. Nincs az a társadalmi tény, amely viszonylagos függetlenségben élhet ettől az abszolút államiságtól. Ebben a rendszerben az egyéni jog engedmény csupán, magának a szabadságnak mértéke pedig nem az ember született méltóságából, hanem pusztán az államhaszon értelmezéséből következik.

„az államban van minden és az államon kívül nincs semmi, ami emberi vagy szellemi lenne, még kevésbé valami, ami értékkel rendelkezne. Az államon kívül nem lehetnek sem egyének, sem csoportok, sem politikai pártok, de egyesületek, szakszervezetek, vagy osztályok sem. A személyiséget a legmagasabb fokon és a leghatalmasabban kifejező állam... felöléli az ember erkölcsi és szellemi életének minden formáját.“ Ez homlokegyenest ellenkezik azzal a keresztény társadalmiszemlélettel, amely szerint a világi létben minden természeti és társadalmi valóság az ember szolgálatára rendelt. Voltaképpen az összes társadalmi képletek, közösségek, ha valóságok és nem csupán elméleteket kigondoló szellemes gondolatjáték eredményei, az emberi természetből következnek. A lélek érvényesülésének előfeltétele, hogy a jó elvégez-

hesse evilági viszonylatokban a maga munkáját. Már pedig ez a munka a természetes közösségekben folyik és jórésben ezek által vált ki értékeket. Ha azonban egyik vagy másik közösség nem látja el az emberi természetből, tehát a teremtés tényéből reáharuló feladatokat, vagy azért, mert ebben külső hatalom akadályozza, vagy mert kialudt sajátos szelleme, mint hosszú időközön át egyik-másik hivatásközösségben, akkor zavar támad a társadalmi tényezők rendjében.

Ha tehát az állam megnehezíti a társadalmi öntevékenységet, ha a nevelésnél kisajátítja a családnak, a hitbéli élmények alakításánál és a lélek szent tüzeinek élesztésénél az egyháznak, a tudomány művelésénél és a művelődés magasabbrendű elemeinek kifejlesztésénél az egyetemeknek, majd a foglalkozási etosz értékeinek ápolásánál a hivatásközösségek feladatát, a helyes rend megzavarása, a különböző közösségek egymást kiegészítő tevékenységének a megbénítása okán a társadalom életerői elsorvadnak, az élet termőföldjei kiszikkadnak és ezzel kiapadnak voltaképpen magának az államnak erőforrásai. Az állam, ha totálissá válik, éppen az állam örök társadalmi erőforrásaival űz rablógazdálkodást, tehát saját táperőinek felemésztésével önmagát veszélyezteti. Totális állam és keresztény államfelfogás összeférhetetlen.

A nemzeti szociálizmus szerint minél nehezebb viszonyok között él a nemzet, annál teljesebb legyen állama. Minél nagyobb az utóbbira háruló feladat, annál erősebb legyen az állam vezetése. A totális államfelfogásból és ennek az államnak erőteljes vezetéséhez fűződő érdekek kihangsúlyozásából ered az autoritativ államirányítás gondolata. Formailag Hitler sem veti el teljesen a népakarat megnyilatkozását, de egyetlen feladat teljesítésére korlátozza annak jelentőségét: a népből a mindenért kizárólag és teljesen felelős vezér korlátlan időre szóló szabad kiválasztására. Nézete szerint a korlátlan vezérelt ténye távolról sem ellenkezik a köz hatalom birtokosa felelősségének a követelményével, hiszen a vezér minden cselekvéséért életével és vagyonával felel. Miként a porosz haderő hagyományos szellemében és szervezetében, az állam életében is megnyilatkozzék a vezér tekintélye lefelé és felelőssége föl-

felé. Ez a vezérlet különben nem pusztán hétköznapi értelemben vett, sokszor szürkének mondható államigazgatás, sem szokványos értelemben vett országglás, a vezérlet: történelemalakítás. A vezér szerves kapcsolatban él népével, a faj azonossága az, mely mindennél erősebben biztosítja e kettőnek összhangját. A vezér ösztönösen megsejti népének igényeit, a nép ösztönéletén átrendülnek a vezérnek tudatosan talán fel sem fogott, de annál inkább megérezett szándékai.

A felelősséget mindennél jobban biztosítja, hogy csak a népközösség érdekét tarthatja szem előtt, hiszen sorsa és történelmi jelentősége eljegyzett felbonthatatlanul a nép sorsával és jövőjével. Ez az összpontosított totális állam vezetésének felfogása: összpontosítás a hatalomban és a felelősségben.

A vezéri elvhez fűződő elgondolásokat elemezve, felmerül a kérdés, szó lehet-e a felelősség érvényesítéséről ott, ahol az uralom teljes megkötést jelent. A társadalom némaságában, a nivellált tetszés összhangjában elvész a kritikának feltörő, majd kimúló hangja. Ugyan mi a felelősség biztosító téka ott, ahol a totális állam intézményesen teszi lehetetlenné a magatartását bíráló intézményeknek tőle független szabad életmegnyilatkozásait? Távrolról sem látjuk biztosítottnak a közérdeket azzal a feltételezéssel, hogy a vezér önérdeke a közérdek munkálása. Ez teljesen racionálisztikus okoskodás, mert még akkor is, ha feltételezzük, hogy a vezér esetében a közérdek fedi az önérdeket, nyitva marad, vájjon a vezér tényleg fel tudja-e ismerni azt az önérdeket, amely állítólag azonos a közérdekkel. Nem gondoljuk, hogy éppen a legősibb és leghamisítatlanabb manchesterizmus tanítása az, hogy a minden kötéstől függetlenül eljáró egyedek szükségképpen szolgálják önérdeküket és ezzel a közt? Eppen a gazdasági liberalizmust cáfoló gondolatok bizonyítják, hogy az embereknek elenyésző csekély töredéke ismeri fel és követi helyesen önérdekét. Ha tehát nincsen intézményes biztosító téka annak, hogy az ember minden valószínűség szerint szolgálja önérdekét, ez a vezér esetében is hiányzik, következésképpen, ha nem feltétlenül szolgálja önérdekét, akkor nem egészen bizonyos, hogy ezt helyesen fogja szolgálni, ha az mindjárt a közérdekkel

azonos is. Hol van továbbá a biztosítéka annak, hogy a közönségnek jelentékeny része nem fogja-e a vezér emelkedettebb és messzebb tekintő felfogásától eltérő rövidlátással alacsonyabb szempontból megítélni vezérének eljárását? Ez pedig valószínű, hiszen jól tudjuk, hogy a közérdeket annyiféleképpen értelmezik, ahány politikai felfogás fejlődik ki a közéletben. Azzal tehát, hogy az önérdékét állítólag helyesen szolgáló vezér egyszersmind közérdeket munkál, még nem biztos, hogy a népszerűség jelentékeny része közérdekűnek fogja tartani működését, tehát spontán összhangban lesz vezérével. Csak a teljes vérségi, biológiai determináció álláspontján levők hihetik, hogy a vezér és a nép állandó összhangját és tartósan zavartalan kölcsönös megértését fajuk azonossága biztosítja. Ez azt jelentené, hogy kultúráját és politikáját mind a vezérnek, mind a népnek a vérség determinálja, a vérség ellenállást nem tűrő erővel határozza meg. Hitlert idézve írtuk, hogy fajelméletében és államelméletében a vérséget tekinti a faj meghatározójának. Ha ekkora jelentősége van a vérségnek, fajnak a társadalom, az állam életében, továbbá a vezér és a nép természetes összhangjának megteremtésében és fenntartásában, akkor mire jó a diktatúra, a vezér miért nem engedheti a társadalmi öntevékenységet a legszabadabban megnyilatkozni, miért a megkötésnek eddig páratlan mértéke? Hiszen a központi hatalom és a nép összhangját minden politikai berendezkedésnél hathatósabban munkálná a vér azonossága.

A vezéri elvről szólva, érezzük, hogy itt magyar történeésekről is szólnunk kell. Hiszen a katonai autokraták a korlátlan patrimonialis fejedelemség, a királyi abszolútizmus csak különböző változatai olyan uralmi rendszernek, amelyben egy alkotmánytól meg nem kötött központi hatalom hordozójának szava a törvény. Kétségtelenül, történelmünkben kiemelkedik a vezéri elv teljesítménye, aminők a hon foglalása, a keresztény államiság előfeltételeinek megteremtése, a honalapítás, a hon fenntartása az első történelmi válságban, III. Béla magyar birodalmának megteremtése és a modern polgári kormányzat alapvetése. Ezek a nemzetvezérek született vezérei voltak az országnak, művük: királyi munka. Király és dik-

tátor! Megtévesztéssel kísért uralmuknak alaki hasonlósága, hiszen a századokban a király s a modern diktátorok a közhatalmat egyaránt kizárólagosan és korlátlanul gyakorolják. És mégis: máshonnan erednek, másként vonulnak az idők teljességében. A király hagyomány, a diktátor program, a két-
tőben egymással szembe fordul „autoritás“ és „potestas“, hagyomány és ráció. A királyi abszolutizmust ellensúlyozza nem a külső, hanem a belső megkötés és pedig az idők messzeségében a törzsi pogányság, majd a kereszténység és — egy nemzedéken át — a felvilágosultnak mondott racionalizmus szabadságeszméje. Minél korlátlanabb volt a királyi uralom, annál erőteljesebben érvényesült a fejedelmek belső alkotmánya: akaratuk megkötése a vallás parancsaival. Hiszen a király lelkében a hit érvényesülése a közjó érdekében ható legértékesebb alkotmányosság. A diktátor mértéke, normája ezzel szemben önmaga. Innen fogyatékoságuk arányérzékben és mértéktartásban. Ezért államuk szükségképpen totális, a társadalmat idővel sorvasztó államiság. íme: jó egynéhány pontban egymástól elfordul, vagy egymással megütközik a keresztény monarchizmus szelleme a diktatúra pogány eszméjével.

Hitler szerint, porosz módra, a vezért tekintély illeti meg lefelé és felelősség fölfelé. De ugyan ki van a nemzetek vezérei fölött? Ha vezérről és a vezérekről szólva fölfelé mutatunk, szükségképpen egy, az összes vezérek felett lévő természetfeletti lény, a világ, a lét vezérének elismeréséhez jutunk. De mi történik, ha a vezérben egymással megütközik a világ vezérének és ezzel a szüntelen kinyilatkoztatásnak elismeréséből folyó magatartás az államhaszonnak gyakorlásával? Mi lesz a vezér tetteinek normája, ha a kinyilatkoztatás megütközik az államhaszon értelmezésével? Mi történik, ha a kinyilatkoztatásból következő isteni gondolat szabadság összecsap a teljes megkötésnek, mondjuk, az államhaszontól sürgött elvével? Ilyenkor a szabadság és a megkötés két pólusa között feszül a nemzetet töprengő gondolat. Értékparitását hirdetik ezeknek az elveknek, pedig a szárnyaló emberi lélek megdermed a megkötés északi fényének hideg világosságában, életre, mozgásra csak a szabadság örök tüze melegít.

A kereszténység és a nemzeti szociálizmus viszonyának tisztázását tettük feladatunkká. Ha már most konkrét formában feltesszük a kérdést: megkötést vagy szabadságot? — válaszunk az, hogy az embernek csak annyi megkötését kívánjuk, amennyi minél több szabadság biztosításához szükséges. Szociálizmust akarunk? ígéri, de csak abban az értelemben, hogy minél több etikát sürgetünk, követelünk a társadalom életébe. Helyeseljük-e a nacionalizmust? Igen, ha ez az emberi méltóság kiterjesztése a szerves népközösségre, a nemzetre. Mi tehát totális államfelfogástól, biológiai elrendeltetéstől, mai értelmű vezéri elvtől, imperializmustól mentes keresztény országglást hirdetünk.

A szerzőnek ez a tanulmánya eredetileg 1935. májusban a Katolikus Szemle XLIX. kötetjének 3. számában jelent meg.

ROOSEVELT „ÚJ SÁFÁRKODÁSA“.

A szintér a versenygazdálkodásnak évszázados szabad portyázó területe, mely a XVII. századbeli puritánok Barátság Ligájának (League of Friendship) otthonából nyakszegő arénává fajult. A kapitalizmus Egyesült Államairól szólunk, melyeknek élete beszédes cáfolata sokak amaz állításának, hogy a gazdasági liberalizmus egyetlen országban sem valósult meg, tehát annak minden hátránya nem tapasztalati tény, hanem pusztán kiagyalt feltevés. Az Egyesült Államokban, ha viszonylagosan rövid időre is (Roosevelt Tivadar elnökségéig), a maga szabadosságában érvényesült a „laissez faire“ elve.

Az USA népe ismerte azért a gazdálkodás megkötésének nem egy intézményét, hiszen 1887-ben már megkezdte kétes értékű életét az államközi kereskedelmi bizottság, hogy véget vessen a magánkézből levő nagyvasutak tarifauzsorájának és a mamutüzemek javára nyújtott — a középüzemeket megsemmisítő — aránytalan viteldíjvisszatérítéseknek. Eredmény: a nagy vasutvállalatok a méltányos haszon mértékének elbírálására hivatott bíróságok korrumpálásával közömbösítették a törvényt és odahatottak, hogy a szövetség legfelső bíróságának tagjai sorába lehetőleg számos, előbb — vállalati jogtanácsosként — még általuk alkalmazott és busásan javadalmazott jogász kerüljön. A gazdasági megkötés intézménye volt az „ad valorem“ védővámot létesítő Madison-tarifa (1816), a vámvédelmet a mezőgazdasági termelvényekre is kiterjesztő nevezetes McKinley-tarifa (1890) és az 1894. évi

szabadáruk listáját szinte teljesen hatálytalanító Dingley-tarifa (1897). Ezek a szinte behozatali tilalom jelentőségű védővámok azonban mégsem minősíthetők a közszempontból aggasztó méretű és kihatású verseny közérdekű korlátozásának, mert létrejöttüket nem a közjó felismerésének, hanem annak köszönhetik, hogy a gazdasági szabadversenyben az egyik tőkés érdekeltség huzamosabb ideig felülkerekedett és gazdasági hatalmával a közhatalom letéteményeseit a maga külön érdekének szolgálatába állította. Ezzel biztosította a nagy üzlet egyik-másik érdekeltsége sok áldozattal és kockázattal kiépített egyeduralmának megtámadhatatlanságát. Az említett vámtarifák mögött kimutathatóan mindig ott rejtett az elnökválasztásokat pénzelő gazdasági érdekeltségnek az a törekvése, hogy monopóliumát kiépítse és körülbástyázza. Szólnunk kell az állam közérdekű beavatkozásának látszatával megtévesztő „Sherman-Anti-Trust Act“-ról (1890) is. Ez a kereskedelem és a piac megkötésének tilalmáról szóló törvény csak akkor érvényesült, ha segítségével a nagytőke a bíróság által megsemmisíthette a tőkeszegény középiparnak és kereskedelemnek a nagytőke ellen védekező megállapodásait. Így például a newyorki nagyáruház-érdekeltség, a Macy's panaszára a szövetségi legfelső törvényszék hatálytalanította a közép- és kisvállalatoknak a szabott ár betartására vonatkozó ama megállapodását, amellyel ezek védekezni iparkodtak az „áron alul eladással“ megfojtásukra törekvő Macy's üzleti praktikái ellen. A törvény magát a nagytőkét és a nagyvállalkozást nem is fészélyezte, hiszen csak más jogi formaruhába kellett bújtatni a tőkének és vállalkozásának piacot megkötő szerződéseit és máris törvényszerűnek bizonyult az, amit a törvény szelleme — de nem biztos, hogy a törvényhozók akarata — üldözött. Így alakult át a tilalmazott kartelszerződések „gentlemens agreement“-ekké. És folyt tovább a nyaktörő verseny — a verseny kiküszöböléséért: a monopóliumért.

Ezek után érthető, hogy hasonlóképen nem járt eredménnyel a nagyüzlettel szemben fellépő Theo Roosevelt két intézménye, az államközi kereskedelmi bizottság intézkedései-

nek hatályosságát növelni hivatott „Elkins Law“ (1904) és a kereskedelmi testületek ellenőrzésére létesült szövetségi hivatal sem. Az állami beavatkozás látszatát keltő papirosintézkedések árnyékában zabolátlanul emésztette áldozatait a „szabadverseny“ élet-halálharca. A versenyből kifejlődött annak mindenkori kísérő jelensége: a tőkének, de még inkább a gazdálkodás irányításának egyre kevesebb kézben való összpontosulása. Így az Amerikai Egyesült Államok (alábbiakban Államok) petróleumának 40%-át 1930-ban hat társaság termelte ki és a vasérctelepek 92[^]9 %-a négy társaság tulajdonában volt. A „The Iron Age“ megállapítása szerint, ebben az évben a kovácsoltvas országos termelésének 96%-át 57 társaság gyártotta, a gépkocsigyártásban pedig „Ford“, a „General Motors“ és a „Chrysler“ 83[^]4%-át szállította az eladott kocsiknak. Az összpontosulás még teljesebb a húsfeldolgozó és húsáruelosztó-iparban (meat packing), ahol az Államokban évenként leölt állatok háromnegyedrészt négy társaság dolgozta fel és értékesítette 2600 millió dollárért. Az elektromos áramtermelés felett nagy holdingtársaságok uralkodnak az áramtermelő vállalatoknak tárcájukban tartott részvénytöbbségével. 1931-ben három holding vállalat irányította az áramtermelés 50%-át. Ugyancsak holdingtársaságok formájában Összpontosul a pénzintézetek magángazdasági irányítása: 1930-ban 25 holding befolyása alá került az Államok 384 bankja. A „Chase“, a „National City“ és a „Guaranty Trust“ ebben az időben együttesen egymilliárdnál több betétet kezeltek és Morgan bankházának — húsz társával együtt — közvetlenül 3811 millió dollár felhasználására volt befolyása, nem szólva arról a 2305 kereskedelmi társaságról, amelyeket közvetett úton ellenőriztek.

A kapitalisztikus gazdasági összpontosulás odáig fejlődött, hogy a vállalkozás évi jövedelmének 58%-a a társas cégek 1%-ára esett. Jouvenel¹ számításai pompásan érzékeltetik az amerikai magaskapitalizmus csúcsintézményeinek a

¹ Bertrand de Jouvenel, *La crise du capitalisme américain*, Gallimard, Paris, 1933. 94. 1.

méreteit: New-York város alkalmazottainak száma 1930-ban 86.400, az Egyesült Acélműveké 211.000, ennek a városnak évi bevétele 611 millió dollár, az Acélműveké 1201 millió dollár. A szövetségi kormányzat kiadásainak összegét az 1929-i költségvetési évben bőségesen fedezte volna három vállalatnak, az Egyesült Acélműveknek, a „Great Atlantic and Pacific áruházaknak és a Pensylvánia-vasutaknak évi bevétele.

Amikor a kapitalisztikus összpontosulásnak ezekre a tényekre irányítjuk a figyelmet, nem azért tesszük, mintha gazdasági vagy üzemtechnikai szempontból tartanók aggályosnak a tőkének, de legtöbbször csupán az irányításnak kevés kézbe összefutását. Nem, ami miatt a koncentrációt veszedelmesnek tartjuk, az az embernek embertől növekvő függése, a társadalom kiszolgáltatása keveseknek, olyanoknak, akik embertársaik tömegeit tőlük függő helyzetben tudják és tartják — nem bölcsességük lenyűgöző erejénél fogva, nem is a jellemességnek magasabbrendűséget sugárzó fényével, hanem pusztán azért, mert mertek és nyertek, mert nem volt mit kockáztatniok, mert semmi sem fékezte kíméletlenségüket. Erkölcsi szempontból sokszor antiszelekció az a kiválasztás, mellyel a véletlen a tőkekonzentráció folytán kijelöli a gazdálkodás irányítóit. Éppen ebben van a veszedelem, kiváltképen ott, ahol gyenge az államhatalom és többmilliók választási költségáldozattal foglalja el időközönként elnöki székét a főhatalom birtokosa, Amerikának mindenkor ideiglenes császára.

Ide sodródott el a puritánoktól és tisztos hollandusoktól alapított amerikai társadalom. Hasztalan figyelmeztetett a nyakló nélküli spekulációnak fenyegető böjtjére a szakértelem gyenge hangja (Bellerby), az észszerűség és erkölcsiség minden fékétől menten folyt a hajsza a könyvtételekben ugrás-szerűen emelkedő dollármilliók után. A newyorki tőzsdén jegyzett papírok árfolyamának összege az 1923. évi 27 milliárd dollárról 1929 szeptemberéig 89 milliárd dollárra emelkedett. A konjunktúra szüntelen javulására számító épülettöke- nek féktelen spekulációira jellemző, hogy csupán New-York város 6.5 milliárd dollár tőkét igénylő építkezésekre adott engedélyt 1923 és 1929 között. Amerika üzletes népe mohón

igyekezett kihasználni az érdekeltségektől fizetett sajtó optimizmusát.

Az üzletes Kelet nem figyelt fel az agrár Nyugat növekvő elszegényedésére, pedig az árjelzőtáblák viharcentrum közelségére intettek. A föld ára 1920-tól 1925-ig 28.8%-kal csökkent, a földadósság terhe a háborúelőttivel szemben 136%-kal, közterhe pedig 100%-kal emelkedett. Elérkezett a mezőgazdasági népesség vásárlóerejének aszálya, amelyet az ipar a részletület erőszakolásával, tehát a tapasztalatlan gazdáknak újabb eladásításával próbált ellensúlyozni. Amerika társadalma erőszakolt fogyasztásának mind nagyobb hányadát reménybeli jövedelmeinek leszámításával fedezte. Megette jövőendő kenyereinek egy részét, mielőtt azt kitermelte volna. Az agrárnépesség vásárlóerejének hanyatlását ellensúlyozhatta volna a városi népesség növekvő fogyasztása, ha ennek lehetőségeit szűkre nem szabja a vállalatok rövidlátó üzletpolitikája. A vállalkozás ugyanis 1922—1929-ben kialakult 70 milliárd dolláros tiszta jövedelmének 50%-át nem vezette vissza osztalékfizetéssel a tőkét képző magánosokhoz, hanem ezzel saját termelésének kiterjesztését pénzelte olyan ütemben és arányban, amit a használati javak piacának alakulása egyébként nem indokolt. Ezen felül a jelzett időben a vállalkozás kötvénykibocsátással és alaptőkeemelésekkel 33 milliárd dollár idegen tőkére tett szert, tehát akkora összegre, ami megfelel az általa kifizetett osztalékoknak és tantiémeknek. A 70 milliárd dollár tiszta bevétel így a vállalkozásban maradt és semmivel sem növelte a vállalkozásban érdekelt részvényesek fogyasztóképességét.²

Minthogy a gyáripárban érdekelt bankházak nem voltak hajlandók korlátozni a vállalati alaptőkeemelésekkel és új kötvénycsomagok elhelyezésével járó tevékenységüket, az ipari termeléshez olyan nagyarányú tőkéket juttattak, amelyeknek gazdaságos felhasználására nem volt lehetőség. Nyakló nélkül folyt az ipartelepek termelőképességének bővítése és modernizálása, alig számolva azzal, hogy mindez arányban áll-e a bel-

² Jouvénél id. m. 255. l.

földi piac felvevőképességével. Akik pedig kivételesen számoltak ezzel, nem termelésre, hanem tőzsdei spekulációra fordították felesleges tőkéiket. Így 1927 és 1929 között a termelés és a fogyasztás növekvő aránytalanságából fejlődő ipari válság odavezetett, hogy az iparvállalatok egy részénél a tőzsdei spekulációs üzlet értékben felülmúlta a termelést. A bankok a brókereknek, utóbbiak az üzletfeleknek készséggel nyújtott, gyengén fedezett hitellel mesterségesen fokozták az értéktőzsdéken a spekulációs vételkedvet még akkor is, amikor 1929 szeptemberében a newyorki tőzsdén jegyzett papírok árfolyamának összege, az ipari válság növekvő méretei ellenére, a 90 milliárd dollárhoz közeledett. A pénzintézetek még ekkor is elvakultan folytatták termeléspolitikai szempontból teljesen indokolatlan üzleti politikájukat s a végzetes szeptember folyamán másfélmilliárd értékű új kötvényt akartak a piacon elhelyezni.

A húr azonban már túlfeszült. A spekulánsok fedezete kimerült, a valóságos új tőkék képződése nem volt arányban azzal, amit a kötvénykibocsátással a bankok felszívni reméltek. A piac megingott, jelezvén: ütött az árfolyamzuhanást megjátszó spekulációk órája. Ugyanazok, akik tegnap még a nemzet gazdagodásával számoltak, most a nemzet elszegényedését játszották meg. A lavina megindult:

A jegyzett papírok tőzsdei árfolyamának összege szeptemberben 87 milliárd dollár, novemberben 63 milliárd dollár, 1932 júliusában 15,6 milliárd dollár; 34 kulcsiparág termelése 1929-től 1932-ig 54%-kal hanyatlott; 1929-ben 11,6 milliárd dollár munkabért fizettek ki, 1932-ben 7,2 milliárd dollárt; a fogyasztási javak termelése 1932-ben 18—28%-kal szállt a normális mérték alá, a termelési javaké 80—90%-kal; a mezőgazdasági termelés értéke 1919-ben 9,4 milliárd dollár, 1932-ben 2,3 milliárd dollár; az állattenyésztés évi eredménye 1929-ben 77 milliárd dollár, 1932-ben 3 milliárd dollár; a mezőgazdaság bruttó bevétele 1929-ben 12 milliárd dollár, 1932-ben 5,2 milliárd dollár; 1932-ben 4 millió család létfenntartása hárult a Vöröskeresztre, a munkanélküliek száma

ugyanekkor 13 millió; a föld értéke a jelzálogterhek alá esik, Dakota, Idaho, Nebraska, Jova, Minnesota államok farmerei erőhatalommal gátolják meg földjeik elárverezését.

Így ébredt Amerika 1933. február 14-én a részleges, majd márciusban az általános bankzárlatra. És ennek az általános bankzárlatnak elrendelésével foglalta el Franklin D. Rooseveltt 1933. március 4-én az elnöki széket. Kezdetét vette a „New-Deal“, az új sáfárkodás.

A városi koldusok tömegeinek, a gyártelepek körül ödögő munkanélküli millióknak, a gazdag rónákon éhező farmereknek, a lehúzott redőnyeik mögött töprengő bankároknak, a dolgozó és kúfárkodó amerikaiaknak minden reménye az új elnök, a patinás nevű Roosevelt.

Veszedelemes ember, mert elvei vannak, s ami még veszedelmesebb: nézetei nem gazdasági és pártdoktrínák, hanem erkölcsi elvek. Első kijelentése, hivatkozása a nagy tekintélyre, akinek árnyékában áll, Theodore Rooseveltre, „az üzlet és a kormányzat szövetségének“ bejelentése még megnyugtatóan hangzik, de már fenyegetés erejével hat Wilson idézése: „A kormány drasztikus törvényi eszközökkel fegyelmezze az üzleti életet, hogy kiküszöbölhesse a visszaéléseket.“³ — „Az idők tervszerűséget sürgetnek.“⁴ — „Mindent, csak tervgazdálkodást nem!“ — véli ezzel ellentétben a Wall-Street. Három lépést tart az új elnök halaszthatatlannak:

1. Kíméletlen eszközökkel végetvetni kevés, de hatalmas ember kormány, bankok és vállalkozás feletti uralmának.
2. Felépíteni az erkölcsi értékek uralmát.
3. Visszafordítani a vagyon és az irányítás összpontosulásának folyamatát a tulajdon és az anyagi hatalom szélesebb megoszlása érdekében.

Mindennél jellemzőbb Rooseveltt megnyilatkozása a Katolikus Karitasz országos konferenciáján: „Erősödünk meggyőződésünkben, hogy a társadalmi igazságosság a földnek majd minden részén egyre erőteljesebb és hatékonyabb tényező,

³ Franklin D. Roosevelt, On our way, Faber, London, 1934. X. 1.

Inkább hiszem, mint valaha, hogy az emberiség a keresztény tan gyakorlati alkalmazása felé halad. Útban van az Isten.”⁶

Nemzeti tervszerű gazdálkodás, a verseny közhatalmi megfékezése erkölcsi elvek védelmében, a vagyon- és jövedelemmegoszlás arányosítása, a koncentrációs folyamat feltartóztatása a gyakorlati kereszténység jegyében és annak eszközeivel: ez a roosevelti program. Aki ezt vallja, aki ilyen eszméket tűz kormányzata elé: az keresztény, az népszerűtő államférfi. Csoda-e tehát, hogy a keresztény társadalmi elveknek, a humánumból sarjadó szolidarizmusnak és az ember-szeretettől áthatott nacionalizmusnak roppant ellenségei a kapkodás és kontárság hangoztatásával igyekeznek világszerte lejártni Rooseveltt kormányzatának politikai hitelét?

Roosevelt a válság három szakaszán vette fel a küzdelmet az elhatalmasodó nyomorral, harcot indítván a munkanélküliség, az agrárválság és az ipari termelés anarhiája ellen. Mindenekelőtt meg kellett küzdenie az amerikai életnek azzal a rögeszméjével, hogy az állampolgár méltóságával ellenkezik munkanélküli segély elfogadása és az amerikai kormányzati elvekbe ütközik szövetségi pénzeknek nyomorenyhítésre való fordítása. Ezek az elvek oly mélyen gyökereztek az amerikai öntudatban, hogy 1931-ben még az Amerikai Munkásszövetség is elutasította a munkanélküli segélyezés gondolatát. Rooseveltt túltette magát ezen a hivalkodáson és 500 millió dollárt bízott a gazdasági újjáépítés testületére, hogy ezt az összeget felossza ama tagállamok között, amelyek csupán saját erejükből képtelenek önhibájukon kívül nyomorgó polgáraikat rendszeresen segélyezni. Rooseveltt már elnökségének harmadik napján összehívta az államok kormányzóit s kijelentette előttük, hogy a jövőben is a községek, ha pedig ezek erre képtelenek, az államok feladatának tekinti az anyagi elhagyatottságban sínylődők támogatását. Amikor — úgymond — négymillió család nélkülözi a megélhetés forrásait és 13 millióra rúg a munkanélküliek száma, a szövetségi kormány nem helyezkedik az érdektelenség hagyományos, kényelmes, de

⁶ Rooseveltt id. m. 178. 1.

embertelen álláspontjára. Ezért szövetségi intézménynek, az ebből a célból életre hívott „Federal Relief Administration“-nak feladata áttekinteni az összes államok népjóléti tevékenységét és azt kiegyenlítő hivatalként egységbe harmonizálni.

Az európai önkéntes munkaszolgálatok mintájára az új elnök megszervezte a „Civilian Conservation Corps“-ot. Ebbe a szervezetbe 300.000 addig munkanélküli fiatal munkást tömörített, hogy megőrizze őket és a nemzetet az elzülléstől, hogy számukra munkabért fizetve, növelje közel annyi család fogyasztóképességét s hogy munkateljesítményükkel fejlessze az erdőgazdálkodást és az ármentesítő berendezéseket. A „halaszthatatlan közmunkák igazgatóságának lett a feladata, hogy minél gyorsabban munkaalkalmat teremtsen legalább egy millió munkás számára. Ezen intézményen keresztül a kormány a múlt év — 1933 — őszén 400 millió dollárt juttatott állami utak és 200 millió dollárt kereskedelmi hajók építésére. Az elmúlt télen az elnök tervei alapján négymillió embert támogattak. Ebből kétmillió talált elhelyezkedést a közmunkaprogramm végrehajtásának keretében, további kétmillió pedig mindaddig közsegélyben részesül, amíg a mezőgazdasági lakosság vásárlóerejének emelkedése és a heti 30-órás munkaidőre szorított ipari foglalkoztatás nem teszi lehetővé munkapiaci felszívódásukat. Ilyen intézkedések révén az elmúlt télen átlagosan hárommillió családot tartottak el közsegélyből s ezeknek a családoknak mintegy kétmillió felnőtt tagja élt mesterséges munkaalkalmakból.

Bár a nyomorgó népesség családonként havi 20 dollárnyi fogyasztóképességének kialakítása egymagában is kiadós lépés a belföldi piac normális felvevőképességéhez vezető úton, elenyészően keveset jelent mindaddig, amíg a farmerek zöme nem kapcsolódik bele a fogyasztásba. Ezért, az előbbi intézkedésekkel párhuzamosan. Rooseveltnél mindent elkövetett a mezőgazdasági árak emelése érdekében. Ezt célozta elsősorban az „Agricultural Adjustment Act“, melynek alapján a földművelésügyi kormányzat a következőképen járt el. A malmoknak minden általuk őrlésre elfogadott bushel búza után 30 cent forgalmiadót kell fizetniök; az így összegyűlő mintegy 140 millió

dollár terhére a gazda bushelenként egyizben 20 cent, majd utóbb 8—10 cent juttatásban részesül, ha búzavetésének területét önkéntesen legalább 15%-kal csökkentette. Ezzel az eljárással körülbelül 30%-kal sikerült emelni a búza árát. A gypottal, a sertéshízalással és egyéb termelvényekkel kapcsolatos hasonló eljárások az előző évvel szemben kb. egymilliárd dollárral több jövedelmet juttattak a mezőgazdaságnak. A gazdasegélyről szóló törvény is (Farm Relief Act) az agrártermelők megsegítését célozta. Ennek értelmében a már régóta működő szövetségi agrárbankok 4%-os kamatozású, kormánytól garantált kötvények ellenében magukhoz váltják az eladósodott gazdák hitelezőinek követeléseit. A hitelező biztos pénzhez jut, melynek egy részére a kötvény lombardírozásával azonnal szert tehet. A gazda rövidlejáratú és magas kamatozású adósságát hosszúlejáratú és 4%-os kamatozású tartozássá konvertálják. Az új hitelező a Szövetségi Agrárbank, valóságban az állam, amely árvereztetéssel sohasem veti ki a gazdát megterhelt birtokából. Hasonló eljárással védi Rooseveltt kormány a családi házakat az elköttyavetyéléstől. Az ebből a célból létesített „Home Owners’ Loan Corporation“ a farmeradósságok rendezésénél kibocsátott kötvényekhez hasonló típusú kötvények ellenében váltja magához az elárverezéssel fenyegetett saját otthonokat terhelő adósságokat.

A városi lakosság fogyasztókéességének és nyugalmának biztosítását célozza az 1933. évi bankakta. Rooseveltt általános bankzárlat elrendelésével kezdte meg uralmát, de a pénzhelyettesítő eszközöknek és a termelési specializálódásnak otthonában még elképzelhetlenebb, mint bárhol, a pénzintézetek működésének szüneteltetése. Ezért Rooseveltt mindent elkövetett a befagyott bankbetétek feloldására és a szükséges, már-már megsemmisülő alaptőkék feltöltése, végül a betétesek bizalmának helyreállítása érdekében. Az államok felvásárolták kincstári kötvényeiket azoktól a bankoktól, amelyeknek likvidálását csak ilymódon lehetett helyreállítani. Más bankoknál elsőbbségi részvénycsomagok átvételével érték el ezt a célt. A kormány működésének első évében közel egymilliárd dollár közvetlen hitelt folyósított azoknak a bankoknak nem likvid

követeléseire, amelyek ennek ellenében kötelezettséget vállaltak, hogy ezt az állami kölcsönt maradéktalanul betéteseik kiélégtetésére fordítják.⁶

Az 1933. évi bankakta elősegítette az amerikai pénzintézeteknek addig hiányzó intézményes biztonságát. Megtiltotta, hogy a bankok látra elhelyezett betétek után kamatfizetési kötelezettséget vállaljanak és felhatalmazta a kormányt a rövidlejáratú letétek és betétek után térített kamat maximálására. A törvény a bankok likviditásának állandósítása végett létrehozta a „letétek és betétek szövetségi biztosító társaságá“-t. Ennek tagja valamennyi bank. A törvény értelmében a pénzintézeteknek összessége egyetemlegesen garancia csőd és felszámolás esetére a 10.000 dollárnál kisebb betétek 100%-ának, a 10—50.000 dolláros betétek 75%-ának és az ennél nagyobb betétek 50%-ának kifizetését. Ezek a bölcs intézkedések biztosították a pénzintézetek fizetőképességét, felolvasztották a befagyott hitelek nagy részét és — növelvén a kistőkések bizalmát — elősegítették az egészséges betét-, illetőleg tőkeképződést.

Hátramaradt az ipari termelés anarhiájának rendezése. A bankzárlat megszűntetése, a farmerek vásárlóerejének tavaly (1933) bekövetkezett emelkedése és az új sáfarkodás lendületébe vetett közbizalom növelte a javak forgalmát és a piac felvevőképességét. Az ipari termelésnek és a részvények tőzsdei forgalmának azonban az új elnök dollárértékét csökkentő valutapolitikája adott lendületet. Amikor az emberek napról-napra tapasztalták, hogy ugyanazért a pénzért mind kevesebb árut kapnak, előkerültek az addig otthon dugdosott pénzek s ezzel meggyorsult a javak forgalma. A pénzérték hanyatlása, mint ilyenkor lenni szokott, átmenetileg a javak olyan arányú áremelkedését váltotta ki, amelynek mértéke meghaladta a pénzérték hanyatlását. Az ipari nyersanyagok, gyártmányok és értékpapírok arányban is kifejezhető áremelkedésének idejét iparkodott Roosevelt kihasználni arra, hogy közhatalmi eszközökkel végrehajtsa az ipari termelés tervszerű újjászervezését.

⁶ L. Roosevelt id. m. 191. l.

Az ipar újjászervezése azon az alapon indult meg, hogy a kormánynak hatalmat kell kapnia az ipari termelés ellenőrzésére s tervszerű irányítására. A kormány így — az iparban érdekelt többségével társulva — megakadályozhatja a tisztességtelen üzleti gyakorlatot. Roosevelttel nélkülözhetetlennek tartja az érdekelt bizonyos irányú megállapodásait, de az eddig hatálytalan trösztellenes törvényeket nem eltörölni, hanem érvényesíteni kívánja.⁷

Arányos hasznot a tőkének, emberhez méltó munkabért a munkásnak. Ezt az elvet kívánja az elnök érvényesíteni egy-egy iparban, az illető iparban érdekelt személyi tényezők többségének egyidejű és egyöntetű eljárását biztosítva. Nézete szerint Amerika iparágai annyiféleké, ipari termelésének szerkezete oly sokrétű, hogy lehetetlenség egyetlen standardot felállítani és keresztülerőszakolni minden iparban és az Államok egész területén. Ezért az „ipar országos újjáépítésének aktája“ (N. R. A.) alapján Hugh Johnson vezérlete alatt működő igazgatóság tárgyalásokat folytat egy-egy iparágban érdekelt munkaadói, munkavállalói és fogyasztócsoporthal az ipar termelési és szociális normáit felölelő kódex megalkotása érdekében. Általános irányelv, hogy a kódex keretében megállapított munkabér ne csupán a munkás pusztá megélhetését, hanem emberhez méltó megélhetését is biztosítsa, mert „nincsen létjogosultsága annak a vállalkozásnak ebben az országban, amely a megélhetést nyújtó munkabérnél alacsonyabb bérek fizetésének köszönheti a maga életét.“⁸ Munkásvédelem szempontjából az említett törvény alapján kibocsátott ipari kódexek a 16 évnél fiatalabbak rendes ipari foglalkoztatását tilalmazzák, a 30 órás munkahét elvét közelítik meg, bérminimumot írnak elő és a munkaadókat munkásaik bármilyen szakszervezkedésének elismerésére kötelezik. Súlyos és komoly feltételek, érthető, hogy az első, a textilipari kódex hatálybalépésével megszűnt az iparvállalatok részvényeinek árfolyamemelkedése.

Az amerikai közéletre jellemző, hogy ezeknek a nevezetes kódexeknek tartalmát nem állami parancs írja elő, intézkedé-

⁷ L. Roosevelttel id. m. 82. 1.

⁸ Roosevelttel id. m. 104. 1.

seit nem közhatóság állapítja meg és nem törvény erejének köszönhetik joghatályukat. A kódex üzleti és termelési feltételeiben az illető iparban érdekelt munkaadók, szociális feltételeiben a munkaadók és a munkások, egyes iparágaknál ezeken felül még a fogyasztók érdekcsoportjainak többsége állapodik meg. Ha a kódexnek ilymódon létrejött tervezetéhez a közjót képviselő államhatalom hozzájárul, áll elő az az alapokmány, amelynek rendelkezéseit egyoldalú nyilatkozatok aláírásával az egyes érdekelték magukra nézve kötelezőnek elismerik. Ilymódon mindazok, akik a kódex feltételeit joghatályosnak elismerik, egymással quasi-szerződéses viszonyra lépnek, magánjogi kötelezettséget vállalnak.

A baj abban rejlik, hogy a mondott kötelezettségnél a kódexek jóval hatályosabb szankciójának a Rooseveltt mögött felsorakozott közvéleményt vélelmezték. Így azután ameddig ez a közvélemény ellenőrzi az elfogadott kódexek betartását, addig érvényesül is az elnöktől irányított gazdálkodás eszméje. Mihelyt azonban a kódexek elvesztik a közvélemény fedezetét, összeomlik a roosevelti elgondolás. Ennek az összeomlásnak a közvélemény pálfordulása idején be kell következnie, mert ott, ahol fejletlen, erőtlen, ki nem épült az állam belügyi, ipari és népjóléti igazgatása, ott a hatóságok képtelenek az ipari kódexek sokezer intézkedését országosan és egyöntetűen érvényesíteni. Már pedig néhány hónap óta még a tárgyilagosságnak látszó hírek is, a közvélemény hangulatváltozásáról szólnak. Amerikában is bekövetkezett a pénzérték hanyatlása által kiváltott fellendülés visszahatása: a termelési költségek nemzetközi viszonylatban is megállapítható emelkedését a vállalkozás a reális munkabérek csökkentésével igyekszik ellensúlyozni. Amikor pedig a munkásság szervezetei az elnök szándékaira és a kódexek szellemére hivatkozva ennek ellenszegültek, a vállalkozás megalkotta a maga (sárga) szervezeteit és elsősorban azoknak biztosított munkaalkalmat, akik ennek tagjaivá váltak. Ez a magyarázata a munkásság elkeseredett sztrájkjainak, amelyek során a tagállamok helyi rendőrségei és az egyes mammutvállalatok szolgálatában álló helyi hatóságok gázzal és gépfegyverrel söprik el a csalódott tömegeket.

A további alakulás attól függ, lehet-e a délamerikai, a kínai és a keletázsiai piac felvevőképességének fokozásával lendületet adni az Egyesült Államok nagyipari termelésének, lehet-e tehát növekvő munkabérrel, csökkenő munkaidővel, s amellet észszerű haszonnal számoló tervgazdálkodást folytatni, vagy pedig most is igaznak bizonyul az a tétel, hogy nagy gazdaságpolitikai változásokat csak fejlődő üzletmenet idején lehet sikeresen végrehajtani.

Mi az utóbbtól tartunk és borúlátásunkat csak fokozza annak tudata, hogy nagy tervgazdasági elképzelések valóraváltásának legfontosabb előfeltétele, hogy a nemzetgazdaság összes részfeladatait szabályozó országos tervet tárgyilagosan, pártpolitikai szempontoktól mentesen szerkessze meg és ismét tárgyilagosan, pártatlan következetességgel érvényesítse az erre hivatott központi hatalom. Már pedig erre éppen a pártpolitikától átitatott Amerikában van a legkevesebb lehetőség. Hiszen az amerikai közigazgatás alig tudott megbirkózni a banditák alvilágával, hogyan lenne tehát alkalmas arra, hogy a nagy tavaktól a texasi olajmezőkig valamennyi iparágban egyöntetűen biztosítsa az ipari kódexek maradéktalan végrehajtását. Nem képzelhető el nagyobb, kényesebb, kockázatosabb közigazgatási feladat, valamely tervgazdasági elgondolás közhatalmi érvényesítésénél. Ahhoz, hogy egy kormányzat az irányított gazdálkodás útjára léphessen, előbb meg kell teremtenie ennek hatalmi, közjogi és közigazgatási feltételeit. A „New Deal“ ezt elmulasztotta és ezért féltő, hogy Rooseveltt erkölcsi elveken felépülő, jóhiszemű, de sokszor végig nem gondolt törekvése belefut a nagyüzlet érdekhálózatától megkötött helyi hatóságok közigazgatási anarhiájába.

A szerzőnek ez a tanulmánya eredetileg 1934. októberben a Katolikus Szemle XLVIII. kötetjének a 10. számában jelent meg.

ÚJ RENDISÉG FELÉ.

Új medret, új ágyat váj magának a közületi élet a társadalmi fejlődés végzettszerű folyamatában. Megváltozott a társadalomnak szerkezete, szelleme, összetétele, politikai életformájáról alkotott felfogása. Egyetlen társadalmi tény maradt örök változatlanlanként egy és ugyanaz: az ember a maga sajátos természetével.

Mi mindennek a változására ébredtünk az élet társadalmi síkján? Szóljunk arról, hogy az iparinak mondott civilizáció előrehaladása mit művelt népekkel, emberekkel? Miként halmozta őket nagyvárosok néppiramisává, hogyan tömörítette, sűrítette őket apróbb-nagyobb közületekbe, gyárakba és községekbe? Mert a rögtől szakadt emberek gyökértelessé vált államának válságáról és a széteső társadalmak új formakereséséről szólva, itt kell kezdenünk szociális történetünket. Arról kell beszélnünk, hogy Európa népességének hirtelen elsűrűsödése és jelentős hányadának városba zsúfolása nem maradt következmények nélkül. Hogyan is maradhat következmény nélkül az embertömegeknek embertömegekre találása, kiváltképpen akkor, ha a végzetes kollektív találkozón kitudódik a nagy titok, hogy vannak szegények és vannak gazdagok és nem mindig azok gazdagok, akik léleekben és eszmékben is azok. A tömegeknek ehhez hasonló tömeges élménye rendszerint súlyos közrendészeti és közművelődési költséget jelent. Erőhatalommal kell ugyanis fékentartani a csalódottak megnyilatkozását és kultúrával, iskolával, népműveléssel azokat, akik szenvednek a közületben élő embertársak műveltségének

és saját iskolázatlanságuknak különbsége miatt. Innen a tapasztalati tény, hogy — egyenlő feltételek mellett — minél nagyobb a népsűrűség és a néptömörülés, annál számosabb és nehezebb a közfeladat, tehát annál magasabb a közösségi élet terhe.

A közfeladatoknak — a nép sűrűsödésétől és tömörülésétől kiváltott — elsokasodása és ennek folytán a közteher fejlődése önmagában véve még nem hátránya az emberi együttlétnek, ha mindez a nemzeti erőgyarapodás és vagyonosodás korában játszódik le. Ha azonban a társadalom szerkezetének változása a közfeladatokat éppen akkor sokasítja és drágítja, amikor csökken a társadalmi termelés eredménye és a nemzeti jövedelem hanyatlásával nehezzé válik a megélhetés, akkor a gyengülő társadalomban a közületi nyomás elnehezülése mind tűrhetlenebbé válik és felüti fejét az államtagadás szociális szörnye.

A hanyatló nemzeti jövedelemnek pedig az a sajátossága, hogy — a társadalom szerkezeti változásától függetlenül — növeli az állam gondját, tehát a közfeladatok számát. Mert a madáchi fókák ritkulása még állandósuló népesség esetében is kielezi a nemzeti jövedelem megosztása körül folyó harcot. A társadalmi küzdelemben alulmaradok a közületet teszik felelőssé igazságtalannak vélt helyzetükért, innen az államellenességnek az állam megtagadásáig elfajuló irányzata. A társadalmat széttagoló erőket ilyen helyzetben ismét csak újabb közületi feladatok kifejtésével lehet ellensúlyozni, aminek növekvő költségeit a közületek természetesen csak a magángazdaságok tőkeerejének további igénybevételével fedezhetik. Mind élesebben domborodik ki az adóállam riasztó arculata és az elsokasodott közfeladatok finanszírozásáért követelt, tőkeromboló közkövetelésekké vált adótételek kétségessé teszik annak az államberendezésnek huzamosabb fenntartását, amely nem önmagáért, hanem társadalmi szükség-szerűségéből fejlődött naggyá. Kialakul a mai állam dilemmája: lebontani a fejlett közhatalmi berendezést, kockáztatva a társadalomellenes erőtenyezők felszabadulását, vagy a közterhére újabb feladatokat vállalva, minél inkább szaporítani és

tökéletesíteni a bontó erők megelőzésére és fékentartására alkalmas eljárásokat. A hatalmi rendszernek állandó kiépítése azonban előbb-utóbb az észszerűség és a gazdasági lehetőség határához érkezik.

Szóljunk a természetes gazdasági egyensúly ábrándjának szétfoslásáról? Mert akik hittek benne, szegényebbek lettek ezzel az illúzióval. A háborúban elhatalmasodott kötött gazdálkodás megfosztotta a piacot attól, ami jelentőségét megadta, automatizmusától. Amikor a Hudson-öböl közeiéig terjesztik ki a vetésterületeket, amikor az Alpeselek oldalán búzával kísérleteznek, silány lignitbányákat nyitnak Közép-Németországban és elektromos erővel, példátlan önköltséggel gabonatengetert árasztanak erre alkalmatlan területekre, akkor nincs nemzetközi munkamegosztás, nincs világpiac, de — a közületek szüntelen beavatkozása folytán — a belső piacnak sincs meg a kívánatos automatizmusa, önkiegyensúlyozó működése. Ha az erők játékból hiányzik a természetes kiegyensúlyozó tényező, akkor ezt mesterséggel kell pótolni, különben az erőknek nyakló nélküli kölcsönhatása a társadalmi értékeket emésztí fel.

Az önös érdekeket és a hatalmaskodó erőket arányba csak az állam igazíthatja. Részérdekek letéteményese csak önző szempontjait képviselné, ha feladatává válnék a felszabadult erők fegyelmezése. Erre közjó érdekében csak az a közakarat képes, amely a részérdekek befolyásától függetlenül alakul ki és ezzel az erénnyel érvényesül. A részérdekek többségétől megszállt parlamentekből kialakulhat-e az a közakarat, amely egyesegegyedül a nemzet egyetemes érdekeinek valóraváltását célozza? Vájjon ott, ahol a parlamentárizmus álképlet és nem hagyományos történelmi valóság, nem maga a parlament szolgálta-e ki a végrehajtó hatalmat a változó magánérdekek játékanak? A társadalmi összműködés zavartalansága megköveteli az állam és a gazdálkodás életformáinak összhangját. Mikként a szabadkereseti gazdálkodással párhuzamos volt az ennek megfelelő, erőinek kifejlődését egyengető politikai liberalizmus, akként most társadalmi szükségletté vált az olyan közösségi életformának kialakulása, amely megfelelt a gazdálkodás

mesterséges egyensúlyát megadó kötött, vagy irányított gazdaságnak.

Szóljunk az állameszme átalakulásáról, a keresztény állameszme térfoglalásáról? Mert az Isten malasztjából uralkodók helyébe — a népszuverénítás korának rövid történelmi közjátéka után —, az Isten szándékából való államok léptek. Hogyan értsük ezt?

Westermarck megállapította, hogy földségre, fajra, környezetre, művelődésre tekintet nélkül a világ minden ismeretes népe valaminő központi hatalom, államhatalom uralma alatt él. Így van ez a pigmeusnál, a maláji archipelágosz őslakóinál, a brazil őserdők vándor törpe törzseinél különbség nélkül. Van-e valami közös, ami ezt az egyező sajátosságot kiváltja? Melyik az emberi együttélésben az az egyetlen tényező, ami ezeknél és minden népnél közös? Az emberi természet. Az emberi együttélést elrendező központi hatalom tehát mindenütt van, ahol ember közösségekben él. Az emberi természetnek, úgy látszik, velejárója, hajtása, kiteljesedése az a központi hatalom, amit államnak nevezünk. A mindenütt azonos természettel teremtett ember tehát az, amely kiteljesedik az államban, aminek révén kibontakozhatik, kialakíthatja értékeit, képességeit. Ha tehát az állam az emberben gyökerezik, akkor ennek életérdeke az állam legfőbb célja. Nem egy emberé, hanem az emberé. Az ember legfőbb érdeke lévén létjogainak és méltóságának biztosítása, nyilvánvaló, hogy az állam feladata olyan állapotnak megteremtése, amelyben a közösség minden tagjának létjoga érvényesül és méltósága általánosan megbecsült. Ez a közjó állapota. Az állam szerepének ilyen értelmezéséből folyik az állam szociális eszméje. Szociális azért, mert a közület társadalmi kötöttségében tekinti az embert és őt a természetének megfelelő élethelyzetbe kívánja emelni.

Az államnak szociális eszméjéből folyik a társadalmi reform sürgetése. Mert ha az ember elvét érvényesíteni törekvő szociálpolitika a tőke rentabilitását sértve, minden társadalompolitikai fejlődés korlátjába ütközve megtorpan, akkor az állam feladata a társadalmi és a gazdasági erők olyan átcsoportosítása, olyan új arányba igazítása, hogy az erők új

egyensúlya mellett ne a tőke rentabilitása legyen a gazdálkodás célja, vagy az embervédelem optimumának valóraváltása esetén se ütközzék a szociálpolitika a rentabilitás új mértékébe.

Társadalmi reform azonban csak ott van, ahol előzőleg megvalósult és általános típusná vált az új, a szociális ember. Mi jellemzi az új idők új emberét? Vágyainak újdonsága. A szociális igazság útját egyengető vágyak, igények. Melyek, minő vágyak? Felolvadás a köz szolgálatának élményében; minden embertársról biztosan tudni, hogy emberhez méltó módon családi otthonban lakik, nem nélkülözik, a múlt és az eljövendő nemzedékek láncolatában látja hazájának mai nemzedékét és annak tudatában él, hogy mindent Isten személyes jelenlétében cselekszik. Az örök értékek jó szolgálatának vágya, sőt még ennél is több: vágy annak bizonyossága, ténye, élménye után, hogy a közösség minden érett tagja akarja, tudja jól szolgálni az örök értékeket és az emberi együttélés szervei ezt valóban elősegítik. Ilyen emberi vágyak alakítják, telítik azokat az embereket, akiken keresztül vezet a társadalmi reform. Mert amíg egocentrikus és túlzott anyagi vágyaktól eltelt emberek formálják a közakaratot és túlnyomólag ilyenekből áll a szociális igazságtól emberibb emberi életet váró nép, addig nem lehet társadalmi reform. Ezért az ember reformja mindenekelőtt az emberi vágyak reformja. Új vágyakból új érdekek, új akarások, új tettek sarjadnak. Ez a szociális ember kialakulásának útja. Hosszú út, nehéz út, sok időt igényel. Ezért hosszú — útban és időben egyaránt — a szociális reformpolitika útja. Megvalósulásának előfeltétele, hogy legalább egy emberöltőn át azonos társadalmi akarat irányítsa a szociális reform kitűzött céljai felé az erre elrendelt népközösséget.

Ugyan minő közhatalmi berendezés oldja meg az államnak a népszerkezet módosulásából kinőtt dilemmáját és a társadalomnak — a szociális állameszmétől megkövetelt — reformját?

A totális állam? Nem, ez a Leviathan minden más közület feladatát kisajátítva, felszívja a kisebb közületek, a helyi társadalmi alakulások életerejét. A totális állam a társadalmi

öntevékenység megbénításával marazmust teremt, a vallást, a művészetet és a tudományt államosítva, a társadalmat megfosztja értékeitől, tartalmától, lényegétől. A totális állam merevgörcsbe torzuló társadalmában elbürokratizált gazdálkodás sorvad az állam felfokozott és korlátlanra vált igényeinek finanszírozására szolgáló adóteher alatt.

A parlamentáris demokrácia? Lényegéből folyik törvényhozási váltógazdálkodása. Ha a társadalmi reform előfeltétele az, hogy azonos politikai akarat évtizedeken át szüntelenül arra irányuljon, hogy válóraváltsa az emberérvényesítésnek szociális állapotát, a közjót, akkor minden közberendezés, amelynek természetéből következik a politikai akarat időnként intézményes változása, eleve lehetetlenné teszi a társadalmi reformot. Különbösen is, ahol parlamentáris demokrácia van, ott pártok is vannak. Ahol pedig pártok küzdelme folyik, ott nélkülözhetetlen a közvéleményalakításnak és a többség toborzásának két tényezője: a választási apparátus és a sajtó. Az előbbi tőkét igényel, az utóbbi vagy maga jelenti a tőkét, a sajtótóké, vagy a nagytőkétől függ, különben — ritka kivétellel — ideális céljainak szolgálatában gazdaságilag elbukik. Szociális reformot nem lehet megvalósítani olyan többséggel, amely a választási apparátust és a kapitalisztikus sajtót pénzelő tőke támogatásával jön létre. Minthogy parlamentáris demokráciában a többség elnyerése végett a hatalomszerzés kilátásával fellépő pártok rászorulnak a tőke támogatására, politikai naivitás annak feltételezése, hogy a parlamenti demokráciából valaha is kibontakozhatik a szociális reform. Ugyan milyen tőke fog egy emberöltőn keresztül fenntartani olyan többséget, amelynek munkája szüntelenül és legfőképpen arra irányul, hogy a tőkégazdálkodás átlényegülésével kialakuljon a szociális reform? Aki tehát a teremtett lelkes ember védelmében szociális reformot akar, az nem kívánhat parlamentáris demokráciát.

A társadalmi szerkezet változásából, a gazdasági egyensúly igényéből és az új, a szociális állameszméből sarjadó szociális reformot csak a tartósan egyirányú, tekintélyelvű hatalmi berendezkedés valósíthatja meg. Tekintélyét nemzeterősítő és

embervédelmi eszméjének missziós szolgálatából meríti; következetességét abból, hogy a részérdekek szervezetlenségük következtében csoportakaraikkal nem tudják a hatalom letéteményesét az általa vágott csapásról eltéríteni; tartósságát pedig abból, hogy nem atomizált szervezetlen, hanem kötésbe hozott, szerves társadalomra épít. Hiába a vezéri tekintély, ha a népesség atomizált massa marad, amelyet a csoportokba az anyagi erő elve igazít és nem válik szerves társadalommá. Ezért kell a kvalitatív társadalmi szervezkedés, az embereknek — erkölcsi jelentőségű foglalkozásaik szerint — foglalkozási, nem: hivatásközösségekbe tömörülése. Ekkor szűnik meg az egyén és az állam — áthidalhatatlannak tartott, vagy figyelemre sem méltatott — távolsága, ekkor jut szervesebb, tagozott életformába a társadalmi, és vele az eddig atomszerű egyén.

Miként valósulhat ez meg? Erre ma sokan a politikában ismét divatos Hegellel válaszolnak, mondván: az objektívált szellem három képlete a család, mint a természetes képlet, a polgári társadalom, amelynek „élettere“ a család és az állam között fekszik, miért is mindenkor csak a harmadik képlet, az állam kifejlődése után állhat elő, mert ameddig állam nincs, addig térköz sincs egyén és állam között. Az állam természetes szervezete nem egyéni akaratokon nyugszik, hanem mindenelőtt a családokon, majd — az említett térköz kialakultával — a polgári társadalom csoportjain, a rendeken. Az állam szerves természetéből következik, hogy az államépület csúcsa és az egyén között a kettőt egybekapcsoló természetes családok és szervesen tagozódó rendek legyenek. Ezt a felfogást vallja magáénak a fasizmus is. Costamagna szerint az állam akkor alakul át korporatív állammá, amikor ezt és az egyéneket közbenső testületek, intermedii corpi kötik össze. Ezek a közbenső szerves testületek egyzersmind erkölcsi alakulatok, rendek. Ha ezek hiányoznak, ha nincs, ami szerves összefüggésbe kötné az államot és az egyéneket, akkor elszigetelődik az állam, de izolálódnak az egyének is. Magában a fasizmusban a stato korporatívot kitöltő új rendiség felfogása tekintetében két irányzat nyi-

latkozott meg. Corradinié, aki maga előtt a szindikátusokba sorozott nemzetet látta és szerinte ezek a szindikátusok fognak magukból képviselőket választani az országos tanácsba, ami mindent a termelés törvénye alá rendel. Mennyire másértelmű a másik, Mussolini felfogása, aki a korporációs rendszer kiépítésével egyidejűleg mind az államnak, mind a társadalom gazdasági öntevékenységének az érdekében erősíteni kívánja a politikai államot és leszerelni a gazdaságot, átengedve a korporációk társadalmi öntevékenységének korábban az államtól vállalt legtöbb irányító gazdaságpolitikai feladatot. (Ettől a felfogástól eltérőleg az olasz állam az etiópiai hadjárat kezdetétől egyre fokozódó mértékben kénytelen vállalni a gazdálkodás irányító szervezését és szabályozását. Ez nem az állam- és társadalomszemlélet változásának tulajdonítható, hanem kizárólag a válságossá fajuló nemzetközi helyzetnek, ami a termelésnek újabb meg újabb hadviselésekre való beállítást teszi szükségessé.)

A fasizmus a rendiség kiépítésével az olasz állam és az olaszok egymástól izolálásának megszüntetésére törekszik, tehát az atomhalmaz helyébe — szerves társadalmi élet megteremtése végett — rendeket kíván, a társadalmi funkció azonossága alapján tömörült társadalmi csoportokat. Társadalmi szerepük az egyéneknek az államba kapcsolása. Azzal, hogy a rendek, mint hivatásbeli testületek a beléjük szervezett egyénekkel és családjukkal bekapcsolódnak az állami élet csúcsaiba, az államot és az egyént szerves összefüggésbe vonják, fokozatosan egységbe tömörítik, tehát az állam és az egyén azonosításának, az identificazionének művét munkálják. Ezeknek a rendeknek működésén keresztül kapcsolódik be a gazdálkodás az állam akaratába és az állam s az egyének „identificazionéja“ révén válik az egyének szabadságává az állam szabadsága.

Mi tehát a fasizmusban a hivatásbeli testületek elrendelése? Végrehajtó szervei az államnak? Gazdasági önkormányzatok? Alkalmadtán ilyen feladat is lehet osztályrészük, társadalmi jelentőségük azonban ennél sokkalta több: az egyének és a gazdálkodásnak az állami akarat felé irányítása,

az egyéneknek az államba tagosítása, hogy az államtól irányított ütemben bontakozzék ki a szabadnak meghagyott gazdálkodás.

Mi a tényleges alapja ezeknek a sokszor emlegetett természetes rendi alakulatoknak? Az emberi természet különbözősége, annak feltételezése, hogy a természetes hajlamok eltérő volta megfelel a társadalmi feladatok különbözőségének. Vájjon a képességeknek, a hajlamoknak ez a sokszerűsége, ami részben oka, részben következménye a társadalmi munkamegoszlásnak, nem váltja-e ki a társadalom széthullását? A francia szociológiai iskola szellemesen kimutatta, hogy minél jobban különböznek egymástól az emberek, annál fejlettebb közöttük az egymásrautaltságnak a tudata. Éppen az köti legjobban egységbe az embereket, amiben egymástól leginkább különböznek. Ha tehát a rendek a társadalmi csoportok különbözőségének az életformái, ez a körülmény nem korlátozza, nem gátolja, hanem elősegíti a társadalmi csoportok összeműködését.

A rendek természetes kialakulásának alapja az emberi különbözőség, tehát az emberközi együttműködést fokozó mozzanat. A rendi elgondolásokat kitermelő gondolkodók elképzelt rendi szervezeteiket az antik időkben és a jelenben egyaránt az emberi különbözőségekre alapították. Ezzel a felfogással találkozunk az ókor idealisztikus görög bölcseletében, az abszolutizmus felé hajló természetjogászoknál, majd Fichtenél. Ugyan összefér-e az emberi különbözőségen alapuló rendiség a kereszténységnek az emberi egyenlőségről szóló tanáival?

Ha a származás és az elrendeltetés azonossága okán természetes egyenlőség jellemzi az embereket, akkor a keresztény felfogással talán nem fér össze az emberi különbözőséget feltételező rendi szervezet. De annyira „egyszerű“ fogalom ez az emberi egyenlőség, illetőleg különbözőség? Rousseau, Kant és Fichte ezt tagadásba veszik, ők megkülönböztetik a természetes és a metafizikai egyenlőség fogalmát. Rousseau nézete szerint a fizikai vagy természetes emberi különbözőség az, ami a korban, az egészségben, a testi erőben, a szellem és a lélek minő-

ségében jelentkezik. Ezzel szemben az emberek morális különbözőségének alapja az emberek közmegegyezésével alkotott konvenció. A gazdaság, a megtiszteltetés, a privilégium az, amiben a morális és a politikai egyenlőtlenség megnyilvánul.

A keresztény szemlélet a teremtés azonosságából kiindulva hirdeti az ember alaptermészetének egyenlőségét. Ez azt jelenti, Hogy minden embert jellemez Istentől származása, az ő szolgálatára rendeltetése, létjoga és természetes joga emberi méltóságának tiszteletben tartására. Ezt, a minden embernél egyenlő alaptermészetet színezi, stilizálja az, amit egyéniségnek nevezünk. Az egyéniség, az individualitás a maga képességeivel, sajátosságaival az, ami különböző formában és színben jeleníti meg a mindenkinél azonos emberi természetet. A keresztény felfogás tehát nem vonja kétségbe az emberi hajlamok, tulajdonságok és képességek különbözőségét, ami az egyedeket jellemzi. A keresztény felfogással, a minden emberi alaptermészetnek, a személyiségnek egyenlőségével és a minden ember azonos metafizikai beállítottságával tehát nem összeférhetetlen az egyéniségek különbözősége, ami a rendi elgondolások alapja.

Amíg a faszizmus testületi az embert a maga teljességében „totálisan“ ölelik fel, addig a hitlerizmusnak — ma még csupán elméletben elgondolt — hivatásközösségei az egyéneket csak gazdálkodó, termelő mivoltukban szervezik és képviselik. A német nemzeti szociálizmus elképzelt rendiségében tehát az embernek csak gazdálkodó része, a parciális ember jut kifejezésre, amiből következik, hogy a hitleri hivatásközösségeknek nem célja az állam és az egyének izoláltságának megszüntetése, hanem kizárólag a gazdálkodók megszervezése, nem az érdekeltek, hanem az állam számára.¹

Rendiségről szölkünk és rendiségről beszél minden tényező, aki a változó élet keretét, a társadalomnak korszerű életformáját kutatja, de elveti a szociálizmusnak minden forradalmi szel-

¹ Németországban a Reichsnährstand létesülését a rendi szervezés irányában 1934. után nem követték olyan alkotások vagy elgondolások, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy a nemzeti szociálizmus rendi közberendezést kívánna kialakítani.

lenni válfaját. Rendiségről szólnak, mintha az egyetlen eszmét, irányt, szervezetet jelentene. Pedig ahány szociális reformgondolat, annyi „rendiség“.

Új középkorról is beszélnek, a rendiségről szólva, pedig a középkor rendjei egyszersmind hatalmi szervezetek is voltak, amelyeknek tagjait egyenlő, rendenként azonban különböző ordó illetett meg. A középkori rendek „autonóm jogalkotó organizmusok jellegét öltötték magukra azért, hogy saját kebelükből termelték ki az életviszonyaikat szabályozó normákat“. Ezek bizony a múltnak gyakorta az állammal konkuráló, reája veszélyes, nem pedig a közhatalmat erősítő alakulatai. Való, hogy az új mediaevalizmusért való lelkesedésből támadt a modern társadalmi irányzatok keretében és pedig Ketteler püspök nyomdokaiban a keresztény társadalmi reformnak, különösen a német és az osztrák katolikus papság körében hódító, rendi gondolata.

A fasizmus „rendiségével az állam kialakítja és formába hozza az addig hiányzó olasz társadalmat. A stato corporativo ezzel valósítja meg a németeknél Volk-nak, a franciáknál nation-nak nevezett nemzetet: a stato eticot.

A német nemzeti szocializmusban a „rendek“ összessége még nem jelent államot, mert a rendek csak szervezett formái az egyéni életek gazdasági oldalának. A nemzeti szocializmusban elképzelt „rendiség“ tehát sem rendi állam, sem rendi gazdálkodás.²

Ismét más Spann „rendi állama“. Az új rendiség főteoretikusa, Othmar Spann elképzelésében a rendek a maguk élet-szférájára szóló érvénnyel elnyelik az adóállamot, a gazdálkodó államot és a közigazgató államot. „Stand schluckt Staat“. A központi társadalmi hatalom a központi rendé, az államrendé. Az állam azonban nem egyéb társadalmi csoportokból és erőkből alakul ki, az állam elhatározásainak az alapja nem valaminő gazdasági vagy bármilyen népképviselet, mert szerte az állam önmagából való, az állam a közhatalmat

² Különben is 1934. óta tárgyaltan nemzeti szociálista rendiségről szólni.

hordozó személyek összessége. Más rendek és ezeknek vezetői az államrendnek szaktanácsokat adhatnak, de az államrend nem felépítménye vagy csúcsszervezete a többi rendnek, hanem önmagáért felelős, önmagát alkotó, önmagában való társadalmi képlet. Ennek az állami rendnek, a rendek rendjének ethosától függ, hogy arisztokráciája-e vagy oligarchiája a rendi társadalomnak.

A történelmi, a fasiszta, a hitleri, továbbá az Othmar Spann nevéhez fűződő rendiség értékítéletét mondjuk ki, amikor kifejtjük a Quadragesimo Anno szavakkal kezdődő pápai körlevélben jelentkező keresztény hivatásrendiség alapelveit.

A keresztény társadalombölcselet rendje az egyén természetes kiegészülésének egyik formája. Benne tömörülnek a foglalkozási feladataikat erkölcsi kötelességként teljesítő egyének és pedig, lehetőség szerint önkéntes társulással. Céljuk, elhivatásuk ethosát megőrizni és ezzel is — nem csupán szoros értelemben vett társadalmi, gazdasági feladatuk ellátásával — gazdagítani a közösséget. A társadalom belső színteződését kiváltó helyes elv, nem az egyéneknek az anyagi javakhoz való viszonya — miként a kapitalizmusban —, hanem a teljesítmény elve. Ez sűriti társadalmi csoportokba azokat, akik erkölcsi parancsnak vélnék eleget tenni, amikor bizonyos társadalmi feladatot ellátnak. A hivatásrend jellemzője szerkezetének organikus belső összefüggése és szellemének erkölcsi színezete. Hatásköre tekintetében a keresztény hivatásrendi szervezet képviselője helyteleníti a nemzeti szociálizmus elképzelt rendiségének hatáskörét elsősorban azért, mert a keresztény elgondolás rendje tagjait egyéniségük teljességében fogja meg és nem csupán gazdálkodói minőségükben, másodsorban, mert a hivatásrendiség nem csupán a gazdálkodó alanyoké, hanem az egész szervezett társadalom jellegzetes önkormányzata. A rendek sorába tartoznak tehát a gazdasági hivatásközösségeken felül a kulturális rendek is. A keresztény hivatásrendiség azonban a fasiszta korporációs szervezet alapelveitől is különbözik és pedig abban, hogy kifejezetten a társadalom életformája, tehát nem fedheti az állami keretet. Az állam — ebben a keresztény felfogásban — sajátos társadalmi fel-

adatokat lát el, aminek zavartalanságát veszélyeztetné, ha „a rendiség elnyelné az államot“. Ezért a rendek ne foglalják le teljesen az egyéneket, tegyék lehetővé, hogy az egyén közvetlenül bekapcsolódjék az államba és önkormányzatába. A keresztény társadalmi felfogás tehát az egyén és az állam közvetlen politikai kapcsolatát kívánatosnak tartja, tehát ezzel a felfogással szöges ellentétbe kerül azzal a szintén rendi elgondolással, amely a rendek szerepét éppen abban látja, hogy közvetítői az egyének és az államnak, nehogy a kettőnek közvetlen szembefordulása elriassa az egyént és ezzel izolálja az államot.

Egy időben a keresztény szociológia is hajlott Othmar Spann tanítása felé. Mennyire helytelenül! Ma már kezdik tisztán látni, hogy minden felfogás, amely az állam önkormányzatából a társadalom nagy részét kizárja, ellenkezik a keresztény demokrácia eszméjével. Az utóbbi értelmében az állam az államnép minden tagjáé, mindenki közvetlenül részes az államhatalomban és ezért annak magatartásáért a nép minden tagja felelős is.

A hivatásrendiségnek szerves és morális közösségében a megkötésnek és a szabadságnak optimális aránya érvényesülhet. Ekkor válik a hivatásközösség a rend ideáltípusává és zsinórmértékévé a valóságban kialakuló és már történelmi létüket élő más rendiségeknek.

Amikor tehát a mehanisztikus atomizált embersokadalmak láttán, az örök értékek védelmében, szerves megkötések szükségességét hirdetve, a társadalom rendiségéről szólunk, nem vagyunk feltétlenül fasiszták vagy hitleristák, mert e két irányzatnak — egymástól eltérő — rendisége és a keresztény társadalomtan hivatásrendisége között legalább is akkora az eltérés, mint Rooseveltt irányított gazdálkodása és a marxizmus között.

A társadalmi reform szükségességének és korunk rendi elgondolásainak ismeretében szemlélhetjük a most³ születő történelmi valóságot, a rendi Ausztriát.

³ 1934. áprilisában.

A római stílusú osztrák állam még be nem rendezett, új épületének boltívei két pilléren nyugszanak: a vezéri tekintély és a hivatásrendiség elvein. Homlokzatán új, mégis örök értelmű az írás: „Minden jog Istené“. Nagyértelmű szavak! Vallomást jelentenek a természetjog mellett, a lét jog tiszteletével. Természetes ezek után az új alkotmányban a szabadságjogoknak és a jellegzetes osztrák Hausrechtnek meghirdetése, mert ahol az Istenségtől eredeztetik a jogot, ott nem vehetik tagadásba az emberi szabadságot.

Tekintélyelv és szabadság, rendiség és keresztény demokrácia? Semmi kétség, itt nincsen ellentét. A demokráciának lényege a népnek az állami önmeghatározásban részessége. Közömbös, hogy territoriális vagy foglalkozási elv szerint történik a népképviselő felépítése, a lényeg, hogy az új osztrák alkotmány szerint a nép részes az állami akarat kialakításában és a vele járó felelősségben. Igaz, hogy Ausztriában nem lesz egyetlen törvényhozó testület sem, amely széles népi alapokon általános választással jönne létre. Van erkölcsi bátorságuk megtagadni a népszuverénitás elvét. Mire jó ez, ha élethivatása szerint illetékes szervezete révén mindenki bekapcsolódhat a többség, az ország, a szövetség közakarátába. Az alapelvekhez éppen ezért kevésbé következetes az alkotmánytervezetnek ama rendelkezése, amely népszavazásra nyújt lehetőséget, ha a törvényhozás elvetné a kormány javaslatát vagy ha a szövetségi kormány népdöntést kívánna valamely kiemelkedő jelentős állampolitikai kérdésben. A látszat ellenére úgy véljük, a népdöntés intézményével a kormány nem a népszuverénitás emléke előtt tiszteleg, hanem — különösen francia történelmi emlékek alapján — lehetőséget teremt a maga helyzetének megerősítésére, ha a rendek alkalmi kompromisszuma valamikor meghiúsítaná a kormány törekvését és a nemzetközi helyzet miatt a szövetségi elnök nem élhetne — amire különben az alkotmány feljogosítja — az alkotmány részleges módosításának a lehetőségével. Ha a törvényhozásnak általános választásból való kialakulása lenne a demokrácia ismertetője, akkor a hitleri Németországot — ahol általános választásokkal alakul a törvényhozás —

sokkal inkább kellene demokráciának minősíteni, mint Dollfuss Ausztriáját.

Az új alkotmányú Ausztria azért még nem nevezhető rendi államnak, mert alkotmánylevelének a rendiség egyik alapelve. Az állam itt nem lesz önmagában álló külön rend, hanem szervesen képződik az államnép alacsonyabbfokú szervezeti egységeiből. Az Ender-féle alkotmánytervezethez tehát semmi köze Othmar Spann elgondolásának. A tulajdonképeni törvényhozás a szövetséggyűlés (Bundestag), mint az államszövetség egyetlen törvényhozó testületé. Kizárólag tanácsadó hatáskörrel működnek mellette a 40—50 tagú államtanács (Staatsrat), a 30—40 tagú szövetségi kultúratanács (Bundeskulturrat), továbbá a 70—80 tagú szövetségi gazdasági tanács (Bundeswirtschaftsrat) és az országok tanácsa, a Länder-rat. Az államtanács tagjait a legnagyobb nemzetpolitikai jártassággal és felkészültséggel rendelkezők sorából a szövetségi elnök nevezi ki. A kultúratanács tagjai az egyházaknak, a vallásos társulatoknak, a nevelés- és az oktatásügynek, továbbá a tudománynak és a művészetnek képviselői, illetőleg kiküldöttei. Ebben a tanácsadó testületben és a gazdasági tanácsban jut kifejezésre az állam rendi fölépítése. A gazdasági tanácsban a hivatásrendek 7 főcsoportjának kiküldöttei foglalnak helyet. Ez a 7 főcsoport: a mező- és erdőgazdaság, az ipar és a bányászat, a kézmű, a kereskedelmi és a forgalom-gazdaság, a pénz- és a hitelüzlet, a szabadfoglalkozások és a közszolgálat. Az országok tanácsának tagjai minden ország (Land) és Bécs országkapitánya és országszámtartója, illetőleg, akik a fővárosnál az ezeknek megfelelő tisztséget viselik.

A szövetséggyűlés, tehát az egyetlen szövetségi törvényhozó testület tagjai azok a képviselők, akiket a tanácsadó testületek saját körükből választanak. A szövetséggyűlésbe az államtanács húsz tagot, a kultúratanács tizet, a gazdasági tanács húszat és az országok tanácsa kilenc tagot választ. A szövetségi törvényhozó és tanácsadó testületek megoszlásával és szerkezetével elvben azonos a tagországok és a községek rendi jellegű önkormányzatának a felépítése. A községek testületéből alakulnak — az alkotmányterv szerint — az illető ország

megfelelő testületéi, az utóbbiakból pedig a szövetségi testületek. Ilyenmódon az államnép közvetlenül és közvetve bekapcsolódik az összes közületek tevékenységébe.

A törvényhozási munkát a kormány irányítja, kizárólagos joga a törvényjavaslatok előkészítése. Ezek a javaslatok először a tanácskozó testületek elé kerülnek, amelyeknek véleményét meghallgatva terjeszti a kormány javaslatát a törvényhozás, tehát a szövetséggyűlés elé. Az utóbbi a maga teljességében vagy elfogadja, vagy elutasítja a javaslatot, az utóbbi esetben a kormány javaslatát népdöntésnek vetheti alá. A törvényhozás egyedül a költségvetés részleteit módosíthatja. A tekintélyi államvezetés elve — a közszabadságoktól vont korlátok között — érvényesül abban, hogy a kormányt a szövetségi elnök nevezi ki és menti fel, ő nevezi ki az államtanács tagjait is, államszükség esetén rendelettel részlegesen módosíthatja az alkotmányt, szükség esetén a kormány is — az olasz decreto-legge mintájára — törvényerejű rendeleteket bocsáthat ki, egyedül a kormány terjeszthet javaslatot a törvényhozás elé, az utóbbi tagjait kezdeményezés és az interpelláció joga nem illeti meg.

Teljesen történelmietlen lenne Ausztria új alkotmánya, ha megszűnnék annak föderatív formája. Ezért — bár a tekintélyi elvből összpontosított államvezetés következne és így a föderatív megoldás ezzel az alapelvvel ellenkezik — érthető, hogy az alkotmányreform terén történelmi kényszerűségből radikális, különben „fontolva haladó“ kormány megtartja Ausztria hagyományos föderatív formáját.

Az alkotmány nyitvahagyja Ausztria fontos kérdését: mi módon szülessék a központi politikai akarat. Mert kell lennie valaminő egyetlen politikai akaratnak, ami a nemzet nagy feladatai irányába igazítja a szövetségnek és az országoknak törvényhozásait, testületéit és rendjeit. Ma a hazafias frontra hárul az egységes politikai akarat kimunkálásának és ébrentartásának feladata. Ez a front a hivatásközösségek, a testületek és a védelem (lásd a fasiszta milíciát) hármas szakaszán működik, hogy a szövetségi kancellárral azonos vezérének, Dollfusznak politikai akaratát szolgálja. Az alkotmány szerint

azonban a szövetségi elnök hatalma felülmúlná a kancellárét és a hazafias front vezérhelyettese, Stahremberg közelebb van a Heimwehr szívéhez, Tirolhoz, mint a Bécsben leköötött Dollfuss. A vezéri tekintély elve érvényesülne az osztrák alkotmányban, de ki tudja, hogy egy nemzet jövőjében hogyan fogják hívni a vezért... Ausztriában most nem egy nemzet termeli ki népi erejével politikai életkeretét, hanem az állam ölt magára egy nemzet kialakítására alkalmasnak vélt formát és erkölcsi elvek erejével igyekszik nemzeti életformába hozni egy, történelme során nemzeti életet sohasem élő néptömeget. Ami mindenképen súlyos feladat.

Az osztrák alkotmányreform rendi jellege a szervesség elvét viszi az új államéletbe és ezért kísérlete lehet annak, minő társadalmi és életalakító jelentősége van a hivatásszerinti organikus tagozódásának. Ha azonban a népi élet jövője alakulása nem váltja be azoknak reményét, akik egy szebb, tágasabb, emberi életet várnak a rendiség modern elvének ausztriai alkalmazásától, akkor ne vonjanak le kárhoztató következtetést magára a rendi társadalomszervező elvre, mert az osztrák rendiség sorsát — inkább mint bármely közberendezését valaha — az állam nemzetközi helyzetének alakulása és annak a szellemnek erkölcsi ereje és őszintesége dönti el, mely egyetlen ethosz közösségébe törekszik olvasztani rendeket, testületeket, embereket egyaránt.

Ez az erkölcs és ez az erő pedig mindig férfias tulajdonságok, Isten és az emberi szenvedés előtt alázatos, képességeikkel hatalmas és eredményeikkel szerény férfiak tulajdonsága. Lesznek-e ilyen férfiai Ausztriának elegendő számban, a nemzetközi hatalmi viszonyok alakulásán felül, ettől függ az osztrák rendiség, de ettől függ minden közberendezés jelentősége és jövője.

A szerzőnek ez a tanulmánya eredetileg 1934. májusban jelent meg a Magyar Szemle XXI. kötetének 1. (81.) számában.

A PORTUGÁL ÚJJÁSZÜLETÉS.

Már vagy századszor bődül bele a ködbe a hajó két mély szirénája. Válasz sehonnan. Hajónk vakon futja, csak rádión ellenőrzött pályáját. Köd a Biscayán. Bizony, ez is megtörténik, de inkább elviseljük a kilátástalannak tűnő ködbúrát, mint a hírhedt biscayai viharokat.

Ovideotól ötven mérföldnyire vagyunk, bár lassan: Lisszabon felé haladunk. Ebben a — gomolygó sűrűségével a holland és angol páratengerekre emlékeztető — ködben kerülünk össze a Mocidade Portuguesa, a portugál balilla-mozgalom egyik vezetőjével. Hamburgban járt, most Burgosba készül. A ködben az élet mintha megállt volna. Álmodunk, beszélgetésünk is olyan, mintha álmodoznánk. A szürke burok mindent befog s ahogy gondolatainkat cseréljük, egymásra eszmélünk. Kis ország férfiai vagyunk. Nagymúltú kis országok fiai vájjon mi másról beszélhetnek egymással, ha nem a múlttól, az elmúlt dicsőségről. Sok közös vonás van a mi sorsunkban. Európáért mindketten tengernyi áldozatot hoztunk, aztán lemaradtunk, szegények lettünk s most ismét új utak, új jövő előtt állunk.

Beszélgetésünkől kirajzolódik a portugál sors.

Nagyhatalmaknak közös pogány ellentől fenyegetett szomszédja voltunk — mondja —, de mégsem ők, hanem mi győztük le a szaracénokat. Mi véreztünk, igaz, hogy népünk majdnem elvérzett rajta. Megosztottuk a győzelem dicsőségét az angol, francia lovagokkal. Aztán, mihelyt véget ért a harc a kereszténység közös ellensége ellen: fölébünk kerekedett szomszédunk, a spanyol nagyhatalom. De ezt is leráztuk és

ismét függetlenek lettünk. Szabad nép szabad fiaiként jártuk a tengereket, s úgy vittük hitünket keletre, mint egykor a magyarok, akik címerükben éppúgy megváltják hitüket, mint mi portugálok; ezt tíz év óta ismét megtehetjük.

A múlt században új nagyhatalmat kaptunk szomszédul. A tengerek nagyhatalmát. Két nagyhatalom között könnyebb sorsunk lett volna, de szerencsétlenségünkre a spanyol hatalom napja éppen akkor áldozott le és mi ott maradtunk kiszolgáltatva egyetlen hatalmas világbirodalomnak. Amíg a szaracén és a kasztíliai uralom közé voltunk élelve, hintapolitikát folytathattunk és így fenn tudtunk maradni. Egyetlen nagyhatalom árnyékában azonban dideregni kezdtünk és a múlt század óta már annyi erőnk sem volt, hogy egyensúlyozó tényezőket keressünk. Ennek az egyetlen nagyhatalomnak árnyékában sorsunk szinte beteljesedett. A hitelt egyetlen ország bankszervezete irányította, államkölcöneink feltételeit ugyanez a bankszervezet határozta meg. Nem kaptunk többé pénzt iparunkhoz. Drága importárukat kellett használnunk, amelynek nem volt konkurenciája, mert drága idegen kölcsöntökeivel dolgozó gyáraink sorra megbuktak. Hadseregünk, tengerészetünk nem forgathatott más fegyvert, csak olyant, amilyenek a beszerzését ez az egyetlen idegen nagyhatalom jónak látott. Gyarmattá, kertészkedő, halászgató, olajat és bort sajtoló fellah népséggé váltunk, mi, kik egykor a félvilágot gyarmatosítottuk.

A függőségünket céltudatosan kiépítő európai nagyhatalom a keresztény Európának tett szolgálatunkat azzal fizette meg, hogy vazallusként tartott bennünket. De nem is annyira ennek az idegen hatalomnak vétke volt ez. A századok folyamán a népek vándorútján élő fajtánk soraiban igen sokan akadtak, akik kapzsiságból, mohóságból, hiúságból vagy talán egyetlen rögeszme rabjaként szálláscsinálói lettek ennek a számunkra idegen világnak. Népünket beoltották idegen, nem számunkra termelt gondolatokkal és Portugália lázt kapott, forradalom forradalmat követett, hiszen idegen anyag volt a nemzet testében, amit legyengült szervezetéből nem tudott kivetni. A politikusok nagyrésze egymással marako-

dott a koncert, a kívülről jött jutalomért. Idegen érdekekért belesodrótunk a háborúba is, legjobb ezredeink elvéreztek Flandriában s odahaza a portugál anyák, a haza legjobbjai, marcangolva kérdezhették egymástól: miért, miért? S nem kaptak feleletet. Értelmetlenül szenvedtünk... A hadsereg legjobbjai végül belátták, hogy a világháborúban nincs keresnivalónk semmilyen oldalon s a csapatokat visszavezették Flandriából, elűzték az idegen hatalomtól függő kormányt. Az új irány vezérért, Sidonio Pais parancsnokot azonban orvul agyonlőtték.

A véráldozatból túlsok volt. A nemzet megérezte, hogy így nem mehet tovább. Túlsokat tanultunk abból, hogy meglássuk, mit jelent egyetlen nagyhatalom kényére-kedvére, vagy barátságában bízva élni. A hadsereg mentes volt az intrikáktól és a klikkektől és ezért a hadsereg megtalálhatta az utat a nemzet legnemesebb hagyományaiból táplálkozó politikuskokhoz. Carmona generális, a köztársaság elnöke, saját akaratából, önkéntes elhatározásból bontotta le katonai diktatúráját és a végrehajtó hatalmat az ország elismerten tiszta jellemű, legkiválóbb pénzügyi szakemberére, arra az Oliveira Salazarra bízta, aki sohasem kereste a hatalmat és éppen ezért volt hatalomra való.

Portugália önállósága, fejlődése, népének felemelkedése — keresztény szellemű politika teljesítménye. Hatalmas Program volt önállónak lenni egyetlen nagyhatalom árnyékában, barátságosan, de határozottan szembenézni az angol partokkal és dacolni a marxista Spanyolországgal. Idegen nagyhatalomtól és idegen ideológia befolyásától kell megvédeni Portugáliát. Reménytelen feladatnak látszott ez a legkülönbözőbb népi csoportokat és típusokat kiváltó, évszázados keveredésben élő luzitániai ibér, a nyugati és keleti gót, a vandál csökevény, arab, néger, északspanyol, francia és olasz népelemekkel.

Carmona tábornok Salazar kormányának megadta a Portugáliában most elképzelhető legnagyobb politikai fedezetet: az egyéni népszerűséget és a haderő megbízható támogatását. Carmona az államfő és Salazar, a miniszterelnök, jól tudták,

hogy az ország függetlenségét a külföldi hatalmi és szellemi befolyástól csak akkor lehet megóvni, ha a nemzet zárt történelmi személyiségként éli életét és a széles néptömegek nem irigységgel és sóvárgással, hanem méltóságteljes öntudattal tekintenek a határokon túlra. Ezért Carmona és Salazar legelső feladatuknak tekintették, hogy szociális alkotások útján olyan légkört teremtsenek, mely kedvező a nemzettömörülés folyamatára. Korporációs alakulatokra építik fel a nép szociális védelmének, kulturális és gazdasági felemelésének intézményeit. Salazar reformjaival elsősorban a mezőgazdasági népreteget emeli fel, mindenütt, a legkisebb faluban is megteremtve a nép házát, a dolgozó népességnek, önállóknak és munkavállalóknak egyaránt megfelelő falusi központját.

Mindez csak úgy sikerült, hogy egy nagy egyéniség egyetlen egésszé kovácsolta össze az annyi típusból álló és oly individualista portugálokat. Salazar azt akarja, hogy a nemzeti szellem hassa át a nép minden tagját, mert csak így tudnak ellenállni az ellentétes és kártékony külső politikai szándékoknak.

Portugál útitársam befejezte — félig önmagának mesélt — elmélgését és közben felszállt a köd.

Nálunk Portugáliában — úgymond — minden gondolkodó ember jól tudja, hogy magunkfajta kis népek csak akkor élhetik tovább saját természetük és hagyományuk szerinti nemzeti életüket, ha legalábbis olyan tömör nemzeti személyiségekké válnak, mint a náluk mennyiségileg nagyobb szomszédos hatalmak. De ez csak úgy sikerül, ha mindent elkövetnek a szociális irigység és feszültségek feloldása érdekében.

Fényjeleket láttam a biscayai vizek felett.

Intra vára már kiemelkedett a párás látóhatárból. A zöld vizek végtelen birodalmának háromnapos valószínűtlen élete után az első szárazföld hírnöke egy idegen világ különös történelmének, a politikai, művészeti szenvedélyek csodálatos összeolvadásának. A Diesel-motorok szünni nem akaró ütemes rázását feledtető izgalom remegteti meg a hajónak egyetlen élményközösségbe olvadt népét: Lisszabon elé, a Tajo torkola-

tához érkezünk. Akaratlanul és értelmetlenül keressük a „legkülönösebb nedű“-nek, az embervérnek nyomát a partok felől visszahömpölygő hullámokban. Reszketve várjuk a fehér haboknak színe változását, egy pirosuló taréjt, hiszen Teruelnél, a legödöklőbb spanyol harcok sok ezer hitvestől-anyától megátkozott vidékén fakad Ibériának ez az ősi folyama, hogy eszmékért és érdekekért elesett spanyol harcosok nehéz, sűrű vérét olvassza magába, majd a spanyol és portugál küzdelem és dicsőség örökké forrongó birodalmába, a tengerbe.

Az emberi szenvedés, pusztulás és megdicsőülés drámája azonban csak képzeletünkben él, körülöttünk az arnparti dombokon renaissance festők miniatűr háttéréinek derűs tájaira emlékeztető szelíd hegykoszorú övezi a tengerbe nyújtózkodó folyamnak könnyű rózsaszínű ködben csillogó deltáját.

Már föltornyosul előttünk a kikötő zömök gárdistája. Belémnek, a tengerpart fővényéből kiemelkedő roppant, tömör, nehéz, vakítóan fehérülő tornya, hogy a déli nap fényében éles körvonalú árnyékot vessen arra a két — vele egyvonalban fekvő — tengeri élősdire, amelyről rövidesen kiderül, hogy a tengernek ma már igen elszaporodott lényei: tengeralattjárók.

Belémnek, a manuel stílus minden barokk díszítésétől ékes, történelmi nevezetességű tornya és a tengeri harc legmodernebb fegyvere: mily ellentétek és mégis együvé valók. Hagyomány, múlt, nemzeti életstílus és helytállás mindazért, amire ez a múlt kötelez. Nem a sors különös játéka-e, hogy ez, a XVI. században még a torkolat vizeinek sodrában a portugál tengeri uralom jelképeként árral és dagállal dacoló büszke őrtorony ma kitér a — többnyire idegen — hajók járása elől: emlék csupán, idegenforgalmi csecsebecse ott a homokpadon, ahol senkit sem inthet, senkit sem fenyegethet. Vájjon nem a portugál tengeri nagyhatalom elmúlását jelképezi-e ez a sors-tól a tengerek áradásából partra vetett mészkőcsoda? Nem Portugáliát emelte-e ki vele együtt a sors a tengeri uralomból, a nagyhatalmi állásból?

Portugália azonban kitart. Igaz, ma még csak két tengeralattjáró és három cirkáló fekszik a Tajo bejáratánál, de ez már nem egy gyámkodó nagyhatalom kétes értékű ajándéka,

ezt már portugál pénz, technika, akarat varázsolta elő. Valóban idevaló, a Belém tornya alá, a nemzet élniakarásának még nem biztosítéka, de jelképe és ígérete. Idevaló a portugál renaissance, az egykori nemzeti újjászületés, a hagyományt hirdető monumentum alá. Belémet, a portugál nagyhatalmi állást hűtlenül elhagyta a tenger. Sebaj! A keresztény hitben és a nemzeti eszményben újjászülető mai Portugália fegyveres erejével alábukik a tenger mélyébe, mert ösztönösen vallják: Antheusként kapott új erőre a portugál nemzet mindenkor, ha elmerült fajtájának ősi világában, ha megfürdött és ezzel acélossá vált a tenger vizében.

Ezt a portugál újjászületést keressük, amikor a tömérdek formalitás után elvegyülünk a déli, keleti kikötők jellegzetes, levantinus tömegében.

A pénzváltásnál becsapnak, apró szolgálatok tolakodó felajánlásával megrohannak, tárcádba csap mocskos tenyerével az escudora éhes koldus, aki tízszerre annyit követel, amennyit jószántadból megadtál. Sárga kenőccsel mázolt arcú vérbajos emberroncok, lobogó szemű, élveteg ajkú, piszkos nyakú nők, lárma és tolongás. Tengernyi nép ögyeleg az utcán, ténfereg a járdákon, lebzsel a citromos, málnaszörpös, anisos hideg feketekávék mellett a pesti sokaságú kávéházakban. Megnyílik előtted a „Szabadság“ útja. Délamerikában érzed magad: hivalkodó, levantinus kapitalista pöffeszkedés, ízléstelen fennhéjázása színben, formában, keleti, tunya lustaságában. Mindenki az utcán, mindenki akar valamit, mindenki vár és esténként mindenki tompán elalél a merengő portugál búbanat, a zaudade dalában, a fado ének lelket-szellemet bénító bús dallmában. Fado! Mennyi keserűség, melankólia, a soha visszatérő múlt felett érzélgős eltűnődés zсібong a portugál sírva-vigadásnak ebben az álmatag költészetében. Annyi múlt, annyi dicsőség és annyi nosztalgia a letűnt után, hogy ember legyen a talpán, aki tette, alkotásra képes ettől az édes-bús zöngéstől áthatott, estéről-estére országszerte, ezer-nyi változatban terjengő hangulatban.

Salazar, hol a te országod?

Önkénytelenül tör ki belőlem a vágy az igazi, a tudatos, az akaratos Portugália után. De ugyanakkor éreztem annak a férfiúnak roppant feladatát, nehézségeit, magánosságát, aki a nemzet legjobbjaival nem hajlandó beletörődni a múlt dicsőségén való egyhangú, terméketlen kérődzésbe, más hatalmak gyámkodásába, a nép felláh-sorsába, a nemzeti halálba.

1910-től 1926-ig húsz forradalom, negyvennégy kormány, az állami tekintély és eszme teljes hiánya, a konkra éhes politikusok és népcsoportok féktelen önzése, évi 600 millió escudo költségvetési deficit, a bankjegyforgalomnak hirtelen megtízszereződése, a kincstári utalványok meghússzorozódása, a portugál hitelnek megsemmisülése — az államéletnek oly vérfagyasztó tényei, hogy ilyen előzmények után öngyilkossággal határos országvezetésre vállalkozni. Ezek pedig csak külső tények, amelyek elhanyagolható semmiségek a portugál lélek sötétlő szakadékainak mélységei mellett: a Duro feletti portugál észak és a dél kultúrformájának, lelkének ellentéte, az arab, néger, levantinus fajtákkal való állandó és bőséges keveredésből kirobbanó lelki és szellemi feszültségek, évszázadon át Anglia árnyékában való meglapulástól származó alacsonyabbrendűség zsidbasztó tudata és a szüntelen, céltalan menekülés a múltba.

Lehet-e kiút a portugál léleknek, szellemnek ebből a sokszoros töréséből, lehet-e nemzetet formálni ebből a hibrid emberfajtából, lehet-e a jövő felé fordítani a múltba merült portugál tekintetet, lehet-e egyetlen történelmi személyiségbe olvasztani az eddig csupán egymás torkára, pénzére, és becsületére pályázó úrhatnám politikai csöccseléket? Lehet-e ismét nemzet Portugáliából?

Ez kérdés előttünk is és bizony kérdés nem egy jó portugál előtt is. Nem volt azonban kérdés azok számára, akik ezen és minden ettől elválaszthatatlan nehézségen felülemelkedtek és egyszerűen akarták és önmagukban élték a portugál nemzetet. Tudtak akarni, mert volt hitük, mert az 1892. évben kezdődő és közel egy emberöltőn át tartó egyházellenes törekvések dacára tudtak hinni, azzal a mélységes délitüzű hittel, amelynek márványba meredő csodái, Tomar, Alcobaca

és Batalha várkolostorai ma is hirdetik a hit alkotó és gondolat kifejező erejét. Hitük erőt és tápot adott a néptől annyira nélkülözött politikai hitnek, annak, ami Pombal hatalmi elképzelése óta ezen a földön ismeretlen kivirágzása volt az emberi gondolatnak.

Az akarat megszületett a hívó, az erős, az intellektualizmus válságától érintetlen elitben, az életet formáló politikai gondolat pedig kiforrott a legerősebb és legtisztább portugál törzstől lakott Coimbra öreg katedrálisának román boltívei alatt.

Coimbra városának pénztudósa előtt tisztán, világosan íveltek az időt és anyagot viselő roppant boltozatok. A manuelstílus, a portugál renaissance ide alig hatott. Idegen motívumok, indusoktól, malájoktól, tengerek állatvilágától ellopott, a tengerészeti formanyelvével átszőtt motívumok itt nem törték meg a tiszta vonalakat, nem keverték a világos idomokat, nem hamisították meg a nép művészi formanyelvét. Coimbra fiatal tanárához érhető, kifejező, világos nyelvezeten szólt a nép és a múlt. Salazar megértette a múlt és a nép szavát és ez utóbbi minden keserősége, fájó életkérdése elől nem menekült vissza a múltba. Salazar nem adta fel a népet a múltért, a valóságot egy bármennyire dicső ábrándért.

De hol van Salazar, a te országod, amikor eddig körülöttem minden vagy a múltnak alig fenntartható omladéka, vagy külsőben gyökértelen, lényegében szellemtelen megjelenítése egy élveteg gazdasági és ízléstelen és alacsonyrendű politikai hatalmaskodásnak.

A latin amerikai hivatkozással pöffeszkedő Avenida da Libertade-n, vagy a kávéházakba szorult örök portugál ellenzék törzszasztalaitól koszorúzott Rossio-téren hasztalanul keresed azt, amit partraszálláskor fellelni nem tudtál: Salazar országát, az új Portugáliát. Eszembe ötlött egy régi igazság: a gazdagok életformái Európaszerte miben sem különböznek. Elhagytam tehát a rang és a mód városrészét, hogy az alcan-tarai Szt. Péterről elnevezett teraszra kapaszkodva áttekinthessem az apró, világítóan fehér kőkockánként ható házaknak azt a formátlan halmazát, amelyet idezúdított a sors a

Tajo partján domborodó hét halomra, hogy kitöltse azt a feneketlen űrt, amelyet a föld roppant rengése itt hátrahagyott az Úrnak 1755. évében. eltűnődtem: magam szemével lássam-e azt, amit ez a Szt. György várától az északi modern városnegyedig hömpölygő kőtenger a hozzátapadó történelemmel és mesével ígér, vagy lépjem-e át a mögöttem ásító renaissance boltív küszöbét, amelyen átvisz az út Salazar propaganda államtitkárságába, a népművelésnek abba a modern intézményébe, amelynek csápjai már a bretagnei partok mentén elértek hozzám, raffinált műízléssel előállított mélynyomású albumok formájában.. A kísértésnek ellenállottam és lemondtam arról a szellemi csemegéről, amelyet e legkorszerűbb portugál kormányhatóság messze földön híres, magas kultúrájú vezetőivel való eszmecsere jelentett volna számomra. Ezt az önmegtartóztatást igen megkönnyítette portugál útitársam, aki a rombadólt múlt és a déli nap tűzében fehéren világító jelen feletti melázásomnak végetvetve, nekem való tájak, Lisszabon szegénynegyede, Alfarma felé kalauzolt.

A hatalom csúcsaitól a szegénységig rendszerint hosszú az út. Itt is annak bizonyult: a középosztálytól lakott zeg-zúgos utcákon, dombon, völgyön át vezetett, mint minden hosszabb barangolás a hét halom városában. Eleinte azt hittem, hogy az algeri és a tunisi szokások ide is átcaptak és történetesen az agyagiparosok utcájában járok. De mikor már vagy a tizedik kanyarulat után még mindig ereszig csempével fődött házfalak között vezetett utam, nem tudtam mire vélni, hogy a századeleji kisvárosi mellékhelyiségek csempemintáiból miért rendeznek itt világkiállítást. Mert amit valaha ízléstelen olcsó csempeburkolatban láttam, többnyire parányi falfelületeken, az itt mind visszatért óriási méretekben, egy-két emeletes házak homlokzatát fődve. És még nagyobb volt a meglepetésem, amikor kísérőm elárulta, hogy ez az első találkozásom az új Portugáliával. A letűnt korban ugyanis a házak tatarozásának fogyatékosága és ennek következtében a vakolat sűrű hullása folytán a gyalogosközlekedés nem volt éppen veszélytelen. Az új rezsim elrendelte tehát, hogy a tengeri klíma malteremésztő eróziós hatására figyelemmel, a házak

falát három esztendőnként frissen kell vakolni. Több sem kellett a mór agyagépítészet kezdeményére visszanyúló portugál agyagiparnak. Kimutatta, hogy a háztulajdonosok megtakarítják a sűrű vakolások költségének a felét, ha csempével fedik házuk homlokzatát. Így is lett: amikor a szabadkőművesség felosztása folytán megszűnt a vakolás a hírhedt páholyokban, ezt a nemes mesterséget Lisszabon utcáin is felváltva a csempézés ipara. Lisszabonban tehát ma már nem vakolnak.

Alfarmába értünk. A kikötői élmények után előre elképzelt nyomorképeknek és illatoknak se színe, se szaga. Pedig a szegénység leplezhetetlen. Szalmafonatú köpönyeg a vidékről idebandukolt földmunkás hátán. Közművek hiányában zománcnélküli agyagkorsókban hordják a vizet, bőségesen, nagy szorgalommal, mert minden tisztaságtól ragyog, pedig senki sem számít a külföldi kíváncsiskodására. Az emberek maguknak élik mindennapos életüket. Az utcasarkon írástudó fiatalember váltja aprópénzre tudományát és a család aprajagyja figyeli az írástudatlan családfő által tollbamondott bölcseséget. Ne feledjük el, az analfabétizmus terén Európában még mindig Portugália vezet az 50 százalékos arányszámmal. De ez a tisztaság és nyugalom, amely Lisszabon szegénynegyedét mindennél élesebben jellemzi, már a nemzeti megújulás és a keresztény szellemű kormányzat műve. És nem kell messzire mennünk, ott van a Nép Háza, a Casa do povo, az új rezsim egyik legeredetibb szociálpolitikai intézménye.

Salazar mélységesen keresztény és a vidék gyermeke, ösztöneiben él tehát a szerves élet belső összefüggéseinek életigazsága. Jól tudja, hogy vannak helyzetek és körülmények, melyekben idegen és értéktelen a bonyolultabb, az előrehaladottabb formában fejlődő élet intézménye. Ezért, bár Salazar megvalósítja országában az előrehaladt munkamegosztásnak megfelelő korporatív rendszert, de ahol az élet még egyszerű és nem vetkőzött ki a maga természetes adottságából, ott Salazar nem komplikálja agyon az életet, hanem hagyja, hogy spontán fejlődésének sodrával vájja a maga medrét. Így született meg a „Népház“ gondolata és szervezeti formája. A népház egy-egy község, vagy külvárosi kerület ösz-

szes dolgozóinak szociális és kulturális központja. Tagja minden önálló iparos, kereskedő, alkalmazott, munkás és a háztartások kivételével az, aki valakit foglalkoztat.

Ennek feladata létrehozni — a helyi adottságokra figyelemmel — a legfontosabb népjóléti intézményeket, gondoskodni beteg, megrokkant, előregedett tagjairól, nemes szórakozást nyújtani az egyszerűbb népek és ingyenes tanfolyamokkal küzdeni az analfabétizmus ellen. Ilyen feladatok előtt miből is állhat egy egyszerűbb népház? Előadótermekből, az állami vándornépszínházak és filléres mozik keretétül szolgáló díszteremből, napközi otthonból, népkönyvtárból, orvosi rendeléből és irodahelyiségből. Egyszerű és a néppel állandó közelségben élő szervezete részben állami hozzájárulásból, részben munkaadó és önálló tagjaira közadók módjára kivetett járulékokból tartja fenn magát. Egyetlen hátránya, hogy pénzügyi okokból az országnak ma még számos községe nélkülözi ezt a praktikus intézményt. Pénzügyi okokból, de másért is: egyes vidékek földmunkásainak, elmaradottságukból származó bizalmatlansága, más vidékek egyes földbirtokosainak szabotázsja következtében. Az emberi természetben rejlő irgalmatlan nehézségeken eltűnődve, kérdem portugál kísérőmtől, miért nem vesz erőt Salazar tekintélyelvű állama ezeken a helyi nehézségeken. Válasz helyett portugál barátom egy idomtalan épületkolosszusra mutat, amelynek képtelen arányai messzire harsogják rendeltetésének borzalmasságát, legalább is azok számára, akik nem népvédelmi gondolatokkal terheltlen bandukolnak hús árkádjai felé. Tíz emelet magaságú vérvörös, nyolcszögű idom, minden sarkán, még a falaknál is piroslóbb, bizánci hagymás bádogsisakkal fedett tömör bástyatoronnyal. Mi lehet az architektúrának ez a szörny-szülötte? Az ázsiai bolsevizmus fellegvára, ahol a Lisszabonból kipörkölt összes anarchisták, kommunisták, szindikalisták végső küzdelemre elszántan védekeznek e friss nacionalizmus tengerétől övezetten? Vagy egy indiai nábob ötlete, hogy európai fővárosban összevásárolt telkein kiélje minden ízléstelenségét, pénzköltő-képességét és értelmetlen nagyzolását? Mert ez az épületmammut nem európai, annyi bizonyos. Cso-

dálatos keveréke a moszkvai kegyetlenkedés és az ázsiai nagy-zolás megdöbbenésre pályázó formanyelvének. Lám, ez itt a válasz, ez magyarázza meg, miért nem töri le Salazar irgalmatlan erővel az útját ma még keresztező törekvéseket. Itt vörösük előttünk a vadságnak, a féktelenségnek, a szenvedélynek, nálunk leghatalmasabb arénája, — úgymond, lisszaboni útitársam. Itt ömlött a vér azok számára, akik nem lehetnek el a kiömlött, párolgó, sűrű vér kesernyés szaga nélkül. Ez a bikaviadalok arénája.

Bikaviadal Salazar országában? Hol itt a keresztény megújulás, a latin mértéktartás, megannyi erény, amelyből egy új országot építenek, amikor itt ágál ez a vörös monstrum, ez a pogány fürtelem, ez a megkövesedett indulat? Ne iszonyodj el és ne ábrándulj ki semmiből, hallom a tiszta gondolatot — egy évtizeddel ezelőtt még vasárnapról-vasárnapra folyt itt a vér, emberé, bikáé, ma pedig egy évben csak egyszer van komoly viadal ember és állat között — különben banderillós, pántlikás pálcikákkal szervezett, stílusos formában felébresztik néhány csenevész bikának tompult indulatát és a torreádor, pikádor hősködése és értelmetlen, istenkísértő kiállása nélkül ér véget az egész színes komédia. Az emberek megszokták, hogy időnként elmenjenek az aréna, természetükké vált az árnyas oldalon ülő jómódúaknak az aréna napos oldalán olvadó vékonypénzüek hagyományos lenézése, a bikák látványa, az afrikai színpompa, a más bőrére menő játék, hamis és hamisítatlan szenvedélyekkel. Salazar ezt meghagyta nekik. Meghagyta a szenvedély mérget, de már csak jelentéktelen adagolásban, megmentve embert és méltóságát. A tegnap generációjának így kevésbé fáj a múlt embertelen vérengzésének elmúlása, az életbe fejlődő új nemzedék pedig únja és kerüli ezt az olcsó, bikás komédiát, amelyben szépséget már csak azok találnak, akik számára mindez jó alkalom az egyre halványabb visszaemlékezésre, a pogány ösztönök durva kiélésére.

„Salazar úgy akar erős államot fejleszteni, hogy ezzel ne sértse az emberi természetet“: hallom a tételt. Az országépítő új életet akar és ennek feltétele az államot akaró, a közössé-
gért áldozó új embertípus kialakítása. Ehhez az út azonban

nem börtönökön, nem erőszakon, hanem a nevelésen keresztül vezet. És a vörös épület hatalmas árnyékában már látom kibontakozni a portugál légióknak az új célok felé haladó menetoszlopát és ennek nyomában az új nemzedéket, a portugál balillát, a Mocidade Portuguesa gyermekseregét. Ez már az új Portugália. Velük valóban Salazar országa a maga frissességében lép elénk.

Az aréna vörös kolosszusa felől a parlament irányában menetelő „Legiao“ a legfrissebb szín az új Portugália életében. Salazar a hatalom átvételekor, 1933-ban, valóban nem gondolhatott arra, hogy néhány esztendő múlva zöldinges légióknak az ereje fog nyomatékot adni politikai akaratának. Salazar sohasem volt a totális állam híve. Erős, cselekvőképes, a nép érdekében mozgékony végrehajtó hatalmat akart, de nem etatizmust, mégkevésbé az ember gúzsbakötését a politikai hatalom ismert eszközeivel. Az új portugál nacionalizmus nem tagadta meg az embert, de felismerte, hogy a személyiség valóban csak akkor érvényesül, ha természetes életközösségeiben bonthatja ki született képességeit. A nemzet — Salazar szemléletében — az összes portugál természetes közületek legmagasabbrendű élő közössége. Nemzet, család, hivatasközösség a portugál természetnek, ennek a sajátos történelmi létnek átfogó, vagy szőkébb keretben jelentkező, de lényegében mindig azonos megnyilatkozása. Ennek a szellemnek csapadéka az 1933. évi alkotmány, amelynek remekbe szabott intézkedései a család jelentőségéről és jogairól szólnak.

1933. óta az idők mindenütt, de az ibériai félszigeten különösen nagyot változtak. 1928. és 1933. között az ország pénzügyeinek rendbehozása és a világválság gazdasági és szociális következményeinek mérséklése egymagában is emberfeletti teljesítménynek számított. Ilyen gazdasági és szociális tett erkölcsi és politikai felhatalmazást biztosított Salazarnak a legátfogóbb országrendezésre. Portugália új ura alkotmányosan, törvényhozással, nemzeti önkormányzattal karöltve, törekedett hazáját újjáépíteni. Az alkotmányos életnek a népszavazásnál megnyilatkozó hatalmas többség adott alapot.

A nép a liberális idők választójoga alapján választotta új képviselőit. Igaz — az új alkotmány szerint —, csak 90-et, az is igaz, hogy a képviselők évenként csak három hónapon át tanácskozhatnak és történetesen a november 2 5-ével kezdődő ama három hónap folyamán, amikor az időjárás még az ibériai félszigeten is lehűti a különben délies tűzzel lobogó politikai szenvedélyeket. Ha még arra is tekintettel vagyunk, hogy a törvényhozás csak kerettörvényeket alkothat és a képviselők nem terjeszthetnek elő olyan javaslatot, amelynek elfogadása az állam és a közületek jövedelmeit csökkentheti, vagy költségeit emelheti, — nem lehet kétségünk: Salazar radikális gyógymódra fogta az elfajult portugál parlamentarizmust.

Hétesztendő katonai diktatúra után azonban ez a különös új alkotmányosság az államélet normális menetéhez való visszatérésnek tűnt fel. Salazar joggal hihette, hogy megtalálta az erős államiság és az alkotmányos szabadság összeegyeztetésének azt a módját, amely a portugál adottságokra figyelemmel, biztos alapja lehet a nemzet további fejlődésének. A tudós államférfi jóhiszeműségét és mértéktartását a hatalom gyakorlásában azonban nem tisztelték sem belföldi ellenfelei, sem azok a külföldi érdekeltségek, akiknek számításait keresztezte a kis ibériai állam váratlan megerősödése és önmagára eszmélése. Intrika intrikát ért, megtévedt portugálok külső hatalmakat is bevontak számításaikba, merényletek veszélyeztették az állam önzetlen irányítójának az életét és mindinkább elharapódzott a spanyol köztársaság baloldali pártjainak lisszaboni cselszövénye.

Portugália új urai világosan felismerték, hogy a spanyol pártoknak a portugál belpolitikába való állandó beavatkozása az újjáépítés munkájának eredményeit veszélyezteti. Salazar a szellem fegyvereivel hadakozik. Egységes, erőteljes nemzeti közszellem és politikai akarat kialakításában látja a politikai szellemi fertőzés elleni védelemnek egyetlen biztos eszközét. Irányítása alatt kibontakozik a Nemzeti Unió, a politikai nevelésnek, a közvélemény alakításának országos iskolája, a nemzetnevelő erőfeszítéseknek az a politikai társadalmi

szövetsége, amely szervesen bekapcsolódik a városok concelhos és a falvak freguesas nevű népközösségeinek életébe. Az államhatalomnak, a területi önkormányzatoknak és a Nemzeti Uniónak szellemi és személyi egybekapcsolódásából kialakult a portugál politikai rendszer, amely egypártrendszernek csak azért nem mondható, mert a portugálok teljes meggyőződéssel vallják, hogy Nemzeti Uniójuk az egész nemzet politikai iskolája, nem pedig a társadalom egy részének, egyik pártjának politikai képviselője.

Salazar tehát — minden szabadságszeretete dacára — valójában eljutott az egypártrendszerhez.

Egyszerre csak megindult a föld a spanyolok alatt. Beléremegett az egész félsziget. Egyetlen intézménye sem állott szilárdan, biztos alapokon. Jól tudták ezt a Durótól északra és délre egyaránt mindazok, akik Carmona elnök-generális, a legfőbb hadúr bizalmából felelősek a mai és részben a jövő portugál életéért. Az ország nem élhet elszigetelt életet. Huzamos időn át Portugáliában sem lehet olyan politikai rendszer uralmon, amelynek alapelvei és módszerei mindenben különböznek a sokkal hatalmasabb, egyetlen szárazföldi szomszéd, Spanyolország állami életétől. Bármennyire is eltérő a két ibériai nép lelki és szellemi alkata, a politikai „klíma“ — enyhe változatokkal — a Katalán-föld kivételével, az egész félszigeten egy és ugyanaz. Salazarnak tudnia kellett, hogy egy marxi Spanyolország tőszomszédságában a portugál nemzeti újjászületés irányzatának nem lehet tartós jövője. Ez a felismerés határozta meg Portugália külpolitikáját az utóbbi két év folyamán és ennek nyomában lépett előtérbe az új belpolitikai hatalom: a Legiao, a portugál légió.

Sok körülírás helyett nevezzük Középeurópában ismert nevén a portugál államéletnek ezt a gyermekét: a Legiao az ottani fasiszta milícia, másként a portugál S. A. Ennek csapatai menetelnek a náluk hagyományosan zöld nemzeti színekben előttünk és nagy komolysággal figyelmeztet portugál útitársunk: a Legiao a portugál jövő. Téved, aki azt hiszi, hogy a légiók csak nevelő, edző, férfi-képző, jellemalakító iskolái az egyetlen pártnak — a Nemzeti Uniónak. Ennek

szánták, erre rendelték, elsősorban ezért szervezték és építették ki a légiókat, hogy a nagyobb nemzeti megrázkódtatások és a spanyol hullám — még nem is olyan régen félt — átcsapásának idején legyen a katonaságot kiegészítő karhatalma a hagyománytalan és még gyökértelen, ezért erőtlén Nemzeti Uniónak. De amíg Olaszországban és Németországban az egyetlen pártszervezettől alig lehet megkülönböztetni a milíciát, illetőleg az S. A.-t, addig Portugáliában Unió és Legiao — ugyanazon politikai rendszerhez tartozásuk és világnézeti egységük dacára — mégsem jelentenek azonos politikai szellemet és akaratot.

Olaszországban három nehéz esztendőn keresztül a Marcia su Roma történelmi órájáig férfias kiállást, keresetnek, megélhetésnek, életnek kockáztatását, harcot, áldozatot és bizonytalanságot jelentett a fascista párt miliciájában eltöltött minden pillanat. A portugál politikai elit, a Nemzeti Unió közössége nem esett át a magasértékű elítélés történelmi próbatételén. A hatalom meghívását követték azok a szerencsések, akiket ilyen felszólítással a hatalom kitüntetett. Áldozatkészségükről, helytállásukról tanúbizonyságot eddig nem tehettek. Csoda-e, ha a spanyol szenvedélyek viharzónájának a peremén Lisszabon urai a politikai küzdelemnek a Nemzeti Uniónál keményebb, tömörebb erőkoncentrációját igényelték. A politikai harc nélkülözhetetlennek tartott eszközt abban a számszerint ma még csak 50.000 légionistában találták meg, akik már az új szellem lenyűgöző erejének engedelmessé, önként vállalkoztak otthon és az afrikai kolóniákon fizikai és jellemerőt ugyancsak próbára tevő feladatokra. Ők — miként minden elit — hivatásudattal, az áldozat és a szolgálat jegyében fordultak a nemzet fele. Alárendelt, de veszélyes helyzetekben őket már próbára tette az élet és részben a politikai vezetés. Általában ezek a légionisták keményebb fából faragottak azoknál a szerencsésnek mondott kiválasztottaknál, akiket a hatalmi kegy ültetett a Nemzeti Unió képviselői közé.

A Legiao az új szellem hordozójaként nem elégszik meg a politikai szervezeti formák átalakításával. Nem elégszik

meg a nehezen lendületbe jövő csonka és részben látszat-korporativizmussal. Új lényeket, új megélhetési rendet, új gazdasági szisztémát akar. A Nemzeti Uniót jellemző megállapodottsággal és gazdasági konzervativizmussal szemben, a Legiao a portugál életben a gyorsabb fejlődést sürgető tényező. Keményen és eltökélten áll Salazar mellett, mert jól tudja róla, hogy a népvédelem terén a miniszterelnök a legtántoríthatatlanabb újtó az ország összes nemzeti irányú politikusai között. Salazar a Légióban rejlő politikai erőt felismerve, a Mocidade Portuguesa, a portugál balilla megteremtésével gondoskodik a Légiók népének felfrissítéséről és a fiatalságnak a légiók szellemi és fizikai életére való előkészítéséről. Ezért kötelező 7-től 12 éves korig minden fiúgyermeknek részvétele a Mocidade lelket, szellemet, testet frissítő munkájában. Mint minden nemzetnek komoly államférfia, Salazar is belátta, hogy nemzeti újjászületés nem papirosalkotmányokon, nem jogintézmények megteremtésén, hanem az emberi minőségen, azon múlik: rendelkezik-e a nemzet életének nagy megújítója vele lélekben, szellemben, akaratban, célkitűzésben, áldozatkészségben azonosuló munkatársakkal, bajtársakkal.

Salazar addig nem gyógyítja ki a portugálokat a múlt dicsőségén való réveteg eltűnődésből, a már-már természetükké vált elfajult individualizmusból, egyes néprétegek eltespedéséből, amíg a Legiao és a Mocidade ki nem alakítja és el nem sokasítja a portugál újjászületés művének megalkotására elhivatott új embertípust.

Legyünk igazságosak és ne türelmetlenkedjünk. Salazar uralma mindössze ötesztendő, amikor a fasizmus már XVI. évét írja. Salazar legkorábban csak tíz év múlva kaphat az élettől elegendő számban olyan portugál fiatalokat, akik már a portugál újjászületés szellemében nevelkedtek, akik már kiállották a legszigorúbb próbát a Mocidade és a Legiao politikai iskoláiban. Csak ezekkel az új portugálokkal serdül férfivá a keresztény szellemben újjászületett Portugália.

Addig heroikus és sokszor reménytelen küzdelmet vívunk, a jognak nem egyszer kétes értékű és tompa fegyverével, eszméikért helytálló örök fiatalok, akiknek hite és akarata való-

ban házhegyeket mozgat és otthonrengeteget teremt a végtelen vizek partjain. Lesz-e erejük a megújult nemzeti élet új elitjének kialakításához? Ez annak a sorsos és megmásíthatatlan elhatározásán múlik, akinek tiszteletére immár évszázadok óta szakadatlanul ég az örök mécses Bélem — Vasco da Gamának, a portugál nagyotakarás és dicsőség megtestesítőjének hamvai fölé ívelő — boltozatai homályában.

Ez a fejezet eredetileg a szerző cikksorozataként jelent meg a Nemzeti Újság 1938. évi júliusi vasárnapi számaiban.

A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ TANULSÁGA.

Messzire nyúlhat vissza az emlékezés, ha Spanyolország ősi földjének megrendítő eseményeit elemzi. Alarik vizigótjainak egyre fenyegetőbb nyomása alatt Róma az „Urbs“ védelmére visszavonja Galliából, Britanniából és Hispániából légióit, amelyek a provinciák széles térségeit tartják a barbárság ellenében. Az európai történelem nagy választóvívének, a Rajnának, eddig a castrumok sáncaitól jól őrzött határa védtelenül marad, ami Galliába való átkelésre készíti az imént még Róma légiói és az ázsiai steppék tájáról előretörő hun lovasság közé szorult germán törzseket. Alán és vandál népek, aszding és sziling törzsek hatolnak Provence napsugaras mezőire és lángbaborult városok, fáklyaként lobogó templomtornyok hirdetik az Észak germán fiainak megjelenését a római civilizáció tájain. „Unó fumavit Gallia toto rogo“ — jegyzi fel a szerzetes krónikás, hogy az emberiség fogalomkincsébe iktassa a vandál pusztítást. Már Hispánia telepeinek és templomainak dűlása jelzi a vandálok járását, mikor Róma a „divide et impera“ örökérvényű elvét alkalmazva, diplomáciájának ragyogó teljesítményeként a vizigótokat játssza ki a Hispániába furakodó vandálok ellen, akiknek sziling törzse Róma ellenségeinek testvérharcában meg is semmisül. A vandálok aszding törzse erre „a Város“ ellen az alánokkal szövetezik, Rómának azonban ezúttal a szueveket sikerül ellenük eszközül és pedig eredményesen, felhasználni. A vandál erő Dél-Hispániába szorul, ahol Carthago Novának és Sevilleának birtokbavételével megveti alapját a Rómát

tengeren elzáró hatalomnak. Gaiserik hispániai uralma, észak-afrikai független királysága, Carthago birtokbavétele örök emléke a Földközi-tenger körül egykor elterebélyesedő vandál nagyhatalomnak. És az idők óráján alig pereg le sok a száraz afrikai homokból, történelmi számum támad a kalifátus felől, a próféta hadai lepik el a punok és a vandálok egykori birodalmát és 711-ben mórok, szaracénok szállják meg az ibériai földet. A nagy Meroving „majordomo“, Martel Károly ugyan — a keresztény Európa védelmében — Poitiers-nél megálljt parancsol az addig diadalmas izlámnak, Spanyolország azonban a damaszkuszi kalifátus részeként — Leon és Aragon kivételével — öt évszázadon keresztül a félhold árnyékában éli történelmi életét, amely maradandó bélyeget nyom szellemi és művészi egyéniségére.

Remek fajbiológiai téma. Csemegéje lehetne minden gobineau-i vagy újabb töről metszett, modernnek mondott fajbiológusnak. Minő ragyogó okfejtéssel írhatna a vandál-vizigót-mór fattyúnép faji alávalóságáról, az északi árja törzsek, az aszding vandálok „elnégeresedéséről“, az ibériai népek véérének a szaracén törzsek hispániai betörésével kapcsolatos fertőzöttségéről, a fajoknak arról a zagyva ötvözetéről, amelynek nyilván észszerű következménye az értékes faji tulajdonságok kipusztulása, a nép biológiai értéktelensége s ennek politikai vetülete: a mai Spanyolország.

Mi azonban nem vagyunk fajbiológusok, a spanyol történetet sem vagyunk hajlandók az iszlám ibériai uralmával lezártnak tekinteni, mert előttünk a hit, a fenség, a bátorság, a becsület csillagképétől fénylő hatalmas spanyol múlt lebeg, amely Aragóniai Ferdinánddal és Castiliai Izabellával kezdődik és mindaddig tart, míg lesznek Hispániának olyan toledói kadettjei, akik egy sokszoros túlerő, egy egész elleneséges világ pergőtűzében magukra soha, csak Isten ügyére és a spanyol haza üdvére gondolnak. Ne feledkezzünk meg arról, hogy ez a latin-vandál-mór fajkeverék hordozta a megváltó keresztet az Andesekig, civilizálta a délamerikai földség ősi népeit, remegtette meg félelmetes armádiájával egykoron

Angliát és népi fedezetét adta annak az V. Károlynak, akinek birodalmában sohasem áldozott le a nap. Loyolai Szent Ignác, Avilai Szent Teréz, Cervantes, Lope de Vega, Calderon, Murillo, Velasquez szellemében nem egy elsatnyult népegyveleg természetlen értelmisége, hanem egy tettvágytól duzzadó, alkotó fajta életigenlése tükröződik. Spengler másfél évtizede az egyiptomiakról megállapította, hogy fellah nép, mely történelmi szerepét eljátszva, a történéseknek csupán szenvedőjeként éli a szürke mindennapiság eseménytelen életét, és íme, a közelmúltban egy nagyhatalom volt kénytelen az egyiptomi nacionalizmus előtt meghajolni. Sokan ma a testvérharcban vérző Spanyolországot hajlandók a jelenlegi Európa beteg embereként emlegetni, megfélemezve arról, hogy egy nemzet géniuszának kialakásától nem kell ott tartani, ahol a nép tízezrei önkéntesen hajlandók életüket elvekre feltenni. Spanyolországban erős, töretlen ösztönök hatnak és dúlnak. Egy bővérű nép vitalitása tobzódik. Erős akaratok, ropant indulatok, világosan körvonalazott érdekek erőpróbája ez. Heves lázrohamban izzik egy életerős néptest. Nem fajkeveredési arányok bomlása, nem latin, vandál és szaracén véresejtek csatája okozza ezt a spanyol-lázat. Sokkal általánosabb érvényű jelenségről van szó.

Arról, hogy a spanyol nép zöme mind a mai napig emberhez méltatlan életkörülmények között élte és éli a maga napjait. A növekvő iparosodás, néptömörülés és a tömegmozgalmak hatást kiváltó eszközei révén, nemkülönben a szociális életkörülményeket élesen megvilágító agitáció következtében a kulturális, gazdasági és szociális elhagyatottságban szenvedő spanyol felismerte, hogy az ő tengődése nem egyéni, elszigetelt, hanem tömeges, tipikus sors, amelyen tehát csak tömeges eljárással, általános érvényű intézkedésekkel, kollektív megmozdulással lehet segíteni. Mint minden emberi természetben, a spanyolban is benne rejlik az élet jogának, a társadalmi igazságosságnak örök emberi igénye. Ezt hatványozta a lét bizonytalanságának és társadalmi aránytalanságának mindennapi élménye. A legtermészetesebb jogok értelme anynyira egyszerű, hogy annak fogalmi rendszerét minden fel-

sőbb oktatás nélkül elsajátítja az, aki éli, szenvedti az életet. Így a spanyol nép fia is megtanulta, hogy Teremtője ugyan megteremtette őt, de mint munkásnak a család megélhetéséhez elegendő bér, mint földművelőnek az ugyanevégből szükséges földdarab tulajdona hiányzik, s gyakorta bizony több gondját viselik az állatnak, hogy természete szerint való eledelhez jusson, mint neki, hogy ugyancsak természete szerint való életet élhessen. Ameddig a szociális mozgódások agitációja lassan megformálta a széles spanyol tömegek ösztönéletének indulattól egyre sűrűsödő tartalmát, évtizedek teltek el, de közben a lelkekben kialakultak a hitben való megnyugvásnak és az életvalósággal szembenálló lázadásnak frontjai. A hagyomány és a nevelés nagy tényei minden bizonnyal az előbbi javára döntöttek volna el a lelkek belső küzdelmeit, ha a hit intézményes őret és hordozóját az igazság és a valóság pórében maradéktalanul az előbbinek oldalán tapasztalták volna azok a lelkek, akik a finom megkülönböztetésekre kevésbé hajlamosak. Tapasztalták azonban, hogy az örök egyház spanyolországi intézményes keretei éppen úgy benne állanak az igazságosságot nélkülöző valóságban, éppen úgy érdekeltjei a létező társadalmi, gazdasági, hatalmi berendezkedésnek, mint az a nagyindusztria, vagy azok a latifundiumok, amelyeknek logikája illuzóriussá teszi az általuk, ha nem is tudott, de érzett jogot arra a létre, amelyet Istentől nyertek.

Ha Spanyolország újkori vezetői bizonyára nem is vádolhatók önzésből fakadó és szándékos népnymorítással, súlyos mulasztási bűnök mindenesetre terhelik őket. A liberális szellemű kormányzatok az intézményes népvédelem kiépítését elmulasztották, Primo de Rivera diktatúrája pedig, bár ostromozta a liberális államvezetésnek ezt a hiányát és megvalósítani igyekezett a szociális berendezkedés rendi színezetű kereteit, nem mert hozzájárulni a spanyol társadalom legégetőbb problémájához: a föld kérdéséhez. Gil Roblesék szociális szellemű katolikus tömegmozgalma a köztársasági érásban már-már gátat vetett a marxizmus térhódításának, de a föld kérdésének megoldásánál tanúsított bátortalanság, nem

egyszer félreérthető magatartás és határozatlanság megfosztotta a különben őszintén szociális, lelkes keresztény áramlatot legértékesebb hátvédétől, a latifundiumok között elsorvadó nincstelen agrártömegek támogatásától. A mozgalom sorsa beszédes bizonyossága annak, hová fejlődik a történések rendje, ha a nemes hagyományok és társadalomépítő gondolatok képviselői a hatalom gyakorlása során megfélekednek az emberi szükségletek lehető legkedvezőbb kielégítéséről, aminek ígéretével erkölcsi jogosítványt szereztek a hatalom átvételéhez.

Ne gondoljuk, hogy a tömegek nem érzik, nem élik azokat az igazságokat, amelyeknek megformulálására maguk különben képtelenek. A tudomány ma már bizonyítja, hogy vannak dolgok, amelyeket a pozitív tudás fogalmi rendszerével, racionális okoskodással felfogni képtelenek vagyunk, de amelyeknek lényegét intuitív módon megérezzük. A legtermészetesebb, legáltalánosabb és a legemberibb igazságokat a tömegek intuitíve megérik akkor is, ha ezeknek bölcséleti összefüggéseit megérteni, felfogni nem tudják. A lelkek kultúrája, felfogóképessége sokszor pótolja a pallérozott értelmiséget. Az állami élet nehézségei, a történeti teherpróbák válsága idején tűnik ki azután, hogy mit érzett a nép igazságnak és milyen tényezőknek tulajdonította annak hiányát a valóságban.

Abban az erős meggyőződésben, hogy a nép ösztönösen megérzi az igazságot, igyekezzünk kellő időben megtalálni és kialakítani az annak megfelelő életformát, nehogy a nemzeti élet nemritkán előforduló megrázkódtatásainak idején a nép, ösztöneitől indítatva, maga értelmezze a szociális igazságtalanság hiányainak okát, mert különben a nép lesz vádló, bíró és hőhér ugyanabban a személyi összetételben. A spanyol papságnak és a politikát irányító társadalmi csoport egy részének vértanúsága talán figyelmeztetésül szolgál és megment más nemzeteket, megmenti más országok vezető rétegeit a testvérháborúnak nemzetet, családokat, egyéneket pusztító dúlásaitól. Intő például szolgál, meddig durvul széles tömegek ösztönélete, hová fajulnak a társadalmi viszonyok a nemzeti élet folytonosságának egy, akár a marokkói, akár egyéb had-

járatoktól, vagy más történeti eseménytől kiváltott válsága esetén, ha az állam idejekorán nem alakítja ki a közjónak azt az állapotát, amelyben a nemzetnek minden tagja emberi méltóságának megfelelő színvonalon érvényesítheti létjogát, ha a társadalom tagjai egymással nem a „suum cuique“ szellemében érintkeznek, ha az egyház a közjó szolgálatába állított intézményeinek fenntartásához szükséges tőkeerőt nem abban a formában gyümölcöszteti, amely a legfélreérthetlenebb módon hangsúlyozza ennek a tőkének célvagon jellegét.

Minden gondolkodó ember tudja: a magyarság történeti válságban van, amelynek súlya a mi nemzedékünk életében előreláthatólag még terhesebbé válik. Ha tehát lelkiismereti kötelességünknek érezzük, hogy nemzetünk javára hasznosítsuk Európának — spanyol embertársaink mártíromsága árán szerzett — tapasztalatait, akkor államiságunk, a nemzet minden erőkészletét összpontosítva — amíg nem késő — valósítson meg olyan társadalmi reformot, amely áthidalja a jelen valósága és a szociális igazságosság követelménye között tátongó szakadékot, egyházunk pedig a közjó szolgálatára rendelt vagyonát a társadalom előtt olyan formában jelenítse meg, hogy az egyház vagyontárgyaiban mindenki félreértést kizáró módon felismerhesse ezeknek kizárólagos közérdekű rendeltetését. Az egyháznak és az államnak most sürgetett magatartása előfeltétele annak, hogy a magyar társadalom is rádöbbenjen a kölcsönös komoly megbecsülésnek, tetterős, gátlásmentes segíteni akarásnak és szeretetnek arra a hiányára, amely beárnyékolja a magyarságnak a nemzetélet keretein belül szövődött emberközi kapcsolatait.

Ezek a fejtegetések eredetileg a szerzőnek Spanyol történekek c. cikkében, a Katolikus Szemle 1936. évi októberi 4., 10. számában jelentek meg.

VILÁGNÉZET ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA.

Ez a sokértelmű szó: szociálpolitika, a gúny, a gyűlölködés és a lelkes rajongás hangulatáramlatain nagy utat tett meg a társadalmi fogalmak világában, amióta Wilhelm Heinrich Riehl a közgondolkodás irányába terelte. Hiába tette Simmel éles kritika tárgyává, hiába tiltotta ki Leopold von Wiese a szellemtudományok birodalmából, e szó úgylátszik végleg bevonult a köztudatba. Való azonban, hogy népszerűségével egyenes arányban nőtt fogalmának tisztázatlansága.

Elemezni kezdték, hogy nyitjára jussanak. Boncolgatták a „szociális“ és a „politika“ szóelemeinek jelentőségét. (Jastrow.) Ilymódon bölcsen megállapították, hogy értelme: a közösség átfogó érdekeiből kikövetkeztetett etikus politika. De vájjon a nemzet-, a krato-, a kultúrpolitika nem származtatja ugyancsak a közösségi érdekekből a maga célkitűzéseit? Csak a szociálpolitikában és ennek kifejtésénél érvényesülhet etikus mozzanat?

A vizsgálódás kimutatta, hogy mindazokban az eszmékben, eljárásokban, törekvésekben, amelyek a szóhasználatban a szociálpolitika fogalmi körébe esnek, rendszert csak a szociálpolitika sajátos céljának pontos meghatározása után láthatunk.

Sajátos célját tekintve a szociálpolitika védelem, mégpedig azért, mert a társadalomnak érdeke a védelemre szorulókat támogatása. Mi az érdeke a társadalomnak, mint létező egésznek? Minden egésznek érdeke egész mivoltának megóvása és ha az egésznek szerkezete van és a szerkezetben összefüggések

vannak, ezeknek az összefüggéseknek fenntartása. Ha a társadalmat akként látjuk, hogy a társadalom tagszerű részei az osztályok, társadalmi érdek az osztályok rendezett viszonyainak fenntartása. Tapasztalati tény, hogy a társadalom nem anyagi részek összessége, hanem szellemi egész. Figyelemre kell méltatni tehát a szellemi egész természetéből folyó és ennek megfelelő követelményeket. Minden szellemi egész mozgalmas, dinamikus, ha pedig dinamikus, akkor alakul, változik. A szociálpolitika, ha a társadalom természetéből folyó érdekek megvédésére törekszik, a társadalomnak, mint szellemi valóságnak, egzisztenciális fejlődésére, a társadalomban megnyilvánuló szellem dinamikus sajátosságainak kifejtésére és képességeinek tartósságára irányul. A szellemi lényeg, a szellemi egész, a sajátos egyéni szervezettel való rendelkezés, szellemének dinamikus volta és ezeknek változásra való beállítottsága jelenti a társadalom természetét. E természeti sajátosságok érvényesülésének megkönnyítése a társadalomnak érdeke. Ez tehát a „társadalmi érdek“. A szociálpolitika célja tehát: a társadalom számára lehetővé tenni a természetének megfelelő életet. Ezek szerint a szociálpolitika eljárásai és törekvései — bizonyos értékszemponatok szerint — közvetlenül a társadalom belső egységének tartós megtartására és fejlesztésére irányulnak.

A társadalom olyan életvalóság, amelynek alaptermésze egyéni, jellegzetes és csak fokozatosan, lassan változó. Ha tehát a szociálpolitika a társadalom természetét kívánja érvényesíteni, erre az életrevalóságra ható eljárásai annyifélék, ahányféle a társadalom. A társadalomszerkezetek különbözősége okán társadalmankint mások lehetnek azok a népcsoportok, amelyek akár a természetes létjog szempontjából, akár a közösség érdekében elsősorban szorulnak közhatalmi támogatásra. Angliában és Németországban az ipari munkásság, Olaszországban a részes gazdálkodók (mezzadri), Ausztriában az alpesi gazdaságok munkavállalói, Norvégiában a halászok, Magyarországon és Romániában például a kiscgazdák és földmunkások azok a népelemek, amelyek minden más

néprétegnél inkább szorulnak a közösség védelmére. Annyi szociálpolitika, ahány társadalom! Ezért a szaktudománytól általánosságban tárgyalt szociálpolitikai eljárások csak tipikusak, azokat egy adott társadalom sajátos körülményeivel számolva kell átalakítani és alkalmazni. Miként nincsen egységes fejlődésvonala a társadalomnak, akként nem lehet javukra egységes szociálpolitikát művelni. Nincsen nagyobb társadalmi veszély a dogmatikusan felfogott tipikus szociálpolitikai eljárásoknak mereven következetes, mindent egy szintre hozó, szkematizáló alkalmazásánál.

Minden szociálpolitika, tekintet nélkül a társadalom-szemléletre és a metafizikai viszonylatok értékelésére, közvetlenül a társadalom egységének megőrzését, a társadalmi együttműködés állandósítását és fejlesztését célozza. A transzcendens tények elismerésétől és a valóság értékelésétől függ, hogy minek tekintjük a szociális valóságot, miben látjuk az ideális társadalom típusát s végül, hogy minő eljárásokat tartunk célszerűnek az ideális társadalmi állapot megközelítése érdekében. A történelmi materializmus szószólója, a biológiai determinizmus képviselője és a maga christianumát élő gondolkodó, valamennyi másként látja a valóságot, mindegyik mást tekint ideális társadalomnak és különböző eszközökkel törekszik szociális akaratát valóra váltani. Ezért, habár azonos szociálpolitikai fogalmat ismer el, mégis eltérő irányban haladhat a liberalizmusnak, a marxizmusnak, a nemzeti szociálizmusnak szociálpolitikája és egészen más utakon az, amit christianismus in praxinak neveznek. Az elismert és tisztelt értékek rendjétől függ a gyakorlati szociálpolitika szellemi tartalma.

A szociálpolitika sok tekintetben attól függ, hogy minek tartjuk az embert. A kereszténység emberfogalma a hitből és a tudományból következik. Ha éppen olyan lenyűgöző erővel hat reám a minden életet elrendelő Istenség ténye, mint annak a kétségbevonhatatlan tudata, hogy minden ember a gravitáció törvényének uralma alatt áll, akkor minő tárgyilagossággal tudom az embersors szemszögéből elismerni a természettörvényeknek, a társadalmi hatalmaknak életalakító

szerepét, megtagadni azonban a minden egyistenhívő Teremtőjének társadalmi jelentőségét? Ha hiszek egy Istenben, akkor hiszem benne a hierarchikus értékrendszer abszolút értékeinek, a szépnek, a jónak és az igaznak szintézisét: az örök, a végtelen szentséget. Ennek a végtelen, örök értéknek sejtésében élő keresztény számára az élet célja az értékek teljessége egyetlen letéteményesének megismerése, szeretete és szolgálata, s ezúton az emberi életteljesség elérése. Ha pedig ez az emberi élet magisztrális célja, akkor minden — legyen az természeti erő, eszme vagy társadalmi hatalom — csupán eszköze és szolgálója lehet az Istenség felé forduló emberalanynak, a személyiségnek. Énünknek ez a személyiségeleme az, ami a keresztény etika fenkölt szemlélete szerint azonos minden emberben, isteni származásunk és elrendeltetésünk azonossága folytán. Embermivoltunknak ez a mindannyiunkban azonos eleme: az ember természetének alapja. Ez bennünk az erkölcsileg felelős, a világban sodródó embert a transzcendens magassághoz kapcsoló valóság. Ettől már Aristoteles is megkülönböztette a külsőleges, a materiális elv megnyilatkozását az emberben: az egyéniséget, amely az embereket nem, nép-, család-, etnikum- és egyéb biológiai sajátosság szerint teszi egymástól különbözővé. Az egyéniség az embernek a világ felé forduló arculata. Íme, a kinyilatkoztatásból és az aristotelesi bölcseléből kiinduló szenttamási világképben álló ember a lelki azonosság és az anyagi különbözőség elveinek tömör öntvényeként áll a dologi világ erőrendszerében. Az örök, a nagyra hivatott, a csak emberi benne a lelki, a teremtett, a megváltott. Ez hatja át és cselekvésre indítja a felelősséggel telt egyént, aki személyiségének és egyéniségének, nem mint különálló részeknek, hanem mint egymást átjáró, átható elemeknek az egysége.

A személyiség, nem pedig az egyediség a született úr ebben a világban (de nem ura a világnak), tehát a közösségi létben is. Isten a maga szeretetére és szolgálatára rendelte az embereket, ennek a szolgálatnak megkövetelése tehát isteni jog, amellyel szemben az ember részéről az istenszolgálat kötelessége áll. Elszigetelten az ember elmerül az élet tér-

hei alatt és a külvilággal folyó szüntelen tusakodása gátolja az Istenség megismerésére irányuló törekvésében, már pedig az Isten megismerése szolgálatának előfeltétele. Az emberi természet az életkörnyezet nyomása alatt mind kiterjedtebb társulásra készítette az embert. A társulásnak, az eltársadalmulásnak, a fejlődő közösségek kialakulásának rendeltetése mindenkor változatlan: minél jobban mentesíteni az embert az élet anyagi nyúga alól, hogy felszabaduló erőivel annál erőteljesebben munkálhassa a lét nagy összefüggéseinek, legfelső fokon az Istenség lényegének a megismerését, az emberi üdvösség alapfeltételét. A teremtett ember természetéből sarjadnak ki tehát a társadalmak; rendeltetésük: elősegíteni az istenszolgálat kötelezettségét teljesítő személyiségeknek azt a munkáját, amire — miként kifejtettük — az Istennek joga van. Ha a társadalom eleget tesz ennek a követelménynek, akkor Isten jogát tiszteli, ha azonban valamely társadalom sajátos viszonyaival gátolja ezt, e társadalom Isten jogát sérti.

Az elmondottakból következik, hogy az embernek joga van a társadalommal szemben olyan közösségi léthez, amely elősegíti személyisége számára Istennel szemben fennálló és az Istenség jogaiból folyó kötelezettségeinek teljesítését. Az embert tehát társadalmával szemben megilleti a keresztényi élethez való jog. Az embernek Istentől teremtett mivoltából és elrendeltetéséből ez éppen úgy következik, mint az ember joga személyiségének szabadságához. Mi az emberi méltóság alapja? Az, hogy az embert Isten teremtette és megváltásra méltónak tartotta. A szabadság az emberi méltóság legjellegzetesebb eleme, ha tehát a személyiség szabadsága bárminő társadalmi hatalom magatartása következtében — az emberi együttélés követelményén túl — csorbát szenved, ezáltal az ember olyan értéktől esik el, amely a teremtés tényéből következik. Ezért a személyiségnek joga van a társadalommal szemben olyan közberendezésre, amely az emberi méltóság és a velejáró szabadság tiszteletében elősegíti az Isten megismerését, szeretetét, szolgálatát.

Csak Istennek vannak kötelezettségnélküli jogai. A társadalmat is jogok illetik meg a személyiségekkel szemben,

de csak terhes kötelezettségei fejében. A személyiséget elsőbbség illeti meg a társadalommal szemben, a társadalom és az egyén viszonylatában azonban az előbbi a primátus. A társadalom ugyanis a személyiség jogának csak akkor szerezhet érvényt, ha joga és hatalma van „a közérdek a magánérdeknél előbbrevaló“ elvet a gyakorlatban megvalósítani. A társadalmat tagjaival — mint egyéniségekkel és nem mint személyiségekkel — szemben megillető jogok teszik lehetővé, hogy a társadalom eleget tehessen tagjaival, mint személyiségekkel szemben fenálló kötelezettségeinek. Az államhatalom és a társadalom tagjai nem jutnak-e útvesztőbe a jogoknak és a kötelezettségeknek ebben a rengetegében? Kétségtelenül, ha nem lenne iránytűjük — s akiknek nincs, ez a sorsuk. A helyes útra vezető iránytű a társadalom életében az igazságosság elve. Ulpianustól és a római remek jogászoktól Cicerón keresztül Szent Tamásig, minden erkölcsi tartalommal ékes gondolkodó a *sum cuique* elvet érvényesítő akaratban jelölte meg a legértékesebb társadalmat rendező erényt: az igazságosságot. „Mindenkinek meg kell adni azt, ami az övé!“ A társadalom minden tagja részéről, ennek kell hatnia a központi hatalom irányában (*iustitia legalis*) és az embertársközi viszonylatokban (*justitia commutativa*), de ezt kell érvényesíteniök a társadalmi hatalom hordozóinak is a társadalom tagjai felé (*justitia distributiva*). Ez az osztóigazság nem mindennek egyenlő részekre osztását sürgeti, hanem arra irányul, hogy a közösség javából az egyénre eső előny olyan arányban legyen az egyéni méltósággal, miként a közösség terhéből az egyénre eső teher aránylik az egyén teherviselőképességéhez.

Ha a társadalom minden tagjának és minden hatalmi tényezőjének akaratát áthatja a jóra irányuló hajlandóság, akkor az igazságosság általános érvényesülése a társadalom tagjainak egymás közötti és a központi hatalomhoz való viszonylatában a leghathatósabbban biztosítja a társadalom egyénekkel szemben fennálló jogainak hatályosságát, az utóbbi pedig lehetővé teszi a közösség számára azt, hogy tagjaival, mint személyiséggel szemben, maradéktalanul eleget tegyen

kötelezettségeinek és ezzel a személyiségek jogain keresztül munkálja az isteni jogrendet.

Az erény gyakorlásával az igazságosság erénye fejleszthető és terjeszthető. De ahhoz, hogy az igazságosság szüntelenül és minden társadalmi viszonylatban munkálja a közösség életét, erőteljesen és szüntelenül tápot kell adni az igazságosság erényének. Az erények élesztője, erősítője és megőrzője a caritas kegyelme készíti az egymásnak ellenszenves embereket is arra, hogy tudatosan és tevőlegesen szeressék egymást közös mindannyiunk Istenéért. Caritásból nemcsak azt kell megadnunk, ami a „mindenkinek megadni a magáét“ elv alapján bárkinek jár, hanem azon túl is mindent, amit Istenért áldozni akarunk. A caritas erejétől, bensőséges, őszinte, mélységes voltától függ, hogy mennyire értékes és erőteljes lelki energiák fűtik a társadalmakban megnyilatkozó akaratoknak az igazságosság erényére való hajlandóságát. Ha a caritástól fűtött lelkekből táplálkozó akaratok a társadalomban általános szerephez jutnak, a pozitív, világi jogszabályokba öntött jog az ember isteni teremtéséből eredő természetjog erkölcsi színvonalára emelkedik, a társadalomban pedig megvalósul a keresztényértelmű társadalmi fejlődés célja: a közjó állapota.

Ismét világnézeti kérdés: mit tekintünk a közjó állapotának? Ha a társadalom minden tagja rendelkezik az arányos anyagi szükségletkielégítés lehetőségével és erre alapítja erkölcsi, szellemi fejlődését, ez a közösségi állapot is nevezhető közjónak, de ez csupán a materiális közjó fogalma. A keresztény társadalomszemlélet messzebbre tekint, midőn a totális közjó állapotát munkálja, amelyben a közösség minden tagjának természeti joga az összes emberi szükségletek vonatkozásában érvényesül. Ennek a közjónak etikus értelme, hogy mindenki értelmes és szabad ember módjára érhesse el végső célját. A „közjó politikája“ éppen ezért számol azzal a ténnyel, hogy az ember azért él a társadalomban, hogy benne és általa szabaduljon az anyagi gondnak attól a zsibbasztó mértékétől, amely különben gátolná lelkének szabad szárnyalását Istene felé. A közjó eme politikájának útja kétségtelenül a materiális

közjón keresztül vezet, hiszen az ember létjogának anyagi megalapozása természeti jogai érvényesítésének tárgyi előfeltétele. Ezért a materiális és a totális közjó, bár eltérő elképzelések, a gyakorlatban nem zárják ki egymást, sőt a közösségi élet csupán az anyagi közjó tényleges állapotán keresztül juthat a totális közjónak abba az állapotába, amelyben a társadalom minden tagja a caritástól sarkalt igazságosság erényének általános és állandó érvénye révén emberi méltóságának épségében természetes jogai szerint élhet. Ez az eszményi társadalom, amelyben minden élet kifejlődhet és a végtelen felé lendülhet. Az ilyen társadalom szervesen és fokozatosan emeli, fejleszti, érvényesíti az embert.

A keresztény társadalomszemléletben a család, hivatás-közösség, nemzet, állam, az emberi természetből kisarjadt keretek, amelyeknek léte elősegíti, egyengeti új nemzedékek, új emberi természetek képességeinek magasabbrendű kibontakozását. Ezek nélkül Tertullianusszal hiába szólunk az „anima naturalijer christiana“-ról, mert természetes közösségek híján a lélek elkallódik, elszigetelődik, elsatnyul, visszafejlődik. Minden ilyen természetes közösségnek külön-külön megvan a maga részletfunkciója az emberi kiteljesedés nagy művében.

Az egyén társadalmi kiteljesedésének legfőbb tényezője a család. Ez a társadalmi létre való nevelés iskolája. A családban fejlődik ki az ember ösztönelete, illetőleg egyenlítődnék ki a szélsőséges emberi természetek és válnak alkalmassá a szociális létre.

Az összes élőlények között a csecsemő a leggyámoltalannabb és a gyermeki felnevelés és gondozás tart az önállótlan lények fejlődésének tartama közül a leghosszabb ideig, így tehát az ezeket a funkciókat ellátó család az emberi természet követelménye. A nagy család: kis társadalom, életiskola, szüntelen gyakorlása a helyes, célszerű szociális magatartásoknak. Benne különösen hasznos a szülő, a maga szükségképen nagyobb felelősségérzetével, erkölcsiségével, munkakészségével, szüntelen áldozathozatalával és gazdaságos viselkedésével.

A szülő társadalmi érték; példája a tőle tanuló nemzedékek magatartásának szabályává válik.

A család tekintélyt, engedelmisséget fejleszt és fegyelmezett összetartásra, tehát megint szociális magatartásra készítet. A család idősebb tagjai a közösség hagyományaival itatják át az új nemzedékhez tartozó családtagok ösztönéletét, kifejlesztik bennük a szokást, az erkölcsöt, a jónak, az igaznak, a szépnek képzetét. A felnövekvő új nemzedék lüktető élete viszont a mához kapcsolja és tovább élteti a létből különben lassan kikopó, szürkülésre, fonnyadásra hajló öreg lelkeket.

A család a kultúra fejlődésének előfeltétele, hiszen a szülő adja át a maga leszármazottjának az előző nemzedékek által kialakított nézeteket, fogalmakat, a kultúra megvalósulásának tényeit és a természeti erők kiaknázásának módszereit.

A család tehát a legfontosabb szociális intézmény, ezért a szociálpolitika ennek az emberi életkeretnek megőrzését és erősítését kell, hogy elsődleges feladatnak tekintse. Minthogy a Család jogi alapja a családalapításra hivatottak házassága, minden, ami a házasságkötést megkönnyíti, a házasság intézményét és az egyes házasságokat védi, erősíti, tartósságát elősegíti és a házaseslet terheit csökkenti: társadalmat erősítő családvédelem. Ezért a társadalomnak kimondhatatlanul becses az a kereszténység, amely a szentség tényével szankcionálja a házasság intézményét.

A családon felül az egyén hivatásának megfelelő közösség, mint erkölcsi testület tagosítja az embert magasabbrendű társadalmi egységbe. A szociálpolitika feladata örködni afelett, hogy az egyének ne a dologi világhoz való viszonyok mennyiségi és minőségi természete szerint, tehát ne jövedelmük mértéke vagy kereseti forrásuk természete alapján tömörüljenek társadalmi csoportokba, hanem aszerint, hogy milyen minőségű társadalmi munkát fejtenek ki erkölcsi értékű hivatásuknak megfelelően. Mert ha az egyének aszerint kapcsolódnak szuperindividuális egységekbe, hogy a magántulajdonnal biztosított lét körében élnek-e vagy sem, hogy milyen

vagyontárgyak és jövedelmi források alkotják anyagi megélhetésük alapját, akkor a társadalmak anyagi értékelés szerint, horizontálisan, osztály szerint rétegeződnek s így az emberiség, az osztályszervezetek nemzetközi kapcsolódása folytán, osztályokra és nem hagyományos közösségekre tagozódik. Ez a horizontális tagozódás a nemzetközi motívumok erősödéséhez, de feltétlenül a nemzeti életközösség szerkezetének lazulásához vezet. Ha azonban az egyének az etikus feladatként teljesített hivatások életközösségei szerint tagozódnak, akkor az így előálló testületek, rendek a nemzet vertikális tagozatai lesznek s a hivatásközösségek foglalkozásuk minőségével és értékeivel fogják a közösségi szellemet ápolni, a társadalmi összetartozást pedig erősíteni. Ezért a társadalmak megerősödéséhez vezet minden olyan szociálpolitika, amely az anyagi vonatkozású kapcsolatok jelentőségének csökkentésével a hivatások kvalitatív értékét avatja a társadalmak belső tagozódásának alapvető tényezőjévé. A hivatásközösségek testületeinek kialakulásához két út vezet: az egyik a testületek, a korporációk kereteinek fokozatos betöltésének reményével, a másik a rendi jelentőségű hivatásközösségek lassú, szerves kibontakozásának egyengetése a társadalmi öntevékenység elősegítésével. Az előbbi utat a fasizmus és részben (1934-ig) a hitlerizmus, az utóbbit a keresztény szellemű szociális reformpolitika járja.

A családon és a hivatásközösségeken keresztül és ezek révén jut el a társadalmasuló egyén éppen a legmagasabbrendű társadalmi életformához, az államiság politikai formájába fejlődött társadalomhoz, a nemzethez. A nemzet, mint az emberi természet kiteljesülési vágyának eredménye, a családdal és a hivatásközösséggel együtt az ember társadalmi létének egyik alappillére. Az embernek joga van ehhez a nemzeti élethez, mert enélkül nem teljes a léte, nem élhet természetének megfelelő életet. Innen Max Scheler megállapítása: az emberiség nemzetekben éli ki erejét és képességeit. Ha térképéről csak egyetlen nemzet színfoltja hiányzik, az emberiség már nem képes rendeltetésének megfelelni. Elszürkül az emberi-

ség, ha nemzeteiben megfogyatkozik. Az ember teremtéséből folyik a nemzetiségnek és a hazává szélesült szülőföldnek a szeretete. A teremtés gondolatának logikáját követi tehát az, aki a történelem során természetes fejlődéssel kialakult s az emberi természetből sarjadt nemzetek fejlődésének útját egyengeti. Aki tehát hozzásegíti az embereket a természetükből folyó nemzeti élethez és ennek kibontakozásához, az voltaképpen — a nemzetben élő — minden egyént érvényesít. Történeti nemzetek erősítése, kifejtése voltaképpen emberérvényesítés, embervédelem. Éppen ezért a teremtés szándékát keresztezi, aki a nemzet lelki gyökereire tapos, aki látszatnemzedékek mechanikus létezésének erőltetésével megfosztja az embereket természetes kiteljesülésük lehetőségeitől. Ahol egy külső hatalom valamely korábban kialakult élő nemzet helyén, önkényből, racionális alapon, látszatnemzetkeretet létesít és hatalmi eszközökkel fenntart, ott hosszú időre megszűnik a szerves nemzetképződés, vagy a már korábban kisarjadt nemzet fenntartásának a lehetősége. A látszatnemzetek bitorolják a nemzetek helyét a népek életében. Fennmaradásuk erőltetése, mesterséges terjeszkedésük nem nacionalizmus, hanem imperiálizmus, amely kompromittálja és megfertőzi a népek lelkéből fakadó nemzeti gondolatot. Ha egyik nemzet kilép medréből, hogy elsodorja, vagy korlátozza más népek nemzeté fejlődését, az ilyen nemzet uralma a másik felett mindig pogány, mert kultúraellenes. Ha törekvése sikerrel jár, egy nemzet géniuszának lángja alszik ki, tehát az emberiség lesz egy nemzettel szegényebb. Ezért minden imperiálizmus pogány, legyen az akár vallási, akár gazdasági színezetű, vagy eszméden, tehát öncélú. Az imperiálizmus szabadságában, tehát méltóságában támadja meg az embert, mert az ember szabadságához, jogaihoz hozzátartozik, hogy a maga természete szerint, tehát a maga családjában, hivatasközösségében, nemzetében éljen. Ezért az embernek joga, sőt kötelessége saját teremtett énje természetes életformájának oltalmában is megvédeni pátriáját és nemzetiségét és ezeket, ameddig ez nemzetének életfeltételeihez szükséges, érvényesíteni. A kereszténység szelleme tehát nem adja fel a nemzetet, nem lazítja, nem tompítja a nacionaliz-

must, hanem éppen ellenkezőleg, annak erkölcsi jogosítványát állítja ki. Az, ami ellen a kereszténység szelleme küzd, nem nacionalizmus, hanem a pogány imperiálizmus. Így csap össze a keresztény nacionalizmus a pogány nacionalizmussal, tehát a nemzeti gondolat elfajzásaival, a jingoizmussal, a Ku-Klux-Klánnal, a nem nemzetek, a társadalmi álképletek imperiálizmusával.

Szociális politikát művel tehát a nemzetisége őskultúrájának, dalkincsének, népművészetének minden hivatott kultúr-munkása, a nemzet fohászának, a nép szimbólumainak ihletett szerzője, a hadsereg közszellemnevelő irányítója és az a népiskola, amely intézményesen telíti egy társadalom ösztönéletét a közösség hagyományaival, a történelmi múlt átérzésével, a közösségbe tartozás felemelő tudatával. Nemzetiesítés közszellemhez, egészséges közfelfogás nemzeti öntudathoz, szabadságra vágyó népek öntudatos történelmi léte pedig ahhoz a nemzeti önkormányzathoz vezet, amely az egyén világi autonómiájának a legmagasabbrendű megnyilatkozása, tehát az egyén társadalmi kiteljesedésének felülmúlhatatlan mértéke.

Íme: az ember létjogából következik az ember természetes joga családjához, hivatásának testületéhez, nemzetéhez. A létjogból folyik tehát az egyénnek saját társadalmasulására irányuló szociális igénye.

A társadalmi közösségeket éppen az ember érdekében külön-külön is megilleti a társadalmi igazságosság, ezért a társadalommal szemben akkor keresztényi a közhatalom magatartása, ha ebben is jellemzi akarátát az igazságosság erénye, tehát felismeri, hogy minden természetes közösséget megilleti az, ami természete szerint neki való. A „*sum cuique*“-nek klasszikus, de egyúttal keresztény elve tehát a társadalmi közösségek hivatás- és dicsőségmegosztásában is érvényesüljön, hiszen a lélek túlvilági érvényesülésének előfeltétele, hogy a jó elvégezhesse világi viszonylatokban a maga munkáját. Már pedig ez a munka a természetes közösségekben folyik és ezek által vált ki értékeket. Ha azonban egyik vagy másik közösség nem látja el az emberi természetből, tehát a teremtés lényéből reáharuló feladatokat, vagy azért, mert ebben külső hata-

lom akadályozza, vagy mert kialakult sajátos szelleme, miként hosszú időközön át egyik-másik hivatásközösségben, akkor zavar támad a társadalmi tényezők rendjében. Erről szól a „Quadragesimo Anno“: „Biztos és változatlan a társadalombölcseletnek az a tétele, amelyen változtatni vagy azt átalakítani nem lehet: amit az egyes ember saját kezdeményezésével és erejével végbe tud vinni, azt nem szabad kezéből kivenni és a közösségre hárítani, s amit a kisebb és alsóbb közösségek teljesíteni tudnak, azt igazságtalanság lenne s csak súlyosabb károsodás és a helyes rend megzavarása árán lehetne nagyobb és magasabbrendű közösségre bízni. Mert minden társadalmi tevékenység természete szerint kiegészítő jellegű, a társadalmi szervezet tagjait kisegítse és ne rontsa le, ne szívja fel. Minél tökéletesebben uralkodik a fokozatos egymásbakapcsolódás a különböző egyesületek között a kiegészítő tevékenység elvének betartásával, annál erősebb lesz a társadalmi tekintély és hatóerő s annál kedvezőbb és biztatóbb lesz az állam helyzete.“

Ez a kereszténység társadalomszemléletének lényege. Szociálpolitika annyiféle lehet, ahány világnézet, de illetékesen mindenki csak a maga világnézetének szociálpolitikájáról szólhat. Hitünk keresztény, társadalompolitikánk sem lehet más.

Társadalompolitikánk keresztény szociálpolitika. Éppen ezért az Isten és az ember örök viszonylatának meglátása után az emberi természetből folyó és az ember érvényét biztosító közületek keretében, ezekkel való kapcsolatban kutatjuk a szociálpolitika lehetőségeit. Ember és családja, ember és hivatása, ember és nemzete, ember és embertársa, ember és földje azok az állandó és minden közösségben elsőrendű fontosságú kapcsolódások, melyeknek tartalmától és formájától függ az embersors alakulása. Ezekre a viszonylatokra irányul tehát a szociálpolitikai cselekvés. A cselekvésen keresztül is megnyilatkozó világnézettől függ, hogy melyik társadalmi viszonylatra esik a szociálpolitikai cselekvés súlypontja. A világnézetek különbözősége azonban még nem jelenti azt, hogy mindegyiknek külön egy-egy zárt szó-

ciálpolitikai rendszer felel meg, amelynek eljárásai, módszerei, intézményei csak egyetlen világnézetből folynak és amelyek dőréknak, céltalannak mutatkoznak, mihelyt egy más világnézet és ennek megfelelő más szociálpolitika eszmeköréből ítéljük meg azokat. Világnézeti különbözőségtől függetlenül, vannak a mindenkori életnek olyan igényei, amelyeknek kielégítésén tiszta lelkeséggel, áldozatra készen, szakismerettel munkálkodva teremthetjük meg az emberi ügy monumentumait, amelyekről utóbb büszkén hirdetheti minden világnézet szószólója, hogy a saját eszméiből születtek és ezek által élnek. Am sajátítsa ki minden ideológia a maga számára a szociálpolitika összes alkotásait, sohasem az a fontos, hogy mi kit és mit igazol, az ember a fontos, az sem önmagáért.

Bármennyire idő- és célszerű legyen is egy világnézetnek megfelelő szociálpolitika, elszigetelődve, más politikai törekvések támogatása nélkül a saját politikumában rejlő célt még megközelíteni sem tudja. A tipikus szociálpolitikai eljárások természetéből folyik, hogy észszerű megfontolások alapján a jellegzetes szociális hátrányok megelőzésére és sohasem az egyénre, hanem mindig egy vagy több kollektivitásra irányulnak. Az élet jelenségei azonban annyira változatosak és olyan mértékben egyediek, hogy a jelenségtípusokkal számoló és jogszabályok révén ható szociálpolitikai eljárások egy-egy társadalmi csoporton ha segítenek is, ezzel még nem érzetik üdvös hatásukat minden egyes élet esetében. A társadalmat még annyira erősítő szociálpolitika mellett is gyakorivá válhatik az életjog szempontjából végzetes egyéni elesettség. A tömeges emberi elbukást gátló szociálpolitikai intézmények védőhálói alá tehát ki kell feszíteni a közületi népgondozásnak sűrű hálózatát, avégből, hogy akiket nem óvott meg az elesettségtől a társas csoportok javára érvényesített szociálpolitika, azokat legalább a népgondozás mentse meg. Amíg tehát a szociálpolitika szociális prevenció, addig a közületi népgondozás szociális terápia. Minthogy az egyéni esetek pontos ismeretét feltételezi, művelője csak individuálisan eljáró és a helyi viszonyokban járatos intézmény lehet, tehát — az államtól

megadott általános irányelvek korlátai között — a város, a község.

Tapasztalati tény, Hogy a társadalmi öntevékenység olyan erkölcsi és anyagi erőforrásokhoz ér el, amelyek fedve maradnak a hatalmi eszközökkel fellépő hatóságok előtt. Az emberibb élet útjának egyengetésénél hiba lenne mellőzni ezeket az értékes erőforrásokat. A közületektől megadott irányelvek szerint dolgozó szervezett közjótékonyság, az egyházak, az egyházközségek, a caritas-egyesületek jól átgondolt és évezredes hagyományokból merítő szervezett karitatív erőforrásokat törekcsenek az ember ügyének javára megnyitni, hangsúlyozot-tan a társadalom önkéntes tevékenységével. A közületi népgon-dozásnak és az embergyámolító társadalmi öntevékenységnek különben sajátos ötvözetei alakultak ki Angliában és az U. S. A.-ban, a social work, Németországban az elberfeldi rendszer, nálunk a ferences szellem pompás magyar kivirág-zása, az egri norma szerinti szegénygyámolítás. Közös irány-elvek: közületi irányítással és támogatással, a társadalom er-kölcsi és gazdasági tevékenységével megvalósított gyámolítás a lehetőség szerint az otthon, a család körében és nem rideg, kietlen, zsúfolt nyomorkaszárnyákban.

A szociálpolitika, közületi népgondozás, szervezett jóté-konyság és irracionális magánjótékonyság egymást kiegészítő közös célja az ember, közös munkája: embervédelem. Chris-tianismus in praxi.

Az államhaszon helyes értelmezéséből, a létjog követke-zetes szolgálatából nem egyszer keletkeztek hasznos szociál-politikai közberendezések anélkül, hogy társadalmi nyomás-nak engedett volna az ezeket létesítő államhatalom. A gya-korlati tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy még az ilyen módon megalkotott embervédelmi berendezések fenntartása, alapeszméjüknek érvényesítése sem volt lehetséges erő-teljes szociális mozgalom nélkül. A munkavédelem története tesz tanúbizonyságot arról, hogy a szociálpolitika a szociális mozgalommal fejlődik és ezzel hanyatlik alá. A szociálpoli-tika elért mértékét ugyan az állam garantálja, a szociálpoli-tika továbbfejlődésének biztosítóka azonban a szociális moz-

galomnak nevezett társadalmi öntevékenység szervezett ereje. Ezért a szociális mozgalom elengedhetetlen feltétele és kiegészítője az intézményes embervédelemnek.

Egy teljes embervédelmi rendszer sem érhet azonban célhoz, ha a közjóból kiinduló gazdaságpolitika és fináncpolitika nem szélesítik az anyagi megélhetés alapjait, hiszen a keresetek és az árak színvonalának arányossága, a sikeres termelés és a bőséges jószágkészlet nélkül hiányoznak a szociálpolitika anyagi feltételei. A nép megélhetésének alapja azonban csak részben függ az állam gazdaságpolitikájának értékétől. Minden országra ugyanis bizonyos hányad jut a vagyonok és a jövedelmek nemzetközi megoszlásából és jól tudjuk, hogy ennek a hányadnak mértékét a külkereskedelmi politikánál, a nemzeti munka erőfelfejtésénél súlyosabb tényezők döntenek el. Ez a legsúlyosabb tényező a nemzetközi hatalmi helyzet, az ország súlya, szerepe, jelentősége történelmi környezetében. A társadalom erejét hatványozó szociálpolitikának az anyagi fedezetét növelő gazdaságpolitika lehetőségei tehát jórésben attól függnek, milyen mértékben tudja a külpolitika az ország nemzetközi tekintélyének növelésével elősegíteni az országra kedvező kereskedelmi, pénzügyi, munkaügyi kapcsolatok kialakulását és tartósságát. A diplomáciának ez a munkája azonban sikerrel csak akkor jár, akkor növeli az ország kvótáját a nemzetközi jövedelemmegoszlásban, ha a külpolitikai mozdulatoknak súlyt az ország hatalmpolitikai, kratopolitikai felkészültsége ad. Ez ad nyomatékot az ország gazdasági aspirációinak is kifelé, ez biztosítja egyszersmind az államnak azt a fölünyes hatalmát, amely a szociálpolitikai szándékot is érvényesítő jog hatályának egyik fő biztosítója.

Embervédelmi, gazdasági, pénzügyi, kül- és általános hatalmi politika együttesen azonban csak akkor egyengetik az Istenség felé szárnyaló emberi lélek örök törekvését, ha a kultúrpolitika a társadalom közgondolkodásában fenn- és magasan tartja a hierarchikus értékrendszer értékeit, az abszolút szépet, az abszolút jót, az abszolút igazságot és ezeknek értékszintézisét, a szentséget. A politikai célok és eszközök

rangsorát tehát egyetlen normának kell meghatározni: minden a társadalomban az emberi személyiségért, általa Istenért.

Ezért Caritast az embertársak, Caritast az emberi csoportok, Caritast a nemzetek között. Mert a Caritas kegyelem-tüzén át vezet az emberiség útja az igazságosság uralmához. Minél többet vár egy nép a iustitia érvényétől nemzetközi viszonylatban, annál inkább valósítsa meg a szociális igazságosság uralmát saját belső életében.

Ezek a fejtegetések eredetileg a szerzőnek Társadalompolitika című kötetében jelentek meg. Magyar Szemle Kincsesháza, 121. szám.

IDEOLOGIA ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA

Eros és Logos örök küzdelmének korszakát éljük, szenvedjük. Az apró tények nagy szintézisének, a valóságnak értelmetlen belső ellentmondásaival, emberölő aránytalanságaival örök perben áll a nagy kérlelhetetlen: az értelem. Az ész lázadása e társadalmi színjáték a mindenkor észszerűtlen jelen, az élet ellen. Minél káprázatosabb technikai eljárások bővítik a gyártás világát, tágítják a jószágtermelés berendezéseit, tökéletesítik termelő folyamatait és minél gyötrőbb a népeknek, megélhetésük termelési alapjainak szélesedésével egyidejű nélkülözése, annál élesebb az értelem visszahatása a valóságra, annál hevesebb az ész lázadása. Az értelem valamely célgondolatban egységes, ellenmondásoktól ment, önmagában lezárt rendszer alaprajzával hasonlítja össze a valóságnak világitó, izgató színekben gazdag képét és önmagát tüzelve háborog az észlelt különbségen. Az értelem ábrái a társadalomgazdasági ideológiák zárt, minden másnak érvényét, értelmét tagadó eszmerendszerek, a valóság színdús képe az élet. Az értelem tervszerű, józan elgondolásában nincsen semmi megalkuvás, kompromisszum. Az élet maga az elveknek és erőknek — bár szüntelenül alakuló, de mégis csak állandó, hozzátehetjük: állandóan vitatott és ezért szüntelenül változó egyensúlya. Az értelem elképzelései teljes megoldások, az élet ilyeneket nem ismer, mert a valóság sohasem lehet a történéseket igazító megannyi hatóerő közül, egyetlen tényező, a ráció életformája. Ezért háborog szüntelenül az értelem az élet ellen, ezért az értelem öfelsége az Élet mindenkori ellenzéke. A tiszta megoldásokat

kedvelő, a maga intellektualizmusában felfuvalkodott értelmek örök ellenzéki, a dolgok mindenkori rendjével szembeállított programja a racionalizmus, idők, nemzetek, társadalmi közszellemek sokféle lényegének megfelelő különböző változatban.

Az értelem e programjának gazdaságpolitikai fejezete az észszerű, tehát tervszerű gazdálkodásról szól. Tervszerű gazdálkodás az észszerű, korszerű követelmény a dolgok létező rendjével szemben. Gazdasági ismeretekkel pallérozott fej tervgazdálkodást említve, valaminő szocialista gazdálkodási módra gondol. Pedig ha felfigyelünk az „észszerű“ gazdasági elgondolások hirdetőinek valóban nem mindig tárgyilagos vitájára, a tervgazdálkodásnak individuálista elgondolásával is találkozunk, és hozzátehetjük, hogy ez a szocialista elgondolásnál — belső gondolatszerkezetét tekintve — nem kevésbé következetes. A szocialista és individuálista „tervgazdász“ megegyeznek abban, hogy „tisztá“ megoldást követelnek. Nézetük szerint egyszer már el kell döntenünk a mindnyájunkra sorsdöntő kérdést: mit akarunk, kapitalizmust, vagy szocializmust? Mert, ha a szabadkereseti gazdálkodás hajtó motorának, az egyéni kezdeményezésnek és a magántulajdon intézményének védelmében, a tömegek semlegesítése céljából a „szocializmus“ elemeivel túlterheljük a vállalkozást, akkor — az individuálista álláspont szerint — a termelés gazdaságtalanná, a nép megélhetésének alátámasztására képtelenné válik, tehát a tömegek előtt még ellenszenvesebbé tennők azt a kapitalizmust, amelyet élni nem, de meghalni sem engedünk. Ha pedig — úgymond, a gazdasági racionalizmus szocialista szószólója — egyszerre kívánunk hideget és meleget fűjni és egyidejűleg követünk megélhetési, a népszükséglet kielégítésére irányuló, tehát a szocialista felfogásnak megfelelő és rentabilitási, a nyereséges, sikeres vállalkozásra törekvő, kapitalista szellemű gazdaságpolitikát, az eredmény csak egy lehet, az előbbi meghiúsítja a rentabilis termelést, az utóbbi pedig a nép megélhetését. A kapitalizmus lassan kimúlik, de a szocializmus sem születik meg. Tiszta helyzetet kell teremtenünk. A liberális gazdasági racionalizmus szerint abban a kultúrkör-

ben, melynek életében a magyarság történelmi és földrajzi adottságok közepette szerepét betölteni törekszik, a gazdálkodásnak a XIX. század történetében tapasztalt előnyei, kiváltképpen a fejlődő népességnek egyre bővülő megélhetése, a háborút követő gazdálkodásban nem érvényesülhettek, mert a politika a gazdasági élet követelményeit vagy nem ismerte, vagy a gazdaságellenes politikai magatartás szociális és nemzetpolitikai hátrányainak jelentőségét kétségbe vonta. Amidőn a politika nyíltan hirdette a maga szempontjainak elsőbbségét, ezzel minden társadalmi értéket és erőt az államhaszon szolgálatába vélt állítani, nem volt hajlandó felismerni, hogy az államhaszon szempontját sérti, amikor nap-nap után a politikának feláldoz komoly közgazdasági érdekeket. Nem a kapitalizmus van tehát válságban, hanem a politika öncélúsága és vaksága válságba sodorta a gazdálkodást és ezzel kétségessé tette a megélhetést. Ebből a megállapításból semmi esetre sem következik, hogy feltétlenül új gazdálkodási elvet kell érvényesíteni a meglévő helyett, hanem meg kell tisztítanunk a gazdálkodást a politikától. Adjuk meg a gazdálkodásnak a természetének megfelelő autonóm életet — úgymond a liberális tervgazdász — és a versenyzgazdálkodás erőinek szabad játéka, a gazdaságnak gátlás nélkül járó mechanizmusa önműködőleg kitermeli a termelés és fogyasztás arányos bővülését lehetővé tevő piaci helyzetet. A mezőgazdasági államok ipari protekcionizmusának és az ipari államok agrárprotekcionizmusának tervszerű megszüntetése ismét visszavezet, az optimális feltételek mellett, merőben a társadalmi és gazdasági szerkezetből adódó — nem pedig politikai szempontokból kiválasztott — telephelyeken folytatott gazdálkodáshoz. A nemzetközi munkásvándorlások akadályainak elhárítása fokozatosan lehetővé tenné a népességnek a legkisebb gazdasági nyomás irányába való áramlását, tehát az emberiségnek a jóságtermelés és áruforgalom méreteihez és irányaihoz igazodó arányos megoszlását. A munkapiac szabadságának megadása mellett a hatósági bérpolitikával kialakított „politikus“ bér megszűnésével előálló piaci bér, a munkafeltételek törvényes — a silányabb munkaerőre kedvező — korlátozásának megszűnése,

továbbá a munkást helyhez kötő, gazdaságilag megokolt vándorlásaiban gátló munkanélküli biztosításnak törlése újra megteremtené a sikeres termelésnek és a munkás egyéni érdemessége szerinti életlehetőségének 1914 óta nélkülözött — előfeltételeit. Ez a liberális tervgazdálkodás eszméje. A praestabilita harmónia, a magukra hagyott dolgok természetes rendje (ordre naturel) tanának modern változata.

Vállalhatja-e az állam a liberális gazdasági racionalizmusból folyó tervszerű passzivitás szerepét? Elismerjük, hogy a gazdasági kapcsolódások megtisztítása a politikától, a gazdasági protekcionizmusnak és a szociálpolitikának lebontása, önmagában véve az emberiséget gyötrő világgazdasági válságoknak elképzelhetően a leggyorsabb megszűnését idézné elő. De önmagában véve és nem azokkal a kísérő jelenségekkel együtt, amelyek éppen a szociálpolitika hiánya következtében társadalmi feszültséggé sűríténék a nélkülözők elkeseredését. Mert az államnak visszavonulása a szociális államiság magaslatairól a liberális jogállam védelmi vonalára a gazdasági és társadalmi szerkezet olyan gyökeres és gyors megváltozását eredményezné, ami újabb tömegeket tenne földönfutóvá. A protekcionizmus megszüntetése, új vám- és külkereskedelmi helyzet nemcsak hatalmas vállalatok, hanem egész termelési ágak gazdaságilag megokolt telephelyének, a gazdasági optimumnak eltolódását vonná maga után. Ez nagy állótókék gazdasági jelentőségének elértéktelenedését idézné elő és nagy szerkezeti változásokhoz, eltolódásokhoz, javak átértékeléséhez igazodó köz- és magángazdasági politikát igényelne, melynek pénzeléséhez — különösen Kelet-Európában — hiányzik a megfelelő, rugalmas pénztőke. Hangsúlyozom, a gazdasági optimumnak eltolódása és ennek természetes velejárója, a nemzetközi jövedelemeloszlás új arányainak kialakítása egész vidékek termelésének sikerét, egész népek megélhetését veszélyeztetheti. Hogy melyik nép lenne haszonélvezője és szenvedője ennek a gazdasági korszakváltozásnak, erre megfelelni nem mi vagyunk hivatottak.

A gazdasági protekcionizmuson felül a szociálpolitika lebontása — ellentétes irányban ható más, új tényezők hiányát feltételezve — bár megindítaná a lassú tőkeképződés folyamatát,

de amíg ez a vállalkozás fejlődő, foglalkoztató és bérfizető képességén keresztül kiválthatja szociális előnyeit, „a munkás-ság szerzett jogaitól“ megfosztott tömegek kétségessé tehetik a gazdálkodás folytonosságát. A tömeg természetes okán sohasem racionális és nem követné az individuálista (liberális) „észszerőségnek“ azt a dermesztőén fagyos okoskodását, hogy a szociális védelem megszüntetése éppen a nép megélhetésének érdekében történik, mert a velejáró átmeneti tömegszeszívés árán — a termelési költségeknek, a vállalkozást rentabilitáshoz juttató csökkenése révén — megvásárolhatják a válság útvesztőjéből való gyors kiemelkedés lehetőségét. Az egyén ezt fájó érzéssel megértheti, a tömeg soha. Megmozdulásában, forradalmi feszültségében, az előbb mondotakkal ellentétes irányban, az élet lázadna fel a dermesztő, a merev logika ellen. Az élet tömeges lázadására bizonyára felkészülne egy — a liberális tervgazdász elgondolását vállaló — államhatalom és fokozott mértékben kiépítene az államélet és a termelés folytonosságát védő hatalmi berendezést. A szociális kiadások apadásával egyidejűleg tehát ugrásszerűen emelkednék a rend termelési költsége. Magángazdasági szempontból a helyzet semmit sem javulna, mert végeredményben a szociális és az egyéb közületi teher egyaránt szerepel a termelés költség-elemei között, csupán a magántulajdoni monopolhelyzetért fizetett váltságdíj, a szociális költség helyébe a rendért fizetett még jelentékenyebb közteher lépne. Magángazdasági szempontból a helyzet inkább romlanék, mert az „improduktív“ szükségmunkának és a nemzeti munkaerő védelmének megszüntetése okán még jobban elhatalmasodó munkanélküliség, továbbá a keresőképtelenek létbiztosítását jelentő társadalombiztosításnak és a törvényes munkásvédelemnek lebontásával növekvő nyomor és munkauzsora — még az államhatalom fölényének megtartása esetén is — a termelés világában olyan szociális feszültséget teremtene, amely megszüntetné a versenyképes gazdálkodást kiváltó minőségi termelés előfeltételét, a lelkes munkát, a munkaörömet. A szociálpolitika lebontása az emberrel való rablógazdálkodásra vezetne, mert ha a vállalkozó leltári tárgya, a munka után nem fizeti a leltártárgyak biztosítási díját,

ha — miként egyéb termelő eszközeinél — a szociálpolitika költségével nem amortizálja az embernek, mint erő- és munkagépnek rongálását, elkopását, a vállalkozó — a rentábilis cél hivatásszerű hajsolásával — munkaadói minőségében nem fogja annyira kímélni az embert, mint a gépet, amelybe tőkét beruházott és utána amortizációt fizet. Nem, a szociálpolitika lebontása esetében a vállalkozó — típusról és nem tiszteletreméltó kivételekről szólunk — rablógazdálkodást űz a munkaerővel és az elhasznált, optimális előfeltételek mellett már nem foglalkoztatható embereket kiselejtezi a termelésből, eltartásuknak terhét áthárítva a közösségre. A magángazdaság nem veszi észre, hogy ez az eljárás is, a közegészségügyi és szegényügyi kiadások emelkedése révén hatalmasan felduzzasztja a közterheket és egyáltalán nem gazdaságos eljárás. Még mindig olcsóbb a kollektív és egyéni szellemi és testi elesettséget megelőző szociálpolitika, mint ennek helyettese, a már bekövetkezett tömeges lelki elfajulásnak rendészeti, karhatalmi kezelése és a testi elesetség temérdek esetének egyéni gondozása. Az utóbbi a közösségi élet növekvő kockázata mellett növekvő adóterhet jelent.

Az állam tehát a liberális tervgazdászok elgondolását nem teheti magáévá, az állam nem vonulhat vissza a liberális jogállam védelmi vonalára. Az állam nem nélkülözheti a szociálpolitikát.

A szociálista tervgazdasági racionalizmus szerint a gazdálkodás „anarchiáját“, ami a kapitalista gazdálkodást jellemzi, a lényegesen nagyobb fogyasztási igények kielégítésére berendezett termelőszerkezetnek és a növekvő nyomornak mai visszataszító ellentétét csak a termelésnek és a fogyasztásnak tervszerű harmonizálása, a jövedelemmegoszlás és szükségletfedezés arányosítása szüntetheti meg. Elérkezett a nagy pillanat, midőn a — Marx által a jövő szülőanyjaként tisztelt — kapitalizmus megszüli a méhében életre kelt szociálistust. Az államra a társadalomgazdaság e történeti aktusánál az a végső feladat hárul — melynek teljesítése után, a szociálisták szerint, bekövetkezik az állam elhalása —, hogy a népre szenvedésmentesen vezesse le az új világ megszületését. A társa-

dalmi élet új egyensúlyhelyzetének kialakítására számos *szocialista* tervgazdasági recept készült. A szocialista racionalizmus gazdasági tervei, a magántulajdon intézményén alapuló versenyzádkodás elvétől a legkevésbé és a legjobban eltérő elgondolások sorrendjében a következő lépcsőfokokon vezetnek a teljes szocialista racionalizmus rendszeréig, a kommunizmusig: *a)* a jövedelmeknek szocialista adórendszerrel való arányosítása, tehát nem a jövedelmi forrásoknak, hanem a magántulajdon és szellemi monopólium következményeinek részleges vagy teljes kisajátítása, *b)* a föld járadéknak és a tőkekamatnak gyökeres, a vagyoneeloszlásba nyúló megszüntetése, *c)* általános érvényű hatósági ár-, kamat-, bérmegállapítás, az „irracionalisnak“ minősített piaci zádkodás kiküszöbölése, *d)* a termelőeszközöknek az összes tőkejavakra kiterjedő, köztulajdonba vétele a termelőeszközöknek egyéni használatban való meghagyásával, *e)* kizárólag társadalmisított tőkejavakkal folytatott községi zádkodás, *f)* végül a termelés és fogyasztás teljesen központosított minden részletre kiterjedő, egységes állami szabályozása, irányítása, amely esetben az egyetlen zádkodó alany maga az állam. A rendszerek alapelve közös, uniformizáló kényszergzádkodás. Vájjon elvállalhatja-e az állam a szocialista racionalizmus gazdasági programjából reáharuló feladatot?

A szocialista zádkodási rendszerek elemzése és bírálata szétrepeszténé mostani fejtegetéseink keretét, különben is a magyar élet gyakorlati igényeinek szemszögéből vizsgáljuk tárgyunkat. Annak az általános érvényű tételnek kihangsúlyozását azonban nem mellőzhetjük, hogy a zádkodás valamely szakaszán alkalmazott kényszer mindig kiváltja további szakaszokon való érvényesítésének az igényét. Különben vagy sehol sem érvényesül, vagy szétrombol meglevő összefüggéseket újaknak kialakítása nélkül. Miként nincs tervszerű, szabályozott ütemben fejlődő, méretezett infláció, nincs önkorlátozó kényszergzádkodás sem. Hatósági bérmegállapítás ármegállapítást, mindkettő kényszertermelést, utóbbi hatósági kamatmegállapítást stb. von maga után — természetesen, ha a hatalom birtokosainak van bátorsága következetesen érvényesíteni

a meghirdetett alapelvet. Magyar viszonylatban a kérdés súlypontja azon van, lehet-e hosszabb időre méretezett terv szerint arányosítani a magyar gazdálkodást. Erre válaszuk tagadó, ma inkább, mint valaha, mert termelésünk, költségelemeink legnagyobb része (ipari nyersanyagok ára, külföldi fuvarételek, a közhiteinek nemzetközi megítéléséhez igazodó pénz és áruhitelfeltételek, stb.), legfontosabb gyártmányaink és termelvényeink ára és piaci kelendősége a magyar imperiumtól függetlenül és hatásterületén kívül ható tényezőktől függ. Egy olyan ország, melynek életében a történések legerősebb rugói nem a közösség életének gazdasági alapjaira támaszkodnak, nem léphet fel egy új gazdasági rendszer kezdeményezőjeként. Ilyen ország már önellátóképességének hiánya miatt sem számolhat a gazdálkodás folyamatainak általa elképzelt tervszerű menetével, tehát nem tanúsíthat olyan közgazdasági magatartást, mint azok az országok, melyek az önellátó létnek geopolitikai és gazdasági előfeltételeit magukban hordják. Különbösen is a gazdálkodás módjának minden gyökeres megváltoztatása „átmenetileg“, — a szociálista tekintélyek szerint is — sülyeszi a népesség megélhetésének a színvonalát. Ez történnék a rentabilitásra irányuló termelő berendezésnek a népességletet fedező, a produktivitásra törekvő gazdálkodásra való átalakításának az időszakában is. A társadalom csak ott bírja ki ennek a sülyedésnek gazdasági következményeit és csak ott nem bomlik fel anarchikus hordaéletbe, ahol a fogyasztás számára még kínálkozik olyan visszavonulási terület, ami lehetővé teszi a megélhetés színvonalának a leszállítását az „átmeneti gazdaság korszakában“, amikor is az új, a népellátó tervgazdálkodás kiépítése céljából az élvezeti javak rovására is tőkejavakat kell termelni. A magyar nép fogyasztása számára ilyen visszavonulási terület nem kínálkozik, nincsen olyan csalóka remény, „festett egeknek“ minden káprázata, amely elviselhetőbbé tenné számára — a nagy átmeneti korszakban — életszínvonalának további jelentékeny sülyedését. Ha tehát nálunk a gazdasági berendezés ilyen „átállításával“ kísérleteznének, ez népünk számára nem nyomort, hanem társadalmi megsemmisülést jelentene. Az állam a szociálista terv-

gazdasági racionalizmusból reáharuló szerepkört tehát nem vállalhatja.

A logikus egységként népszerűsített (racionalisztikus) megoldási tervek — az individuálizmusból és univerzalizmusból fakadók egyaránt — önmagukban bármily teljeseek, nem számolnak a lét adottságaival, minden közösségnek egyediségével. Megvalósíthatók? Igen, az életen elkövetett erőszak árán. Az egyéni élet és a népélet egyaránt a maga sokféleségével ezernyi változatban jeleníti meg az emberek millióinak természetében rejlő hajlamokat, vágyakat, uralomra, hatalmaskodásra törrő indulatokat, de eszmények szolgálatára és eszmék megvalósítására irányuló nemes törekvéseket is. Ezért az életet nem hozhatjuk valamely észszerű elv egyetlen nevezőjére. Igen, megtehetjük — brutális, kényszerítő — az egyéni életstílusokat eltipró fölényes erővel. De a társadalmi létből mindennek kiküszöbölése, ami irracionális, a lelkes ember társadalmi értékének és szerepének a megsemmisülésével egyértelmű. Minthogy minden politikának célkitűzése az értékes — emberi vagy népi — egyéniségek számára megteremteni a természetüknek megfelelő lét előfeltételeit, önmagán viseli elgondolásának minősítő bélyegét az a gazdaságpolitika, mely célkitűzéseivel és eljárásaival egyaránt azt a — mindannyiunkban közös — emberi természetet sérti, amelynek csupán egyik eleme a ráció.

A ma államának gazdaságpolitikája nem követi a gyökeres változásokat sürgető racionalista egyelvűség merev logikájának egyik irányvonalát sem, hanem bizonyos kételvűséget érvényesít: a vállalkozás rentabilitásának elősegítésével egyidejűleg — részben ennek segítségével — törekszik megteremteni és tökéletesíteni a nép általános és minél bővebb megélhetésének előfeltételeit. Való, hogy sok minden, amit az előbbi (a rentabilitás) érdekében tesz, visszatetsző a megélhetés gondjaitól gyötört tömegek előtt, mert számos, különben jogos, szociális igény kielégítését teszi lehetetlenné. Ezzel szemben pedig sokminden, amit az állam növekvő szociális költséggel a nép általános és minél bővebb megélhetésének az érdekében tesz, a vállalkozás rentabilitásának és a tőkeképződésnek rovására történik. Ezért a társadalmi élet belső egységének

fenntartásán és a közösségi élet zökkenésmentes fejlődésének elősegítésén dolgozó államiség az ész lázadása idején lelkiismeretben és szellemben elszakad a liberális vagy szociálisra tervszerű, teljes megoldásokat sürgető csoportoktól. A különérdekeket képviselő csoportok felfogása szöges ellentétbe jut a minden különérdekeket mérlegelő, de egyiket sem teljes egészében érvényesítő, mindig — ha méltó társadalmi feladatköréhez — szintetikus „államgondolkozással“, aminek a közösségi életre tragikus kihatása a nemzetnek népre és államra való kettéhasadása. Ilyen fenyegető nemzeti veszélyek idején válik el az állampolgárnevelés értéke és ilyenkor kell, hogy megmutassa az állam a népben bizalmatkelítő szociális arculatát. Ki kell domborítani a tömegek előtt, hogy amikor az állam — röviden — rentabilitási és megélhetési politikát csinál, lényegében — de nemcsak a mára, hanem jövő nemzedékekre is gondolva — mindkét irányú politikájával voltaképpen csak egyet akar: biztosítani az élet anyagi alapjait. Hiszen az állam a tőkeképződést elősegítő politikájával a nép jövő megélhetését kívánja biztosítani, mert már Marx is megmondta, hogy egy szociálista gazdálkodásban sem lenne szabad a társadalmi munka teljes eredményét az ennek kimunkálásában részesek között felosztani, hanem — miként ez most a tőkeamat és a földjáradék formájában történik — ebből el kell vonni bizonyos hányadot egy közösségi alap javára, aminek terhére történék a meglévő berendezés fenntartása és ennek a népszaporodással arányos fejlesztése. Tehát még egy szociálista gazdasági rend is megköveteli a népszerkezethez igazodó tőkeképződést, mint a jövő népelet anyagi előfeltételeinek a megteremtését. A tőkeképződés lehetőségét megadó rentabilitási politika tehát szintén etikus, szociális természetű, mert hosszú időre számol a népelet anyagi feltételeivel. Ennek természetszerű korlátot szab a nép jelen — szellemi és biológiai elkorcsosodását gátló — megélhetéséhez fűződő érdek. Utóbbit munkálja — ez aktivitásnak alsó határa — a gazdaságpolitikával együtt a szociálpolitika. A rentabilitási és a szociálpolitika kölcsönösen egymásban hordják érvényesülésüknek természetes határait. A jövő megélhetését megalapozó tőkeképződést ki-

váltó rentabilitási politikának a felső határa a nép jelen biztosított megélhetése. A szociálpolitikának a felső határa — társadalomgazdasági rendszerünkben — a vállalkozásnak a termelés menetét biztosító rentabilitása. De — felteszem az időszerű kérdést — hol van a szociálpolitika felső határa, ha — piaci helyzetek következtében — még szociális kiadások hiánya esetén sem rentábilis a vállalkozás? A szociálpolitika maximuma ez esetben a nép biológiai értékállományának fenntartása. Ha a gazdálkodás — és nem csupán egyes vállalatoknak tevékenysége — huzamosabb időn keresztül — pl. nemzetközi mozzanatok következtében — nem lehet sikeres, a szociálpolitikának mértéke már nem lehet a megközelíthetetlen rentabilitás, ott a mértéket az ember természetének alapkövetelménye, az élethez való jog szabja meg. A meglévőeknek élethez való joga mindennél erősebb, erősebb még a feltételezett jövő nemzedékek jogánál is. Az élethez való jog — ilyen válságos időkben — a „Munkát és kenyeret!“ felhördülő jelszavával követeli a maga igazát. Valóban korszerű követelmény, de vizsgáljuk lényegét.

Munkát? Hogy ennek a követelménynek megvalósítását nem kereshetjük egyik ideológia síkján sem, ezt előbb kifejtettük. Munkát nem rendszerekben, hanem a ma életében követelnek az államtól, mi tehát a munkaalkalmat itt keressük. Munka ott van, ahol termelnek és termelés ott folyik, ahol közületi vagy magántőke gazdasági szerepet vállal. A magántőke, ha ezt kívánatosnak tartja, személytelenné válik és éppen ezért azt tartósan folyamatos termelésre kényszeríteni nem lehet. Csupán a termelőberendezésben fizikailag megfogható tőkejavakat lehet működésre kényszeríteni. A magántőke akkor vállalkozik, ha ez számára rentábilis. Munkát? Igen, rentabilitást! Munka és rentabilitás funkcionális összefüggésben vannak. — Hogyan állunk a közületi tőkével? A közületi ingó-tőke a magántőkének teljes vagy részleges (a jövedelem és vagyon kisebb-nagyobb hányadának adóztatás útján való elvonásával) szociálizálásával áll elő. Előbbi esetről már szóltunk, a szociálizálással tőkék sohasem szaporodnak, sőt, foglalkoztató képességük — a politikai irányítás esetében mindig és minde-

nütt előforduló eltévesztett beruházások következtében — inkább csökken. Az utóbbi esetben, tehát amikor közadókából és egyéb állami jövedelmekből gyűjt valamely közület tőkét és ezzel közvetlenül termel vagy vállalkozást közvetve — hitelműveletekkel, garanciavállalásokkal — finanszíroz, újabb munkaalkalmakat nem teremt. E kérdésben az angol kincstári (Treasury) memorandum világosan kifejtette, hogy a közkötelezettségek útján, közmunkák céljaira a magánosoktól elvont pénztőkékkel, a közületek mindenesetre kevesebb munkaalkalmat teremtenek, mint amennyinek lehetőségét megszüntették ezeknek a pénzeknek a magángazdaságtól való elvonásával. Gazdaságpolitikai eljárásokkal a közületek befolyásolhatják a foglalkoztatás mértékét, de a termelésnek közvetlen vagy közvetett pénzelésével soha, csak a magángazdaságnak és az állami pénzügyeknek ártanak, de szociálpolitikai előnyt ettől ne várjanak. Álláspontunk más nem lehet: munkát? rentabilitást!

Kenyeret? Igen, kenyeret, aki számára sem vállalkozás, sem közület munkalehetőséget nem teremt. Ethikus elv — elismerem, miként azt is, hogy az életre való jogból következik a munkára való jog és ha ez nem teljesíthető, az ellátásra való jog. Ez a jog érvényesíthető mindaddig, amíg nem veszélyezteti a munka előfeltételeit. Mert a közület kenyeret a magángazdaságtól elvont fizetési képességből ad, minthogy pedig a magángazdaságnak számottevő élvezeti pénztőkéje nincs, a közületek kenyeret (a létbentartáshoz elegendő élelmiszert, szükséglakást) abból a pénzből adnak, amit adóztatás útján a különben termelő, tehát munkalehetőséget is adó tőkéből elvonnak. Ezért a kenyér nyújtása a munkáltatás rovására történik, miért is kenyeret szinte kizárólag azoknak kell megadni, akik önhibájukon kívül keresetnélküliek, tehát személyükben rejlik ellátatlanságuk oka. (Rokkantak, betegek, gyermekek, aggok.)

Rentabilitást a vállalkozásnak, ez valóban nagy szociálpolitikai jelentőségű célkitűzés, ez valóban „a munkát“ jelenti, de a „kenyér“ nem szociálpolitikai követelmény, ez a caritas igénye, sőt parancsa. A háború utáni Közép-Európa időről-időre kikényszerítette mindenkori jövőjétől és (hitel-

műveletek útján) ennek a terhére a caritasnak egészen nagystílű gyakorlását. A jelen szűk kenyere mellett bőségesen táplálkoztunk, amíg tellett a kiszáradó régiből, később jóízűen falatoztunk a jövő kenyereből. A múltban bizony előre elfogyasztottuk a jelen kenyérének nagy részét, de ma — erre fordítható hitel nélkül — nem ehetjük meg a holnap kenyerét. Itt állunk: a jövőből táplálkozás folyamata megszakadt, csak a mának, korábban megédzsmált kenyerét fogyaszthatjuk — ezért szűkös és nem mindannyiunké az emberhez méltó megélhetés. Ezért beszélnek a szociálpolitika válságáról. A szociálpolitika ugyanis vagy a múltban felhalmozott tartalékokból (pl. magánvagyon, életbiztosítás, a háború előtt külföldön bevezetett egyes szociális járadékbiztosítások), vagy a jelen termelési eredményéből, vagy a jövőből (pl. a közhitei igénybevételel végrehajtott lakásépítő politika) él. A magyar szociálpolitikára a múlt semmit sem hagyományozott, a jövőből nem élhet, mert pang a hitelezés, az inrentábilis jelen gazdálkodás sikertelensége mellett — amennyire kevés intézményes eszköze megengedi — a népesség létminimumának megvédésére, tehát a legszerényebb, de egy szersmind legkomolyabb szociálpolitikai program valóráváltására szorítkozik.

Válságba juthat-e a magyar és általában a szociálpolitika? Gazdasági válságok idején a szociálpolitika teljesítőképessége korlátolt, intézményeinek egyensúlyozó működésében zavarok támadnak, de nem a szociálpolitika jut válságba, miként az válságba csak elvi síkban juthat és pedig akkor, ha egy, a nemzet tényleges elitjétől elfogadott társadalomszemlélet feleslegessé teszi mint elvet és mint szociális funkciót. Így például, ha egy kormányzatban és általában a társadalom közfelfogásában olyan mindent leegyszerűsítő felfogás válik úrrá, hogy a társadalmi ellentétek, aránytalanságok és visszasságok megszűnése és a nemzet belső életerejének fokozása egyedül a gazdasági mechanizmus zavartalan működésétől, vagy kizárólag a földreformtól, vagy a földjáradék megszüntetésétől, vagy egy új valutarendszertől, esetleg a választójog reformjától, vagy egyesegyedül attól függ, hogy a magyarság sorsát hozzá-

kapcsoljuk-e egyetlen nagyhataloméhoz, vagy sem. Ilyen fel-fogásból az következik, hogy a nép boldogulása az egyetlen nemzeti gyógytényező alkalmazásától függ, ha ez megtörténik, akkor felesleges, ha nem, akkor úgylis hiábavaló minden egyéb. A szociálpolitika azonban nem nyolcórás munkanapot, nem „cselédbiztosítást“, nem gyermekvédelmet, nem lakás-ügyet jelent, hanem mindenkor a közösség összetartásának szolgálatán keresztül az ember elvének érvényesítését.

A szociálpolitika az anyagi világ erőrendszerével, az anyagisággal, a materiális érdekelvvel szemben az ellenprincípiumnak, az embernek érvényesítője. Hogy az embervédelemnek és emberérvényesítésnek gondolata minő formákat ölt, milyen történeti kategóriákban jelentkezik — ez másodrendű; a lényeg, hogy legyen, hogy hasson, hogy hódítson teret — nem maga, nem intézményei, hanem közvetlenül a nemzet, ezen keresztül az ember számára. Ez a polarizáló elv a kapitalizmusnak elsőrendű szükséglete, mert ha a kapitalizmus vagyonszerzési rugója ettől menten érvényesül, ad absurdum lendíti a versenyzgádzlkodást. Ez az elv teszi lehetővé a versenyzgádzlkodás bontó, az emberi együttélést lazító életjelenségeinek ellenére a társadalom fennmaradását, a közösségi együttműködést. Ottlik László kitűnő tanulmányában¹ szellemesen kimutatja a kapitalizmus és szociálizmus funkcionális összefüggését, ez érvényesül a kapitalizmus és a szociálpolitika viszonyában is. Amíg van magántulajdoni monopolhelyzet és kívül álló tömeg, amíg van kereseti érdektől hajszolt piaci verseny, amíg a nyereszkesedés ütemére zakatoló gépek imperializmusát az anyagi siker vágya fűti, addig lesz szociálpolitika, mert nélküle nem lenne társadalmi kerete, egysége, jövője ennek a zaklatott, dübörgő mindenségnek. Magántulajdon, örökjog, társadalmi jogintézmények maradandósága mind attól függ, hogy a szociálpolitika milyen mértékben tudja megkönnyíteni a rendet teremtő állam munkáját. Milyen mértékben tudja megelőzni a versenyzgádzlkodásból kibontakozó kollektív erőknél — a társadalom össze-

¹ Magyar Szemle, 1931. november.

függéseit veszélyeztető — elhatalmasodását, milyen mértékben tudja megelőzni az emberi elesettséget. Ha pedig a társadalomnak lassú — és nem ideológusok elméletein szárnyaló —, de szüntelen átalakulása a gazdálkodásnak elveit, a közösségek szerkezetét, az egyéni életek formáit módosítja, akkor is — miként a bolsevizmusban is — lesz szociálpolitika, mert a dologi világ rendjének és az emberi természetnek örök ellentétét látva mindig lesznek, akik a lelkes ember életelvét a közösség útján képviselik a nagy anyagi változások sodrában.

Szociális intézmények csődöt szenvedhetnek, szerzett munkajogoktól tömegeket megfoszthatnak, de egy rendszer sem ejtheti el a szociálpolitikát, mert ez az ember feladásával lenne egyértelmű.

Akik a szociálpolitikával vagy annak határfokával szemben aggályokat támasztanak, rendszerint nem a szociálpolitika alapelvének értékét, hanem — ethikus vagy magángazdasági megfontolás alapján — éppen azt vitatják, vajjon az elvnek ismeretes gyakorlati alkalmazása tényleg javít-e az emberi sorson és a nemzet életét tökéletesíti-e és ezzel közelebb hozza-e a közjó állapotához.

A szociálpolitikával szemben leggyakrabban hangoztatott érv, hogy a jövő nemzedék megélhetése szempontjából annyira fontos tőkeképződést megnehezíti. Természetesen ez részben a tőkeképződést kiváltó gazdasági erők tőketermelőképességétől, részben a szociális kiadások mértékétől függ. Eddigi fejtegetéseinkhez maradunk következetesek, amidőn elismerjük, hogy ez az aggály magában hordja az igazság magvát és ennek a mozzanatnak különösen hazánkban van — tőkeinségünk okán — nagy jelentősége. Egynéhány megjegyzést azonban nem mulaszthatunk el. Milyen tőke képzéséről van szó? Közületi vagy magángazdasági tőkeképződésről, mert nyilvánvaló, hogy az előbbit a szociálpolitika nagy mértékben elősegíti, példa reá a német társadalombiztosítás, mely 1914-ig négy-milliárd tőkét gyűjtött és ennek kihasználásával jelentősen befolyásolta a tőke- és a pénzpiacot, közvetve a jövedelemeloszlást. Marad tehát a magángazdasági tőkeképződés, — de me-

lyik? Mert ez lehet megtakarításoknak vagy üzemi gazdálkodási feleslegeknek az eredménye. El kell ismernünk, hogy a takarékosági tőkeképződést a szociálpolitika gátlás helyett inkább elősegíti. A hatósági bérlpolitika, a munkaközvetítés, munkaalakalmak szaporítása mind a legtakarékosabb kispolgári és munkás népcsoportok fizetőképességének fokozására és egyenletessé tételére törekszik. Magasabb és rendszeresen élvezett fizetés és bér a tömegek takarékoságának legbiztosabb alapjai. Ennek hazánkban, ahol éppen az idegen tőke magas ára miatt viszonylag alacsony a bérszínvonal, nem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget, mert távol van bérszínvonalunk attól, hogy gazdaságilag elképzelhető emelése a munkásságnál tömeges takarékoságot indítson meg. Közgazdaságunkban a nagyobb jelentőségű magántőkeképződést a vállalati gazdálkodás tiszta jövedelmei váltják ki. A szociálpolitika tényleg csökkenteni a vállalkozásnak azokat a jövedelmeit, amiket — önpénzeléssel — a vállalkozó újra üzemébe fektethet. Megint szemben találjuk magunkat a szociálpolitika határával, azzal a nyereséggel, amelynek mértéke még meghaladja azt az összeget, amely megfelelne a vállalatba fektetett tőkék — a mindenkori hitelkamat mellett jelentkező — kamathozadéknak. Ennek a határnak értékelésénél vegyük figyelembe, hogy minden rentabilitást korlátozó szerepe ellenére éppen ebből a szempontból is gazdaságos a szociálpolitika, mert megelőzi a jövőbeli rentabilitást kizáró mozzanatoknak (pl. a szegényügyi és közegészségügyi teher elhatalmasodásához vezető emberi munkaerővel folytatható rablógazdálkodást, a munkaviszonyoknak forradalmi feszültséggel való telítését) a kialakulását. A mások tulajdonában levő termelőeszközökkel gazdálkodó tipikus vállalkozó nyereségvágyában rövidlátó, nem ismeri fel, hogy az általa kihasznált, selejtessé váló munkaerő eltartása a közületek költségvetésén keresztül mennyire meg fogja nyomorítani vállalkozását. A szociálpolitika, minthogy számszerűen kifejezi az emberi munkaerővel folytatott ok-szerű vagy rablógazdálkodás anyagi következményeit, az emberrel észszerűen folytatott gazdálkodásra szorítja a munkaadót és ezzel a vállalkozás jövőbeli érdekeit is oltalmazza.

Hogy lendületes szociálpolitikai fejlődés mellett tőkeképződés lehetséges, arra jellemző az a hivatalos megállapítás, mely szerint Németországban 1924—1928-ig, tehát az eddig példátlan arányú szociálpolitikai fejlődés időszakában 65.7 milliárd RM. tőke képződött, amiből ha levonjuk ez időszak folyamán igénybevett és 1928 végén még a birodalomban dolgozó külföldi tőkét, még mindig 48.7 milliárd RM. új tőkejőség marad. Nem a szociálpolitika, hanem az új tőkék hibás kihelyezése, a változott viszonyokhoz nem alkalmazkodó „Kapitalfehlleitung“ és a gazdasági szerkezetnek minden eltolódásával járó tőkepusztulás okozták — a jótételi teljesítések felül — a német tőkeínséget.

Megbénítja a vállalkozói szellemet — hangzik a szociálpolitika elleni vád. Igen, ezt megbénítja az a szociálpolitika, mely egy túlzott üzemi alkotmányosság eszközével belenyúl a vállalkozó gazdálkodásába és nem csupán munkaadói minőségben korlátozza akaratelhatározását. Bénítja továbbá a vállalkozás nemzetközi versenyképességét a szociálpolitika, ha a belföldi szociális költség meghaladja a velünk versenyző külföldi megfelelő termelésre háruló szociális költséget. De munkaerő-dumpingot jelentene, ha az ember belföldi megélhetésének rovására a termelési költségeknek szociális elemén akarnák megtakarítani azt a költségtöbbletet, ami más elemnél áll elő. Ez csak akkor indokolt, ha ellenkező eljárás az érdekelt termelési ág folytonosságát, illetőleg foglalkoztatóképességét veszélyeztetné. Másrésről a szociálpolitika a társadalmi viszonyok kiegyensúlyozásával, bérharcok és politikai ipari viták ritkításával a tőke biztonságérzetét fokozza és a hiteléletet elősegíti. A szociálpolitika tehát mérsékli a vállalkozót terhelő politikai kockázatot és ennek anyagi jelentőségét.

A szociálpolitika mesterségesen kiterjeszti a fogyasztást, túltengő konzumpénzelést eredményez. Ezt is halljuk. Itt vegyük figyelembe Feiler találó ellenvetését, mely szerint ez a jelenség a fogyasztási szokások megváltozásának természetes folyománya.

A szülők régente gyermekeik jövőjét tőkegyűjtéssel fundálták. A — sokszor keserves önmegtartóztatással — össze-

kuporgatott tőkének inflációs elporlódása és a mai nemzedék szörnyű élménye, a világkép megváltozása, vele kapcsolatban puritán életet élő családok tömeges vagyonszétlása a szülőket megtanította arra, hogy megtakarításaikat elsősorban gyermekeik fejébe és testébe investálják. Ezt a beruházási tevékenységet szintén konzumfinanszírozásnak hívják — mindenesetre a vizsgálódási szemponttól függ, hogy minek fogjuk fel —, de legalább is ezzel egyenlő értékű igazsággal ez a jövőbeli eredményes gazdálkodás személyi és szellemi előfeltételei megteremtésének is mondható. A jövedelmek egy részének a fejekben való beruházását, a kultúrpolitika, a nemzet és az egyén fizikai birtokállományába való investálását és a társadalmat összetartó művekbe ható tényezők beépítését pedig a szociálpolitika hajtja végre. Innen az utóbbinak végtelen katonapolitikai jelentősége (amit a német nagyvezérkar és az angol admirális teljes mértékben felismert és érvényesített).

Ellensége a szociálpolitika a racionalizálásnak — hangzik az újabb ellenvetés —, már pedig e nélkül a gazdasági válságból kivezető egyik lépcső, az önköltség mérséklése nem járható. Más lapra tartozik, hogy a termelés további racionalizálásához van-e tőkeerőnk és megvannak-e a piaci előfeltételek. Itt csak annyit állapíthatunk meg, hogy a szociálpolitika elősegíti a termelés racionalizálását. A dolgok közötti viszonyt módosító technikai racionalizálás teljes automatizmusra tör, elve „mindent az emberért az ember nélkül“. Ha ez az elv szociálpolitikai párhuzamos racionalizálás nélkül érvényesül, a technikával, illetőleg ennek birtokosaival szemben fellázadnak a technika kizárólagos birtokosaitól függő tömegek. Ezért a szociálpolitika a dolgok viszonyát javító technikával párhuzamosan racionalizálja a monopolhelyzet birtokosának és a birtoktalanak, a munkaadónak és a munkavállalónak, tehát a szociális viszony személyi tényezőinek a kapcsolatát. E párhuzamos racionalizálás mellett válik kikerülhetővé a technika és az ember egymás értékét pusztító ütközése.

A mezőgazdaság jogos igényeinek több képviselője szerint az ipari szociálpolitika megdrágítja az ipari termelést és — minthogy az önköltség egyike a számos árképző tényezőnek

— ezzel hozzájárul az árolló szétnyílásához. Nézetünk szerint az ipari szociálpolitika fejlődéséhez különösen nagy érdeke fűződik a mezőgazdaságnak. Ha az ipar nem önmaga viselné részben a munka, a fizikai dolog okozta emberi egészségromlás terhét, a vállalati siker érdekében rablógazdálkodás folynék az emberrel és — miként már jeleztük — a hajszolt (pl. mozgó munkapaddal, ahol a gép diktálja a munka ütemét) munka okán megrövidült produktív életszakban fizikailag kiuzsorázott munkás meghosszabbodott improduktív életszakában való eltartásának a terhe a közületre, az utóbbin keresztül pedig a nem ipari termelésre is, elsősorban a mezőgazdaságra háramolnák. Az ipari szociálpolitikának — közzgazdaságilag megvalósítható (erről már szóltunk) — fejlesztése tehát a jogos agrárérdekek védelmét is jelenti.

Etika és gazdálkodás idegen területek, szociálpolitikával egybe nem kapcsolhatók, már pedig ez utóbbi erre is törekszik. Újabb ellenvetés. Való, hogy az etika pillanatnyilag korlátozhatja azoknak a magángazdaságoknak a rentabiliátását, amelyek eddig ezt mellőzték. Az etikai elvnek általános és tartós érvényesítése közzgazdasági megkönnyebbülést eredményez. Ha a gyakorlati etika érvényes konvencióként befolyásolja adós és hitelező viszonyát, a bizalommal javul a hitelezés, a hitelkamatban rejlő erkölcsi bizalmatlansági elemmel csökken az idegen tőke ára, megkönnyebbülnek az áruhitelezés feltételei, mérsékelhető a mai etikátlan világban minden, különben mozgékony vállalatot szükségszerűen agyonbürokratizáló ellenőrzés, a hamis bukások, spekulatív kényszeregyességek tömegei nem bontják meg a hitelgazdálkodást stb. Ha valami csökkentené — ami annyira korszerű követelmény — a vállalkozó önköltségét, akkor ez mindenekelőtt az etikai elv általános érvényesítése a közzgazdaságban. Minthogy a szociálpolitika az etika szellemének érvényesítésére törekszik a tőke és a munka viszonyában, ebből a nézőpontból is gazdasági érték.

Minden, ami általában a szociálpolitika nagy társadalmi és gazdasági értékét bizonyítja, egyszersmind kidomborítja a magyar szociálpolitikának manapság sokat vitatott igazát. Ezért a szociálpolitika, így a magyar szociálpolitika eszmei cél-

jának és szerepének igazolása után tárjuk fel az antiszociális áramlat forrásvidékét, vizsgáljuk meg, minő társadalmi erők és gazdasági mozzanatok egyengették a szociálpolitika-ellenes hangulat kialakulását és magyar adottságok megokolnak-e ilyen irányú ellenérzést.

Az ember, a közösség és a gazdálkodás hármasszemszövegéből vizsgálódva látjuk a szociálpolitikának kiemelkedő nemzetpolitikai értékét. Joggal felmerül tehát a kérdés, ha ilyen jelentősége van a szociálpolitikának, miért fejlesztik ezt vissza (1931—32-ben) éppen azok az országok, melyek e téren a legnagyobb szociálpolitikai tapasztalatra tehetek szert.

A szociális intézmények fejlesztése terén az élen haladó három állam, Németország, Anglia és az Ausztráliai Államszövetség valóban az utóbbi két év (1931—32-ben) folyamán korlátozta szociálpolitikáját. Németországban Brüning szükségrendeletei — különösen az utolsó — érzékenyen megnyirbálták a társadalombiztosítás szolgáltatásait, a bérvitákban eljáró birodalmi döntőbírók bérpolitikája — akiknek ítéleteit egész iparágakra vagy ipari vidékekre általánosan kötelező erővel Stegerwald munkaügyi miniszter ruházta fel — egy esztendeje a termelési költségek csökkentése érdekében a bérszínvonal általános, további leszállítására irányul. A községek pénzügyi helyzetük miatt népgondozó tevékenységüket éppen a legnagyobb nyomor idején kénytelenek szűkíteni. Lényegesen korlátozták a munkanélküliek biztosítását és a gazdasági válság idejére szóló rendkívüli ellátását.

Anglia kénytelen volt a work or maintenance (munka vagy létfenntartás) politikájával felhagyni. A kidolgozott (pl. a londoni Charing Cross híddal, a londoni szállítmányozással kapcsolatos) közmunkatervek elejtését követte MacDonalddnak és Snowdennak belpolitikai szempontból vakmerő lépése, a munkanélküli biztosítás segélyeinek (férfiaknál heti 17 s-ről 15 s 3 d-re, nőknél 15 s-ről 13 s 6 d-re) leszállítása, a segélyre igényjogot kimerítettek eltartására fordított transitional benefit feltételeinek megszigorítása és pedig a biztosítási járulék-tétel, tehát a munkásokat is terhelő szociális költség emelésével egyidejűleg.

Az ausztráliai „szociális paradicsom“ fölé is fellegetket sodort az európai-amerikai válság szele. A bevándorlási tilalmakkal és állami bérlpolitikával (bérhivatalokkal) mesterségesen magasan tartott munkafeltételek és életszínvonal alól az ausztráliai termelvények külföldi fogyasztóinak váltsága elsodorta a különben is szűkös gazdasági alapot. Két esztendeje recseg-ropog az egész mesterségesen fenntartott ausztrál életkeret. Scullin, a londoni City által — egy szövetségi kölcsön feltételeként — előírt gazdasági és pénzügyi intézkedésekkel egyidejűleg, munkáspárti miniszterelnök volta dacára, kénytelen a kincstár terhére fizetett öregségi járadékokat 12½%-kal, a szülészeti (anyasági) segélyeket és a hadirokkantoknak járandóságait 20%-kal csökkenteni.

Mi váltotta ki ezt a folyamatot, minő sorstragédiák kényszerítik éppen az országoknak keresztényszociálista és szociálista irányítóit a szociális „vívmányok“ lefaragására. Mi készítette MacDonaldot, aki a századfordulókör a „sapkás“ Keir Hardievel együtt kovácsolta, az azóta már kormányprogrammá vált jelszavakat — work or maintenance (munkát vagy ellátást) —, hogy élete munkájának alapelvén vegyen erőt? A tények.

A gyarmatait vesztett, jóvátételt fizető Németország intézményesen 1934 óta 3·4 milliárd RM. fordított a házbérljöveldelmi adóból lakáspolitikára. 1928—29-ben a népgondozás 3586 millió RM-ba, a lakáspolitikára 1542 millió RM-ba, a szociális biztosítás kereken 4400 millió RM-ba került. Becslések szerint a nyomor fejlődése következtében — egyes intézményeknek jelzett visszafejlesztése ellenére — a közületek szociálpolitikai költsége 1931/32-ben 10·5 milliárd RM volt. 1913/14-ben a megfelelő költség 1154 millió RM volt.

Anglia netto nemzeti vagyona 1913-ban 14·2 milliárd £ volt, 1931-ben 7·5 milliárd £, államadósága a háború kitörésekor 800 millió £, 1931-ben 7·5 milliárd £. Az angol költségvetés 1913-ban 195·8 millió £., az 1930-as budget 836 millió £. és az ezévi szociális közületi kiadások összege 260 millió £. Sapientia sat.

Mi emelte ugrásszerűleg magasba — éppen a háborús tőkepusztítás, világkereskedelmi összefüggések lazulása, stb. után — a szociális kiadásokat? Elsősorban a múlt, a XIX. század, a tisztán jogállam szelleme, amely megakadályozta, hogy a társadalomgazdasági szerkezet változásaival egyidejűleg kialakuljanak a közösségi életnek és — a változások kezdetén — a fejlődéstől legázolt embernek védelmi intézményei. Amikor az iparosodás, a városbatódulás, az általános iskoláztatás okán egyre több ember természetes jogainak tudatára ébredt, a megváltozott társadalmi szerkezetből jelentőségének göggyével és számszerű súlyának hatalmával az állam elé lépett a tömeg, — az államnak bizony át kellett értékelnie önmagát és hatalmi berendezését az új tömegigényekhez kellett idomítania. Az állam, hogy a nemzeti élet folyamatosságát elősegítő szerepét továbbra is betölthesse, új életformát vállalt, a szociális államiságot és ezt kinyilatkoztatta jogban, szellemben, intézményekben egyaránt. A társadalmi szerkezet átalakulása, a különböző népelemek hatalmi viszonyának változása és az államnak ehhez igazodó átlényegülése lendítette előre — az átgondolt, szerves és arányos fejlődés társadalmi érdekéhez képest talán túlgyors ütemben — a szociálpolitikát. Innen az elhatalmasodott szociális költség egyes országokban, innen a szociálpolitikával szemben megnyilatkozó visszahatás olyan népek életében, ahol a szociálpolitika nagy érdekeit sokak előtt elhomályosítja a szociális intézményeknek a gazdasági teljesítőképességhez viszonyított aránytalansága.

Volt-e hazánkban a háború után olyan lázas ütemű — a gazdasági élet arányait megbontó — szociális fejlődés, amelyet — a gazdálkodásnak nálunk különösen gyenge teherviselőképességére tekintettel — szűkebb határok közé kellene szorítani?

Ha a háború utáni jog- és intézményalkotáson végigtekintünk — több európai államnak a háborút követő szociálpolitikájától eltérőleg —, nem találkozunk egy reformmal sem, mely személyében vagy osztályegységében, a munkaviszonyban az emberi méltóság zsinórmértékével mért polgári egyenjogúsításnak szintjére emelte volna fel a magyar munkást. Emberi

méltóságot kifejező jogalapon nem fejlődött ki sem a munkavállaló személyiségnek védelme a munkaviszonyban, sem a munkavállalók közvetlen befolyásának intézményes biztosítása a munkafeltételek szabályozásánál. A háború utáni évek nem hozták meg sem az egyéni, sem a kollektív szerződések jogi természetének és létrehozásuk feltételeinek és módjának törvényi rendezését. A munkaviszony alanyainak jogi természetét, az érdekképviseltek jogképességének hatáskörét, az ipari viták békés elintézésének módját, a tarifaszerződéseket és a megkötésüknél követendő eljárást köztörvény ma sem szabályozza. A magánalkalmazottak jogviszonyainak már előkészített rendezése még most is szenved a törvényhozási elintézés hiányát. Az alaki bérvédelemtől eltekintve a magyar államnak (1932-ig) nem volt a gyakorlatban is tapasztalható munkabér- és munkaidőpolitikája, e téren a gazdasági liberalizmus XIX. századbeli érintetlenségben érvényesült. A munkaalkotmánya hazánkban még a probléma felvetéséig sem jutott el.

A létbiztosítással kapcsolatban a munkapiaci politikát nem támasztotta alá egy — de hányszor sürgetett — országos, hiánytalan hálózattal működő hatósági munkaközvetítés és a mezőgazdasági munkásság még máig sem szabadult meg parazitáitól, — tisztelet a kivételnek — az alvállalkozóktól és toborzó gazdáktól. Szerves beltelepítési politika, egységes hordozó által irányított tervszerű közmunkapolitika nem birkózott meg az utolsó két évtized alatt roppantul, 30.1 %-kal fejlődött produktív korban levő — 20—59 korévek — népesség foglalkoztatásának a kérdésével, ami évi 375 millió munkanapnak megfelelő munkaalkalomtöbblet kialakítását tette volna szükségessé. Magyarország dolgozni tudó népességének jelentős fejlődése — a munkahiányt növelő egyéb tényezők közrehatása idején — felvetette a munkanélküliségi biztosítás eszméjét, gyakorlati eredmény nélkül.

A racionalizálásnak térhódítása az általános és különös üzemi, műszaki védelmet új problémák elé állította, megoldásukról mégsem számol be jelentős jogszabály. Az iparfelügyelet mint a törvényes munkásvédelemnek hatékony eszköze, —

külföldi kifejlődésének idején — hazánkban nem emelkedett az efficiens munkafelügyelet hivatásának magaslatára. Mondanom sem kell, hogy itt is részben újabb köztörvény hiánya e jelenség oka.

Az ipari munkavállalók munkafeltételeit tekintve: a háború előttivel szemben a helyzet rosszabbodott. Bár osztjuk Dálnoki Kováts tárgyilagos megállapítását, hogy a munkabérek a háborút megelőző színvonalon mozognak, megjegyezzük, hogy a munkáskeresetek az akkorinál kedvezőtlenebbek és pedig a háború előtti 2—4%-ossal szemben ma 20—25%-os munkanélküliség és a többnyire huzamos keresetnélküliségi időtartamok következtében. (A bérhelyzeten lényegesen javított 1935-től a munkapiac állandó, 1938-tól rohamos javulása és 1938—39-ben számos iparágban a legkisebb munkabérek fokozatos bevezetése.) A 8 órás munkanap törvényi szabályozásának Vass Józseftől egyszer már (1930-ban) befejezett előkészítése — (1937-ig) nem nyert törvényhozási elintéztést.

A mezőgazdasági szociális helyzetre a gazdák pénztelensége nyomja bélyegét. Midőn az elproletárizálódott törpebirtokosok százezei járnak napszám után és az ipari pangástól falujukba visszaűzött munkások duzzasztják a mezőgazdasági munkavállalók népcsoportját, — a pénzszüke miatt — az egy napszámra eső napszámmunka jelentősége elenyészik. A részes munka terjed. Pénztelen birtokosok terménnyel fizetett cselédekkel pótolják a pénzbérfizetés okán mellőzött napszámokat. A napszám tehát esik, az 1913. évi férfimunkásnak megadott 2.70 pengővel szemben az átlagos nyári férfinapszám 2.30 pengő, de az agrárróló révén csökkent vásárlóerővel. Mit hozott, mit teremtett a kérdéses korszak szociálpolitikája?

Talán a földbirtokreformmal kezdeném. Nem teszem. Az idők fogják eldönteni értékét és azt, hogy arányban állott-e, amit a földtulajdon megoszlása tekintetében előnyként kiváltott, azokkal a hátrányokkal, melyek különösen napjainkban, a kérdés hitelpolitikai és termelészervezeti elhanyagolása okán tömegesen jelentkeznek. A létbiztosítás lakáspolitikai fejezetét sem kívánom a mérleg aktívumai közé sorozni, mert ahhoz

képezt, amit, Románia kivételével, csak a szomszédos államokban végrehajtottak, minő jelentőséget tulajdonítsak annak, hogy a magyar lakásépítő külön tevékenység 1924-től 1929-ig 6263 lakást termelt ki? Marad a törvényes munkás védelem és a társadalombiztosítás. Az előbbi vonatkozásban jelentős alkotás az ipartörvénynek a pályaválasztás intézményes rendszerét megcsillogtató novellája, továbbá — a vonatkozó nemzetközi egyezmények ratifikálásának folyamányaként — a gyermekek, fiatalok és nők munkavédelmének korszerű szabályozásáról szóló 1928: V. t.-c. E törvénynek végrehajtását — a textilipar egy részének kivételével — a legtöbb vonatkozásban még ma is nélkülözzük. A legkisebb mezőgazdasági munkabérek megállapításáról szóló 1923: XXV. t.-c. anyagi bérvédelmet jelent. Végrehajtásának jelentőségére jellemző, hogy ennek alapján eddig (1923-tól 1931-ig) mindössze 34 esetben kísérelték meg a béralakulás hatósági befolyásolását.

Ami a létbiztosítás terén jelentős gyakorlati reformként jelentkezik, iparforgalmi társadalombiztosításunk kiépítése. Az öregség, rokkantság, özvegység és árvaság esetére szóló kötelező biztosítás megalkotásának jelentőségét méltatnom felesleges. A betegségi biztosítás keretében a háztartási alkalmazottak biztosításának megvalósítása, a segélyre jogosult családtagok bővítése, az orvosi gyógykezelésre és a táppénzre való jogosultság leghosszabb időtartamának 26 hétről egy évre való felemelése, az anyasági biztosítás segélyeinek kialakítása, a munkásbiztosítási felsőbíróóság megalkotása, mindmégannyi komoly értékű, embersorsot szépítő reformalkotása a magyar szociálpolitikának.

A baleseti biztosításban jelentős újítás — ugyancsak a vonatkozó nemzetközi egyezmény általunk való ratifikálásával kapcsolatban — a foglalkozási, tehát ipari megbetegedések kártalanítása és a balesetelhárításnak törvényi megalapozása. Mindkét irányban elősegíti a társadalombiztosítás munkáját a külföldi társadalmi múzeumok szellemében fejlesztett Társadalomegészségügyi Intézet és Múzeum. A bányanyugbér és a magánalkalmazottak nyugdíjbiztosításával összefüggésben

említésre méltók azok az intézkedések, melyek a nyugdíjigények és várományok megtartását, illetőleg fejlesztését a munkahely változtatása dacára is lehetővé teszik. Ezzel megszűnt a vállalati nyugdíjintézmények egy részének kötelékébe tartozó magánalkalmazottaknak és bányamunkásoknak a várományok révén egyetlen vállalathoz kötése.

Igaz, hogy a társadalombiztosítási törvények végrehajtása jelenleg évi 100—110 millió pengő szociális kiadással jár, melyből kb. 40 millió pengőt jelent a reformmal járó költségtöbblet, de ezzel szemben számottevő megtakarítások jelentkeznek közegészségügyi és szegényügyi vonatkozásban. A társadalombiztosítási járuléktehernek súlyáról megközelítő képet nyújt az alábbi adatösszeállítás (ennél figyelembe kell vennünk, hogy a beszámítható javadalmazásnak technikai megállapítása országok szerint eltérő, miért is e téren abszolút értékű összehasonlítást senki sem nyújthat).

Biztosítási járulékkulcs a beszámítható munkabér %-ában ágazatonként.

Ország	Beteg-ségi %	Öreg-ségi %	Bale-seti %	Munka-hiány %	Gümö-kőr %	Anyasági %	Magán alk. többlet	Összesen %
Németország	5.50	5.50	1.30	6.50	—	—	0.14	18.94
Ausztria	8.33	—	1.15	9.67	—	—	—	19.15
Csehország	6.50	6.—	1.50	— ³	—	—	—	14.—
Magyarország	6.—	4.— ³	1.50	—	—	—	—	11.50
Olaszország	— ⁴	4.40	2.—	2.—	1.—	0.30	—	9.70

A társadalombiztosítási költség vizsgálatánál figyelembe kell vennünk, hogy ez csak egy hányada a „szociális tehernek“. Hiszen a munkafeltételek törvényes korlátozása, jelesül a munkaidőnek — különösen Franciaországban és Németország-

² Genti rendszerrel, melynek terhe külön, közvetve jelentkezik.

³ Magánalkalmazottaknál 5%.

⁴ A kötelező betegségi biztosítás hiányát pótló gyáripari, vállalati betegellátó intézmények fenntartásának — üzemenként eltérő — terhét itt nem jelezhetem. (1936-tól kezdve a termelés korporatív és szindikális szervezetéhez simulva, legteljesebben az iparban kialakult egy egészen sajátos rendszerű olasz kötelező biztosítás, amelynek járuléktelepeivel együtt az olasz társadalombiztosítás költsége ma, 1940-ben, már — a munkabérhez arányítva — 11% fölé emelkedik.)

ban erőteljesen érvényesülő — szabályozása, a közhatalmi bér-megállapítás, a fizetési évi szabadságidőnek törvényi szabályozása, üzemi tanácsok működése stb. számos közép-európai államban a termelésnek a társadalombiztosítási kiadások súlyát megközelítő megterhelésével jár. Ezek a szociális költségtételek nálunk (1931-ig) elenyészők, miért is — néhány iparágól eltekintve — Magyarországon az iparforgalmi „szociális költségűt megközelítőleg fedi a társadalombiztosítási kiadások összessége.

A háborút követő magyar szociálpolitikának ebből a mérlegszerű összeállításából kitűnik, hogy a mezőgazdasági bérvédelemnek (1923: XXV. t. c.) és a védett kategóriák munkavédelmének (1928. évi V. t. c.) kivételével (1937-ig) jelentős és a gyakorlatban is tapasztalható szociális haladás abban a vonatkozásban, a létbiztosítás irányában jelentkezett, ami — a szociálpolitika állami hatáskörének több kormányhatóság között való tagoltsága mellett — a népjóléti és munkaügyi minisztérium feladatkörébe tartozik. Vájjon ez csupán egy nagy átütőerővel rendelkező államférfi alkotóképességének tudható be? Mindenesetre Vass József politikai súlyának és szónoki erejének nagy része volt a magyar létbiztosítás kialakításában. De ez még nem indokolja, hogy miért szinte kizárólag ebben az irányban történt az életet gyakorlatilag is igazító, jelentős haladás. Ennek okát a munkaügyi minisztériumok természetrajzában ismerjük fel.

A gazdálkodás menetére ható minden kormányhatóság befolyásolja a piaci viszonyok alakulását. Hivatásszerűleg bár mindegyik a maga hatáskörén keresztül a közjó kialakítására törekszik, tevékenységük a piac alakításával módosítólag hat a piacból kialakuló jövedelemeloszlásra. A közjóra irányuló állami törekvés keretében a földművelésügyi kormányhatóság elsősorban az agrárvállalkozási nyereség kialakítására és a földjáradék fenntartására, ha lehet, emelésére törekszik. A pénzügyi kormány piaci jelentősége az optimális és tartósan élvezhető tőkekamat fenntartására és a közgazdaságilag megokolt termelési hiteligenyeknek gazdaságos kielégítésére irányuló politikájában érvényesül. A kereskedelmi és iparügyi kormány

elsősorban „a vállalkozás“ rentabilitását védi és fejleszti. A jövedelemeloszlás folyamatában tehát a kormányhatóságok kiemelkedő szerepet játszanak. Az állam részéről melyik kormányhatóság támasztja alá a munkások igényeit a jövedelemeloszlásnak folyamatában? A munkaügyi minisztérium. Ha a kereskedelem- és iparügyi minisztérium igyekszik fejleszteni a közösségi termelés eredményének munkabérkvótáját, ezzel saját piaci szerepét és a vállalkozási nyereség emelésére és tartósságára irányuló törekvését veszélyeztetné. Egy reszortnak nem lehet kettős tengelygondolata. A vállalkozási nyereség és a munkabér — sokszor egymás rovására jelentkező — emelését állami eszközökkel ugyanaz a reszort nem szabályozhatja. Az egyik célgondolat a másik rovására érvényesülne. Különben is a szociálpolitika — miként korábban kifejtettük — a mai társadalomban érvényesülő kapitalisztikus elvnek ellenprincípiumát jelenti. A gazdasági minisztériumok és a belügyi kormányzat a mindenkor adott társadalomgazdasági életformának hivatott védelmezői, tevékenységükben a — gazdasági és társadalmi értelemben vett — rend elve érvényesül. A munkaügyi minisztérium az ellenprincípiumnak, a haladásnak igazgatási életformája. Ha tehát értékesnek, szükségesnek tartjuk — a mondottak alapján — a szociálpolitikát, miként ez a szociális államjogi felfogásból következik, bele kell állítanunk az állami életbe a ma rendjére polarizálólólag ható, az emberi ellenprincípiumot képviselő szociális minisztériumot. Ha ilyen van, hatáskörében szolgálhatja a fejlődést, az ember érvényesítését. Ez a magyarázata a magyar létbiztosítás háború utáni fejlődésének. Ami a szociálpolitikából más célgondolatot képviselő reszortba tartozik, ennek alárendelve fejlődni képtelen, jelentőségében elenyészik. Ezt ma már a kultúrvilágnak szinte minden országa felismerte és ezért a kis Dániától és Finnországtól kezdve Délszláviáig és Görögorszáig az államéletben kimagasló szerepet játszik a munkaügy minisztériuma. De ahhoz, hogy az ilyen szerv valóban érvényesíthesse államban és társadalomban az embert, hogy polarizálja a mának „rendjét“, ne csak nevében, hanem lényegében is elsősorban a szociálpolitikának és csak járulékosan

legyen a népgondozásnak központi intézménye. A magyar népjóléti és munkaügyi minisztériumnak kizárólag a társadalombiztosítás felügyeletében való illetékesség adja meg (1932-ig) szociálpolitikai színezetét. Lényegében e kormányhatóság a nép gondozásnak (Fürsorge), jelesül a „városi népesség“ gondozásának központi intézménye. Munkajog és munkavédelem, bérpolitika, munkaközvetítés és a nép foglalkoztatásának, a nemzeti munkának megszervezése, társadalombiztosítás, lakás- és betelepítési politika, — igen, ez egy valóban szociálpolitikai minisztérium hatáskörének — a német Reichsarbeitsministerium és a francia Ministère du Travail de l'Hygiène de l'Assistance et de la Prévoyance Sociale példaadásával — a kultúr-államokban majd mindenütt kialakult lényege. Az egy társadalombiztosítás kivételével a népvédelemnek éppen ezek a nagy feladatai hiányoznak az említett magyar kormányhatóság ügyköréből. A népgondozás egy szociálpolitikai kormányhatóság járulékos feladata, aminél mi sem természetesebb, minthogy a népgondozás rendeltetése a preventív irányú szociálpolitika hiányai és mulasztásai okán bekövetkezett egyéni elesettségek eseteinek a kezelése. Mindaddig, amíg a munkaügyi politika fegyvertárát nélkülöző népjóléti és munkaügyi minisztérium hatáskörének Procrustes-ágyában vergődik a munkaügyi politika, az ellenprincípium, a szociálpolitika nem érvényesülhet az emberi természetén alapuló közösségi és egyéni életigények arányában.

Ma inkább, mint valaha helytálló Bebel emlékezetes tétele: „A szociális reform csak azoknak a bajoknak pontos megismerésében verhet gyökeret, melyeket meg akarnak szüntetni. Ez a megismerés csak akkor lehetséges, ha azokat pontosan megvizsgáljuk, a pontos megvizsgálásra pedig lehetőség csak ott nyílik, ahol rendelkezünk ehhez szükséges szervezettel. Teremtsünk meg tehát ilyen szervet!“ Hozzá teszem, — igen, teremtsük meg, formáljuk ki az embervédelem szervét abból, amink van, a meglevő indításnak, a szociálpolitikai hatáskörében szerény népjóléti és munkaügyi kormányzatnak kiépítésével, ennek közhellyé vált megszólása helyett. Bűnösök bűnhődjenek, de védjük és teremtsék meg, a közösség és az egyén

érdekében egyaránt, a nélkülözhetetlen, etnikus tartalmukkal önmagukban véve is értékes közhatalmi funkciók kifejtésének államszervezeti előfeltételeit.⁵

A szökébb, a tudományos értelemben vett magyar szociálpolitika mérlege önmagában megítélve passzív. Egyenlege azonban nem olyan súlyos, ha a szociálpolitika érvényesülésének útját nemcsak az erre közvetlenül hivatott reszortban, hanem az egész államéletben követjük. Ha ezt megteesszük és nem csupán ház- és jogintézmények formáiban ismerjük fel a szociális fejlődést, észre kell vennünk, hogy éppen a nemzetélet terhes jelenében a magyar állam milyen céltudatos politikát követ. Mert mi más — végcélját tekintve — az inflációellenes megfeszített küzdelem, a transzfermoratórium, ha nem szociális politika? Az előbbi anyagi bérvédelem, az utóbbi — az exportdevizáknak, a termelés folytonosságának alapfeltételeként jelentkező ipari nyersanyagok és félgyártmányok beszerzésére és nem külföldi adósságfizetésre való fordításával — munkaalkalmak teremtése és a meglévők oltalmazása. A pénzérték megőrzése meggátolja a fizetések és a munkabérek vásárlóerejének minden fizetés- és bérleszállítást sokszorososan meghaladó elsorvadását. A német infláció szociálista birodalmi kormányok alatt is nagy arányokat öltött és a munkásságra támaszkodó politikai rendszer képtelennek bizonyult — drágasági pótlékokkal, heti kétszeri bérfizetésekkel, aránybérrel, árindexbérszámítással — a mindig az élen emelkedő kiskereskedelmi árszínvonalat a névleges bérszint emelésével megközelíteni. Bebizonyult, hogy inflációban a munkavállalók reálbére, fizető-, tehát fogyasztóképessége — egyenlőtlen ütemben — sorvad. Inflációban, a dologi javak hasznélvezőinek kvótájával szemben, a jövedelemeloszlás folyamatában a munkabér kvótája szűkül, de emellett abszolút értelemben is csökken a munkabér vásárlóereje. A pénzérték állandóságában elsősorban a munkás- és a tisztviselői rétegek érdekeltek. Az infláció tehát mindenekelőtt ezeket a népcsoportokat sújtó veszedelem.

⁵ L. Bebelnek a Reichstag 1885. évi költségvetési vitájában a Reichsarbeitsamt létesítése érdekében tartott beszédét.

A magyar szociálpolitika tehát nincs válságban, nem tesped, hanem — a jelen követelményeivel számolva — új formákban új feladatokat teljesít. Ezt csak azok nem ismerik fel, akik reszortokban gondolkoznak.

A megszokott, szűkebb értelemben vett szociálpolitikánk mérlege is még mindig kedvezőbb annál, mint amit szintén igazolna a háborút követő magyar életnek megannyi szomorú adottsága. Amikor más népek az embervédelem gondolatát intézményesíthették, nekünk az államterület összezsugorodásából, egész társadalmi és gazdasági szerkezetünknek máról holnapra gyökeres megváltozásából kinőtt nemzetveszélyekkel kellett megbirkózni. A megváltozott európai gazdálkodás, a mai neomerkantilizmus és magas népsűrűségünk iparosodásra kényszerített bennünket akkor, midőn a pénztőke az inflációban szinte teljesen megsemmisült. Idegen tőkével indítottuk meg új gazdasági életünket akkor, midőn bizalmatlanság és politika a legmagasabbra hajtotta fel a kölcsöntőke árát. Agrárválság pusztította mezőgazdaságunkat, mikor már országos határozattá emeltük az agrár öregségi és rokkantsági biztosítást, rendeztük a napszámber megállapítását. Magunkon tapasztaltuk, hogy az élethez való jogot polgárainak csak e jogtól meg nem fosztott állam biztosíthatja. Ezért igazolt a magyar szociálpolitika; nem sértette meg — a történelmi adottságokat mellőző — mohósággal a nép megélhetésének alapjait, de nem maradt veszteg sem. Elindult ama határ felé, amelyet a nemzeti jövedelemnek alakulása és a vállalkozás folyamatosságához fűződő érdekek vonnak meg. Szerkezetébe nem vette fel sem az állami pénzügyeket „destruáló“ munkanélküliségi biztosítást,⁶ sem a csődöt mondott Kaufkrafttheorieből folyó hatásági bérpolitikát.⁷

⁶ Az angol kincstár — a nemzeti kormány reformjáig — a munkanélküliségi biztosítás 143 3 millió £ évi kiadásából 114·8 millió £-ot volt kénytelen fedezni; a munkaadók és a biztosítottak által egyidejűleg fizetett járulékok összege csupán 28·1 millió £. — Az osztrák kincstárt a kötelező munkanélküliségi biztosítás 1930-ban kereken 50 millió S-gel terhelte.

⁷ Ennek következtében a pénzérték 1924. évi állandósítása óta 1931-ig a német tarifális órabérek 88%-kal, 1927 óta számítva pedig

Amikor tehát a magyar szociálpolitika nélkülözi azokat az intézményeket, melyeknek pénzügyi csődje vagy közgazdasági ártalmassága Angliában és Németországban a szociálpolitikaellenes irányzatot kiváltotta, nem észszerű — a tárgyilagos eljárás komolyságával — ennek a külföldi irányzatnak, külföldi harcokban talán célszerűen használt, szellemi fegyverével a magyar szociálpolitika fejlesztése ellen hadakozni.

A szociálpolitika visszaszorítása helyett ismerjük fel a magyar, tehát az élet gazdasági alapjainak teherbíróképességével számító, fontolva — talán túlföntolva — haladó szociálpolitika eljárásainak az értékét és — az életre nem alkalmazható, racionális „teljes“ társadalmi „megoldások“ erőszakolása helyett, a szociálpolitika fejlesztésével alakítsunk ki az emberhez méltó és nemzetünket erősítő életviszonyokat.

Eredetileg A magyar szociálpolitika igaza a liberális és a szocialista eszmerendezések küzdelmében cím alatt jelent meg a Munkaügyi Szemle kiadásában, 1932-ben.

19.2%-kal emelkedtek. A német bérindex — a háborút megelőző bérszínthez viszonyítva — 1930 derekán 181, a birodalmi vasút munkavállalóira vonatkozólag pedig 210. A birodalmi munkaügyi minisztérium bérpolitikájának eredményét az angol vasipari — munkaadói és szakszervezeti kiküldöttekből álló — szakértőbizottságának helyszíni megfigyelések alapján készített jelentése mutatja, mely szerint az átlagos vasipari hetibér 1930-ban átszámítva a következő volt:

Franciaországban	37 RM
Belgiumban	35 RM
Észak-Németországban	51 RM

Ezek szerint a német vasipari munkabér 38%-kal múlta felül a franciát és 46%-kal a belgát.

AZ EMBER ÉS GÉPE.

Az emlékezetes 1918-ban történt. Álmatlanságomban eltűnődve róttam a tarlót, midőn valahol a Küküllő irányából idegen csengésű kiáltás szólt az éjtszakába. Pillanatok múltán egy olasz hadifogollyal találtam magam szemben, aki az uradalomtól reábízott ócska mordállyal kezében, félre nem érthető módon nógat távozásra. Városi formájú ember lévén — angolra fordítja szavait, meginvitálván engem elhagyott örhelyére. Hamarosan kitűnik, hogy olaszom egyik kezelője a jó öreg Fowler-párnak, melynek ő, mint ellenség — fáradságot nem kímélve — testi épségét őrzi a küküllőmenti éjtszakában, a gép irányában valóban ellenséges érzelmű falusi lakosság kárkozó fufangjával szemben. Ott meredt először elem a gép problémája, ebben a groteszk helyzetben, midőn a társaságomban virrasztó ellenséges hadifogoly puskája őrizte a falu „békés“ lakóival szemben a szemtermelés eszközét. Akkor még egy erdélyi zug világtól elszigetelt népe babonájának tekintetem a produktív gép vak gyűlöletét, mert csak később ébredtem tudatára, hogy az előtte újdonságként felbukkanó gépben az ember mindenkor — társadalomgazdasági szerepkörébe toladó — uzurpátort lát és vele szemben az élet- és jogfosztónak kijáró gyűlölettel küzd.

A géprombolások szelleme azóta megsokszorozódott, megsokszorozta azt a nagy vádló: a nyomorúság.

A gépgyűlölet tüze, mely az első mechanikus szövőszéket zúzó takácsokat, a kezdetleges szedőgépeket romboló nyomdászokat, az aratógéptörő munkásokat és a sheffieldi gépellenes

forradalom (1854) résztvevőit áthatotta, időnkint újra erőre kapva az ipari élet nemzetközi horizontját bevilágítva lobog. Egykoron, a napóleoni háborúk nyomán pusztító gazdasági válságok idején — a munkanélküliek tömegei terelik a közfigyelmet a gépies termelés társadalmi jelentőségére. Miként annakidején Sismondi kritikája, most is az embervédelem jegyében szól a gépek szociális jelentőségének bírálata. A tömegek lelki életének hű sáfárjai egyrésztől megdöbbenve látják, hogy a gép maholnap az elkollektivizált tömegember fétisévé válik, másrésztől aggállal latolgatják, vajjon a népek életét pusztító mai munkátlanság nem tulajdonítható-e az automata és részben automata géptömegek elhatalmasodásának. A lélek útja az industrializmus útvesztőjében nehezen járható, bizonytalanul követhető út. Felmerül a kérdés, vajjon az a folyamat, amely néhány emberöltő előtt az ipari forradalom kitörésével vette kezdetét és — a hedonisztikus értékszempontok alapján meghatározott célszerűség szerint — összpontosította és alkotásra parancsolta a természet erőit, nem sodorta-e el magával az emberi lelket, vajjon a technikai fejlődés áradata nem tépte-e ki lényünkől lelkünket, azt, ami emberségünket leginkább jellemzi? Ebben a kérdésben benne van a gépkorszak emberének egész problémája: pusztán alkatrészei vagyunk-e a világüzemnek, vagy ez utóbbi működése szükségképen függ attól, hogy a gazdasági élet bonyolult gépezetében mennyiben talál elismerésre és méltánylásra az ember lelki egyénisége.

Mind több csiszolt elméjű gondolkozó a gépek térhódításában látja a tömegek lelki és megélhetési válságának okát és a gépek használatának közhatalmi korlátozásától reméli az élet mindkét irányú válságának megszűnését. Ez a problematika foglalkoztatja a „Schönere Zukunft“ körét, nálunk Csávossy pátert, és ennek a felfogásnak adott legutóbb hangot Baltazár püspök és Vértesi Frigyes teológiai tanár. Tétélesen a gép jelentősége tekintetében — tudtommal — a nevezettek közül a debreceni gondolkozó fejtette ki álláspontját, aminek érdekességét emeli, hogy benne plasztikusan érvényesülnek a géprendszerrel szemben eddig emelt legterhesebb vádak. Baltazár emelkedett embervédelmi szempontjainak tisztelete nem

akadályozhat meg abban, hogy — éppen a tárgyi igazság közös erőfeszítéssel remélt felismerése érdekében — részben az ő megállapításainak¹ értékelésével vizsgáljam az antiszociális következményekkel vádolt géprendszer társadalmi jelentőségét. Ha a géppel szemben hangoztatott valamely vádpontonál reá nem hivatkozom, ez azt jelenti, hogy a vádat nem ő emeli, illetőleg azt Baltazár Dezső nem tette magáévá.

A géprendszerrel szemben hangoztatott leggyakoribb vád, hogy a munkást kizárólag egyetlen részletfeladat sűrűn ismétlődő elvégzésére készíti, ami őt megfosztja a szükséges arányérzektől, a dolgozó szeme elől vesztí munkájának célját, valami célszerű egész rendszeres kimunkálására képtelenné válik, szelme elsatnyul, értelme eltompul. Röviden: a gép butít. Ha ez igaz, a gép antikulturális, a közszellem bénulására vezet, illetőleg ennek kifejlődését gátolja, tehát a gépek tömeges használata a népnek társadalommá fejlődését, ahol pedig az befejeződött, a társadalom tartós fennmaradását veszélyezteti. Butít-e hát a gép? Ennek az álláspontnak képviselői Sismondi óta nem tesznek különbséget a manufaktúra és a gépipar között. Mindkettőt az előrehaladott munkamegosztás jellemzi, tehát egyiknél sem állíthat elő a munkás egy teljes gyártmányegységet. Amíg azonban a manufaktúrában az egyszerűsített részmunkafeladatot a munkás mindig ugyanazoknak az izmoknak erő-kifejtésével végzi és ezzel az egyoldalúsággal fejlődik ki ipari gyakorlata, addig a gépiparban az embernek nem állati képessége, izomereje, hanem elsősorban emberi képessége, értelme érvényesül. A gép speciális részmunkát végez, de az erő- vagy munkagépnél dolgozó munkája nem a gép munkájával azonos, hanem az arra irányuló figyelem, az értelemnek szüntelen összpontosítása a munkafeladatra jelenti az ő erő-kifejtését. A munkástól soha és sehol sern követelnek annyi értelmet, mint a gépesített iparban. A tökéletesített gépeknél az izomzat munkája csekély, így az izommunka révén tejsavképződések és glycolbomlások csökkent mértékben fordulnak elő. A munka

¹ Dr. Baltazár Dezső: A munka jelentősége, „Pesti Napló“, 83. évf., 95. sz.

értelmessé, ha nem is szellemivé vált. A fokozódó gépesítéssel a munkást emberi kvalitásai — fegyelmezettség, gondosság, tartós és megbízható megfigyelőképesség, jó ítélőképesség, gyors elhatározóképeség, higgadtság —, nem pedig állatias izomereje szerint értékelik. Az említett emberi sajátosságokat géppel pótolni nem lehet. A gépet mindig vezetni, ellenőrizni kell, azt karban kell tartani. A civilizáció kezdete óta az ember fizikumára nehezedő munka terhét az értelem mindinkább áthárítja a természetre, de ezzel arányban önmagát — az értelmet — súlyosbítja fejlődő feladatokkal. Az angol-amerikai gyáripari érdekeltségek ma már a munkástalálmányokra kitűzött jutalmakkal és pályázatokkal foglalkoztatják munkásaik értelmét (suggestion system), hogy őket eljárásaik értelmes analizésére, kritikai képességeik és találékonyságuk kifejtésére készítsék. Az említett képességek (akarat-, figyelemösszpontosítás, ítélőképesség és higgadtság) olyan sajátosságok, amelyek nem csupán ipari szempontból becsesek, de társadalmi értékek is. Ezek a gépies iparban megkövetelt és általa kifejlesztett sajátosságok közéleti szempontból is értékessé teszik azokat, akik ilyen szerzett tulajdonságokkal rendelkeznek. Minél többen részesednek az állami önkormányzatban és az ebből következő (választó-) jogokban, annál nagyobb jelentősége van annak, hogy a gépies ipar fejtsse a vázolt szociálpedagógiai hatást az ipari munkának szüntelen átszellemesítésével. A gépies munka szociális, kulturális jelentősége még nyilvánvalóbb, ha figyelembe vesszük a gépek terjedésének munkaidőt csökkentő hatását.

Az iparban kevésbé jártasok köréből Carlyle nyomán gyakran a munkások erkölcsi színvonalának süllyesztésével vádolják a gépies ipart. Ezzel a jelenséggel ugyanúgy vagyunk, mint a gép és a munkanélküliség összefüggésével: ameddig a gépek alkalmazása nem teremtett ipari sűrűsödési központokat, hanem a kisipar munkásai szétszórta végezték dolgukat, a munkanélküliség nem tűnt fel, tehát valóban mint „tömeges jelenség“ nem is létezett. Jól tudjuk, most is sokkal egyszerűbb és olcsóbb megfigyelni a nagyipari, mint a kisipari viszonyo-

kát, nem is szólva a mezőgazdasági népesség életviszonyainak statisztikai felvételéről. Amíg nagyipari telepek nem voltak, ameddig a városi kutató nem figyelhette meg a városban alakult gyártelep munkásainak életviszonyait, a szétszórt kisipari munkások életének erkölcsi értékelésével szakszerűen olyan mértékben senki sem foglalkozott, hogy adataiból országos érvényű megállapítást lehetett volna kikövetkeztetni. Részletkutatások, mint pl. de Gerando-é és Villermé-é — pedig egyes vidékekre szóló érvennyel azt igazolják, hogy a megfigyelt vidéken a korbéli kisipar fiatalkorú munkásai között ugyanolyan erkölcsi viszonyok uralkodtak, mint a nagyiparban. Különbösen is a munkásság a különböző iparok konjunktúráinak hullámzása, a munkapiac változásai szerint csere-beréletti nagy- és kisipari munkahelyét. Ha pedig ez igaz, nem lehet elkülönülő moralitású kisipari munkásságról és a gépies ipartól romlott erkölcsű nagyipari tömegről beszélni.

A modern tömeggyártás termékei az ízlést uniformizálják és megrontják. A művészi alkotóképesség terméke háttérbe szorul, szériagyártással előállított bútór-, üveg-, porcellán- és csipkeárú özönli el a piacot. Az ízlés tömegessé válik, az egyéni megsemmisül, a művészet kihal. Így a vád, — tagadhatatlanul logikus; mert ha igaz lenne, — miként nem az —, hogy a gép közömbösíti a lelket, akkor valóban elhervasztja a művészetet is, hiszen a művészet lelki-szellemi. Ha nincs feszülő, a fantázia szárnyain magasröptű lélek, nincs művészet sem. Minthogy azonban a gépies termelés éppen az emberi sajátosságok kifejlődésére nyújt lehetőséget, az ember szellemi, lelki mivoltának kifejtése, különösen ha ez egyidejű a munkaidő csökkenésével, a művészetek fejlődésére csak előnyös lehet. A fényképezés nem ölte meg a festészetet. A textilipar fejlődése a luxus demokratizálódását, a legművészebb formák, vonalak és színárnyalatok széria gyártását tette lehetővé és az üveg- és porcellániparban a modellek tervezésénél a legkifinomultabb művészalkotó is kifejtheti tulajdon egyéniségét. A modellek alapján meginduló tömeggyártás százezerszámra termeli ki és küldi világgá a művész által egyszer elgondolt, megálmodott forma, vonal, szín szépségét, amelynek nemessége, finomsága,

harmóniája ennek következtében ma már nemcsak egyes kiváltságosok, hanem a tömegek erre alkalmas tagjainak lelkületére is kifejti lélekcsiszoló művészi benyomást. A gép nem pusztítja, hanem sokszorosítja a szépet.

A géprendszerrel szemben — az előbbihez hasonló — vád, hogy gépek tömegével és nem kultúrkörnyezettel övezi az embert, akinek lelke — a dolgok világába ágyazottan — mindinkább elanyagiasodik. Duhamel gépországában elfonnyadásra ítelt a lelkes ember. Valójában pedig az, hogy megkövesült, vagy elmúlt kultúrák morénáit, vagy. kultúrszellemet jelent-e számára környezete, — ez kizárólag az embertől, szellemétől, lelkületétől függ. A környezet sohasem holt, csak a lélek szunnyadhat; rugalmatlan tunyaságban nem fog fel benyomásokat. Pedig rugalmas, tág lelkülettel járva, nagyolvasztók, pestek és gőzkalapácsok tövében állva nem vasat és kokszt látnak szemeim, hanem szellemet érzek, alkotó embereknek — Siemenseknek, Bessemereknek, Martinoknak — szemet, vasat átszellemesítő egyéniségét. Vájjon a környezetben nincsen-e lerakódva előző nemzedékek életet szépítő, embert felszabadító nagy alkotóinak lelkisége, szellemisége? Nincsen holt környezet, csak alvó lelkek, tompa szellemek vannak, melyek nem tudnak környezetükre reagálni. A gépben az acélt és a rezet, nem pedig tudósok és nagy alkotók teremtő gondolatainak ötvözetét látják. Szegények, — de lelkük szegénységéért ne a formát öltött sűrített szellemet, a gépet okolják. (Ha Hegel formanyelvén beszélénk, már-már azt mondhatnók, hogy miként a társadalmi síkon az idea az államban objektiválódik, akként a technika világában az idea a gépben objektiválódik.)

A nagy gyáripár rohamos fejlődése az utolsó két évtized alatt a kisipari munkaadók és munkások legnagyobb részét a szó szoros értelmében vett nyomorúságba döntötte. Baltazár püspöknek ez utóbbi megállapítása tömören kifejezi mindazt, amit a kisipar egy évszázad óta a gép, a mechanikus termelés ellen felpanaszol. Vizsgáljuk a tétel érvényét elsősorban általános, majd hazai vonatkozásban.

Újabban mind több gondolkodó a céhszerű rendi kereteknek és egy újabb céhrendszer kiépítésétől várja a társadalmat összetartó erők felfrissítését. Ennek az irányzatnak képviselői túl nagy jelentőséget tulajdonítanak az intézményeknek és a társadalmi reformereknél megszokott derűlátással úgy vélik, hogy a céhszerű alakulatok feltámasztása, mesterséges kiépítése szükségképen újraéleszti a rendi szellemet.² Manapság a céhek életének eszményítése megszokott. Többnyire jóval az ipari forradalom előtt élő céhiparosok kiszínezett életével állítják szembe nem a ma művezetőinek, hanem a jelen napszámosságainak életviszonyait. Megfelelkezni látszanak arról, hogy a céh nemcsak a rendnek (ordre), hanem az elnyomásnak és a terméketlen harcnak is volt a tényezője. A céh-deszpoták küzdelme a monopóliumért, a mesterréválás anyagi feltételeinek súlyosbításával meggátolt társadalmi felemelkedés, a technika fejlődésének tudatos és erőszakos akadályozása kötelező, egységes termelési eljárások szabályainak felállításával, — mindez az országoként és időnként változó mértékben velejárója volt a céhek életének. A céhek küzdelme a hegemoniáért annak idején éppen úgy váltotta ki a flamand gildáknak Brugge és Gent városok harcaivá fajuló háborúját, Siena, Pisa, Firenze küzdelmeit, mint korunkban a világpiac meghódításáért folyó gazdasági verseny Anglia és Németország háborúját. A kisiparosmivolt — függetlenül a gépek versenyétől — a piacok bővülésével a századutón, de a közelmúltban sem jelenthetett függetlenséget. Az önálló gazdasági alany csak akkor tarthatja fenn önmagát, ha áttekinti az egyre bővülő piacot és az ártényezők erőjátékához igazítja a maga számításait. Piacanalízis, ár kalkuláció elsajátítása nélkül az iparban magát a tőkélyt jelentő kisiparos sem boldogul. Pedig a kereskedelmi szellem és ismeret milyen kevés iparban társul a mesterség alapos tudásával. A magángazdaságban a piac bővülése megköveteli a kereskedelmi és műszaki irányítás elkülönítését, ami a kisiparban nem lehetséges. Ezért a kisiparos önmagát, családtagjait,

² Az előző fejezetekből is kitűnik, hogy a korszerű hivatásszervezetek korporativizmusa nem azonos a céhrendszerrel.

munkásait sújtó izzasztó rendszerrel, az átlagosnál egészségte-
lenebb és ezért olcsóbb műhellyel, hosszabb munkaidővel igyek-
szik megkeresni azt, amit kereskedelmi alacsonyabbrendűsége
folytán veszít, mert ellenkező esetben áruháznak rayon-főnökei-
nek kénye-kedvére kiszolgáltatót háziiparossá válik. Ezért az
önálló iparos sohasem jelentett független ipart. Nagyobb üzemi
tőke nélkül a kevés termelőeszköz feletti tulajdon még nem
függetlenség. Ennek a fiktív függetlenségnek felcserélése egy
gyáripari mesteri, művezetői állással legtöbbször esetében állandóbb,
rendszeresebb keresetet, kisebb kockázatot, kiegyensúlyozot-
tabb megélhetést, kedvezőbb, korszerűbb életformát, nagyobb
biztonságot jelent, mint a mondva csinált önállóság, függet-
lenség.

A gépipari találmányok különben szinte olyan mértékben
támastották meg a kisipar társadalomgazdasági helyzetét,
mint amilyen mértékben kárt okoztak a mechanikus gyártás
kiterjesztésével. Az elektromos kismotor ma a kisipar leg-
megbízhatóbb szövetségese a gyáripparral folytatott versenyben.
Való, hogy számos iparágban a kisipar helyzete reménytelen,
de számos vonatkozásban a kisipar éppen a mechanikus terme-
lés fejlődése következtében nagy lehetőségekre bukkant. Gon-
doljunk csak arra, hogy hány kisiparos köszönheti gazdasági
létét a rádióknak, a fényképezésnek, az automobilizmusnak, a
kerékpározásnak, az elektromos eszközök terjedő használatá-
nak stb., stb. Minél gépiesebbé válik az anyagi élet, minél több
gép hatol a háztartásba, a kisgazdaságokba, annál több kis-
iparosnak nyújt létalapot a gépek átszerelése, kombinálása,
karbantartása, javítása (a reparatúra).

Az általános megállapítások, nézetem szerint, a magyar
helyzetre is érvényesek. Hazai viszonyainkra azonban semmi-
esetre sem mondhatjuk, hogy a kisipari munkaadókat a gyár-
ipar rohamos fejlődése tette tönkre. Gyáripparunk az utolsó év-
tizedben — népsűrűségünk miatt szükségképpen — tényleg roha-
mosan fejlődött, de a post hoc propter hoc, tehát a legkevésbé
tárgyilagos következtetési mód lenne, ha a kisiparosságnak
ezzel egyidejű elszegényedését kizárólag és éppen erre a jelen-
ségekre vezetnők vissza. Az a körülmény, hogy a békeszerződés

következtében a produktív államterület és a gazdasági alanyok számának csökkenése okán a magánvállalkozás közterhe jelentősen emelkedett, a változó jelentőségű gazdasági elzárkózások következtében a piaci helyzet bizonytalanná vált és más országok agrárprotekciónizmusa miatt mezőgazdasági lakosságunk elszegényedett, bizonyára sokkal nagyobb mértékben járult a kisiparosok tömegének tönkremeneteléhez, mint a gyáripár versenyé. Ezt a megállapítást megerősítve látjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy hazánkban éppen azok a gyáripari ágazatok nem fejlődtek ki, amelyeknek térhódítása földségünkön a kisipar számára a legerősebb versenyt jelentette, nevezetesen a cipőgyártás és a ruhakonfekció. Az utolsó évtizedben legerőteljesebben fejlődött textilipar pedig elsősorban a csehszlovák textilgyártmányokat szorította vissza a hazai piacról, de kisiparunkra versenyt igazán nem jelenthetett.

„Ha lassúbb is, ha drágább lesz is az ipari termelés, mindazokban az iparágakban, ahol a kézműipar legalább olyan minőséget tud előállítani, mint a gyáripár, a kisiparnak vissza kell adni az életet“ — úgymond Baltazár püspök. Röviden: közhatalmi beavatkozással kell támogatni a kisipart akkor is, ha ennek következtében a gyártmányok ára emelkedik. De ha ez bekövetkezik, tovább nyílik az árolló, a gyártmányok vételére mezőgazdasági lakosságunk még inkább képtelenné válik, mezőgazdasági népességünk tovább rongyolódik.

A technika haladása a gyártásnak hatalmas üzemekbe való összpontosítását váltja ki; a termelés kevesek kezébe koncentrálódik. A géprendszernek ezt a sajátosságát a maga általánosító módszerével a legpregnansabban Marx fejtette ki és az ő nyomában egész irodalom támadt, mely igazolni törekszik, hogy a technika haladása vaskövetkezetességgel a társadalmat fokozatosan kiszolgáltatja az összpontosított termelőeszközök néhány urának. A legtöbb iparágban a gépek feltalálása, a mechanikus gyártás szükségszerűen kiváltotta a koncentrációt. Amikor a kőszénbányászatban a kézzel, majd lóerővel (Újbányán 1720-ban 500 lóval) hajtott szivattyút felváltják a gőzszivattyúk és — egyes (pl. a pensylvániai) bányavidékeken — hozzájuk társulnak a szénvájó (punching machine), szén-

vágó (coal cutter) és szénzúzógépek (coal breaker), mechanikus szellőztető és szállító berendezések, — nyilvánvaló, hogy termelési költségeket csökkentő versenyképes bányászatot csak nagy tőkeerővel rendelkező magángazdaságok folytathatnak. Különben is ezek a gépek csak nagybani gyártásnál bizonyulnak gazdaságosnak. A nagyolvasztó szükségessége a kohászatban nagyüzemi formát követel és ennek gazdaságosságát is legfőképpen az fokozza, ha a benne fejlődött torokgázokat a hozzá vertikálisan kapcsolt üzemekben értékesítik. A pás de calais-i Lens-ban volt alkalmam tapasztalni, hogy miként emelkedik a szénbányászat és az 584 kokszolókemence rentabilitása azzal, hogy velük vertikális összefüggésben, egy magángazdaságban összpontosul egy-egy kátránylepároló, naftalin- és antracit-előállító, két-két ammóniákvizeket hasznosító, ammóniák-szulfátot gyártó és nyersbenzolt feldolgozó üzem.

Hogy a termelési és üzletszervezési összpontosulást kiváltó gépies ipar nem szünteti meg a kisipart, erről szólunk, ezt tapasztalati tények igazolják. De igazolják egyszersmind a műszaki összpontosulás előnyeit is, melyeket elsősorban a műhelyviszonyok javulásában, az ipari higiéné gyors fejlődésében, a foglalkozási betegségek számának, a baleseti veszélynek csökkenésében, a munkabeosztás rendszerességében, energiagazdasági megtakarításokban tapasztalhatunk. Ezenfelül a koncentráció következtében más termelő ágazatok számára szabadulnak fel tőkék, amit igazol az északamerikai Steel Trust volt elnökének, Gray-nek nyilatkozata, aki szerint az acéltröszt a koncentráció révén félszer annyi tőkét köt le, mint amennyire részüzemeinek lenne szüksége, ha azok nem vízszintes és függőleges üzemközi kapcsolatokban, hanem különállóan működnének.

„A tudományok és a találmányok szédületes fejlődése, minden elismerésreméltósága mellett is, azzal a hátránnyal rendezte be és alakította át a termelést, hogy az emberi munka egy jelentékeny részét nélkülözhetővé és feleslegessé tette. A társadalom gazdaságának ezt a veszedelmét a gépipar, a nagygyári üzemek hozták a világra.“ Debrecen püspökének fogalmazásában így hangzik a vád a gép ellen, melynek — széles

tömegek szemében — nyomatékot ad a világnak — családokkal együtt — maholnap 100 millió munkanélkülijé. De vájjon a gép problematikájának ennél a pontjánál nem állunk-e szemben ismét ugyanolyan következtető módszer végmegállapításával, amely a magyar kisiparnak háborút követő nyomorát egyedül a gyáripár térhódításának tudja be?

Egyes statisztikailag megfogható tények Baltazár tételét látszanak igazolni. A múlt század kezdetén az angol textiliparban körülbelül megegyezett a mechanikus szövőszékek és az azokat kiszolgáló munkások száma. 1850-ben az arány megváltozott, 1½ szövőszék jutott egy munkásra, 1893-ban már 4½, az U. S. A.-ban 6, 1915-ben 16 Northrop-rendszerű szövőszék esik egy munkásra és Lancashireben tavaly éppen ezért durvult el az ipari vita, mert a munkaadók általánossá kívánták tenni a szabályt, hogy minden szakmunkás 16 szövőszéket szolgáljon ki. Ha tehát csak ennek az iparnak viszonyait tanulmányozzuk, Baltazár püspök álláspontjához kell közelednünk. E kérdésre vonatkozólag tavaly érdekes adatokat vitt a nyilvánosság elé az U. S. A. munkaügyi kormányzata:

1924—26-os átlagban
1918—20 átlaga = 100

	A termelés eredménye	A munkások fejenkénti produktivitása	A munkavállalók létszáma
a gépiparban	122'5	134'5	92'5
a bányászatban	127'0	127'0	100'0
a vasúti közlekedésben ..	100'0	109'0	91'0
a mezőgazdaságban	114'0	120'5	95'0

A közölt tábla adataiból kitűnik, hogy a gépek terjedése növelte az emberi munkaerő átlagos produktivitását, ami azonban ugyanabban az iparban a munkaalkalmak csökkentését vonta maga után. Ha tehát egyes iparágak produktivitásának és foglalkoztató képességének viszonyait külön-külön vizsgáljuk, kiváltképen akkor, ha ez a vizsgálódás csupán — a különböző hatótényezők kompenzációjához elégtelen — rövidebb időszakok figyelembevételével történik, előfordulhat, hogy

az eredmény alátámasztja az idézett álláspontot. Ha azonban tényleg az *ember* életérdekei szempontjából vizsgáljuk a kérdést, álláspontunkat nem következtethetjük ki pusztán néhány ország egyes iparágainak időleges viszonyaiból és ha két számsort kapunk, nem kell feltétlenül a kettő között okozati összefüggést látnunk. Ezért tereljük szélesebb mederbe gondolatainkat és így vizsgáljuk az összefüggéseket. Néhány példából indulunk ki: a gép nélkül dolgozó varrónő percnként 20—25-öt öltött. Később a kézzel vagy lábbal hajtott egyszerűbb varrógép öltéseinek száma percnként kb. 60 volt, ami a gépnek tökéletesítésével és villamosításával a közelmúltban percnként 1500-ra emelkedett. Vájjon a varrónők száma megközelítő arányban csökkent? Nem, éppen ellenkezőleg: a textilipari gépek tömeges feltalálása és tökéletesítése a ruházatkódás költségeit olyan mértékben csökkentette, hogy ma már a népeségnek — a százévelőttnél — lényegesen nagyobb hányada tud változatosan öltözködni. A ruha- és fehérműszükséglet olyan mértékben bővült, a tömegek igényei is e téren annyira finomultak, hogy a varrógép ma inkább segítőtársa a varrónőnek, mintsem e szakma munkaalkalmainak felemésztője. — Vegyük a zsebóra esetét.³ A zsebóranak összes alkatrészeit a múltban az órásmester állította elő nyersanyagból, lemezekből, acélrúdból kezének munkájával. Az ilyen órához drágasága miatt csak a legkiváltságosabbak jutottak. Ma a zsebóra valamennyi alkatrészét különböző gépek tömeggyártással készítik — a hajdani termelési költség egyötözüadának megfelelő költséggel. Vájjon a termelési költségnek ilyen arányú csökkenése nem azt idézte-e elő, hogy ma — amikor az óra tömegek használati cikke — az óraipar sokkal több embernek nyújt létalapot, mint annak idején, amikor kevés órásmester gyártotta az akkori kornak ezt a ritkaságát?

A használati cikkeknek egyre bővülő gyártása maga is szükségletként jelentkezett a technika előtt: újabb megmunkáló munkagépek előállításának az igényét támasztotta. A mecha-

³ Frommer Rudolf: A korszerű tömeges gyártásról, M. Sz. XV. k., 58. sz.

nikai szövöszék feltalálása és elterjedése kiváltotta az e szövöszékeket gazdaságosan és tömegesen előállító gépszerkezetek szükségletét. Minden technikai újítás újabb újítást sürgetett, új követelményt támasztott a tudománnyal és az ipari alkotó gondolattal szemben. Borsig híres lokomotívgyárában 3000 gép gyártja a mozdonyokat, Chemnitz több gyára kizárólag a mechanikus szövöszékeket állítja elő, egy belga fegyvergyár 700 különböző gépe készíti a vadászpuskát. A használati cikkek előállító gépek gyártása újabb meg újabb termelési feladatot és ezzel új munkaalkalmat teremtett. A szállítványozási technika fejlődése nemcsak az útszéli csárdákat söpörte el, de megteremtette a vasútfelszerelő, a modern hajóépítőipart és az országutak életét és magát az útépitést fellendítő automobilizmust. Vájjon a közlekedésnek a nemzetközi forgalmat serkentő olcsóbbodása nem vezetett-e arra, hogy ma vasútból, vasútfelszerelésből, hajógyártásból, s nemzetközi hajózásból, motoriparból, kaucsuktömlőgyártásból, olajtermelésből és finomításból, autóalkatrészek és kenőanyagok kereskedelméből, benzinkutak napi forgalmából ezerszer több ember él, mint egy évszázad előtt az útszéli fogadókból, csárdákból, váltott lovakból és a delizsánszok forgalmából? A mechanikus szállítványozás fejlődése egész országok népessége előtt nyitott meg munkaalkalmakat. A bányászati és a szállítványozási technika fejlődésének tudható be a Cardiff-tól Genuába fuvarozott angol szénnek áresése, ami előfeltétele volt az olasz gyáripár kibontakozásának. Ha Észak-Amerika és Nyugat-Európa között még mindig 200 aranyfrankba kerülne 1 tonna áru szállítása, mint 1833-ben, ha ennek költségét a szállítványozási technika fejlődése nem szorította volna le egyötvenedére, vájjon Európának szegénysége számára Amerikában nyílt volna-e bő életlehetőség és vájjon az amerikai gyapot és az ausztráliai gyapjú olcsóbbá teheték volna-e az európai tömegek öltözködését, ami ott is, itt is megint csak új munkaalkalmakkal bírt.

Említettem, hogy a nagyipar a munkástól ma már első-sorban emberi, nem pedig állati (izomerő) tulajdonságok kifejlesztését igényli. Az értékes emberi tulajdonságokkal rendelkező munkást azonban ezek a sajátosságai nem kötik egyetlen ipar-

hoz; ha ezekkel rendelkezik, a konjunkturális hullámzásoknak megfelelően — ipart cserélve — kereshet elhelyezkedést a munkapiacon. A termelési standardokkal dolgozó céhszerű iparoknál és a munkás végtelen specializálódását, egyoldalúságát szinte megkövetelő manufaktúránál ez nem volt lehetséges. Ismét egy körülmény, mely elősegíti a munkás küzdelmét a munkanélküliséggel szemben.

Az összpontosító gépipari termelés nagy tőkeberuházásokat követel a vállalkozástól. A napi 100 tonna vas kiolvasztására méretezett nagyolvasztó például, tartozékaival együtt, körülbelül 1,300.000—1,400.000 pengőbe kerül és 25—30 évnél tovább üzemben nem tartható. A 600 tonnás nagyolvasztók életideje még rövidebb: 7—10 esztendő. Ha tehát figyelembe vesszük, hogy a nagyipari termelés hatalmas állótőkét követel, melyeknek — az ócskavas-kockázatra is tekintettel — minél gyorsabb leírásáról és — a pénzgazdálkodásnak rendszere miatt — kamatoztatásáról kell gondoskodni, nyilvánvaló, hogy a vállalkozónak minden eszközzel meg kell gátolnia ezeknek a tőkéknek tétlenségét. A vállalkozó tehát a piaci helyzet javulásának reményében a keresletet meghaladó mértékben készletre termel mindaddig, amíg üzemi tőkéinek bősége erre lehetőséget nyújt, hogy elkerülje a gépek megállítást, mert ez sohasem jelenti az állótőkék leírásának és kamatoztatásának szünetelését. A befektetett tőkéknek szüntelenül termelésben való tartása, szakadatlan foglalkoztatása természetesen azzal jár, hogy a nagyipar mindig nagyobb arányban tartja fenn munkásokat foglalkoztató képességét, mint aminőt a piaci helyzet különben indokolna. Az állótőkék kamatoztatásának és gyors amortizációjának szükségessége tehát a kisiparínál egyenletesebbé teszi a nagyipari foglalkoztatást és a piaci viszonyoktól feltételezettnél mesterségesen magasabb színvonalon tartja a gyári foglalkoztatást.

Valamely gép a termelésben csak akkor jut szerephez, ha igénybevétele rentábilisnak bizonyult és kimúlik, szinte feledésbe merül, mihelyt ezt a képességét hosszabb időre elveszti. A gépeknek tömeges megjelenése bizonyos korszakban azt jelenti, hogy igénybevételük a bennük elhelyezkedő tőkék-

nek a tőkék addig megszokott kamatozásánál magasabb hozadékot biztosított. A tőkéknek a technika haladásával emelkedő hozadéka önmagábanvéve a takarékoság, tehát a tőkegyűjtés szellemét serkenti, az utóbbi viszont a termelési alapok kiterjesztésére, tehát újabb munkaalkalmakra nyújt lehetőséget.

Ha a gépeknek és az ipar foglalkoztatóképességének összefüggéseit érintő fejtegetéseimet összegezem, megállapíthatom, hogy bár a mechanikus termelés előrehaladása a gyártmányegységre közvetlenül eső emberi munka értékét és mennyiségét csökkentti, tehát bizonyos vonatkozásban a munkaalkalmakat korlátozza, a meglevő szükségletek kielégítését megkönnyíti, tehát a szükségleteket bővíti és új szükségleteket hív életre. A mechanikus termelés fejlődése a nem-ipari népesség megélhetését könnyítve, fejleszti az ipari gyártmányok keresletét és a piaci keresletnek ez a bővülése az újabb szükségletekre irányított kereslettel az ipari termelés újabb kiterjesztésére vezet. Az új szükségletek előállításánál is a technika a sok munkást foglalkoztató kezdeti eljárásokból fejlődik az emberi munkaerőt megtakarító, félig önműködő gépekkel folytatott eljárások irányában. Új erőgépek forradalmosítják a munkagépeket és az utóbbiak elhatalmasodása, energiaszükséglete ismét újabb energiák, újabb erőgépféleségek munkába állítását teszi szükségessé és gazdaságossá. A gőzgép elsöpörte az addig használatos eszközök nagy részét, az elektromos erőművek átalakították a gőzgéphez igazodó munkagépeket, a fehérszén jelentőségének emelkedése új gépformákat jelentett meg és ki tudja minő munkagépek fogják értékesíteni az anyagnak felszabaduló öserejét, melyet az alfasugarak atomrombolásai már sejtetni engednek. Ez a folyamat nagyobb mértékben szaporítja a munkaalkalmakat, mint aminő mértékben egyes iparágakban ezeket a technika korlátozza. Mi lesz, ha mindent a gép fog elvégezni? Ami ma minden, az holnap csak kezdet. Az elektrotechnika munkaalkalmainak jelentőségére egy évszázaddal ezelőtt ki gondolhatott, hiszen Voltának sem lehetett fogalma arról, hogy mit fog elvégezni éppen a Volta-ív az elektromos kemencében.

Az atomenergia technikájának foglalkoztatóképességét ma még Rutherford sem álmodhatja meg.

Átmenetileg egyes iparágakban, egyik-másik országban a technika korlátozza a munkaalkalmat, de ugyanakkor — keveseket sújtva — sokaknak könnyíti, gondtalanítja életét és máshol — az emberrel versenyző új gépet előállító iparban, országban — teremt újabb munka-, tehát életlehetőséget.

A munkanélküliség elleni küzdelem hangoztatásával tehát ne akarják mellőzni a gépet sem az iparban, sem a mezőgazdaságban. Ha a magyar gazda csak úgy versenyképes, ha mentői több gépet használ, ha számítása helyes és figyelembe veszi, hogy közvetve részben reáharul a gépe által munkanélkülivé tett és a termelés más szakaszán valóban elhelyezkedni képtelen munkás eltartásának, vagy a szükségmunkának nem éppen gazdaságos foglalkoztatásának a terhe — ám használjon gépet. Mert ki tartja el azt a magyar mezőgazdát, aki követi az idézett cikk tételét, hogy „az emberi kéz munkáját kell alkalmazni minden olyan termelési ágban, ahol az emberi ész és kéz munkája legalább olyan jó eredményt és minőséget tud létrehozni, mint a gép“. A jó termelési eredmény gazdasági csődöt is jelenthet. A magyar mezőgazda tehát helyesebben teszi, ha aszerint használja az emberi ész és kéz vagy a gép munkáját, ahogyan a pillanatnyi és egyéni helyzete szerint az egyik vagy a másik biztosítja termelvényeinek versenyképességét és gazdaságának rentabilitását. Ha pedig ennek az elvnek érvényesítésével a magán-gazdaságokból kiszorulnak munkanélkülivé vált tömegek, azoknak megélhetését a közösség terhére végrehajtott és a nemzeti termelés nemzetközi versenyképességét hatékonyan fokozó közmunkák keretében kell biztosítani mindaddig, amíg éppen ezeknek nyomán és a nemzetközi piaci helyzet javulásával vagy éppen újabb technikai eljárások feltalálásával ismét emelkedik a munkavállalkozás foglalkoztatóképessége.

Ceterum censeoként itt is meg kell említenem: a gép, illetőleg a gépeken keresztül ható alkotószellem nem vonható felelősségre azért az értékrombolásért, munkátlanságért, szegénységért, ami a gazdálkodás szakszerűségébe világszerte

beleavatkozó „irracionális“ politika a kontárság kultuszával és az elfogultak gyűlöletével kiváltott — civilizációnk nagyobb dicsőségére.

Eddig a géprendszer társadalmi jelentőségével csupán a gépellenes támadások nézőpontjából foglalkoztam. Az alábbi fejtegetések minden polémiától menten igyekeznek a géprendszer egyéb szociális kihatásait megvilágítani.

A mechanikus termelés térhódításának munkapiaci vonatkozásával szorosan összefügg a gépies gyártás és a munkafeltételek, jelesen a munkaidő összefüggésének kérdése. Vizsgáljuk mindenekelőtt a beszédes tényeket: Carlyle patetikus szózuhatagjaiban felsír a 16 órás munkaidőtől meggyötört lancashirei munkásgyermek tragédiája. Szégyenfolta a kibontakozó manufaktúrának és iskolapéldája az első nagyipari jellegű, üzemszervezeti gyakorlattal még nem rendelkező vállalkozók munkapolitikai járatlanságának. Sokatmondó az angol pamutszövőipar munkaidőviszonyainak alakulása: Lancashireben a heti munkaórák száma, a helyi szokásos munkafeltételeket számítva 1815-ben — a feljegyzések szerint — általában 80 óra, 1830-ban 72 óra, 1890-ben 54 óra, 1900-ban 48 és 1930-ban 45 óra. Hazai tények is a gyáripari munkaidő rövidülését igazolják. Kérdéses azonban, vajjon a munkaidő csökkenése és a reálbérek emelkedése, megfelel-e a munkás produktivitása emelkedésének, amit a gépies termelés kiváltott. Ha pedig a gyáripar tartósan elmulasztaná a munkaidőnek a munkások átlagos produktivitásának jelentős emelkedésével egyidejű csökkentését, tartani lehet a munkapiacnak olyan krónikus megromlásától, ami — miként fentebb kifejtettem, nézetem szerint — nem feltétlen velejárója a mechanikus termelésnek. A gazdaságos termeléshez fűződő érdekek megkövetelik, hogy a munkaidőnek ezt a szükségszerű korlátozását fokozatosan maga az érdekelt vállalkozás ne csak a különböző iparágak, hanem a különböző feltételekkel dolgozó egyes üzemek viszonyaira is figyelemmel hajtsa végre és e téren mutatkozó késedelmével ne váltsa ki a mindig általánosító, tehát számos egyéni esetben gazdasági szempontból sérelmes állami beavatkozást. Jobb, ha a vállalkozás üzemen-

ként megvalósítja az optimális munkaidőt, mint ha az állam szabályozza a maximális munkanapot.

Az angol hét mellett az USA nagyipara az ötnapos munkahétre kezd berendezkedni, és valószínű, hogy mindaddig, amíg alkalmazható munkáslétszámmal — az emberi munka produktivitásának mai mértékével — a piaci keresletet ki lehet elégíteni, a gyáripár normális munkaideje — hangsúlyozom éppen az emberi produktivitást emelő gépek terjedő alkalmazása folytán — fokozatosan megrövidül. Ha ennek a szükségszerű folyamatnak útjába normális üzletmenet idején gátat emelnének, a szociális feszültséget növelnék.

A gép logikája tehát rövidebb munkaidőt parancsol. Ez teszi lehetővé, hogy bizonyos időpontban a magánvállalkozás részéről kifizethető bértömeg minél számosabb birtoktalan számára biztosítsa az emberi méltóság követelményének megfelelő szükségletkielégítést. Ez teszi lehetővé a munkapiac javulását, de mást is: megadja a lehetőségét annak, hogy a munkás kultúremberré és állampolgárrá fejlődjék. A kultúra magvait nem a napi robotban fogadja be az emberi szellem — megtermékenyülésének órája a kötetlen, szokásosan nevezve, a szabad időre esik. A munkaidőt csökkentő technikai haladás és ennek jellegzetes formája a nagyüzem, ezért nem butíthatja az embert, hanem éppen ellenkezőleg, megteremti az egyéniség kifejlődésének legfontosabb feltételét, számos kötetlen óra feletti szabad rendelkezés jogát. Hogy a munkás a gépies termeléstől kapott új jogával élni tudjon, belterjes szociális pedagógiára van szükség. Meg kell tanítani a tömegeket kötetlen óráik emberhez méltó eltöltésére. Olaszország ezt a feladatot a munkások időtöltésének megszervezésével, a Dopolavoro intézménye révén részben már megoldotta. De ahhoz, hogy a szabad idő valóban a lélek és a szellem kiterbélyesedésének órája legyen, nem elég sportcsapatok, mozielőadások, kirándulások szervezése, a lelket és a szellemet is pallérozni kell. Tömeges eljárásokkal ezt a feladatot egy intézmény sem láthatja el. Ide ki kell építeni a kultúrsejteket és ezeket kell a bolsevik sejtekkel szembeállítani. Ha minden lelki távlatok, szellemi perspektívák meg-

nyitására alkalmas gondolkodó ember csak két munkásbarátra tesz szert, akinek szellemét — feltétlenül menten minden felekezeti, osztály- vagy pártpolitikai érdektől és elfogultságtól — lelkét heti beszélgetések, séták során pallérozni hajlandó, több történt a kultúra érdekében, mint tíz „kulturpalota” megépítésével. Itt nagy feladatok várnak — elsősorban nem a testületekre, hanem — az egyénekre, mert a kultúrértékek megőrzésének és terjesztésének legnagyobb feladatait mindig csak nagy egyéniségek tudják megoldani.

A gépies termelés munkapolitikai hatásait ismét egy példával kívánom megvilágítani: bár a nyugateurópai piacon a világháború küszöbén a széntermelés költsége tonnánként — az újabb aknák mélysége ellenére, a termelőtechnika eredményei okán — pontosan megfelelt a 100 évvel azelőtti költségnek, a vágárok reális heti keresete ezalatt megnégyszereződött, a munkaidő huszonöt százalékos időközi csökkenése dacára. Általában minden iparágban a mechanikus termelés emelte a munkások keresetét is, ami a gazdaságtan logikájának megfelel, hiszen a munkás bére nem a munka (izommunka) intenzivítéséhez, hanem produktivitásához igazodik, az utóbbit pedig a gépek lényegesen fokozták. A munkás keresetét a gép nem csupán a névleges bérek emelésének lehetővételével fokozta, hanem éppen a legfontosabb szükségletek termelési költségeinek, közvetve piaci árainak csökkentésével is.

Ha végigtekintek a géprendszerek — a fentiekben kifejtett — megannyi szociális és gazdasági szempontból egyaránt üdvös kihatásán, a tárgyilagosság tudatával állíthatom: a gép nem átka, hanem áldása az emberiségnek. Nem! Áldás: a technikus gondolattól átszellemesített anyagi formában, a gépnek működésében megnyilatkozó értelem. Ez igazítja, elszaporodó fogalmainkkal együtt gyarapodó igényeinkhez az anyagi világot, ez fogja át az örök és az örökkön változó kapcsolatokat a dologi világ erőrendszere, társadalom, egyén, Isten és ember között.

Hands off! Félre a gépromboló kezekkel, félre a technikai gondolatot bénító szellemmel! Ne beszéljünk a gépek használatának korlátozásáról, mert nem tudhatjuk, hogy a

technikai gondolat útját állva, mitől fosztjuk meg az emberiiséget, mit ártunk egészségének.

Ha Anglia erdőségeinek kímélése érdekében egykoron eltiltották volna a mai nagyolvasztók ősenek, az erdőket emésztő, faszéntüzelésű olvasztók működését, Stephenson hasztalan találhatta volna fel mozdonyát, a vas- és acélttermelés satnyasága miatt nem épülhetett volna ki a vasutaknak — kultúrákat összekötő — roppant acéltömegeket igénylő hálózata. Ha a papíripari munkaalkalmak védelmében valamely közhatóság eltiltotta volna Aristide Bergés-t és mindenkit a fehérszén kiaknázásától, ugyan mi süllyesztette volna egy emberöltő alatt az alumínium árát 1250 fr.-ról 1.50 fr.-ra, e könnyű fém olcsóságával megteremtve a repülőgépgyártásnak valóban „anyagilag“ előfeltételeit. Vájjon nem ennek a fehérszénnek „engedélyezésétől“ függött-e számos államban az elektrókémia, a karbidgyártásnak jövője és nem ez tette-e lehetővé a ritkuló természetes salétromnak a levegő nitrogénjéből kigyártott salétrommal való gazdaságos pótlását? A technikai találmányok, újítások útjának mindig csak korunkig megtett szakaszát ismerjük. Hogy hová vezetnek? Ignoramus ac ignorabimus. Ki vállalhatja tehát a technika útjának eltorlaszolásáért a felelősséget?

Tudomány és ipar kéz a kézben jár a technika útján, ha akar, ha nem. Sejthette-e Maxwell, hogy elektromos mágneses elméletéből egyszer Marconi zsenije kipattantja a rádiót? Gramm bizonyára nem gondolta volna, hogy dinamója valaha is párosulni fog a Pelton-kerékkel a fehérszén jegyében. Volta szemei előtt bizonyára nem lebegett Hérault elektromos kemencéje és Berthelot sem gondolhatta, hogy kutatásainak eredményéből Bergius majd szénolajat fog sajtolni. A tudomány az igazságért, az ipar a rentabilitásért, bár eltérő lelkülettel: tudomány és ipar közös úton járnak. A magyar származású Lénárd megállapításai fölé görnyedő Röntgen meglepetten veszi észre a katódsugarainak pályáján jelentkező ismeretlen sugár különös természetét és megszületik az emberi bántalmaknak addig ismeretlen nyomozója és orvoslója. A sugarak játéka azonban nem áll meg az orvostudomány szfé-

rajában, hanem rendszeresen eltérül Laue kristályaiba ütközve és e tudósban a világ egyik legnagyobb ipari találmányának, az anyagszerkezetek vizsgálatánál korszakos jelentőségű röntgen-spektroszkópiának kigondolóját ünnepli. A sugárzások pályája tovább ível. Reájuk mered Becquerel kutató szempára és az értékelések eredménye a Curie-házaspár elé jut, akik a jelzett úton haladva, ismét orvostudományi eredményt csiholnak ki a sugarak játékából. Lénárdtól, Röntgenen, a Curie-ken át Rutherfordig és a dán Bohrig a tudományos munka célja csak a felismerés volt. „Közben“ embereket megváltó therápiikus csodák, az anyagok belső szerkezetét áttekintő ipari találmányok születnek és talán ismét csak „közben“ kiszabadul az anyag őse energiája az atommagból, ma még ismeretlen gépeket hajtva, életet bővítve, tovább folytatja az ember emancipálását.

Mennyi temérdek emberi szenvedéssel lenne több, ha megbénult vagy elsatnyult volna hol a tiszta, hol az alkalmazott tudomány csapásain cikázó találékony emberi gondolat. Ezért hagyjuk párhuzamosan és együtt érvényesülni — mindenkor, akarva nem akarva, magát az embert érvényesítő — szabadságát a tudománynak és szabadságát az iparnak. Hadd fogja be az ember a holdat napszámosnak (normandiai ár-árpálygépek), hadd vigyenek kultúrát a naggépek sivatagba, teremtsen a trópusi tengervizek energiája új afrikai civilizációt, hadd szabaduljon fel az anyag őse energiája, hogy végre — a természet erőinek és törvényeinek ismeretében — erőt vehessen az ember a természeten, hogy diadala után egész erejével munkálhassa legnehezebb feladatát: akaratának fegyelmébe törje az élet abszolút értékeivel szemben gyakorta lázadó egyéniségét.

A szerzőnek ez a tanulmánya eredetileg 1932. szeptemberben jelent meg a Magyar Szemle XVI. kötet, 1. (61.) számában.

A PROLETÁR-KÉRDÉS.

Reymont tömegei, Gorkij emberronscai, az „Éjjeli menedékhely“ árnyékalakjai zurbarani színekben rémlenek fel képzeletünkben e szó hallatára: proletár. Assurtól a modern vashámor olvasztókemencéjéig roppant tömegek hullámoznak a történelem széles országútján, akiknek kemény sorsa a robot. Kik ezek, akiket ma, a kapitalisztikusnak mondott társadalomban proletárnak nevez a szóbeszéd? Utódai az antik Róma proletárjainak? Vagy a lazzaronik történeti örökösei: birtoktalansággal, szegénységgel, elesettséggel azonos-e a proletárság állapota? Olyan társadalmak gondolkodói, amelyeknek életében egyre nagyobb szerepet játszik a munkaviszonyban állók tömege, előszeretettel a munkaviszonyban álló keresőket és családtagjaikat nevezik proletárnak. Mennyire helytelenül! Mennyire indokolatlan a birtoktalanságban vagy a munkavállalói minőségben megjelölni a proletár jellegzetes sajátosságát. Hiszen sokan, nagyon sokan vannak, akik közvetlenül érdekeltek a magántulajdon intézményében, akik tehát birtokosok, mégis létbizonytalanságban, kiegyensúlyozatlanul tengődnek, mert birtokuk elégtelen családjuk emberhez méltó megélhetésének tartós biztosításához, vagy mert a vagyontárgyaknak az életszükségletek rendszeres fedezése szempontjából megítélt értéke igen bizonytalan egy forrongó korban. Ezzel szemben vannak birtoktalanok, akik keresőfoglalkozásuk természete, képességeiknek ritka értéke, nem saját tulajdonukból származó rendszeres jövedelmük mértéke, nem utolsósorban társadalmi funkcióik jelentősége

következtében sokkal nagyobb és jobban körülbástyázott élet-szerepet játszanak, mint számosan a birtokosok közül. Hány munkaviszonyban álló kereső nem cserélne nálánál mostohább viszonyok között élő földbirtokossal, önálló iparossal? Ezért, különösen olyan társadalomban, mint aminő a magyar, ahol a munkaviszonyban álló rétegek nem játszanak döntő szerepet, nem szabad a proletárságot egyenlőnek tekinteni a munkavállalókkal, de a szegénységgel sem. Nem pedig azért, mert minden társadalomban a társadalmi szerkezetűl, a különböző társadalmi csoportok viszonylagos jelentőségétől függ a proletárságnak származása és foglalkozás szerint való összetétele. Más egy túlnyomólag agrárjellegű ország proletárságának az utánpótlása és ismét más egy teljesen iparosodott vagy olyan ország proletárságáé, ahol, mondjuk, a többnyire önállóan űzött halászatnak van viszonylagosan nagy jelentősége. Ha a magyar proletársághoz tartozó elemek vonásait vizsgáljuk, úgy véljük, az, ami bennük közös sajátosság, létbizonytalanságuk állandósága és örökletes volta. Ebben értelem-szerűleg bennefoglaltatik a fölemelkedés lehetőségének hiánya, amely elmélyíti és színezi a létbizonytalanság tudatos átélését. A proletárnak ehhez az ismertető jegyéhez társul a másik vonás, a gyökértelenség. Ebből a szempontból különbséget tehetünk térben, szellemben és lélekben gyökértelenek között. Térben azzal válik gyökértelenné az egyén, hogy a falusi termelési közösségekből, a hagyományos paraszti közösségből, a szomszédsági viszonyban kialakuló gazdasági együttműködésből kiválik és — a társadalmi-gazdasági hajtóerőknek engedve — számára idegen, a természetes közösségtől távoleső környezetbe lép.

Európának a múlt században példátlan ütemű népszaporodása, az agrikultúra addig megszokott formái egy részének felbomlása, az ipari forradalom, a nagy iparvilág kialakulása, egyes nemzetgazdaságok szerkezetének gyökeres átalakulása folytán megindult és időről-időre újabb lendületet vett a városbatódulás, a nagyipari góccokba tömörülés, tehát hatalmas tömegek elszakadása a hagyományos életkörnyezettől, a földtől, a szülőfalutól, a családtól, a szomszédsági köteléktől. A

térben gyökértelenek fokozatosan szellemben is azzá válnak. A család természetes közösségéből sokan kilépnek, de még azok is, akik benne megmaradnak, a számukra új, idegen környezetben nem élhetnek családi életet. Amiként a kubikus, ha munkaalkalomhoz jut, hónapokra elszakad családjától, akként a vándoripart, az idényiparok jórészét űzők tömege is a családi életkörnyezetén kívül keresi mindennapi kenyerét. De ha térben nem is szakadnak el egymástól messze, a nagyipar sajátos termelőviszonyai, a több műszakban dolgozás szüksége magával hozhatja, hogy ugyanannak a családnak egyik tagja a nappali, a másik az éjszakai műszakban dolgozik, vagy — a különböző iparokban dolgozás esetében — a különböző ipartelepek munkabeosztásának eltérő volta folytán az otthonban alig találkoznak a család tagjai. Egy pillantás a budapesti ágyrajáróknak Laky Dezsőtől összeállított statisztikájára és megnyílik előttünk a nagyvárosi modern nomádság elriasztó képe. A nemzetközi kapcsolatok módosulása, autarkias vagy szabadkereskedelmi törekvések váltakozása, az ország vámpolitikájának átalakulása mind olyan körülmények, amelyek szüntelenül módosítják a gazdasági optimumot és az egyes iparok szempontjából legmegfelelőbb telephelyek fekvését. A munkástömegek nyomon követik a gazdasági optimum és a legmegfelelőbb telephely vándorlását egy ország határain belül. Nemzetközi vonatkozásban is ugyanevvel a jelenséggel találkozunk, ha egyáltalán nagyobbarányú nemzetközi munkásvándorlás politikailag lehetséges. A dolgozók tehát változó, számukra idegen, mesterseges életkörnyezetbe jutnak, legnagyobb részük számára csak egyetlen kötöttség áll fenn: az üzemhez kötöttség. Nem egy meghatározott vállalathoz, üzemhez tartozás, hanem általában az üzemhez kapcsolódás. A gyökértelenség ténye és érzése teljessé akkor válik, ha a létbizonytalanság gyötrő tudatának hatása alatt, a népsűrűség fokozódása és a népoktatás általánosulása folytán a létbizonytalanságban szenvedők előtt megvilágosodik életsajátosságuk tipikus volta, tehát, hogy tömeges, kollektív, jellegzetes az a sors, amelyet elszenvednek.

Ha a dolgozók tömegei tudatosan, tipikusan, jellegzetesen reagálnak a létbizonytalansággal és a gyökértelenséggel jelle-

mezhető társadalomgazdasági helyzetükre, előáll az a szellemiség, amelyet proletáröntudategységnek neveznek. Akik ebben a szellemben élnek, azok a társadalomgazdasági helyzetükön való felháborodásuk nyomán mindent megtagadnak, amit ama társadalmi rend konstitutív elemének tartanak, amelytől szenvednek. Ressentimentjük így nemcsak azok ellen irányul, akik nem kénytelenek osztozni az ő sorsukban, de megnyilatkozik magával az állammal és az egyházzal szemben is, mint — nézetük szerint — az uralkodó társadalmi-gazdasági rend konstitutív elemeivel szemben. Így a társadalmi negáció kiterjed mindenre, ami a proletár sorsközösség körén kívül fekszik. Az anyagi értelemben vett proletár a nemzettől lélekben elszakadván, a szellem proletárjává, metafizikai kapcsolódásának tagadásával pedig a lélek proletárjává válik. Azok, akik egyszemélyben az anyagi megélhetésnek, a léleknek és a szellemnek a proletárjai, a teljes, korszerű szóval élve: a totális proletárok.

Az ember, minthogy társadalmi lény, nem viselheti el a teljes kitépetség, a teljes gyökértelenség tudatát és érzését. Ezért a természetes közösségekből kiszakadt emberek ösztönösen tömegbe verődnek, hogy a tömegben és ennek révén kiegészüljenek, hogy mesterséges együtttest teremtsenek a hiányzó természetes közösség pótlására. A proletáröntudategység hordozójaként előáll a természetes közösséget nélkülözők társadalmi csoportja, az osztály. Ellenszegülve minden rajtakívül esőnek, minden számára külső értéket és értelmet megtagadva, a benne rejlő elv imperialisztikus érvényesítésével a proletár a maga hatáskörébe vonja emberi életének minden megnyilatkozását. „Proletkult“, proletársport a hajtásai ennek a szellemi televénynek. Amikor a különböző értékrendszerek hitvallóinak közösségei világnézeti birodalmakat alkotván, felülemelkednek a territoriális államok keretein, a proletár világszemlélet, birodalma fővárosából, Moszkvából irányítva, megütközik a hierarchikus értékrendszer hitvallóinak római birodalmával és a fajiságnak abszolút értéket tulajdonító és ezzel a hierarchikus értékrendet megtagadó hitvallók birodalmával, nem-ugyancsak megfogyatkozott polgári impériumával. Említésre különben a tőke abszolút jelentőségét hirdetőknak számuk

érdemes, hogy korunk négy világnézeti birodalma közül háromnak alapmotívumával homlokegyenest ellenkezik az a vágyott, eschatológias állapot, amely a birodalom népének eszmevilágában él. A proletárbirodalom abszolút értéke az osztály, eschatológias reménye az osztály nélküli társadalom. A faji értékek birodalmának abszolút értéke a faj, ideálja a kultúra. A kapitalizmus birodalmában a legfontosabb elv a verseny, az ideál, a „praestabilita harmónia.“ Egyedül a hierarchikus értékrendszer hitvallóinak római birodalmában van tökéletes egység, az élő funkciók, az abszolút értékek és a keresztény eschatológia között. A szellembirodalmak küzdelmében annál erőteljesebb a proletár ressentiment, minél jobban itatja át a kapitalista szellemség még a proletár világot is. Minél nagyobb jelentőséget tulajdonít a maga ösztönéletében a proletár a magántulajdonnak, a polgári gazdasági biztonságnak, a tőke bírásának, annál elkeseredettebben érzi ennek hiányát és annál fékezhetetlenebb irigységtől korbácsolt gyűlölettel fordul ama társadalmi csoportokkal szembe, amelyeknek tagjai az életbiztonságot élvezik. A proletáröntudategység, a proletárság, ezzel az ösztönéletével idegen test minden társadalomban. Ilyenként bontja, sorvasztja a társadalmi életkörnyezetet, megakadályozza, hogy a társadalom valóban teljes szellemi egységként éljen. Ezért elsősorban a társadalom érdeke a proletárság megszüntetése.

Meg kell szüntetni tehát a proletárságot. Miként? A proletárságot kiváltó okok megszüntetésével. A létbizonytalanságnak, mint legfőbb oknak megszüntetése akkor járna teljes sikerrel, ha az emberi méltóság követelményének megfelelő szükséglet-fedezést biztosító értékű magántulajdonban lehetne részesíteni minden ma még proletárt. Ez jelenleg közgazdasági képtelenség, mert egy nemzetnek a nemzetközi vagyoni- és jövedelemmegoszlásban való részesedésétől függ elsősorban az, hogy milyen tőkegazdagsággal tudja elegendő magántulajdonhoz juttatni, földhöz a falusi, háztulajdonhoz és egyéb létalapot jelentő magántulajdonhoz a városi proletárságot. Különbösen sem válnék a társadalmi erők és az egyéni képességek kifejlődésének a javára, ha a magántulajdon mindenkinek, vagy a társadalom

nagyobbik hányadának kétségtelen, állandó anyagi biztonságot nyújtana. Ezért, bár egy nemzet életkeretén belül mindenképen arra kellene törekedni, hogy az adott gazdasági lehetőségek korlátain belül minél több proletár annyi magántulajdonhoz jusson, mint amennyit kereső tevékenységével, munkájával gazdasági értelemben optimálisan hasznosíthat, mégis ennek korlátolt lehetőségeire figyelemmel nemcsak ebben látjuk a létbizonytalanság megszüntetésének az eszközét. A létbizonytalanság akkor szűnik meg, ha a közhatalom elismeri minden állampolgárnak az életre való jogát, ennek alapján a munkaképes állampolgároknak a munkára való jogát, s ha ez lehetetlenül, akkor a munkaképtelenek javára elismeri az állampolgárnak — a közösség terhére — ellátásra való jogát.

Ezeknek a szociális jogoknak elismerése történhetik a társadalombiztosítás rendszerével, ha az ezt szabályozó pozitív jog megfelel eszményének, a természetes jognak, a munkaviszonyon kívülállók javára pedig a munkaképtelenek és a dolgozni akarók, de munkaalkalomhoz nem jutó elemek népellátásának a biztosításával. Ez a társadalom fennmaradásának nélkülözhetetlen feltétele. Mert ha sokaknak meggyőződésévé válik, hogy a társadalmon kívüli természetes állapotban emberi képességeikkel, ha kell, ököllet — igaz, hogy jelentős életkockázattal — biztosíthatnák megélhetésüket, míg a társadalomban annak szervezett központi hatalma megakadályozza, hogy erőszakkal és fortélyal, jortól kötetlenül fedezzék szükségletüket, de ennek a lehetőségnek megvonásával egyidejűleg nem teremti meg a munkával biztosított megélhetés feltételeit, — akkor a tömegekben úrrá válik az anarchia vágya, akkor lehetetlenül maga a társadalom.

A proletárság másik ismertető jele a fölemelkedés lehetőségének a hiánya. Ennek oka jelentős részben a többi társadalmi csoportok merev elzárkózása, megkövesedett, zárt társadalmi formákba tömörülése, kaszttá merevedése. Concha Győző mintegy másfél évtizeddel ezelőtt megállapította, hogy szociológiai szabatos értelemben nincsen magyar társadalom. Az utolsó másfél évtized alatt csak a kasztképződés haladt előre, hiszen ma már sport, játék, szórakozás is kasztkeretek között folyik.

Ha tehát másfél évtizeddel ezelőtt sem volt magyar társadalom, akkor a kasztképződések legújabb elhatalmasodása után szólhatunk-e magyar társadalomról? A proletárság társadalmi felemelkedésének alapfeltétele, hogy a többi társadalmi csoportok kasztképződése és merev elzárkózása egyszer már szűnjék meg. Antiszociálisnak, nemzetellenesnek kell kipellengérezni, rangra és méltóságra tekintet nélkül mindenkit, aki kasztszellemet terjeszt, vagy meglevő kasztok fenntartására törekszik.

A proletárságból kiinduló társadalmi felemelkedés feltételeit elsősorban az üzemekben, a foglalkozási keretekben kell megteremteni. Legyen gazdagon tagozott az üzemközösség hierarchiája. Minden eszközzel elősegíttessék, hogy a szakmukból ne csak előmunkás lehessen, hanem mester, művezető, vállalati magánalkalmazott, cégvezető. Az üzemi felemelkedés egyik lehetősége, ha a vállalatokban üzemi választmányok, kulturális, balesetelhárítási bizottságok vannak, amelyekbe a munkás beválasztatván, érezheti a felemelkedés, a megbecsülés, az egyéni érvényesülés örömeit. A társadalmi öntevékenység általánosulásának kell elősegítenie, hogy a tömegek a proletárság állapotából fokozatosan kiemelkedjenek. Szociális intézmények önkormányzatai, szövetkezeti vezetőségek, hivatasközösségek vezérlőbizottságai mind olyan keretek, amelyekbe választásával, meghívásával, vagy delegálásával a proletár érezheti, hogy többé nem tartozik a reménytelenek, az örök elesettek tömegébe, mert kivált, mert felemelkedett, megbecsült és az államhatalom, a tőke, a vállalkozás kiküldöttei-vel az emberi méltóság azonosságának a szintjén érintkezhet.

A gyökértelenség tényének és érzésének megszüntetéséhez, illetőleg megelőzéséhez természetesen a földhöz, a telekhez, a családi háztulajdonhoz juttatás a legcélravezetőbb út. A célkitűzés könnyű, annál nehezebb, különösen tőkében szegény országokban ennek megvalósítása. Mindenesetre a biztosítási díjtartalékok jelentős hányadának erre a célra gyümölcsöző kihasználásával számos, ma még proletárt lehetne földhöz, családi házhoz juttatni. Számolnunk kell azonban ennek csökkent lehetőségével. Éppen ezért, ha a tőkeszegénység folytán és az általános közgazdasági érdekekre figyelemmel földtulaj-

donhoz csak keveseket lehet juttatni, annál többeket kell a föld önálló használatában érdekeltté tenni. A jelenleginél nagyobb birtoktesteket kell az arányos részesföldművelésnek átadni, lehetőleg úgy, hogy évről-évre ugyanabból a földkomplexumból kapjon részesföldművelésre az érdekelt magyar, hogy ennek révén lélekben hozzátapadjon a tőle állandóan megmunkált földdarabhoz. A részesföldművelés során már gazdasági tapasztalatokra és munkaeszközökre szert tett földműves az uradalmak földjéből családja megélhetéséhez elegendő területet kaphasson bérbe, hogy még teljesebb legyen a kapcsolata a földdel. Ennek a kapcsolatnak örökletessé tétele céljából az osztrák jogból át kellene venni az örökbérlet intézményét. fgy tehát, ha nagyarányú beltelepitések keretében nem lehet rövidesen széles tömegeket arányos földtulajdonhoz juttatni, akkor köztörvénnyel kell a nagybirtok tulajdonosait arra kötelezni, hogy a mezőgazdasági megművelésre alkalmas, a falusi telephelyekhez közel fekvő birtoktestekből arányos területet részesföldművelésre, haszonbérbe és örökbérletbe átengedjenek a falvak ma proletárnak mondott, de a gazdasági műveltség elemeivel már rendelkező néprétegeinek.

A proletárságnak, mint lelkiállapotnak feloldását elősegítené minél több városi proletárnak, természetesen elsősorban a nagycsaládosoknak, családi háztulajdonhoz juttatása. Ha tőkészegénységünk folytán a proletárságnak csak egy töredékét lehet családi háztulajdonhoz juttatni a társadalombiztosítási díjtartalékok tőkéinek gyümölcsöző kihelyezése révén, akkor legalább munkáskertek tulajdonához, legrosszabb esetben használatához kell segíteni a nagyipari tömörülési helyeknek ma még proletárjait, hogy legyen egy hely, ahol gyökeret verhetnek, ahol családtagjaik munkaerejüket egészségesen hasznosíthatják és ahol részesülhetnek a szerves termelési mód lelket is átalakítható áldásaiban. Az ilyen értelemben vett városszéli települések gondolata, évtizedek óta, a nyugati ipari vidékeken mindenütt bevált. Mi jogosítja fel ezzel szemben bizalmatlanságra azokat, akik ennek a munkáskert-intézménynek hazai általánosulását passzivitásukkal megakadályoz-

ták? Ez a földhözkötés helyes és járható módja, ez a korszerű küzdelem a modern nomádsággal szemben.

A családi életközösség kialakulásának elősegítése a gyökértelenség leküzdésének szintén hathatós módja. Ennek élén áll a családi bérrendszer követelménye. Számításaim szerint ennek az iparforgalmi népesség keretében már kedvezően érezhető szerény megvalósítása a vállalkozás terhére egyértelmű lenne egy 5½%-os lineáris béremeléssel. Ha a családi bérrendszerrel járó költség felét a munkavállaló fizetné, ez a nőtlenek részéről egyértelmű lenne az agglegényadó és a gyermektelenek adójának bizonyos formában való viselésével. Minthogy csak egy fedél alatt állandó családi életközösségben élők után lehetne bérpótlékban részesülni, ez a rendszer elősegítené a családtagok együttmaradását. Úgy vélem, helyes lenne, ha a kereső munkavállaló felesége után, bizonyos feltétellel, jelentősen nagyobb bérpótléket kapna, mint az első gyermek után. Ez a feltétel a feleség keresőfoglalkozásának megszűnése, tehát a munkapiactól távolmaradása lenne. Szociális szempontból ugyanis nem kívánatos korábbi osztrák példa utánzásával, merev következetességgel küzdeni a kettős keresők ellen, tehát az ellen, hogy a férj és a feleség egyidejűleg kereső tevékenységet folytasson. A családi életközösség, az otthon légkörének kialakítása szempontjából előnyös lenne a feleség eltiltása a kereső foglalkozástól, de ilyen kényszer antiszociális eredményeket váltana ki, mert megakadályozná a szerény keresetűek házasságralépését, miért is a tilalom következményeinek elhárítása végett tömegesen konkubinátusban élnének. Ezért helyesebb, ha jelentős anyagi előnyben részesítjük, tehát jutalmazzuk azt a családot, ahol a feleség az otthonban marad és a család lemond a feleség kereső tevékenységéből származó anyagi előnyről. (1939-ben az ipar egy részében megvalósult a családi bérpótlék intézménye, de az elvárható szociológiai megfontolás mellőzésével és technikailag is kifogásolható módon. Még így is szociális értékű kezdemény.) Ennek a költségét elsősorban az államnak kell fedeznie és pedig a fogyasztási adó hozadékából. Jól tudjuk, hogy a fogyasztási adónemek azért antiszociálisak, mert kivetésük módja magával hozza, hogy

a legszegényebb fogyasztórétegeket nem lehet alóluk mentesíteni, mert nem lehet különbséget tenni ennek az adónak érvényesítésénél a vele megterhelt javak fogyasztói között. Kiszámítható azonban, hogy mennyi bevétele van az államkincstárnak a legszegényebb néprétegek fogyasztási adójából. Így tehát az államkincstárnak módjában van a családi bérpénztárnak jelentős állami támogatásban részesítésével a legszegényebb néprétegek családjaihoz visszavezetni azt az anyagi erőt, amelyet a fogyasztási adóztatás révén ezektől a családoktól elvont. Hogy pedig a proletariátus keretében megszűnjék a konkubinátus gyakorlata, ingyenes jogsegéllyel, hatósági támogatással kell mindenképpen megkönnyíteni a legszegényebb és legkevésbé kulturált népelemek házasságkötését. A családi életközösségnek kialakulását igen megkönnyíthetné, ha a nemzetpolitikai szempontokat is szolgáló, kizárólagossá tett ingyenes, pártatlan és paritásos bizottságok ellenőrzése alatt működő hatósági munkaközvetítés keretében, egyenlő alkalmaság esetében, előnyben részesítenék a családos munkakeresőt. Általában a munkajog minden vonatkozásában, gondolok a felmondási jognak a szabályozására és a szociális juttatások rendezésére, különösen előnyben kell részesíteni a családos munkavállalókat.

A gyökértelenség megszüntetéséhez tartozik a ma még proletároknak a nemzet életközösségébe való tagosítása. A bevezetőben említett bizalmatlanság a nemzet politikai életformájával és az állammal szemben csökken s idővel megszűnik, ha az állam a közüzemekben minden vállalkozó számára példát adó munkaadóként szerepel és a közületekkel együtt elől jár a szociális kötelezettségek teljesítése terén. Az állam tekintélyét és megbecsülését kiváltja és öregbíti a ma még proletárok előtt, ha a közhatalom hathatósan és következetesen oltalmazza a nemzeti munkaerőt és a szerződés-kötés magánautonómiájának korlátozásánál melléje áll a gazdaságilag gyengébb félnek. A legújabb amerikai törvényhozás szép példát mutat arra, miként kell jogszabállyal megvalósítani azt a gondolatot, hogy közszállításoknál csak olyan munkaadók ajánlata vétessék figyelembe, akik a minimálisnál kedvezőbb

munkafeltételekkel dolgoztatnak. A proletárok nemzetbe tagosulásához hozzátartozik a maximális munkanap elvének valóra váltása. Amikor nyugaton mind általánosabban bevezetik a 40 órás munkahét foglalkoztatási rendjét, nem csupán azért teszik, hogy ezzel befolyásolják a munkapiacot, még kevésbé, mintha a 40 órás munkahét egyenlő lenne az optimális munkaidővel, hanem azért, hogy a munkavállalók tömegei családi, nemzeti és kulturális életet élhessenek. Ha ehhez a közhatalom megteremti az időkeretet, akkor természetesen törődnie kell azzal, hogy az állampolgári nevelés tartalmat adjon és közösségi értéket a szabadidőnek.

Nincsen alkalmasabb eszköze a gyökértelenségből folyó ösztönélet és felfogás leküzdésének, mint a társadalmi igazságosság elvének a karitás szellemétől áthatott következtetés érvényesítése a nemzetélet minden vonatkozásában és a társadalmi öntevékenység elmélyítése. Ez utóbbi különösen azért, mert minél gazdagabban tagozott valamely társadalom, annál gyorsabban és szervezettebben fejlődhetik az egyén a közösségbe. A ma még proletárnak a nemzeti önkormányzatba egyenlő félként közvetlen, szabad bekapcsolódása tápot ad az önmegbecsülésnek, a lelki, a szellemi fölemelkedésnek.

A ma még proletároknak az egyházba vonása, tehát a lelki proletárság megszüntetése, katolikusoknál a „corpus Christi mysticum“-ba ölelése, a korszerű pasztoráció legszebb feladata. Ennek munkáját megkönnyíti és eredményeit gazdagítja, ha az egyházi vagyon megjelenítéséből, a kevésbé kultúrált laikus elem előtt is kiviláglik ennek elrendeltetése, célvagyoni jellege és ha leplezetlenül kidomborodik az egyháznak időtlen volta és a kapitalizmustól független hivatása és szerepe. Minél bátrabban és bölcsebben hirdeti az egyház minden tagja a gazdasági és a politikai hatalmasok előtt ezeknek szociális kötelességeit, minél keményebben képviseli a társadalmi igazságosság követelményét, annál könnyebb lesz a ma még proletároknak visszatérni oda, ahonnan feléjük mindig csak szeretet árad, tetterős, eredményes, alkotó szeretet, amely egykoron a rabszolgarendszert törte össze és most két nagy pápa encik-

likájában hirdeti a proletárság megváltásának sürgős szükségét.

Ahoz, hogy a proletariátus megszűnjék, elengedhetetlen, hogy a kapitalisztikus értékrend visszavonuljon a hierarchikus értékrendszer általánosuló tisztelete előtt, hogy a kapitalista szellem ne provokálja ki a proletár ellenérzését. Mert ne feledjük el, proletár és proletárszellem csak reflexjelensége az elanyagiasodott polgár tőke-bálványimádásának. Meg kell szüntetni a proletárságot, mint állapotot, hogy kialakulhasson a társadalom szellemi, lelki életegysége s hogy általa kiteljesedjék a ma még elkallódó proletártestvér emberi és állampolgári személyisége.

A szerzőnek ez a tanulmánya eredetileg 1937. októberben jelent meg a Katolikus Szemle LI., 10. számában.

A NEMZETI MUNKA SZERVEZÉSE.

A Gondviselés a magyarságnak ismét — ki tudja mennyire rövid — moratóriumot adott, hogy az állandóan kísértő nagy történelmi próbatétel előtt megszervezze élet-erőit és kialakítsa a nemzeti társadalom korszerű életformáját. A nemzet erőinek tervszerű mozgósítása mindig egyértelmű a munka emberies és gazdaságos, a legmagasabbrendű nemzeti teljesítmény kiváltására alkalmas rendjének kialakításával. Nem szabad szem elől tévesztenünk ugyanis, hogy még a természeti erőforrásokban leggazdagabb országok esetében is a nemzetnek emberi munkaerőben rejlő vagyona mintegy ötszöröse a természeti, illetőleg a dologi javakban rejlő nemzeti vagyon értékének. Ha ilyen meglepő arány mutatkozik például az Északamerikai Egyesült Államok közösségi életében, akkor kétségtelenül a munka értékének a javára még kedvezőbb az arány olyan országok nemzetgazdaságában, amelyek, miként hazánk, természeti javakban nem bővelkednek. Kétségtelen tehát, hogy nemzeti vagyonosodásunk a magyarság megélhetési alapja, szélesedésének a lehetősége, társadalmi megerősödésünk anyagi feltétele, következésképpen a magyarság biológiai értékállományának alakulása elsősorban attól függ, mennyire céltudatosan, gazdaságosan tudjuk megszervezni a nemzet munkaerejét, milyen mértékben tudunk olyan magyar munkarendszert kialakítani, amely a mindenkor létező adottságok közepette elérhető legmagasabb nemzeti teljesítményt biztosítja.

A magyar társadalom életét és munkáját megfigyelve, a legtárgyilagosabban meg kell állapítanunk, hogy a nemzeti munka megszervezésének eszmei követelményeihez viszonyítva a magyar munka szervezetlen. Szociálpolitikánk s az ezzel összefüggő munkaügyi szervezet fejlődése nem tart lépést sem kultúrpolitikánk, sem gazdaságpolitikánk alakulásával, de a korszerű honvédelempolitika szociális igényeinek fokozódásával sem. Sokaknak tetszik az állam átfogó történelmi szerepével ellentétes értelmű munkaállam elképzelése, de megfelelnek arról, hogy a munkaügy országos megszervezése terén még annyi sem történt, ami nem egy divatos munkaállam szerepéből, hanem egy olyan államiságból következnek, amely természetes hivatáskörében megelégszik a közjó állapotának észszerű kialakításával. Totális háborúk lehetőségével számolva, higgadtan mérlegelve a magyar nemzettest rovására érvényesülő idegen népi erők munkáját, nem papirosmunkaalkotmányokat, nem pusztán elméleti értékű szociális chartákat sürgetünk, hanem olyan nemzeti munkarendszert, amely meghatványozza a magyarság történelmi teherbíróképességét. Ezzel a gyakorlatias célkitűzéssel nem becsmételjük az elméleti elgondolásokat, mert időtálló, nem csupán múló politikai divatokat kifejező irányelvek nélkül széthull minden konstrukció, mert a tengely hiányzik a szerkezetből.

Egy keresztény nemzet munkarendszerének elméleti alapvetése ugyancsak egyszerű: a munka az ember alkotó személyiségének kibontakozása a közjó érdekében. Az élethez való jogból következik minden munkaképes embernek munkára való joga, amely csak akkor valósulhat meg, ha a társadalom életében a jogok és a kötelességek egyenarányban érvényesülnek. Munkaöröm szabadságot, magasértékű teljesítmény emberi méltóságot feltételez. Ez minden, mert egy keresztény társadalompolitika minden egyéb értékes elve és módszere ebből a néhány egyszerű alapelvből következik.

Nemzeti munkaszervezet elképzelhetetlen a társadalom munkaerejének számbavétele, működésének, életmegnyilatkozásának, belső forgalmának állandó szemmel tartása nélkül. Ezért minden szerves munkaügyi politikának előfeltétele, hogy meg-

teremtse a pártoktól, részérdekek szolgálatára rendelt intézményektől független, pártatlan, szakszerű, az államtól irányított országos munkaközvetítő szolgálatot. Három évtizede minden magyar szociálpolitikus követeli, sürgeti ennek a magyar közintézménynek mielőbbi megszületését. Világszerte az országok sora megvalósította ezt és ezzel növelte a nemzetgazdaság teljesítőképességét. Hol vannak azok a titkos rugók, hol érvényesülnek azok a fékező erők, amelyek minden ésszerű megfontolás, korszerű követelmény és megannyi külföldi tapasztalat ellenére megakadályozza azt, hogy legyen jól szervezett magyar munkapiac, hogy végre valahára kialakuljon az az intézmény, amely előfeltétele minden jól átgondolt tanoncpolitikának, minden szociális tartalmú iparpolitikának, minden nagyvonalú közmunkapolitikának és minden stílusos munkaökonómiának? Erre az intézményre kell reáépíteni a pályaválasztási tanácsadást, amely előfeltétele a munkásutánpótlás szociális és gazdaságos irányításának. Ezzel kell kapcsolatba hozni a munkafolyamatokat megfigyelő, elemző munkaügyi laboratóriumokat, amelyek nélkül nem lehet a magyar ember életkörülményeire és természeti adottságaira figyelemmel szabályozni a munkaütemet, a munkanap beosztását, a munkaszünetek és a munkaközi pihenők olyan elrendezését, amely a kimerülés megelőzésével optimális mértékre fokozza az egyéni munkateljesítményeket.

Nézzünk más összefüggéseket. Az állam országos munkapiaci szervezete nélkül nem lehet érvényesíteni és ellenőrizni a kollektív szerződéseket. Ez utóbbiak hiányában pedig elképzelhetetlen nyugalmi helyzetet teremteni a munkafeltételekért vívott küzdelmekben. Ezért, ha nem akarunk mindent köztörvénnyel szabályozni, hanem a társadalom belső erejének szabad fejlődése érdekében szerepet akarunk szánni a társadalmi öntevékenységnek, intézményesen meg kell teremteni az autonóm munkajog kifejlődésének és érvényének tárgyi feltételeit. Ezért a kollektív szerződések ügyével együtt rendeznünk kell az ilyen szerződések megkötésére alkalmas jogalanyoknak, a hivatásszervezeteknek évtizedek óta húzódó, sokat vitatott kérdését. Ezzel a kérdéstömeeggel függ össze a termelés békéjé-

nek minden intézményes biztosítéka. A viták egyeztetésének módszere, a döntőbírósi eljárás, a termelésben dülő kollektív viták, küzdelmek megelőzésének és semlegesítésének intézményes megoldása. Ezt mind meg kell oldani, ezzel mind törődni kell, nem azért, hogy a szakértők jókedvére kialakuljon egy testes munkaügyi törvénykönyv, hanem, hogy a jól megalapozott munkarendszer a nemzet testét, a népet erősítse.

A szabály, a jog, az intézmény azonban édeskeveset ér, ha nincsen szellem, amely életet ad a jognak és lendületet visz a megkövesedésre annyira hajlamos intézmények életébe. Ezt a szellemet csak a hivatástudat, a közért minden áldozatra kész szakmunka, a teljesítmény etikai jelentőségét értékelő társadalom tudja kialakítani. A szabad verseny, mindenkinek mindenkivel folytatott gazdasági harca, a kollektív érdekellentétek, az osztályharc az egyéni és a csoportegoizmust táplálja, bomlasztását idézi elő annak, amit nemzeti életrendszernek, közösségi munkateljesítménynek nevezünk. Ezért erősítenünk kell minden olyan apró életmegnyilatkozást, amely szerves élet fejlődését jelzi, ami arra vall, hogy valami természetes úton saját egyéniségének érvényesítésével utat tör és minden mesterséges képződménnyel, ha lassan is, de mindenkor sikerrel megbirkózik. Ezért kell elősegítenünk a hivatástudat gyarapodását, a foglalkozási közösségek kialakulását, a hivatásrendek szerves fejlődését, hogy a lehetőség szerint a társadalom maga termelje ki közösségi munkájának minden életformáját.

A keresztény állam azonban nem várhat időtlen időkig, amíg az etatizmustól agyongyámolított és ezért ellustult társadalom öntevékenyen kifejleszti a maga munkarendjét. A nemzet politikai sorsát látó és irányító államnak ismernie kell a történések irányát és ütemét, tudnia kell tehát, hogy a társadalmi munkarend öntevékeny kialakulásának a ritmusa nem egyszer sokkal lassúbb a nemzet felé viharzó történelmi sorsjárásánál. Ilyenkor az államnak kell sürgetnie a társadalmi fejlődést. Az államnak kell elhárítani az optimális nemzeti munkarend kifejlődésének akadályait. Az államnak kell megtörnie ama magángazdasági hatalmasságok, göröcsösen védett monopóliumok erejét, amellyel maguk a gazdaságilag gyengébb

népcsoportok még oly nagy igazságukkal aligha tudnak megküzdeni. Ma az államon a sor, hogy a nemzet munkarendjének megteremtése érdekében valóra váltsa mindazt amit a mainál könnyebb élet idején a társadalom maga is elvégezhet. Az állam azonban nem akkor teremt maradandót a nemzet munkarendjének formálásával, ha az etatizmusnak merev elgondolásait kényszeríti a belső feszültségektől meggyengült társadalomra, hanem ha elébe siet a társadalom munkájának és megkönnyíti azoknak a szervezeti formáknak a kialakítását, amelyeken a társadalom maga már dolgozik, de ezt a feladatát erőtlenségénél fogva csak lassan és tökéletlenül tudja megoldani. Az államnak tehát a társadalmi elvet kell érvényesítenie. Azt kell tennie, ami a társadalom természetéből következnek, ha ez elég erős lenne. Az államnak erősítenie, nem pedig etatizálnia kell a társadalmat. Ez a szerves munkaügyi politika, ez nem a mának, hanem a hosszú, a szinte örökkévalónak elképzelt nemzetélet alakításának az útja. A nemzeti munka megszervezésének a politikáját valakinek akarnia kell. Valakiben összpontosulnia kell az eszmének, az elgondolásnak, az akaratnak és a hatalomnak. Nem az a fontos, hogy ki csinálja a nemzeti munkaügyi politikát, a múlthatatlan lényeg: legyen egyetlen tényezője ennek a politikának. A tervszerűtlen, az elszigetelt, az ötletszerű kezdemények és a taktikus látszatalkotások ideje régen lejárt, hiszen ezekből a nemzet máris kiábrándult. A társadalompolitikai szintézist, a nemzeti munka tervszerű egységét valakinek hordoznia kell, mert az érzelemnek, eszmének, akaratnak és a hatalomnak egyetlen személyben való összpontosulása nélkül nem lesz magyar munkarendszer, nem lesz szerves belső élet-erejében hatalmas magyar társadalom.

Eredetileg a Nemzeti Újság 1938. május 22. számában jelent meg.

TÁRSADALOMPOLITIKA ÉS REFORM.

A szociálpolitika válságáról írnak az aggodalmaskodók, csődjéről pedig mindazok, akik a közhatalmi beavatkozást csak akkor tartják megengedhetőnek, sőt legfőbb közérdeknek, ha ők maguk lehetnek annak haszonélvezői. Már pedig a szociálpolitika nem lehet válságban, sőt csődbe sem juthatott, legfeljebb bizonyos szociálpolitikai irány, illetőleg egy szociális kurzus futhat holtvágányra. Tagadjuk a szociálpolitika csődjét, mert ennek beismerése az ember csődjének meghirdetésével lenne egyértelmű. Gyakorta vicinális utakra és politikai zsákutcába tévedt a szociálpolitika és képviselői a szociális gondolat professzionistáinak, bürokratáinak vagy kufárainak bizonyultak. Mind igaz. Ám az eszmék értéke nem szószóloik nemességétől, hanem tartalmuk igazságától függ. Így a szociálpolitikai gondolatok és törekvések önmagukban hordozzák értéküket, függetlenül attól, hogy minő hatalmi szervezet vagy egyéni érdek állította a szociálpolitikumot a maga részérdekeinek szolgálatába.

A szociálpolitika „sui generis“ célja az optimális, a mindenkor létező adottságok közepette elérhető legtökéletesebb társadalmi lét kialakítása. Nyilvánvaló, hogy a társadalomnak azokat az életkörülményeit nevezhetjük optimálisnak, amelyekben a társadalom természetének teljessége megnyilatkozhatik. Minthogy pedig bárminő létezőnek természete akkor valósulhat meg, ha gátlás nélkül betöltheti célját és rendeltetését, a társadalom természete akkor teljeseedik be, ha biztosítja a maga keretében az emberi természetből folyó társas

igények kielégítését. A társadalom éppen azért csakis a benne élő emberek élethez való jogából származtathatja saját létjogát, amiből viszont az következik, hogy a létezés joga olyan mértékben illeti meg a társadalmat, amilyen mértékben benne és általa az ember létjoga érvényesül.

A léthez való jog sarkalatos elvéből és az értékeknek ennek megfelelő rendszeréből fakad a keresztény szociálpolitika, mint az ember oldaláról kiinduló ama törekvéseknek összessége, amelyek a legtökéletesebb társadalmi belső egységnek, a hierarchikus értékrend uralma társadalmi feltételként elismert és kívánt közjó állapotának megvalósítására irányulnak. A keresztény szociálpolitikának ez az elgondolása két mozzanatot fejez ki. Egyik az, hogy törekvései az élethez való jog alapján társadalmi igényeket támasztó ember oldaláról indulnak ki, a másik az, hogy a célként kitűzött társadalmi állapot — a közjó — nem biológiai, vagy anyagi, tehát gazdasági eszmény, hanem az emberi méltóságot és életjogot garantáló és maradéktalanul megvalósító társadalmi valóság.

A keresztény szociálpolitika, amikor szembeszáll az ember létjogát megsemmisüléssel fenyegető dologi világgal, beleütközik ennek a világnak gazdasági erőviszonyaiba. Ez a sorsa különben minden szociálpolitikának: kereszténynek, fajeszmenyesnek, anyagiasnak egyaránt. Az ember princípiuma, a lelkes ember létjogának védelmében, összeütközik a gazdálkodásnak nem ritkán emberezzrek életének rovására ható elveivel. Egykoron a kötöttség, céhszabályzatok, röghözkötöttség volt a gazdálkodásnak olyan elve, amely taposta a létjogokat. Ma ezt rentabilitásnak, jövedelmezőségnek hívjuk. Ez a tőkének hatalmi elve, a tőke létjogának modern formálója s így két létjog kel bírókra: a tőkée meg az emberé. Ezt jelenti a tőke rentabilitásának és az ember élethez való jogának elvi ellentéte. A pusztán holnapig tekintő vállalkozó spekulációjától átfogott időtartamot, a „pillanatot“ tekintve, az ember elve és a tőke elve kizárja egymást. A napjainkban mindinkább pótolható, sőt nélkülözhető ember megvédésének elve a rentabilitás rovására érvényesül, amikor érvényesül, mert hiszen a jövedelmezőség annál nagyobb, mi-

nél intézményesebben és eredményesebben védekezik a tőke az ellenelv igényével, annak szervezett vagy szervezetlen támadásával szemben. És ha a szent, mert transzcendens eredetű emberi princípium a maga igaza mellett a tömegezőkön felül erkölcsi erőket is mozgósít, a tőke hangja racionálisan kioktat. Hangoztatja, hogy rentabilitás nélkül nincs tőkegyűjtés, tőkeképződés nélkül nincsen foglalkoztatásra lehetőség; ha közhatalmi beavatkozás, vagy más szervezett hatalom — mint pl. a szakszervezet — megghiúsítja a rentábilis termelést, a holnap kenyere válik kérdésessé, mert ha a tőke nem reprodukálja önmagát, nem lehet felújítani és kiterjeszteni a termelő berendezést, nem lehet foglalkoztatni a munkaerőt és megghiúsul a szükségletfedezés. Szent tehát a rentabilitás elve — mondja —, mert ez a tőkeképződés elve, a holnapi és holnapután élet biztosítója. És az emberi princípium képviselője zavarban van, mert úgy érzi, hogy vele és az ő szerény, múlt, mai életjogával szemben a tőke az egész jövőnek, a következő munkás és nemmunkás nemzedékek életjogának ad hangot. Szinte úgy tűnik fel, hogy a szociálpolitikát követelő emberi elv antiszociális princípium, mert hiszen a mai nagyobb kenyérért évszázadok nemzedékeinek megélhetését veszélyezteti. Ezzel szemben a rentabilitásnak, a tőkeképződésnek elve hatalmas rendező gondolatnak látszik, hiszen érvényesítésétől a jövőbeli megélhetés, a holnapok és holnaputánok munkáltatásának mértéke függ.

Ekként jutottunk el a rentabilitás elvének sorompójához, amelynek figyelmeztetése így hangzik: idáig szociálpolitikát, de ne tovább, mert különben holnap nem lesz szociálpolitika, de termelés sem. És az emberiség valóban nem sokat kérdezte, hogy vajjon mindig csak holnapra lesz-e aktuális a lét jogának valóraváltása. Mindig vártuk a holnapot, az ígéretet, megálltunk a rentabilitás tilalomfájánál és tiszteltük azt. Vártunk. Vártunk a holnapra, ámde ez a holnap nem egyszer még kevesebb ember számára jelentette az életjog valóraváltását. A szociálpolitika elment a tőke rentabilitásának határáig. Útja rövid volt, a lerongyolódott szűkös magyar életben egy tétova lépéssel máris a rentabilitás sorompó-

jánál vagyunk. Az ember oldaláról kiindulva csak egy lépés és már a szociálpolitika gazdasági lehetőségének határához érünk és kimerítettünk minden lehetőséget. Utána már tehetetlenül veszteglünk.

Ezek szerint kár minden írás-beszéd: a szociálpolitika csődbe jutott, így hangzik az elvi ellenvetés. A „rentabilitás“ jelszóra megáll a szociális haladás szekere. Igen keveseknek jut eszükbe, hogy mögéje tekintsenek e varázslatos elvnek és kételkedve megkérdézzék: mi mindennek a rentabilitása állíthatja meg parancsolóan az emberi elv térhódítását? Mitől is függ a nemzeti termelésben egy-egy magángazdasági siker mértéke? Szabad-e az emberérvényesítés abszolút határának azt tekinteni, ha a magángazdaság rentabilitását nem a munkabér magassága, a szociális védelem fejlettsége, az üzemi demokrácia intézményessége teszi kérdéssé, hanem a tőke árának magassága, a hitelszervezet hibás üzletvitele, a spekulációs kockázatoknak oktalan vállalása?

Igen, mit feleljen erre a szociálpolitikus? Nos, mondja ki nyíltan, hogy a szociális védelem elhanyagolásával nem lehet a kizárólag munkaértékükre utáltakat büntetni azért, mert a vállalkozó kereskedelmi műveletlensége, vagy könnyelmű hitelezése, technikai járatlansága, az üzem telephelyének hibás kijelölése, a piacnak ügyefogyott áttekintése, az üzemtípus elavultsága és millió egyéb ok miatt veszedelemben forog valamely vállalat rentabilitása. A szociálpolitikus csak olyan vállalatok sikerét vagy sikertelenségét fogadhatja el mérték gyanánt, amelyek nemzetgazdasági nézőpontból hasznos iparok, társadalmi és technikai szempontból egyaránt értékes üzemtípusok, vezetésükben nem levantinus szellem és konjunkturális spekulációs nyereség utáni vágy érvényesül, hanem közgazdasági műveltség, pallérozott, észszerű kereskedelmi szellem, technikai tudás és emberökonómiai felkészültség. Ilyen vállalatok rentabilitásának határánál valóban megtorpan a szociálpolitikai törekvés, mert ilyen vállalatok önmagukban is szociális jellegű, embereltartó, népfentartó intézmények. De ha egy spekuláns, uzsorának számító hitelfeltételekkel, idegen tőkét kapar össze, hogy

azután pinceüzemekben, minden munkásvédelmi előírásnak fittyet hányva, reggeltől napestig összezsugorított béren dolgoztasson átmeneti konjunkturális helyzetek kiaknázása céljából — nem, az ilyen vállalatok rentabilitásának nincsen erkölcsi jogosultsága. A szociálpolitika lehetőségének határát a nemzetgazdasági szempontból hasznos vállalatokban dolgozó tőkék rentabilitásában kell látnunk. Törekvésünk tehát arra irányuljon, hogy tárgyilagosan meg tudjuk jelölni az ilyen vállalatok gazdasági sikerének komoly feltételeit, amelyek közé a gazdaságilag még elfogadható szociálpolitika is tartozik.

Az eljárási mód szerintünk az, hogy a közhatalom termelési áganként, ezen belül pedig iparáganként a méreteknek minden kategóriájából válasszon ki több olyan tipikus vállalatot, amelyeknek tevékenysége nemzetgazdasági szempontból hasznos, telephelyük az átlagos jónak megfelel, idegen tőkék igénybevétele észszerű feltételekkel történt, képzett vezetés alatt állanak s technikai felszerelésük az átlagosan megkívánható. Az üzemi és az üzleti titok szigorú megtartásával teljesen tárgyilagos, elismert magángazdasági szaktekintélyek vizsgálják meg az ilyen üzemek önköltségszámítását és ennek alapján bírálják el, hogy a tipikus közhasznú vállalatok még milyen mértékű szociális terhet tudnak rentabilitásuk veszélyeztetése nélkül elviselni. A rentabilitás előfeltételeinek és határának ilyen megállapítása alapján azután meg lehet egy-egy iparágra vonatkozólag jelölni a szociálpolitika fejlődésének gazdasági határait. Ennek az eljárásnak természetesen áldozatul esnék több kontárul vezetett, rossz telephelyű vállalat, de senki sem róhatná a szociálpolitika terhére, ha következményei megsemmisítik a vállalatoknak salakját és a termelés élősdijeit.

A szociálpolitika határa a vállalkozó tőkéjének rentabilitása, de nem a parazita vállalatoké, hanem azoké, amelyeknek működése közhasznú, nemzetgazdasági és társadalmi szempontból egyaránt. Előfordulhat, hogy a típusként kiválasztott közhasznú vállalatok önköltségszámításának ellenőrzése kimutatja: az adott körülmények között nincs szo-

ciálpolitikai fejlődésre lehetőség. Legtöbb esetben ez akkor áll elő a társadalomgazdaságban, ha nem a gazdálkodásban rejlő, ezen kívül ható tényezők következtében a viszonylagos optimális feltételekkel termelő magángazdaságok sem lehetnek rentábilisok. Ezek a gazdasági szempontból külsőnek minősített tényezők legtöbbször külpolitikai vagy belpolitikai mozzanatok. Kétségtelen például, hogy a történelmi magyar nemzetgazdasági egység szerkezetének megbontása szintén ilyen, a hazai magángazdálkodás rentabilitását gátló külpolitikai mozzanat. Ha tehát ebből az okból kérdéses a magyar magángazdaságok többségének a rentabilitása és ezt már parányi szociális előrehaladások is kizárttá tehetik, akkor a szociálpolitika fejletlenségének oka nem a benne rejlő emberi elvnek erőtlensége és gyakorlatiatlan volta, hanem az a hatalmi politika, amely a tőle kiváltott európai szerkezeti változásokkal megsemmisítette a „humánus“ érvényesítésének gazdasági előfeltételeit. Ennek az állapotnak bekövetkezése éppen ezért nem is a szociálpolitikának, hanem a hatalmi politikának a csődje.

Mindazok a gátlások, amelyek a szociálpolitika fejlődését késleltetik, azt mutatják, hogy az ember oldaláról kiinduló szociálpolitika mindenütt rövidesen a gazdasági életnek olyan tényeibe ütközik, amelyek megghiúsítják az emberérvényesítés munkájának teljes sikerét. Ha tehát nem akarunk lemondani a dologi világ erőrendszerében vergődő lelkes ember létjogáról, akkor meg kell kerülnünk a szociálpolitika útjait keresztező sorompókat. Ha a szociálpolitika egyenes útjait járva nem tudunk eljutni a közjónak, társadalmi eszményként vágyott állapotába, akkor bele kell nyúlnunk a társadalomgazdasági erők összefüggéseibe, hogy új irányító elvek alkalmazásával új közzgazdasági képletek kialakulását egyengessük. Nem a vagyonok és jövedelmek új arányairól szólnunk, nem a piaci jelenségek és az ezekből adódó jövedelemmegoszlási tények szükségszerű módosításának időszerűségét hirdetjük. Tovább megyünk: ha a szociálpolitika célhoz nem ér, akkor az emberérvényesítésre nincsen más lehetőség, mint új kapcsolatokba igazítani a gazdasági erők munkáját.

A nemzetgazdálkodás jelenségeit kiváltó gazdasági erőknek az emberi létjogból kiinduló új arányba igazítása ma: szociális reform. Ha a rentabilitás a szociálpolitika gazdasági sorompója, akkor a szociális reformnak egyik célja éppen az legyen, hogy a rentabilitás megszűnjék a gazdasági siker jegye lenni. Hátba kell támadni — és pedig a gazdasági siker és sikertelenség eredményeit kiváltó termelési erők hatásterületéről elindulva — a szociálpolitikát visszatartó rentabilitási elvet. Ilyen szociális reform egyértelmű a gazdálkodás étoszának, a tulajdon értelmének, a munka étoszának, a gazdasági jognak, a gazdálkodás céljának és a fogyasztási szokásoknak, az egyéni és társadalmi életformáknak megújításával. Részleges, tétova, át és végig nem gondolt gyáva megoldások e téren mind, külön-külön és együtt kudarcba fulladtak. Ezért hiúsul meg minden stílustalan reformterv félénk végrehajtása. Csak szervesen összefüggő és átgondolt szociális reform indulhat meg a siker reményével. Az eddig szerkesztett ötéves tervek és racionális tervgazdasági elgondolások közös hibája, hogy a materializmusnak és a naturalizmusnak posványába fulladtak, mert bár rendet kerestek a termelésben és a fogyasztásban, meg e kettőnek egybehangolásában, de nem kísérelték meg összeegyeztetni a rendet és a gazdálkodás anyagi követelményeit a szabadsággal, a lét materiális kereteit a lelkes ember színes egyéniségével. A keresztény szellemű szociális reformnak éppen ez a célja: elvégezni azt, amit a rentabilitás elvétől korlátolt szociálpolitika el nem érhet, embert érvényesíteni a rend és a szabadság eszméinek koordinálásával, a lelkes ember metafizikai igényeinek kielégítéséhez szükséges anyagi előfeltételek megteremtésével és nem pusztán egy anyagelvű tervgazdálkodás valóráváltásával.

Ha már most a szociális reform ilyen széles távlatokat tár elénk, miért pepecselünk a szociálpolitika mindennapos „Kleinarbeit“-jében, miért nem vetjük azt sutba, hogy teljes erővel és lendülettel munkálhassuk a szociális reformnak ugyancsak a közjóban kicsúcsosodó ügyét?

A szabadság és egyenlőség Isten gondolatai az emberről — úgymond Prohászka Ottokár —, a szociális reform tehát

isteni gondolatok útját egyengeti. Egyéni és társadalmi életformák átalakulására irányul ez a reformgondolat, tehát sikerének első és legfontosabb feltétele a gondolatformák, a közmeggyőződések, a szellemi magatartások, az élet-, kiváltképpen a szellemi életszükségletek, röviden az emberek reformja. Kő- és jogintézmények reformját végrehajtja a társadalmi hatalmak parancsszava. Az emberi felfogás reformja azonban csak a hitbeli élményektől áthatott évtizedes szociálpedagógiai munkásságnak lehet mindennél értékesebb eredménye. És csak a korszerű embertípusra, a társadalom iránt nagyfokú és őszinte felelősségérzettel telt lelkeknek új közösségére lehet felépíteni a szociális reformnak gazdasági és jogi rendszerét. Mi történik addig az emberrel, ha a megkövetelt, a halaszthatatlan, de nemzedékek munkáját igénylő szociális reformnak évtizedei alatt nincsen az emberi jogot még oly tökéletlenül, de mégis csak elmélyítő szociálpolitika?

Éppen ezért a szociálpolitika, amely a közjó állapotának társadalmi előfeltételeit és a lelkes emberek létjogait érvényesíti, nem szünetelhet a szociális reformkorszak alatt sem. A szociális reform célja, a közjó társadalmi állapota sohasem teljesezhetik be, ha a szociálpolitika hiányában méltóságukat elvesztett, erkölcsi és biológiai értékállományukban megfogyatkozott tömegek elvadult állatias ösztönnel átgázolnak az emberi jogok területén, megsemmisítvén minden szociális reformnak emberi feltételét.

Szociálpolitikát vagy szociális reformot? — hangzik napjaink kérdése. Feleletünk: ember védelmet, amelynek nagy gondolatában a szociálpolitika a történelmi és társadalmi adottságoktól feltételezett irányban és iramban teremtsen meg a szociális reform emberi előfeltételeit, utóbbi pedig fokozatosan szüntesse meg az emberérvényesítő szociálpolitikának ma még húsba vágó gazdasági korlátjait.

Eredetileg megjelent 1934. januárban, a Katolikus Szemle XLVIII., 1. számában.

TÁRSADALOMSZERVEZÉS ÉS ALKOTMÁNYOSSÁGUNK.

Az illúziók szétfoslottak, maradt számunkra a jelen való és a jövőnek ma már nem bizonytalansága, de bizonyossága, a maga leplezetlen, kendőzetlen, vér fagy asztóan hideg, merev és kemény arcával. Parvenü név összeomlanék ennek látásától, az a nemzet, amelynek lelkét a történelem tégelyében nemesült tűzzománc vértézi, szembenéz sorsával: keményen állja a jövő tekintetét és felkészül a helytállásra, ha azt — minden békessége, minden méltóságos nyugalma ellenére — mások reákényszeríténék.

Békés szellemű keresztény államok mindenekelőtt eszmék hirdetésével és érvényük sürgetésével iparkodnak elhárítani a népeket fenyegető közös csapásokat. A végső lehetőséggel számolni ezeknek az államoknak is kötelessége, ezért formálják alkalmassá a társadalmat egy változott történelmi helyzetnek megfelelő életre és arra, hogy társadalmi szétesésének veszélye nélkül állja a reáháruló legsúlyosabb megpróbáltatások viharait, szenvedéseit, megkísértéseit.

Így a magyarság is meghirdeti azt a — nem racionalisták módján kiagyalt, hanem az egymásra utalt népek közös történelméből sarjadt — eszmét, amelynek valóraváltásától reméli a dunamenti népcsapás veszélyének elmúlását. Ez az eszme a Pax Hungarica elképzelésévé szélesedett gondolata az új Hungáriának. Lényege: a Dunavölgy természetes életegységének egyetlen impérium keretébe foglalása és annak kitöltése a magyar szabadságeszmével. Ennek az építő eszmének valóraválása

annak a fejlődésvonalnak irányában alakulna, amely a nemzetiségi elv pártos és következetlen alkalmazásával életképtelen részekre szabdalt és ezzel megzavart dunamenti életközösségből egy, a népek századok során kialakult életkereteinek és a szerves élet küzdelmeinek megfelelő újra rendezett Közép-Európába vezet. Ma még bizonytalan, hogy minő formában kristályosodik ki a népek új dunamenti rendje, de annyi bizonyos, hogy a nemzetiségi elv mindenekfölé helyezésének a megszűnése és a geoökonómiai téregység szerepének kialakulása feltartóztathatatlan erővel sodró folyamat, amely csak a természetes mozgási irányát keresztező gátak szakadása árán tudja a maga végleges medrét elfoglalni. Ha helyreáll az egyazon geoökonómiai térhez tartozó népek közössége, a magyar sors újabb évszázadainak formáját adja meg ez az új kötés. Az ide irányuló nagy átalakulásban a magyar nemzetnek múltjához, értékgazdagságához és áldozatokkal szerzett méltóságához arányos elhelyezkedése jelentős mértékben attól függ, milyen társadalomként szerepel az egymásra utalt népek társaságában.

A magyarság jövője szempontjából mindenképen sorsdöntő kérdés társadalmának lelki és alkati értéke, függetlenül attól, ez az érték képesíti-e a magyarságot, hogy a legkedvezőbb feltételekkel és a lehető legnagyobb súllyal foglalja el helyét a népek társaságában, ha üt egy Pax Hungarica-szerű elgondolás megvalósulásának órája, vagy ez teszi számunkra elviselhetővé azt a történelmi erőpróbát, mely bizton bekövetkezik, ha a magyarságnak a katasztrófa elhárítása végett elgondolt eszméit félretolják. A magyar nemzet fennmaradása és jövője életlehetősége igen nagy mértékben attól függ, milyen sikerekkel tudja a társadalom megerősítésének munkáját egy erre a célra összpontosuló, következetes és szélesben megalapozott társadalompolitika valóráváltani.

A nemzetet erősítés társadalompolitikájának meg kell teremtenie az adott korlátok között az egységes, erőteljes közszellemű szerves társadalmi életesség feltételeit: erkölcsökben, művelődésben, népszervezetben, fizikai értékekben, a vér és a rög kapcsolatában, a vagyon- és jövedelemmegoszlásnak a tár-

sadalom minden tagja emberi létjogához való igazításában. Ezt követeli az ország nemzetközi helyzete, ezt írja elő a nemzet jövője, ezzel válik a társadalompolitika a magyarság átfogó „nagypolitikájának“, hatalmi politikájának előfeltételévé és legfőbb eszközévé. Tudatos, tervszerű, egy célra törő, következetes, nemzeterősítő társadalompolitika nélkül nincs Új Hungária, nincs Pax Hungarica, nincs magyar jövő!

A nemzetpolitikává szélesedő társadalompolitikának kezdetén merül fel a társadalom irányításának problémája, mely kiteljesül a társadalom vezetői kiválasztásának kérdésével, különösen akkor, ha több tényező között megoszlik a központi társadalmi hatalom és annak gyakorlása. A politika vezetésére háruló roppant társadalompolitikai feladat kivételes vezérlőképességet, acélos akaratot, fejlett társadalmi ítélőképességet és az akaratelhatározás gyors, teljes, zökkenésmentes végrehajtását igényli. Így válik az egyeduralom az idő, a jelen szükségletévé. A vezéri tekintély elvének pólusától vonzott nézetek tehát az egyetlen személyiség korlátlan uralmában jelölik meg az átalakuló modern társadalom irányításának idő- és célszerű módját.

Ugyanaz a gondolat, mely az egyeduralom intézményében látja a társadalmi átalakulás sikeres végrehajtásának nélkülözhetetlen feltételét, sürgeti a szerves társadalmi élet kibontakozását és a testületekben, hivatásközösségekben, a természetes életközösségek formáit, a kvalitatív társadalmi reform első képleteit üdvözli. De új rendiséget hirdet az a tábor is, amely reménytelennek látja a szabadság ügyét, ha az sorsát elválaszthatatlanul a liberális parlamentárizmushoz fűzi és ezért a hivatásközösségek demokráciájában a szabadság gondolat új lehetőségét tiszteli.

Diktatúra! Testületek!

Ezért lelkesednek, ettől reszketnek, ezt hirdetik, ezt ócsárolják, ezek körül folyik tudatosan vagy tudattalanul a fórumok szereplői nagy többségének politikai taktikája. Ezek a kor gondolatai, a kor eszméi. Hozzanak áldást vagy romlást, itt vannak és itt is hatnak. Tudat alatt vagy tudatban, nem kutatom.

Diktatúra! Testületek! Benne reszketnek a t. Ház vitáiban, hol jelszók, hol varázsszavak, hol megindítói messzefutó, érzelmekkel aláfestett gondolattársulásoknak. Társadalmi igények kielégítésére alkalmas intézmények-e, velük és általuk lehet-e legtökéletesebben megoldani az átalakulásban vergődő társadalom erős vezetésének problémáját? Ez itt a kérdés! Ez szociológiai megítélés kérdése. És megszólal az egyik választókerület képviselője: „Erős várunk nekünk őseink alkotmánya, miként a múltban, a jövőben is biztosítja számunkra újabb századait a magyar életnek. Idegen eszmék, más népek életéből való gondolatok talán erősíthetik azokat a nemzedékeket, amelyek ezeket kitermelték, mi maradjunk meg alkotmányos életünknek hagyományos elveinél és ne áldozzuk fel őket múltó politikai divatoknak.“

Az egyeduralom és a testületek rendisége alkotmányosságunkba, a magyarság hagyományos közjogi elveibe ütközik, anathema sit. Ez a jogtudománytól csiszolt magyar közéleti férfiak többségének jellegzetes állásfoglalása a társadalomvezetés és kiválasztás hódító elveivel szemben. Minden egyébként helyes társadalompolitikai elv elfogadható, ha megfelel közjogi elveinknek, különben: idegen holmi, félre vele.

Felmerül most már a kérdés, a korlátlan központi hatalom és a rendiség ellenkezik-e a magyar nemzetvezetés és szervezés hagyományaival és ha igen, sutba való-e egy társadalompolitikai szervező elv csupán azért, mert újszerűségénél, korszerűségénél fogva összeférhetetlen a hatályos közjogi renddel.

Vizsgáljuk mindenekelőtt a korlátlan központi hatalom nyomát történelmi életünkben.

Katonai autokrácia, korlátlan patrimoniális fejedelemség, királyi abszolutizmus, diktatúra, különböző korok eltérő államfelfogásától színezett változatai olyan uralmi rendszernek, melyekben az alkotmánytól meg nem kötött központi hatalom hordozójának szava a törvény. Király és diktátor? Máshonnan jönnek, másként vonulnak a századokban és elmúlásuknak is különböző a történelmi kísérezeneje. Király képviseli a jelenbe fejlődő múltat, a diktátor az ábrándok színeitől csábos jövődőt. A király mítosz, a diktátor kultusz és önkultusz. A király

hagyomány, a diktátor programm, az autoritás és tradíció, ez potestas és ráció. Mégis kísért a kettő alaki hasonlósága: nemzeti önkormányzat helyett a közhatalmat kizárólagosan képviselő személy korlátlan uralma. Ennek eszméje a vezéri tekintélynek koronként változó tartalmú elve.

A korlátlan királyi államfő és a diktátor nemzetvezérlétének hasonlósága dacára, a lényegét vizsgálva, szembeötlik a kettő különbözősége. A királyi államfő összeforrva a nemzet múltjával, mint közintézmény, maga is egyik része a hagyománynak, ebből a sajátságából folyik, hogy — a tényleges erőviszonyoktól függetlenül — tiszteletben tartja mindazt, ami a nemzet életében hagyományos. A királyi uralom, mint katonai autokrácia, tiszteletben tartotta a nemzetségek jogait, a vérségi köteléket, a szállásbirtoklást, a hadnagyok szerepét. A patrimoniális királyi uralkodó hatalmának korlátlansága idején is egész királyi méltóságával tudatosan beilleszkedett az univerzalisztikus középkor valláserkölcsei jellegű megkötéséibe. A rendiség kialakulása után a király elismeri a rendek ordóit, a felvilágosodott abszolút uralkodó pedig alattvalóinak létjogát, amelyet megóvni legfőbb kötelességének tartja. A hatalom külső korlátlanságát a királyi államfőnél mindig ellensúlyozza egy belső megkötés, akár a törzsi pogány, akár a keresztény, akár a racionalisztikus szabadságeszme. Ezzel szöges ellentétben a diktátor hatalomgyakorlása elfajul, a hatalommal visszaélésé válik, amennyiben hatalmának külső korlátlanságát tetézi belső, lelki-szellemi megkötésének hiánya. Ilyenkor a diktátor egyetlen normája önmaga, innen a diktátorok fogyatékosága arányérzékben és mértéktartásban, innen féktelenségük, szilajságuk, hatalmaskodásuk. Ezért a diktátor állama szükségképen totális, tehát a társadalom erőit előbbutóbb elsorvasztó állam.

Kelet napsugaras térségei lovas népeinek vezéreitől, hún királyoktól, türk kagánoktól és tatár kánoktól alakított vezéri elvet Árpád, a honfoglaló oltotta a magyar közéletbe. A honyszerzés ténye maga is a vezéri elv teljesítménye. A donvidéki őshaza elhagyásakor a hét fejedelmi vezér közös és igaz értelemmel belátta, hogy a megkezdett út végére nem járhat, ha-

csak vezér és parancsoló nem lesz felettük. Választották maguknak, sőt fiaik fiainak is a végső nemzedékig Álmost,¹ kinek fia Árpád, Ión Hungária vezére. Imígyen zengi a vezéri elv dicséretét és szükségét nagy magyar idők krónikása. A vezéri elv jegyében történt tehát a hon foglalása. Ez az elv különben következetesen érvényesül a törzsszervezet társadalmában: nemzetségfők állnak a természetes társadalmi alakulatoknak, a nemzetségekké kiszélesedő családoknak, hadnagyok pedig a több nemzetségből tömörült törzseknek az élén. Géza ismét egyedüli ura országának, mint tudjuk, alatta helyreáll a fejedelemnek — a hadnagyoktól, kiváltképen a horkáktól és a gyuláktól vitatott — fölüeny méltósága. Eredménye: a magyar keresztény királyság megalapozása. Szóljunk az országalapítóról, aki a veszprémi és a nagyörszi csatában a vezéri elv jegyében vesz erőt a függetlenségére törő lázadó hadnagyokon és az ősi törzsszövetség pogány hívein? A frank kapitulációknak addig tőlünk idegen elvein felépülő szentistváni államszervezet alapelve: a király törvényt szab a saját belátása szerint; tanácsának tagjai a királytól kiválasztott, tőle magánjogilag függő főtisztviselők és ugyancsak tőle megajándékozott adománybirtokosok. Szent István korlátlan monarchiája a törzsi önkormányzat felszámolása.

Ugyancsak a vezéri elvnek erős királyoktól biztosított érvénye vezette ki a nemzetet a X. és XI. század fordulóján az ismeretlen mélységek felé sodró örvénylésből. Géza, Szent István, Szent László és Kálmán királyi hatalmának tekintélye mentette át a magyarságot a kereszténységnek és a pogányságnak, a központi kormányhatalom rendszerének és a törzsi elkülönülésnek, a latin és görög egyháznak államépületünket őrlő feszültségein. A magyar királyoknak az akkori Európában szinte páratlan tekintélye, katonai és politikai hatalma, a közjogi regálék bőségszarujából gyarapodó gazdagsága volt az alapja Szent Lászlótól III. Béláig súlyban öregbülő magyar

¹ A szerző fejtegetéseinek megtámasztására szánt valamennyi történelmi adatot Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar Történetéből merítette.

birodalom európai jelentőségének. Az Anjouk kiegyensúlyozó államművészete után, amelyben a vezéri elv életfolytonosságát az országgyűlések megtartásának 1323-at követő mellőzése jelzi, Mátyás király uralmában lobban magasra a korlátlan királyság eszméje. Az országgyűlésnek, bár megtartása, de semmibevevése, az országgyűlésre tóduló köznemes tömegek fegyveres felvonulásának megszüntetése, a királyi tanácsnak abszolutisztikus célzatú összeállítása, a pénz- és hadügynek teljes függetlenítése a rendiségtől és a központi igazgatásnak erőteljes kiépítése bizonyosságai annak, hogy Mátyás, a rendiség külsőségeinek meghagyásával, annak kulisszái mögött egyetlen törvénynek, a saját akarátának érvényesítésére tört, hozzátehetjük: sikerrel.

I. Ferdinánd uralkodásának idejétől kezdve élesen el kell különítenünk a korlátlan uralkodónak a társadalom öntevékenységet kizáró magatartását Bécsnek a magyar nemzetiséget elfojtó, hol elernyedő, hol elfajuló törekvésétől. A megkülönböztetés nehéznek látszik, mert a Habsburg államkormányzatnak ez a kettős magatartása egyazon fejedelem személyiségében és ténykedésében nyilatkozik meg. Könnyűvé válik azonban feladatunk, ha figyelemmel kísérjük Habsburg uralkodóinknak eljárását az örökös tartományok rendisége irányában és nem a magyarelles, hanem minden társadalmi önkormányzatellenes abszolutizmusnak csak azt minősítjük, ami országra, tartományra, nemzetiségre, a rendi szervezet mikéntjére tekintet nélkül minden vonatkozásban az országlásnak azonos módszereivel él.

Nem beszélünk tehát sem II. Mátyás kancellárjának, Khlesl kardinálisnak magyargyűlöletben fogant „reakciójáról“, sem I. Lipótnak szellemtelen abszolutizmusáról, Lobkowitz Vencel hercegnek a császári teljhatalommal Magyarországból minél több adónak kisajtolására beállított, magyarutálattól áthatott, gögös, erőszakos, durva és féktelen kormányzásáról. A központi hatalom és a társadalmi öntevékenység viszonyának és lehetőségeinek vizsgálatánál szintén mellőzzük Schwarzenbergnek és Bachnak kormányvitelét, melynek alapelveit

nem társadalompolitikai elgondolások, hanem a félelem és bosszú sugallta államjogi törekvések érlelték ki.

Abszolútizmus és Habsburg-uralom azonosságként hat a magyar ösztönéletben. Spontán gondolattársulások Habsburg-jaimat, önkényt, elnyomást egyetlen fogalmi körbe csoportosítanak, pedig a XVI. századi Habsburg-házbeli királyaink közül nem egy aligha tudott a neki tulajdonított abszolútizmusról, amikor primitív, lassan igazgató kormányrendszerével alakítani kezdte a hódító török elől a trón zsámolyához menekülő magyarság életviszonyait. Csoda-e, hogy a töröktől életfolytonosságában fenyegetett nemzet képtelen volt élni viszonylagos alkotmányosságának — történelme során össze gyűjtött — eszközeivel és bár állottak még egy letűnt kor időszerűtlenné vált díszleteiként az alapjaiban megingott rendiség külsőségei, az adómegajánlás rendi joga elenyészik, az ipar, a kereskedelem és a bányászat izmosodásával a fejedelem a rendektől anyagilag függetlenné válik, s Rudolftól kezdve a királyi hatalom és a rendiség, Ferdinándtól még tiszteletben tartott alkotmányos dualizmusában a rendi elem erőtlen, tartalmatlan formalizmussá satnyul.

A tények erejéből kialakuló fejedelmi teljhatalom képviselőinek személyében az országglás két eszméje ütközik össze: az uralkodó szerepéről vallott valláserkölcsei felfogás és a fejedelem kötelességéről alkotott természetjogi nézet. Richelieu-nél és Mazarinnél már az államhaszon az abszolútizmus legfőbb normája, habsburgházi királyaink felfogásában azonban a „felvilágosodásig“ az elsőség a valláserkölcsei mozzanaté. Nem így a főhatalmat ténylegesen gyakorló kormányférfiak szemléletében. Itt már eleve világi képletekben bontakozik ki az abszolutisztikus szellem, az államhaszon, a közjó kerül a kormányzati elgondolások középpontjába és a központi hatalom felszabadulása minden megkötés alól addig terjed, hogy a közhatalom még valláserkölcsei korlátjait is ledönti és az állam egyetlen normájává saját hasznát avatja. A római jog és a *ius naturae* elveivel felfegyverezett abszolútizmus a rendi önzés szűkkörű érdekeivel szemben általános, átfogó, magasabbrendű és erkölcsi színezetű érdekért harcolt, érthető tehát, hogy annak képvise-

lői az erkölcsi fölény biztos tudatával zúzták össze a magyar közéletnek rendi elemeit.

A magyarság legjobbjai felismerték, hogy az országvezérlő királyi tekintély korszerű elvének politikai rendszere formálja ki a nemzetállamokat a társadalmak feudális és rendi elemeinek zürzavarából. De felismerték azt is, hogy csak magyar jellegű, az ország szívében székelő korlátlan királyi hatalom válthatja ki az abszolutizmusnak nemzetfejlesztő hatását. Ezért Pázmány bele akarta építeni az ország életébe kora korlátlan királyi hatalmának rendszerét és ha törekvéseit siker koronázza, a nemzet már a XVII. században kiemelkedik a rendiség Procrustes-ágyából. Nem így történt. Pázmány elgondolása csak az eszmék világában élt tovább, a sors megtagadta tőlünk a nemzeti királyság abszolutizmusának remélt előnyeit. Az uralmi korlátlanság elve továbbra is kívülről és idegen szellemmel hatott a magyar valóságra.

Az országlásnak idővel valláserkölcsei elemekben megfoghatkozott szelleme és maga a korlátlan hatalom fokozatosan gazdagodik világi erkölcsi tartalommal a természetjogi felfogás térhódításának hatása alatt. Az államhaszon bizonytalan eszmei tartalma határozott jelentőséget nyer: államhaszon minden, ami megközelíti az államcél, az emberrel veleszületett természetes létjogok maradéktalan érvényesülésének, a közjónak állapotát. Az abszolút államhaszon az államcél teljes megvalósulása: a közjó. Ez a humanisztikus államcél és a társadalom tagjainak aránytalan megélhetésével járó rendiség nem férnek össze egymással. Az erkölcsi értelemben magasabbrendű elemeket kell az alacsonyabbrendűnek rovására érvényesíteni, tehát a humanisztikus államcél a rendiség megsemmisítésével. Minthogy pedig az uralkodó az állam szuverénítésének kizárólagos hordozója, az ő feladata az állam céljának, a közjónak valóra váltása. Ez az uralkodó hivatása, ez kötelessége, aki tehát országosában az uralkodót korlátozza, akadályozza az államcél megvalósításának erkölcsi tartalmú munkáját. Ez az „Ich diene“, a királyi szolgálat eszméje, ez a felvilágosodott abszolutizmusnak és a XVIII. század, azóta is szüntelenül kísértő vezéri elvének lényege. A tudományos tárgyilagosság ma már

„a XV. századtól a XVIII. századig terjedő kort az abszolút erők kifejlődése szempontjából értékeli és a modern jogállamnak, a szegény nép felszabadulásának, a népjóléti gondolat törvényhozási érvényesülésének és nem utolsó sorban a nemzeti irodalmak első klasszikus fénykorának előhívóját, e századokban egyetlen istápolóját a fejlődési abszolútizmusban látja“.

Íme, történelmi pályafutása annak, amit századunk a hagyományoktól lefosztva vezéri elvnek nevez.

Mi adta meg ennek a kemény elvnek és az ennek megfelelő, gyakorta merev rendszernek sokszázados létre szóló erkölcsi jogosítványát?

A tények beszéljenek:

Mátyás király szerint a jobbágy is ember, tehát emberi szabadságának birtokában szabadon költözködhetik, amelynek megakadályozása Mátyás 1486. évi törvénykönyve szerint büntetendő cselekmény. Alsófehér vármegye, Szatmár és a Nyírség magyar jobbágysága a földesúri önkény ellen fellázad, a lázadást leverik, Mátyás a vajda-nagybirtokosok törekvései ellenére fenntartja jobbágybarát rendjét.

A király és a rendek dualizmusának korában az 1546. évi országgyűlésen I. Ferdinánd tör lándzsát a jobbágyok szabad költözködésének helyreállításáért, hiszen ennek hiánya és ezzel az örökös jobbágyság teszi az újkori jobbágyságot a közepkorinál sokkal súlyosabbá. Ezt követeli királyi prepozíciókban Miksa is. Eredmény? Törvény papíron, a rendek szabotázsza a gyakorlatban. Bethlen Gábor korlátlan fejedelmi hatalmával írja elő a jobbágyok nevelését.

I. Lipót kifejezetten magyarellenes abszolútizmusában Kolonics Einrichtungswerkjéből fel-felcsillan az embervédelem gondolata.

III. Károly 1724. évi utasítása megköveteli a közteher arányosabb megosztását és a vármegyék ellenőrzését, nehogy az úriszékek bíráskodása elnyomja a szegénységet.

Mária Terézia kormányzati szellemének a felvíiagosodott abszolútizmus irányában áthajlásával fokozatosan valósul meg: az ingyen jobbágymunka (gratuitus labor) eltörlése, a katonai fuvar és várépítő munka megfizetése, a sértett és panaszos

jobbágnak eskürebocsátása, tavaszonként a főispánok köteles gondoskodása a kenyérínségben szenvedők, a vármegye területén rokontalan öregek és keresőképtelenek ellátásáról. 1766 hozza meg a vármegyei árvaházakat létesítő rendeletet, 1769 a higiénikus temetkezési eljárások szabályzatát, a veszettség gyógykezelését és a leggyakoribb váratlan balesetek elhárítását célzó rendeletet. Ezeket a népjóléti intézkedéseket kiegészítik Mária Teréziának a magyar közegészségügy alapjait lerakó intézményei: az 1770. évi közegészségügyi szabályzat, az országnak hatósági orvosokkal, a vármegye terhére alkalmazott járási szülésznőkkel való ellátása, a túlmagasnak tartott halálozási arányszám mérséklése végett a természetes szaporodásról és a mortalitás okairól rendszeres adatgyűjtések elrendelése.

II. József intézkedései továbbépítik Mária Terézia népjóléti politikai rendszerét. Az 1785. augusztus 22-i rendelet megszünteti a jobbágy nevét és a jobbágyok személyes függését, helyreállítja szabad költözködésük jogát, szabaddá teszi a jobbágyfiúk pályaválasztását, véget vet a nemesi földek adómentességének, ezzel csökkentve a jobbágytelek adóterhét, végül megszünteti a nemesi vármegye hatáskörét a jobbágyvédelem terén az ausztriai Kreisamt vármegyeszerű intézményének létrehozásával. Az embervédelem közegészségügyi szakaszain is folytatja II. József Mária Terézia művét: megyéenként orvosi és járásonként sebészi állásokat szervez, és mindenképen elősegíti az 1770. évi közegészségügyi szabályzat elveinek gyakorlati keresztülvitelét.

Ferenc király két emberöltő közéleti marazmusát kiváltó kompromisszumos korszakát is túléli a királyi kormányzás népjóléti gondolata: az 18-52—36-i országgyűlésen a rendek a kereskedelmi operatum számára kívárnák a tárgyalási elsőbbséget, ezzel szemben a királyi proposíciók a jobbágykérdés és az igazságosabb adófelosztás rendezését sürgetik. A királyi hatalom tehát akkor is következetesen kitarat népvédelmi elveinél, amikor cselekvőképességében korlátozva a közhatalom gyakorlását kénytelen a részérdekeket képviselő rendekkel megosztani.

Kétségtelen való, hogy nem a humánus elve készítette a korlátlan közhatalom letéteményeseit a történelmünk egyeduralmi korszakain végigvonuló népvédelmi tevékenységre, amely csupán Khlesl, Lobkowitz és Schwarzenberg hírhedt kormányzatainak idején szakadt meg. Nem, ennek a polgárvédő és jobbágybarát politikának oka kifejezetten a nemességnek magától minden közterhet, gyakorta még a véradót is elhárító magatartása, aminek következtében az államfenntartás terhe kizárólag a polgárságra és — javarészt — a jobbágy-ságra hárult. így a nemesség adót megtagadó évszázados eljárásának eredményeként a jobbágyság vált a társadalom legfontosabb államfenntartó részévé. Érthető tehát, hogy Kolonicstól kezdve a rendiség összeomlásáig a királyi kormányzat különös gondjává vált ennek az államfenntartó széles népelemnek megvédése attól a földesúri önkénytől, amelynek jobbágykizsákmányoló törekvése a jobbágy teherviselő-képességét, közvetve tehát az állam érdekét veszélyeztette. Ezt a megfontolást elmélyítették a kameralista-merkantiista eszmék, szöszölői annak a felfogásnak, hogy egy ország nemzetközi súlya és fejlődésképesége a népesség számától, annak gazdagságától és egészségétől függ.

Ilyen racionális elgondolás volt a rúgója a korlátlan közhatalom következetes népvédelmi politikájának. Egyes uralkodóknál, Anjou Károlynál, Mátyásnál ezt kiegészítette annak felismerése is, hogy az országnak a központi hatalom uralmi monopóliumát vitató hatalmasaival szemben az egyeduralkodónak természetes szövetségese a városi polgárság és a közrendű földműves népelem. Az utóbbi erősítése, gazdagítása, függetlenítése tehát az egyeduralmat vitató és ennek gáncsot vető társadalmi csoportok hatalmának ellensúlyozása. A központi hatalomnak és az alsóbb, különösen az agrár néprétegeknek eme természetes, az egész történelmen áthúzódó érdekezonossága a legfőbb biztosítéka annak, hogy a korlátlan központi hatalom mindenkor a gyökeres széles néprétegek védelmének politikáját követi. Ezt igazolják a századok, erről beszélnek a tények, ez egyszersmind az abszolutizmus erkölcsi jogosítványa.

Népvédelem: nemzetvédelem, nemzeteterősítés. Az uralmi korlátlanlás királyi képviselőinek népjóléti politikája tehát edzése a nemzet egyetemének. A vezéri elv történelmi szerepének felvázolása után válik csak érthetővé az a teljesítmény, amely a XX. század küszöbéig fenntartotta a magyar ethnikumot egy merőben idegen világ közepette. Mert fejtegetéseink után nem önkényesen állapítjuk meg, hogy a vezéri elv eredménye: a hon foglalása (Árpád), a keresztény államiság előfeltételeinek megteremtése (Géza), a honalapítás (Szent István), a honfenntartás az első történelmi válságban (Szent László), a magyar birodalom (III. Béla), a jobbágság biológiai érték-állományának megőrzése, Erdély állami létének megalapítása és körülbástyázása (Bethlen Gábor), a népoktatás, a közoktatásügy, az útügy alapjainak lefektetése és általában a modern polgári kormányzat kialakítása. Hangsúlyozzuk, ezt a történelmi feladatot szervezesebben, teljesebben, értékesebben oldotta volna meg egy nemzeti abszolutizmus, azonban kétségtelen, hogy korlátlan központi hatalom volt képes erre a történelmi teljesítményre.

Minthogy a Habsburg-uralomnak a nemzet ösztönéletében is élő emlékei sokszor elhományosítják előttünk a korlátlan fejedelmek uralmának társadalompolitikai jelentőségét, időszerűnek látszott a született nemzetvezérek szociális szerepének megvilágítása. A rendi szervező elvnél ez már felesleges: Nem vitás a rendiségnek és különösen a nemesi vármegyének — mai nézőpontból — gyakorta antiszociális magatartása, de a tárgyilagos történetírás a rendi önzés megnyilatkozásain felül azt is kidomborítja, hogy a fejedelmi hatalom elgyengülésének korszakaiban, a középkorban a rendiség volt az egyetlen nemzeti erőt gyűjtő tényező és századokon át ez volt a nemzet egyetlen lehetséges politikai életformája. A királyi hatalom irányította a nemzet sorsát, de a történelmi rendiség volt a különböző társadalmi csoportok átfogó életkerete. A patrimoniális királyság felbomlása óta a XIX. századig nem volt más alternatíva, sem nálunk, sem egyebütt: rendi forma vagy káosz. Az is kétségtelen, hogy a rendiség nem új társadalmi képlet, de közjogi szempontból sem új elv nemze-

tünk életében. Alkotmányos múltunk nevében tehát nem lehet ellene tiltakozni.

A magyar rendiség története alkotmányosságunk története az örökké emlékezetes 48-ig. Akkor bontakozott ki, amikor különböző tényezők összejátszása folytán a politikai nemzet képviselőteként vagy korlátozta a központi hatalmat, vagy az utóbbit a főhatalom gyakorlásának vele való megosztására kényszerítette. A rendi alkotmányosság mindenkori megerősödése az országirányító, különben korlátlan hatalom elerőtlenedésének volt a megnyilatkozása. Ennek tipikus okai a rendiség kialakulásának első századaiban a trónnak gyakori — például negyven éven belül nyolc ízben tapasztalható — cseréje, az ifjabb királyoknak az öreg király urakkal folyó versengése, visszavonás az uralkodó családjában (például Rudolf és Mátyás küzdelme), a király tartós külföldi távolléte (például ami elősegítette a Garai-Cillei-liga oligarchiáját), a regalejvedelmek és a királyjavak vesztegető eltékozlása, hadseregszervezetnek és utánpótlásnak a királyi hatalmat a rendeknek kiszolgáltató módja (például a banderális rendszer), pártkirályságra törekvés (például az Anjouk kezdeti próbálkozása) és nyílt trónviszály különböző uralkodócsaládok között a magyar királyi hatalom megszerzéséért.

A királyi hatalom gyakorlásának válságait természetesen kiaknázzák az előjogaik körülbástyázása és zsákmányszerzés végett a központi hatalommal versenyző magánhatalmasságok (például a Csákok, a Kőszegiek) és a vagyonaikban gyarapodó superindividuális alakulatok. Így folyik századokon át a hűbériségből — és nem ez ellen — kibontakozó rendi alkotmányosság küzdelme. Ezt a rendiséget, a királyi és a rendi „hatalom“ dualizmusával öröklő Mohács után Ferdinánd. Rudolftól kezdve ez hal el, hogy nem politikai, hanem társadalmi és művelődési téren új virágzásba boruljon a barokk, majd a felvilágosodási, végül abban a sajátos rendiségben, mely a már nem is dualisztikus, hanem kompromisszumos formában jött létre a francia forradalom szellemétől rettegő király (Ferenc) és a maga előjogainak bástyái közt haldokló vármegyei rendiség között.

A rendiségben fel-fellobban a magyar nemzetiség öntudata, különösen akkor, ha Erdély felől fegyveres hatalom, Bocskai, Bethlen, Rákóczi a központi hatalmat sakkban tartja. De az is kétségtelen, hogy Bocskai győzelmeit a rendiség jobbagyrontásra is fordította, hogy Bethlen Gábor személyében éppen egy abszolutisztikus szellemű és országgló fejedelem keményítette meg a magyarországi rendek gerincét, hogy a főnemések jobbagyaiknak megtiltották a csatlakozást Rákóczi hadaihoz, pedig a fejedelem a nemzet ügyét képviselte. Ez a hierarchikus rendiség, bár az uralkodóval szemben az egész magyarságot képviselte, voltaképpen csak a politikai nemzet érdekeit tekintette, már pedig e korban a magyarság többsége a politikai nemzet körén kívül tengette jogtalan életét.

Történelmünk bizonyosága annak, hogy a királyi hatalom elerőtlenedése a gazdaságilag gyengébb, tehát a széles néptömegek veszedelme; a főhatalom megoszlása a nép veszedelme.

Miként a vezéri elv nem új a magyar közéletben, történelmünkben látjuk, hogy benne a rendiség is otthonos közjogi intézmény. Az Anjouk, a Jagellók, a barokk és a felvilágosodás rendisége óta azonban a politikai nemzet differenciálódott és azt áthatotta a demokratizmusnak a szelleme. Annakidején is a foglalkozás volt a rendek létalapja (egyház, nagybirtok, birtokos köznemesség, iparúzó városi polgárságé most is az és éppen ezért a hivatások elszaporodása a hivatás-közösségek számát is növeli. A demokratizmus folyománya pedig, hogy míg a múltban különböző volt a rendek jogállása, ordója, addig ma ott is, ahol közjogi formát kapott (testület) a különben minden jogszabályalkotás nélkül is meglevő életvalóság (például az orvosi rend, ügyvédi rend), a társadalmi csoportok jogegyenlősége éppen annyira általános elv, mint a nemzet minden tagjáé.

A hivatásszervezeti elv, a modern rendiség elve tehát szervesen összefügg nemzeti hagyományainkkal, sőt egyik alapja volt elvértve alkotmányos életünknek és egyáltalán nem sérti a demokratikus szellemet.

A mai diktatúra a vezéri elvnek az abszolút királyságnál alacsonyabbrendű, dekadens uralmi formája; a modern demokratikus rendiség a társadalomszervező rendi elvnek egy, a hierarchikus történelmi rendiségnél magasabb színvonalú rendszere. A történelminél magasabbrendű azért, mert a kialakult elgondolásban a társadalomnak nem csupán egy hányadát, hanem annak egyetemét hozza szerves voltának megfelelő formában és pedig oly módon, hogy azt betöltse az egyenlő emberi létjog és méltóság felfogása. Ez a demokratikus rendiség megtagadja a liberalizmus társadalmat atomizáló politikáját, elveti az állampolgároknak önkényesen elhatárolt választókerületekbe skatulyázását és minden mechanikus politikai és társadalmi csinálmányt megtagadva, elősegíti az emberi természetből folyó szerves, helyi, foglalkozási életközösségek fejlődését és politikai életformáiknak kialakulását. Ott, ahol ilyen testületek organikusan fejlődnek, ezeknek választói nem hatalmi szóval mechanikusan összecsoportosított választóatómhalmazat, hanem hivatást, egy természetes közösséget képviselnek. Így válik a rendi elv a mechanikus helyett organikus vezetőkiválasztás gondolatának eszközévé.

Erőteljes központi hatalom és a nemzet rendi tagozódása, miként kifejtettük, közel ezeréves alkotmányos fejlődésünk kettős alapmotívuma. Ha azonban túlzó normativista gondolkodó ezt tagadásba venné és egy absztrakt alkotmányos tétel védelmében elutasítaná a társadalomszervezésnek korszerű elveit, szem elől téveszti, hogy az alkotmány a nemzet számára bármekkora érték, de nem az egyedüli érték.

Az ország „erős vára és sziklája“ ugyanis a nemzet közszelleme, a társadalom szervessége és szervezettsége, népének erkölcsi, szellemi és fizikai birtokállománya. Ezek az elsődleges mozzanatok. Hol lenne a magyar nemzet, ha Szent István gyökeresen nem szakított volna a törzs-szervezettel, ha az akkori történelmi szükség következtében nem jött volna létre az 1606-on felépülő alkotmány, ha Lamartine és Louis Blanc februári forradalmának hatása alatt nem szűnt volna meg a rendi alkotmányosság, ha Széchenyi, Deák és Kossuth nem érlelte

volna ki a XIX. század parlamentárizmusát? Az 1848-on felépülő jelenlegi népképviselői alkotmányosságunk nem ezer éves, hanem még száz éves sincs. Az erőteljes központi hatalom és a rendi tagozódás helyreállítása voltaképpen folytatása lenne annak a nyolcszáz éves alkotmányos fejlődésnek, melyet a népképviselői 1848-as kartális alkotmányosság megszakított. Különben is a nemzet erősítése érdekében kompromisszumot kell teremteni a társadalompolitika és közjogi szükségyszerűség között. Ha új társadalmi tényállás fejlődik ki, ennek az új nemzetrendnek új fogalmak felelnek meg, amelyek a nemzetből és a nemzetért szükségképpen új alkotmányos normákat váltanak ki. Az alkotmányelv változása ugyanis inkább következménye, mint oka a társadalmi szisztema változásának (Santi Romano).

Nem pusztán racionálisan, hanem a hagyományosság és a célszerűség elemeinek összeegyeztetésével kell kikövetkeztetnünk a nemzet életéből a mai fogalmaknak megfelelő államelveket, s akkor felvethetjük a kérdést: ha a teljes társadalmi kiegyensúlyozottság állapotának megfelel az az állam, melynek életében a jogszolgáltatás az elsődleges közhatalmi feladat (jogszolgáltató állam), ha a liberális reform korszakának megfelel a törvényhozó-állam, akkor a társadalmi átalakulás folyamatában élő magyar nemzet mai viszonyainak nem felel-e meg legjobban a kormányzó-állam?

Ha középkori keresztény univerzalizmusban élnénk, a kormányzó-állam ideálját a korlátlan királyságban tisztelnék. Ebben összpontosul ugyanis a legnagyobb hatalom a legnagyobb „alkotmányossággal“. A hatalom mérvét korlátlansága adja meg, a legtökéletesebb alkotmány pedig az uralkodó akaratának megkötése a vallásnak — az összes alattvalók létjogát és méltóságát védő — parancsaival. A legtökéletesebb alkotmányosság ugyanis az élő hit érvényesülése az uralkodó személyén keresztül a közjó érdekében.

Az állami önzésnek, az államhaszon elvének mindjobban elfajuló korszakában nagy üdve minden népközösségnek, ha a központi hatalom letéteményesében él a hit, de ez korunkban már nem lehet a nemzet életfolytonosságának és az emberi

létjogoknak kizárólagos biztosítéka. A társadalmi átalakulás megköveteli azt az erőteljes, korlátlan felelősségű irányítást, ami idáig is fenntartotta ezt a nemzetet. Ezért időszerűnek látszik az államhatalom megosztásához fűződő fikciók és illúziók mellőzése. Minthogy azonban emberi méltóság nincsen az élet egyik legnagyobb értéke, a szabadság nélkül, ennek intézményes védelme a függetlenségében körülbástyázott és továbbra is a maga emberi szabadságot védő szerepkörében különállóan megtartott bírói hatalomnak, a jövőben még fokozottabb jelentőségű feladata.

Egyszer már a nemzet életében az osztatlan főhatalom megvetette az ország uralmi helyzetének, belső rendjének, biztonságának szilárd alapjait. De ez a hatalom is gondoskodott arról, hogy a nemzetirányítás nagy feladatának egyetlen személytől való gyakorlása idején is partikuláris önkormányzatok virágozzanak, az országlakosok vidéki közösségei, nemesi vármegyék, szabad területek, városok polgársága a tőle áttekinthető életszférában éljék a maguk önkormányzati életét.

A nemzet jelene visszaidézi a múltból Anjou Károly országlásának ezt a rendszerét. A jelen sürgeti az államhatalomnak az emberi szabadságra még nem veszélyes mértékű összpontosítását, de megköveteli azt is, hogy a magyar szabadságeszme, a társadalom mértéktartó öntevékenységének folyamatossága és a helyes vezető kiválasztás érdekében minél több szerves, helyi és hivatásbeli közösség önkormányzatában, működjék. A hatalom összpontosítása a nemzet életének legmagasabb szféráiban, társadalmi öntevékenység a kisebb közösségek hétköznapi ügyeinek vitelében!

Ha fejtegetéseinkre valaki — a különböző rendi jelenségeket és elgondolásokat összekeverve — azt mondaná: fasiszta eszmék befogadását javasoljuk, annak, a reformkorszakban a parlamentarizmusért és a rendiség fenntartása ellen síkraszálló báró Kemény Zsigmond szavaival ezt válaszolnánk: „Eleitől fogva kölcsönzők voltunk törvényeinket illetőleg. S ha alkotmányunk sok álgénuszát, melyek miatt már alig lehet mozogni, kissé szemügyre vennők, kisélné, hogy nem egyebek, mint idegen nemzetektől kölcsönzött ó-institúciók tulajdonsá-

gai.“ Ha pedig a parlamentáris demokrácia hívei — némi értékhangsúllyal — doktrinér jelzővel tisztelnék meg a vezéri tekintély és a hivatásrendi — egymást kiegészítő — szervező elveknek magyar képviselőit, fontolják meg, doktrinér volt a gúnyneve azoknak a fiataloknak, akik éppen száz évvel ezelőtt a parlamentárizmus és a felelős minisztérium fogalmait vitték a hazai köztudatba.

Eredetileg a Magyar Szemle 1935. év januári, 1. (89.) számában jelent meg.

MAGYAR NACIONALIZMUS.

Társadalmak, nemzetek: szellemi életegységek. Hogyne hasogatná, hogyne tömöríténé valójukat a jelenkor eszméinek az emberi együttélés formáit szüntelenül alakító roppant áramlása.

Korunk új eszméinek büszke hordozóiként sokan hadat üzennek a francia forradalom eszmevilágának, pedig szellemi magatartásuk lényegében alig különbözik azokétól, akik egykoron a „felvilágosodás“ jegyében, a természetfeletti erők, a hagyományok és az emberi természetről kialakult keresztény felfogás megtagadásával kiagyalták az emberi és nemzeti boldogulás receptjeit, a francia racionalizmus politikai bölcséletét. Az csak természetes, hogy az önmaga abszolút jelentőségétől áthatott és mindent csupán az ember mértékével mérő elkapatott egyén „öncélúságá“-nak — mégoly „népjóléti bizottmány“-tól irányított — politikája thermidorba és napóleoni tömegmészárlások vérzivatarába fulladt. De vajjon nem kell-e joggal a thermidorok szükségszerű megismétlődésétől tartanunk mindenkor, amikor a történelmi előzmény, az emberek gúzsbakötése a természetfelettitől elrugaskodó ember ideológiájával — azonos? Ne higyjük, hogy merőben a demokrácia a francia forradalom szellemisségének politikai verniete, hogy a parlamenti demokrácia megszűnése egyértelmű az elvakult és azért vakmerő „felvilágosodás“ korának lezártával. Mindaddig a francia forradalom légkörében élünk, amíg meg nem szűnik a lázadás az abszolút értékek hierarchiás rendjével szemben, amíg tőkében, vérben vagy anyagi

szükségletek önkényesen elképzelt kielégítési formájának általánosításában, nem pedig az abszolút jóban, igazban és szépen látjuk és szolgáljuk az értékek teljességét. Nem szűnik meg a szellem vagy már a szellemtől is idegen, merőben az ösztönéletből kirobbanó akarat lázadása az örök értékek ellen addig, amíg a nemzet minden tagja nem származásunk és elrendeltetésünk azonossága alapján értékeli egymást, embertársát, amíg nem érez természetfeletti irányban szüntelen felelősséget minden magatartásáért, művészetéért, politikájáért, családi életéért, egyéni képességeinek kifejtéséért, azért amit tesz, de azért is, amit tenni elmulaszt. Nincsen tehát nagyobb horderejű társadalmi reform az értékek forradalmának megszüntetésénél. A maga teljességében csak ez tudja megvalósítani az ember szabadságának és ezzel méltóságának általános érvényét.

Mennyire lapos közhelyként hangzó állítás, hogy egyes modern ideológiák éppen abban különböznek „a természetfeletti szolgálatában kimerülő“ keresztény felfogástól, hogy nem feledkeznek meg az életben vergődő, küszködő emberről, számolnak ennek húsból, vérből is összetett egyéniségével, küzdelmeivel, nemzeti aspirációival.

Akik annyira büszkék eszméik rendszerére, ne feledkezzenek meg arról, hogy ami ezekben vonzó és érték: a kereszténységből való. A XIX. században a liberalizmus támadta az egyház szellemét, noha annak a szabadságnak a jegyében hódított, amelynek fogalma a kereszténység eszméinek győzelme előtt elkallódott és amelynek gondolata az ágostoni idők latin civilizációjában kezdett tért foglalni.

A szociálizmus súlyát sem a marxizmusnak a tömegek előtt ismeretlen tanrendszere adta meg, hanem a szociálista mozgalom. Ennek gyakorlati, a tömegek rokonszenvét megnyerő törekvései sokszor olyan követelményeket támasztottak, amelyek különben az egyház társadalombölcseletének alapvető természetjogi tételeiből következnek, az emberi életre, méltóságra, a munkára, a teljes munkabérre való jogból. A proletárszociálizmus azóta szenvedte a legsúlyosabb csapásokat, ami-

óta materialista elméletéből folyó magatartása ellensúlyozta gyakorlati célkitűzéseinek értékét.

Vér, faj, állam, nemzet! Nagy értékek, roppant eszméket görgetnek ezeknek jegyében. De kérdem: lehet-e egyetlen hozzájuk fűzött vagy lényegükből kiinduló gondolat a keresztény felfogást támadni? (Mert az ilyen gondolat a keresztény szellemben csak akkor ütközhet, ha mértéktelenül eltúlozzák: a társadalmi lét egyik vagy másik tényének — kizárólagos érvényű — abszolút jelentőséget tulajdonítanak.) A vér és a faj gondolatával az „ószövetség“ útján nem a kereszténység gazdagította-e a nyugati világ fogalomkincsét? Vájjon a vér és faj valóságának tett-e bármi nagyobb szolgálatot annál a történelmi tényezőnél, amely a házasság szentsége, ennek keretében a faj fenntartására irányuló kötelező törekvés és a parázsnaság ostorozása útján küzdött a családok erősödéséért, védelméért, tisztaságáért, szaporodásáért és hadat üzent a szexuális promiscuitásnak és minden praktikának, amely veszélyezteti a faj fenntartását?

Ki szentelte meg az államot, ha nem az egyház? Hány államszervezetet segített megalapítani, megerősíteni; nem tanítja-e minden tagját a legmesszebbmenő hűségre az állam irányában?

És a nemzet? Nem tragikomikus, hogy vannak, akik a nacionalizmust éppen azzal az egyházzal akarják szembeállítani, amely a IV. századtól a XII. századig felnevelte a legnagyobb múltú nációkat? Az egyház megteremtette a középkorban a keresztény kultúrközösséget, de amikor ennek alapjai megszilárdultak, nemcsak megtűrte a népek szerint különböző kultúrák kivirágzását, hanem ahol az emberi természet munkája ilyen irányban megnyilatkozott, ennek hajtásait ápolta, fejlődését egyengette.

Ha a bonyolult társadalmi összefüggéseket leegyszerűsíti is az a felfogás, hogy a családok családja a község, a községek családja a megye és a megyék családja a nemzet, kétségtelenül az erőteljes, természetes vérségi köteléken alapuló család egysége a nemzetközösség kialakulásának alapja és a nemzet törpe méretű ideáltípusa. Ezért minden, ami a

családot erősíti, egyszersmind a nemzet erejét, a nemzeti létet fokozza. Amikor tehát Szent Ágostonnál találkozunk azzal a cicerói gondolattal is rokon alapelvvel, hogy a család az állami élet kiindulópontja a nevelőiskolája, amikor az egyház a házasság szentségével felbonthatatlannak rendeli a monogám házasságot, amikor bűnnek minősíti a parázsnaságot és előljár az anyaság s a gyermek megbecsülése és védelme terén, ezzel a családvédelemmel a nemzetek megerősödését segíti elő.

Társadalompolitika, népgondozás szolgálja-e a népeknek nemzetté izmosodását? A XIII—XIV. századig egyedül az egyház munkálta a szegényügyet, a kórházügyet, az árvák nevelését, a foglyok gyámolítását, ebben az időben tehát az egyház az embervédelemnek egyetlen intézménye. Mennyi lelki és biológiai értéket mentett meg az elkallódástól a különböző nemzetek számára ez a szociális munka!

Ha a kereszténységnek kultúralapító, kultúrfejlesztő, állam- és társadalomszervező, családvédelmi, szociális és patriotizmust erősítő tevékenységén felül mérlegeljük az egyház által ápolt erkölcsi szigor és bátorság, szorgalom és kötelességtudat, tehát a nemzet boldogulását elősegítő erények fejlesztésének, továbbá a hedonizmus, az érzékiség, a dúló szenvedélyek leküzdésének társadalompolitikai jelentőségét, el kell ismernünk, hogy nincsen nemzet Európában, amelynek kifejlődésénél az egyház erkölcstana, szemlélete és munkája nem bizonyult volna a legértékesebb nemzetalakító tényezőnek. Nem lenne-e tudatlanság vagy tudatos aljasság a hamisítatlan nacionalizmus érzelemvilágát az ellen az egyház ellen irányítani, amely egyik megalapítója a leghatalmasabb és népeik számára a legáldásosabb államoknak, Európa legnagyobb múltú nemzeteinek a serkentője és fenntartója a nemzetiség gondolatának? Az egyház segedelmével bontakozott ki a keresztény szellemű nacionalizmus, de az egyház természetesen hadat izén éppúgy a nacionalizmussal űzött visszaélésnek, mint ahogyan nem szűnt meg ostromozni a szentségekkel való visszaélést sem.

A népcsoportok ösztönéletét delejes erővel átható nacionalizmus ott alakítja a közgondolkodást és a politikai akaratot, ahol a történelmi együttérzők kitermelték a népi élet

nemzeti formáját. Ez minden nacionalizmus értelemszerű feltétele, hiszen a nemzet szeretete, akarása, sajátosságainak, egyéniségének érvényesítésére irányuló törekvés mindenképen egy tapasztalati, történelmi, nemzeti létből kiinduló, erre irányuló érzelem, magatartás. Miként minden megrázó erejű indulatot, roppant akaratot átjár az érzések és a szándékok tárgyának szenvedélyeket ébresztő természete, a nacionalizmusban is benne reszket annak a nemzetnek történelmi töltése, magasfeszültségű egyéni természete, amelynek felmagasztalására irányul. Így minden nacionalizmus nemzetenként különböző, sőt egyazon nemzeti életközösségen belül is a nemzet történeti helyzetének, környezetének, a ráható külső szellemi befolyásoknak és belső társadalmi, szellemi és szerkezeti adottságoknak alakulásához képest változik.

A magyar nacionalizmus a szentistváni hazára irányuló középkori patriotizmusnak — a tömör nemzetegyeniséggel együtt fejlődött — szellemi sarja, önkénnyel igen, de a történeti valóság talaján megmaradva senki sem választhatja el a honi keresztény tradíciót a nemzeti életközösség szellemi alapjaként értékes magyar hagyománytól. Ezen a földön keresztény múlt — magyar múlt, keresztény sors — magyar sors mindig elválaszthatatlan életegység volt és maradt. A magyar sors és elhivatás jelképes madara, a turul azért nem zúzódott semmivé a sárga és sok másszínű viharban, mert határozott röpte előtt és merész szárnyalásai után mindig megpihent a magyar Sión talajában gyökeret vert kereszt fáján.

Lehet érdekes és lehet tragikus más népek életében, a történelemben nem ritka félreértések folytán, a kereszténység szellemének és a nacionalista erőknek időnkénti ütközése, amelynek belső értelmét nehéz felfogni annak, aki nem részese az érdekelt nép ösztönéletének; de ha vannak ilyen jelenségek, értékelésük és a feltételezhető feszültségek feloldása nem a mi dolgunk. A mi feladatunk: hű megőrzése és fejlesztése a kereszténység és a magyarság elválaszthatatlan, mert egy-lényegű nemzeti hagyományának, jellegzetesen magyar szellemi egységének, annak az évezredes hagyatékának, amely sajá-

tos színezetű nemzeti létünk eszmei ércfedezete. Ez a történelmi szellemi hagyaték azonban csak akkor bizonyul az új erővonalak közepette is időtálló értéknek, ha ennek hordozója nem csupán a politikai elit, hanem a magyar nép egyetemesége. Nemzeti létünk eszmei ércfedezetét csak akkor tudjuk súlyos kockázattól menten az utánunk következő nemzedékek számára megőrizni, ha az egész magyar népet alkalmassá tesszük a magyar hagyomány s ezzel a magyar sors és kötelesség tudatosan áldozatos viselésére. A keresztény magyar nacionalizmus eszmei tartalmának megőrzése és fenntartása tehát a magyar nép legszélesebb társadalmi csoportjainak kulturális, gazdasági és szociális felemelésére kötelez. Más összefüggések felismerése is ezt teszi az államhatalom mindenkori letéteményeseinek kötelességévé.

A nemzet rendeltetése, mint minden szerves közösségé: az ember természetében és egyéni értékeiben rejlő képességek kibontakozásának megkönnyítése. Bonyolultabb, összetett szerkezetű társadalmi létben ehhez a szűkebb természetes közösségeknek, a családnak és a hivatásközösségeknek egymást kölcsönösen kiegészítő tevékenysége már nem elégséges. A társadalmi egységesülés folyamata éppen ezért a családokból, közösségekből, hivatásközösségekből — a minden társadalmi helyzetben a közjó előfeltételein dolgozó állam révén — fokozatosan kialakította a legátfogóbb természetes közösséget, az emberi együttélés legteljesebb és legmagasabbrendű formáját, a nemzetet. A nemzet rendeltetése tehát az összes többi természetes és mesterséges közösségekkel együtt megteremteni a közjó állapotát, amelyben a nemzet minden tagja az isteni és a természettörvénynek megfelelő életet élhet. A nemzetet éppen azért illeti meg elsőbbség az egyénnel szemben, hogy ennek révén módjában legyen biztosítani minden kötelességét teljesítő tagja számára az életre, a családi életre és a munkára való jog, továbbá a társadalmi igazságosság érvényét. Keresztény nacionalizmus a nemzet lényegének, hivatásának keresztény gondolata és az eszme nagyszerűségétől áthatott társadalomépítő gyakorlata. Valóban tehát ez nem más népeket nemzetükből kiforgató imperializmus, hanem minden ember-

nek tulajdon nemzete életére való jogát elismerő humánus. Nem szüntelenül csak a határon túl tekintő, külsőségeiben pompázó hivalkodás, hanem — bár kifelé meg nem alkuvó — mindig a nép felé forduló, nem leereszkedő, de a néppel együtt keményen, eltökélten az emberibb emberi, szociálisabb nemzeti életformáért ernyedetlenül dolgozó magyar szolgálat.

E nemzet- és emberszeretettől vezérelt magyar szolgálat roppant súlyú. Halaszthatatlan szociális feladatainknak a nehézségek előtt meg nem torpanó, céltudatos, bátor és gyors megoldása nélkül elsikkad az életre való joga egyénnek, nemzetnek egyaránt.

Melyek ezek a szociális feladatok? A magyarság létben-tartása, társadalmi szerkezetének kiegyensúlyozása, a szociális igazságosság érvényesítése. E hármas célkitűzés irányában haladva zsákutcába tévedünk, ha nem számolunk nemzeti életünk következő tényeivel: az összes európai még agrár jellegűnek mondható országokét messze meghaladó népsűrűségünk; az országnak előnyös külföldi kölcsönműveletekkel belátható időn belül nem enyhíthető tőkeszegénysége és kulturális viszonyainkhoz képest alacsony nemzeti jövedelme; a termelőberendezés teljesítőképességéhez viszonyítva szűk belföldi piac; a nemzeti jövedelemhez képest máris magas közteher; nemzetgazdasági korlátolt adottságaink következtében minden ön-ellátásra irányuló törekvés feltétlen csődje, legfőbb „kulcsiparágunk“, a mezőgazdaság kiváltképen nagy tőkeínsége és alacsony tiszta hozama. Ezekből a tényekből következik legnagyobb szociális jelentőségű közgazdasági feladatunk: a nemzeti jövedelem emelése, mint tárgyi feltétele annak a nemzeti tőkegyűjtésnek, amely nélkül a vállalkozás népfoglalkoztató képessége sehol sem fejleszthető. Magyar sors: nemzeti jövedelmünk lényeges emelése akkor válik közéletünk tengelykérdésévé, amikor ezzel egyenértékű, elodázhatatlan feladat a jövedelemmegoszlás arányosítása a társadalmi igazságosság szellemében. Csupán a közgazdasági politikának legfényesebb teljesítménye tudja elhárítani a nemzeti jövedelem emelésére és ennek arányosítására irányuló eljárásoknak fenyegető ütközését. Belső feszültségét tekintve, ettől alig különbözik a má-

sik nagyjelentőségű nemzetpolitikai feladat: a munkafeltételek általános javítása a természetes szaporodást fejlesztő mennyiségi és minőségi népesedéspolitikai térhódításával egyidejűleg. Valóban csak fölényes kultúrájú állam vezetés tudja nagy arányérzékkel és mértéktartással egyetlen szintézisbe összefogni a különböző politikai célokat és ezeknek szolgálatára rendelt eljárásokat.

Mindhárom szociális alapfeladaton komoly elhatározással akkor dolgozunk, ha a szerves, gyorsított ütemű belső telepítő munkát állítjuk társadalompolitikánk tengelyébe. A magyar fajta létbentartása megköveteli, hogy most gyökeresítsünk minél több családot a magyar televénybe, amikor módunkban van minden külső vagy belső gátlástól menten birtokpolitikánkat — más népcsoportok sérelme nélkül — a magyar fajta megerősítésének és önálló történelmi élete körülbástyázásának a nemzetszolgálatába állítani. A történelem megtaníthatott bennünket arra, hogy a társadalmak vékony elitrétege elbukhat, megsemmisülhet, de a nemzet politikai fajtája mégis fennmarad, ha a pátria földjével szerves egységben élő széles néprétegek ösztönéletében és tudatvilágában tovább él a századokban fogant hagyomány, a történelmi élmények, örömök és fájdalmak sorsos közösségének, az elrendeltetészerű együvé tartozásnak terhes, de büszke tudata. Legfőképpen ezért kell oly gyorsan, céltudatosan, kockázatokat is vállalva telepítenünk. Társadalmunk szerkezetének kiegyensúlyozása is ezt sürgeti. Eltartott családtagjaikkal együtt a mostani haza magyarságának kereken a fele bér munkaviszonyban él, kevés kivétellel tartalékok nélkül, létbizonytalanságban. Nem akarunk proletárnemzet lenni! Nem akarjuk, hogy a gyökértelesség és a létbizonytalanság lelket, szellemet lenyűgöző ténye lényegéből kiforgassa a magyar karaktert. A földdel eljegyzett, hagyományos, szerves, gyökeres népi egyéniség kívánunk maradni s hogy minél többen ez maradhassunk, ezért is kell telepíteni. Szervezetlen, aránytalan a mezőgazdasági munkapiac, a napszám reális értéke aránytalanul fejlődik. Mindez csak természetes, hiszen a cseléd- és a napszamosréteg a legter-

mékenyebb és az államtól mesterségesen elő nem segített gazdasági önállósulás a mezőgazdaságban a legritkább, tehát az agrármunkakínálat bővült, amikor a mezőgazdasági termelés intenzívebbé fejlődése megtorpant, még mielőtt kialakulhatott volna. Ezért, a mezőgazdasági bérszintet nyomó munkatúlkínálat mérsékléséért, tehát a munkapiac egyensúlyának a helyreállításáért is kell telepíteni.

Olyan telepes gazdák elsokasítását sürgetem, akik a birtokbalépéskor nem kénytelenek elkótyavetyélni az igényléskor még meglévő termőeszközeik, állataik nagy részét, hogy rögtön megfizessék a föld vételárának egy részletét, hanem akik ennek méltányos feltételű törlesztését akkor kezdhetik meg, amikor a telepesbirtokba már gyökeret vertek. Elismerem, hogy egy jól vezetett nagybirtokon emberhez méltó módon értelmiségként, cselédként, munkásként megélhet annyi család, ahány telepesként megélne ott, ha a birtokot felosztanák. De ebből a szempontból nem minden nagybirtokot vezetnek kifogástalanul és a nemzet közszelleme, sorsállóképessége, társadalmi egyensúlya szempontjából egyáltalán nem közömbös, hogy például 100 cseléd- és munkáscsalád vagy ugyanannyi önálló parasztcsalád él-e egyazon földterületen. Elismerem, hogy a nagy telepítési akció átmenetileg mérsékli a nemzeti jövedelmet, de joggal feltételezem, hogy a társadalmi feszültségnek ettől várható enyhülése végeredményben kedvezően befolyásolja a nemzeti jövedelem tartós alakulását. A nemzeti jövedelem alakulása igen fontos, de nem a leglényegesebb szempont a földpolitika megítélésénél. Bőségesen és sürgősen azért kell telepíteni, mert a földbegyökeredett önálló magyar parasztsztrók és jól vezetett gazdaságaik sokaságától függ a magyarság fennmaradása a germán és a szláv néptenger közepette. Ezt értsék meg a kicsinyes kalkulálók és a számító gáncs vetők!

Miből ilyen gyorsított műveletek végrehajtása? Ehhez is és általában a nemzeti jövedelem megoszlásának a széles mezőgazdasági népcsoportok javára elgondolt tervszerű módosításához országos népjóléti alap létesítését tartom szükségesnek. Ezé az alapé lenne a jövedelem eloszlásának arányosítása

céljából előírt közkötelezettségek és — később részletezett — kölcsönműveletek hozadéka és ennek terhére valósítanak meg a korszerű falusi népvédelmet. Az alap bevétele a következő megfontolások alapján előírt közkötelezettségek hozadékából alakulna.

Amikor az állam a fogyasztási adók rendszerét előírta, bizonyára nem akarta a kizárólag munkájukból élő legszegényebb néprétegeket sújtani, de az ilyen adók kihatását tekintve mégis ez történt, mert a fogyasztási és a forgalmi adók technikájából következik, hogy jogszabályokkal ezek alól egyetlen fogyasztó réteget sem lehet mentesíteni. A falusi és a városi kisemberek jellegzetes háztartásából azonban könnyen ki lehet számítani, minimálisan mekkora a szociális védelemre szoruló néprétegek fogyasztását terhelő fogyasztási adókból származó közbevétel. Ennek az országos népjóléti alapba fizetésével az állam ellensúlyozhatja a fogyasztási adók antiszociális hatását. Ugyanezt a megoldási lehetőséget látjuk a védővámokkal összefüggésben. Jelentős vámvédelem, mint mindenütt, nálunk is a belföldi piacot megkötő szervezeteket, termelési és értékesítési monopóliumokat váltott ki. Ezeknek tőkeszegény országokban kétségtelen előnye a termelés megszervezése, a meglévő tőkék okszerű kihasználása és a versenyzagdálkodásból folyó tőkeparálás megelőzése. Ezért van kevertrendszerű gazdálkodásunkban szükség a kartelekre. Számottevő hátrányuk azonban monopóliumokból következő árdiktatúrájuk, amelyekben őket még mindig csak a gazdasági észszerűség korlátozza. Az árdiktatúra természetesen a nemzeti jövedelem megoszlását azoknak a hátrányára módosítja, akiknek nincs értékesítési monopóliumuk. Ezért szenved általában a munka és a mezőgazdaság, kiváltképpen pedig a mezőgazdasági munka a piaci monopóliumok káros hatását. Ez mindjárt ellensúlyozható lenne, ha karteladóval az állam rendszeresen lefölözné a kartelizált vállalatok konjunkturális nyereségtöbbletét és ezt, a bolettaalap javára 1932/1933-ban előírt közkötelezettségek (textil-, élelmiszeripari, szénbányászati illetékek) hozadékával együtt, a népjóléti alapba fizetné. A tár-

sadalmi igazságot szolgáló eljárások költségfedezésénél ne feledkezzünk meg arról, hogy a nemzeti jövedelem kiáltó aránytalan megoszlása részben következménye, részben oka a nemzeti vagyon nem kevésbé aránytalan megoszlásának. (Sohasem egalitárius értelemben minősíték valaminő társadalmi tényt arányosnak, vagy aránytalanak, hanem mindig a „suum cuique“-elv alapján.) A magántulajdonban érdekeltek gazdasági teljesítményétől és szociális jelentőségétől függetlenül aránytalan vagyonmegoszlás a tömegember századában nem tartható fenn. Nagy nemzeti érdekek fűződnek ahhoz, hogy zökkenésmentesen tompítsák a kirívó aránytalanságokat. Először Anglia lépett erre az útra, ahol Goschen, Sir William Harwart és Lloyd George neveihez fűződik az ezt a célt szolgáló örökösödési adó kiépítése. Nálunk is meg kell találni ennek az adónak (hazánkban illetéknek) azt az új formáját, amely — miként Angliában — új tőkék képződésének és a vállalkozási kedvnek veszélyeztetése nélkül eredményesen szolgálja a dologi javak arányosabb tulajdoni megoszlását. A telepítés országos ügyére gondolva a felemelt és a mainál progresszívebb, a gyermekek száma szerint lépcsőzetesen megállapított örökösödési adót (illetéket) a mezőgazdasági hagyatékból természetben, földben kellene leróni, egyébként az örökösödési és az élők közötti ajándékozás illetékének hozadék-többségét részben a népjóléti alap, részben pedig — a fogyasztási adóknak az alap részére átengedett részhozadéka pótlásaként — az államkincstár javára kellene fordítani.

A falusi-mezőgazdasági szociálpolitikának különösképen a telepítések ügyének minél bőségesebb és előnyösebb feltételű finanszírozása érdekében az országos népjóléti alapot, mint jogi személyt fel kellene ruházni azzal a joggal, hogy szerzett magánjogi követeléseinek és bizonyos — előbb részletezett — közkötelezettségek jövőben az alapot megillető hozadékának fedezetére piacképes kötvényeket kibocsáthasson és hitelműveleteket lebonyolíthasson. Ilyen kötvények átvételére legalkalmasabb szerv az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet, minthogy öregségi biztosítási díjartalékának felgyülemelő tőkéi

nem felhasználásra, hanem emelkedő kamathozadék biztosítására valók, miért is igen hosszú lejáratú, kedvező feltételű, közhasznú kötvényes kölcsönműveletekre kiválóan alkalmasak. A magánvállalati életbiztosítás nehéz helyzetére figyelemmel, nem vagyok híve olyan elgondolásnak, hogy a közhatalom kényszerítő erővel előírja a díjtartalékok bizonyos hányadának meghatározott vagyontárgyakba fektetését, mert ilyen eljárás előreláthatólag mérsékelné az évi biztosítási produkciót. Nem látom akadályát azonban annak, hogy a népjóléti alap olyan kötvénytípust bocsásson ki, amelyből a biztosító magánvállalatok díjtartalékuk számára — az illetékes tényezők közreműködésével — magángazdasági hátrányok nélkül évenként jelentős kötvénycsomagokat vehetnek át.

A népjóléti alap kötvénykibocsátásai, illetőleg hitelműveletei révén a legsürgősebb falusi-szociálpolitikai feladatokra, tehát szociális feszültségeink minél gyorsabb enyhítése érdekében, aránylag rövid idő alatt mozgósítani lehet azt az anyagi erőt, amelyre különben a népjóléti alap csak évi bevételeinek hosszabb időn át tartó alakulásából tenne szert. *Periculum in mora!* Ne a későbbi nemzedékek teherviselésének — az ilyen elgondolások végrehajtásából származó — súlyosbodására, hanem arra legyünk elsősorban tekintettel, hogy a magyar nép történelemálló képességét szellemben és életerőben, minél gyorsabb ütemben, nemzeti adottságaink közepette elérhető legmagasabb fokra emeljük.

A fogyasztási adók és az örökösödési illeték részhozadékaiból és az eredetileg a boletta-alapot megillető közkötelezettségeknek, továbbá a kartelizált vállalatok rendkívüli (konjunkturális) nyereségét terhelő adónak hozadékaiból lehetne szilárd elvi alapon megszervezni azt az országos népjóléti alapot, amelyen keresztül a jövedelmek arányosításának — számos részletintézkedésből összetett — hatalmas művelete, jól áttekinthető módon, megvalósítható.

A körvonalazott elvi és gyakorlati alapokon az alapvető feladat a magyarság létbentartása. Kelet-Európa népei mellett eltörpülünk, ha nem bírjuk le azt aényt, hogy az élveszülöt-

tek arányszáma, az életkörüzetünkben élő agrárországokéhoz viszonyítva, nálunk a legalacsonyabb és a mezőgazdasági népesség halálozási viszonyai egyedül nálunk kedvezőtlenebbek a városi népesség halálozási arányainál. A telepítés kétségtelenül a magyarság létbentartására irányul, de csak akkor, ha ezzel egyidejűleg megvalósítjuk az agrárörökösödési jog reformját. A különböző társadalmi rétegek születési arányszámaiból ugyanis kitűnik, hogy a cseléd- és napszámoselem termékenysége a birtokosét lényegesen meghaladja. Ha tehát a birtokpolitika eredményeként az előbb említett réteg visszafejlődik, az önálló birtokoselemé pedig népesebbé válik, ezek a változások, ellensúlyozó eljárások nélkül, csökkentenék a természetes szaporodást. Ezért időszerűvé vált annak az elgondolásnak a megvalósítása, hogy ha egy birtokos gyermekeinek a száma háromnál kevesebb, egy gyermek, ha kettőnél kevesebb, két gyermek köteles részét egy családvédelmi, elgondolásunk esetében az országos népjóléti alap örökli, nehogy az egy gyermek javára ható kapzsiság korlátozza a születések számát. Természetesen ennek megvalósítása esetében a rendszert ki kellene terjeszteni más vagyontárgyak tulajdonosaira is és az elgondolást összhangba kellene hozni örökösödési (illeték) adórendszerünk tervezett reformjával.¹ A német Erbhofgesetz pedig irányt mutat a birtokkegyeségek egészségtelen szétmorzsolódásának megakadályozására.

A magyarság létbentartásához segítenének a népjóléti alapból nyújtott családalapítási kölcsönök az élveszületések számához képest változó törlesztési rendszerrel, a földadónak és pótlékainak mérséklése a családi állapotra figyelemmel, a szociális biztosításokban a szülészeti segélyezés eredeti mértékének helyreállítása,² a mezőgazdasági járadékbiztosításban az öregségi és az özvegyi járadék emelése a felnevelt gyermekek

¹ A szöveg eredeti (1938. május) megjelenése óta kormányprogrammá érlelődött ugyanilyen megfontolás alapján és ezzel a rendeltetéssel egy országos családvédelmi alap létesítése. Erről a m. kir. belügyminiszter törvénytervezetet is készített.

² A szöveg eredeti megjelenése óta 1939. január i-ével a szülészeti segélyek felemelése megtörtént.

számához igazodó szülői jutalommal, közszállításoknál a többgyermekes kisiparos javára a versenyképességet növelő, az általános tételnél nagyobb engedélyezett ártöbblet és — újabb gazdasági fellendülés esetén — Franciaországban és Belgiumban már kitűnően bevált családi bérkiegészítő-rendszer megvalósítása.³ Még ezeknél is fontosabb az új falusi nemzedék biológiai értékállományának megőrzése és életerejének fejlesztése. Ha Angliát álszégyenérzet nem feszélyezi abban, hogy a munkanélküliségtől leginkább sújtott vidékein közpénztár tejjel és cukorral ellássa a serdülő nemzedéket és a Winterhilfe keretében Németország is mindent elkövet az iskolás gyermekek megfelelő táplálkozásának biztosítása érdekében, csak megnyugtató, hogy falun nálunk is megindult az iskolás gyermekek egy részének cukorral való ellátása. Tudunkkal eddig anyagiak hiányában csak két évfolyamról történt ebben a vonatkozásban gondoskodás. Megítélésünk szerint itt nem szabad megállnunk, ha erősíteni akarjuk a magyar fajtát, ha fejleszteni akarjuk a munkaerőben rejlő nemzeti vagyont, ha a magyar sorsnak megfelelő katonanyagot akarunk.⁴ Cukor, tej, zsír, télvíz idejére ruha és lábbeli, ezt kell nyújtanunk minden rászoruló falusi-tanyai iskolakötelesnek, kiváltképpen azoknak, akik hóban, fagyban, úttalan-utakon járnak az iskolát. Az iskolakötelezettséget megvalósító szociális állam erkölcsi természetéből következik, hogy a tanulásra és az életre fizikailag megerősíti legerőtlenebb állampolgárait.

Ha békében és háborúban egyaránt oly nagy nemzetpolitikai feladatok hárulnak a falusi lakosságra, vajjon szabad-e késlekednünk egy egészen egyszerű, csupán természetbeni szolgáltatásokat nyújtó agrárbetegségi biztosítás előkészítésével? Hangsúlyozom, ez az érdekelt legszegényebb falusi népréteg egészségügyén felül hasznosan foglalkoztatná az új orvosnemzedéket és a betegápolási és gyermekgondozási pótlódó emelése

³ A szöveg eredeti megjelenése óta az 1938. évi XXXVI. t.-c. az ipar nagyrésztében megvalósította a családi bérkiegészítő rendszert.

⁴ A szöveg eredeti megjelenése óta, 1939 végén, a m. kir. belügyminiszter elkészített egy családvédelmi rendeltetésű országos szociális alap létesítéséről szóló törvénytervezetet.

nélkül megoldaná kórházügyünknek, népünk kulturális emelkedésével, a kórháztól irtózásának megszűntével elfajuló pénzügyi nehézségeit. Az agrárbetegségek biztosítását tervszerű kapcsolatba kellene hozni a tbc és venereás betegségek elleni küzdelemnek munkaközösségi alapon szervezett járási egészségügyi központjaival, amelyeknek megvalósítását országos programja keretében egészségügyi kormányzatunk már tervbe vette.

Ezek a sorozatos, egymást észszerűen kiegészítő intézkedések a magyar társadalomszerkezetet is előnyösen befolyásolnák, mérsékelnék a városbatódulást, a falusi magyarságot a városinál jobban erősítenék és a születési arányszám csökkenésének megakadályozásával lassítanák társadalmunk fenyegető előregedésének, súlyos közgazdasági következményekkel járó folyamatát.

A városi-ipari és a falusi-mezőgazdasági szociálpolitika aránytalanságát — ami egyik oka a minden szempontból káros városbatódulásnak — mérsékelné a falusi apró foglalkozásoknak és a háziipari foglalkoztatásnak céltudatos megszervezése. Amikor erről szólok, a cárizmus alatt szövetkezeti alapon létesített játékipari muzsikfoglalkoztató intézményekre, a feketeerdei és a harzi német községekre gondolok; amazok egykor a londoni piacot, emezek pedig a Winterhilfe révén a német birodalmat árasztják el apró-cseprő játék- és díszárakkal, amely csecsebecsék millió és millió munkanapot jelentenek a természetbeniekben legszegényebb vidékek népének. Amikor a magyar selyem és selyemgubó értéke a milánói tőzsdén vetekszik a legfinomabb külföldi selyemével, miért nem lehet a gazdaságokban meghonosítani az eperfacserjéseket, a tanítószag bevonásával miért nem lehet a falvak apraját, öregjét az eperfa-levelek gyűjtésére és a hernyók táplálására nevelni. A selymeszet, a gyékényfonás, a háziszövés szövetkezeti alapon való megszervezése mennyire gazdaságosan alakítaná a téli napok hasznosítását. Ennél a kérdésnél nem mellőzhetjük mezőgazdasági népünk munkavállalói viszonyban kialakult háziipari foglalkoztatásának eddig elhanyagolt ügyét. Az utóbbi években egyes élelmes fővárosi vállalkozók azokon a vidékeken, ahol

legalacsonyabb a falusi napszám, kiváltképen Borsod, Heves, Bihar, Békés és Csanád vármegyékben megszervezték a falu háziipari foglalkoztatását. Szőnyegcsomózás, kesztyűhímzés, blúzvarrás, seprűkötés, kosárfonás az ennek keretében folyó tipikus tevékenység. Ha valaki virradattól vakulásig dolgozik, bizony megkeres napi 70 fillért, legfeljebb 1 pengőt, feltéve, hogy a külföldi piac felvevőképességének alakulása foglalkoztatását lehetővé teszi. A háziipari gyártmányok termelését és külföldi értékesítését állítólag csak ez a 7—8 filléres órabér teszi lehetővé. Lehet; mindenesetre árkormánybiztosunk egyik szociális feladata az igazság megállapítása.

Akárki oldalán legyen az igazság, ezt a falusi háziipari foglalkoztatást ki kell venni azoknak a kezéből, akiknek kevés közük van a falusi magyar munkához és háziipari foglalkoztató szövetkezetekre kell bízni, amelyeknek keretében népszerű szakértők végzik a falusi munka szervezését.¹ Ha tényleg kitűnnék, hogy a 7—8 filléres órabéknél jobb munkafeltételt a kivitel nem bír el, akkor azokon a vidékeken, ahol legalacsonyabb a napszám és legnagyobb a munkátlanság, az országos népjóléti alapból kell, meghatározott költségkeretek között, megfizetni a megélhetéshez elegendő és az ennél alacsonyabb, az exportból még elviselhető munkabér közötti különbséget.

A háziipari foglalkoztatás munkafeltételein keresztül ugyanis, az ebből a szempontból legsúlyosabb terepen, közvetve befolyásolhatjuk a napszám alakulását, tehát minden költséges bérhivatalok és a szociális feszültséget növelő rendelkezések nélkül ezen az úton emelhetjük a mezőgazdasági munkabéretet. Ha pedig erre valaki azt felelné, hogy szövetkezeti alapon csődöt mondana a háziipari gyártmányok értékesítése, válaszuk csak annyi: ez érv lehetett a versenyzárlás korában, de akkor, amikor életkörüzetünkben és hazánkban egyaránt az irányított gazdálkodás életformái bontakoznak ki és az „egykez” általánosul, talán a falutól idegen cégek az ál-

¹ A szöveg eredeti megjelenése óta 1939-ben megalakult a Háziipari Központ és máris nagy lendülettel és hozzáértéssel végzi nagyjövőjú munkáját.

lamtól irányított és támogatott altruista alakulatokkal szemben még sincsenek behozhatatlan előnyben. Csak ne legyünk kishitűek.

A falusi mezőgazdasági szociálpolitika kiépítésénél időszerűvé válik az agrármunka feltételeit kiegészítő agrármunkásbiztosítás korszerűtlen hiányainak a megszüntetése, kiváltképpen akkor, ha termeléspolitikai okokból egyelőre mellőznék a javasolt agrár betegségi biztosítás megvalósítását.

Az 1900: XVI. t.-c., az 1913: XX. t.-c., a munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszonyt rendező 1898: II. t.-c., továbbá a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszonyt szabályozó 1907: XLV. t.-c. rendelkezései alapján a népegészségre legjelentősebb betegellátás elégtelen, korcs, felemás. A betegellátás terén a helybeli munkások minden szolgáltatásból kirekesztett, mostohagyermek. Az idegen községbeli munkást a betegség első nyolc napjára megillető, megokolatlanul rövid időtartamra járó szolgáltatást még nem terjesztették ki a munkavállalók keresőképtelen korban levő beteg családtagjaira. A cseléd 30 napos kórházi ápolás után kizárólag magára, illetőleg családjára marad ráutalva. A cseléd beteg családtagjai pedig a cseléd munkaviszonyából kifolyólag ingyenes kórházi ápolásban nem részesülnek és minden támogatást nélkülöznek a keresőképtelen korban levő családtagok akkor, ha a családfenntartó nem baleseti eredetű tartós betegség következtében kórházi ápolást.

A kötelező baleseti biztosítás fejletlen, korszerűtlen szolgáltatási rendszerrel működik. A mai helyzetben egy hónapnál rövidebb ideig dolgozó napszámosok és különleges gazdasági munkát végző idénymunkások, például aratók és répaszedők, még be sincsenek vonva a kötelező balesetbiztosításba. Halált okozó baleset esetén, a sovány végkielégítéstől eltekintve, a baleset esetére biztosításra kötelezetteknek keresőképtelen hátramaradottal, özvegyei és árvái nem részesülnek járadékszolgáltatásban.

A mezőgazdasági munkások és cselédek betegellátása és baleseti biztosítása terén elsősorban ezeket a hiányokat kell ki-

küszöbölni, mert mi értelme van messzebbmenő elgondolásokat hirdetni, ha ezeket a legemberibb alapéletigényeket a törvényhozás nem elégíti ki.

A keresztény nacionalizmus szellemében készült társadalmpolitikai elgondolásomból most csak a legidősebb általános és mezőgazdasági vonatkozású elképzeléseimet közölhetem. A kézműipar, a magánalkalmazottak és az ipari munkás-ság nehéz életviszonyait is felölölő sokoldalú magyar szociális kérdés közhatalmi alakításának feladatait valóban nem részletezhetem egyetlen cikk keretében, miért is a város-ipari szociálpolitika időszerű kérdéseiről ilyen összefüggésben más alkalommal írok.

Gyakorlati kereszténységet, tehát szociálpolitikát kell akarnunk és megvalósítanunk, mert keresztény módon kell nacionalistáknak lennünk. Akarnunk kell a nemzetet, hogy a közületek kiegészítő tevékenységének szerepét betöltve szolgálja minden tagjának tökéletesedését és boldogulását. Ehhez a nemzet minden tagjának szüksége van nemzetére. A nemzetet tehát nemcsak akarnunk, hanem építenünk, erősítenünk is kell a társadalmi igazságosság és a szeretettörvény szellemében. De ennek a törvénynek szerezzünk érvényt kifelé, nemzetközi vonatkozásban is a Hegyi Beszéd értelmében, amely még az ellenség szeretetét is előírja. Ennek a szeretetnek a minimuma más nemzetek államai és tagjai természetes jogainak tiszteletben-tartása. Az ő közjavukra irányuló tevékenységük értékelése és lebírása minden gyűlésnek és irigységnek, amellyel különben hatalmasabb, gazdagabb nemzetek iránt viseltetnénk. Mindenekelőtt tehát az igazság szolgálatával munkáljuk nemzetünket, mert mi is elmondhatjuk, amit XVIII. Lajos írt instrukcióiban Franciaországnak a bécsi kongresszusra küldött teljhatalmú megbízottaihoz: „Országunk — erkölcsi szempontból — szerencsés helyzetben van, mert egyáltalán nem kell törekednie arra, hogy elválasztassék az igazság a hasznosságtól és ezzel saját hasznát annak az igazságnak területén kívül keresse, amely igazság mindannyiunk közös haszna.“

Ha egyes nemzetek magukat választott népnek tartják, akkor — mint minden nép — mi is választott nép vagyunk. Mi is a teremtésnek egy gondolatát éljük. Színfolt vagyunk a világ képét felvázoló Teremtő palettáján, amely nélkül az emberiség képe egy színnel lenne szegényebb. Akkord vagyunk a teremtés szimfóniájában. Istennek egyik gondolata vagyunk, amelyet valóra váltani a mi hivatásunk.

Eredetileg megjelent 1938. májusában a Magyar Szemle XXXIII., 1. (129.) számában.

MAGYAR BIRODALMI POLITIKA.

(Kárpátaljáról tekintve.)

Különös egy világ a mi világunk: tarka a színe, többnyelvű a népe, formákban gazdag hegyes-völgyes tájainak dús tagozódása. Látszik, olyanok voltak az urai időtlen idők óta aombok, a dombok, a vizek, a fenyvesek valószínűtlenül szép itteni világának, akik tisztelték a természetet, csodálták az élet szín pompás sokrétűségét s dehogy is jutott volna eszükbe változtatni a teremtés művének természetadta változatosságán. Ha sokféle a nép nyelvben, szokásban, eszközszerző tevékenységében, ám legyen. Ilyennek rendeltetett, éljen tehát természettől keresztény lelkiiséggel a maga módja szerint. Ez volt mindig az életelve azoknak az elhivatottaknak, akiknek osztályrészéül jutott különböző népek kevert együttélésének rendezése nem a mindenkori holnap, hanem a történelmi örökkévalóság számára.

A „Köztársaság“ ugyancsak gondoskodott arról, hogy sokrétűnek lássék az Ung-menti valóság. A századok járásával, nemzetségek megizmosodásával együtt az Ung-völgyet záró vár körül nőtt, szervesen szétterebélyesedett történelmi magyar várost a respublika megtoldotta egy új várossal. Oda építve, ahol „a magyar uralom alatt“ szemétbuckák voltak, hadd hirdesse: mi a nyugati demokráciák édestestvére, Európát, a civilizációt, a higiénét visszük el oda, ahol eddig csak nehéz magyar sár és ázsiai piszok volt. Ezzel a gondlattal építették meg Galagót. A cseh technikum a Prágában készült io. számú városépítési sablon szerint kitermelte és

leszállította az jó darab szabványos tisztviselőházat, 1 darabot a szériagyártással előállított tucatnyi postahivatalból és még néhány halom különböző rendeltetésű épületskatulyát. A betonfalak gyorsan emelkedtek, csillogott a cseh fém és üveg, a szemétdombra leszállították a várost. Valahogyan az az érzésed, hogy házai még annyira sem gyökereznek az itteni földbe, mint amennyire pincéikkel belecsimpaszkodnak az Ung-menti talajba. Nem tudsz sehogysem szabadulni attól az érzéstől, hogy messze idegenből eljön értük néhány exotikus politikus és néhány tucatot rendel ezekből a ház-árumintákból egy új ausztráliai, délamerikai vagy afrikai főváros alapításához. Ez a szerencsétlen Galagó éppen úgy lehetne az amerikai gabona-övök városa, mint Saskatoon, Medicin Hat vagy Memphis. Ami van: acélváz, beton, üveg és higiéné. Ami hiányzik: múlt, hagyomány, kultúra, szerves egység, azonosulás azzal a földdel, amely nélkül az egésznek nincsen értelme.

Szállítottak ide mást is, egy aranyhagyma-kupolás, vöröstéglás, szálnalmas görögkeleti épületszerkezetet, amely sehogy sem méltó a templom névre. Ez a cseh nacionalizmusba öltöztetett keleti misztikum minden ízléstelenségével és talmi aranyos fényességével csak maradjon ott az Ung partján, hogy azok, akik a galagói házsorok civilizációs külsőségeitől egy pillanatra megszédülnek, hadd lássák: hogyan teljesítette a cseh köztársaság európai hivatását. Ismerjék fel, hogy a világnak ezen a tenyéryni földdarabján, ahol a latin kultúrát is hordozó kereszténység megnyilatkozása jelzi, hogy hol van még és honnantól kezdve nincs tovább Európa, Csehország a politika minden eszközével nagyszámban olyan görögkeleti „papokkal“ élesztette és terjesztette az orthodoxiát, akiken, műveletlenségük, középiskolázásuk hiánya, gazdasági tájékozatlanságuk miatt minden jófajta ember kétkedő csodálkozással szokott eltűnődni.

Ha valaki a csehek jóvoltából hozzánk, Európába, a Kárpátokon túlról behatoló és elburjánzó orthodoxia aranyhagyma-kupolás imaháza mellől feltekint a nehéz, zömök Ungvár tömör falaira, megvilágosodik előtte a történelmi létnek nem egy összefüggése.

Drugeth-vár volt az Ung völgyzáró vára. Végvár volt a végek kemény, küzdelmes életével. A várurak elmúltak, a vérteteket rozsdá marja, a harcos nemzetségek kihaltak, a hadak elvonultak, az élet átalakult, — a népé, a vitézé, a váré egyaránt. Ma püspök székel a várban, latin kultúrától pallérozott szellem árasztja innen gyógyító, biztató, serkentő erejét, teológusok állnak őrt az ősi falak párkányzatánál — keletre tekintve, keletre figyelve. Katolikus püspökség a magyar végvárban. így van ez jól, ma, amikor végső sorban — minden a szellemen múlik. Hajdan katonák küzdöttek a várban, a végen, a kárpáti gránicon. Ma papok küzdenek a várban, a végen, a kárpáti gránicon, a kereszt és a magyar kard közös ügyéért. Akkor is, most is az egyház ügye itt magyar ügy, az egyház és a magyarság közös ügye pedig európai érdek. Ungvár ma is végvár: a magyarság, Európa és az egyház végvára a pánszlávizmus, az orthodoxia, Kelet felé.

Kívül roskadozó, omladozó falak, bent építő szellem és helytállás. Magasan az orthodoxia aranyos-hagymás kupolája, alatta a latin szellem ijesztő hiánya. Galagó modern kormányzó-város, pompás keret, cél, értelem, tartalom nélkül, hiszen a „respublika“ sohasem adta meg azt az önkormányzatot, amelynek épületkereteit megalkotta. Itt csupa szellem, ott — orthodoxnál, cseh racionalizmusnál egyaránt — minden csak forma. Nálunk a szellem nem öncélú, ennek és hordozójának hivatása, küldetése, megmásíthatatlan célja van: a nép szolgálata, kulturális, gazdasági felemelése arra a szintjára, amelyre eljutva megszerezheti mindazokat a kultúrjavakat, amelyek a nép minél több fiát az emberség, a humánus, a nemzeti lét és mindenek felett az Istenség leglényegének mélyebb megértésére képesíti.

Ez a szellem éppen úgy a keresztény, tehát a klasszikus kultúrától áthatott hagyományos politikai bölcseségből való, mint az ország miniszterelnökének az a minden hatalmi kényszer és sarkaló bírálat nélkül tett határozott és egyenes kijelentése, hogy: „A magyar kormány most újból felveszi a háború előtt elejtett fonalat s a kisorosz nép valódi szociális és kulturális igényeit az önkormányzat szellemében óhajtja és

fogja kielégíteni.“ A magyar kormánynek ez az álláspontja osztatlan elismerést és megnyugvást keltett Kárpátalja sokszáz községében. Legyünk tárgyilagosak! Általános politikai kérdések a ruszin nép vékonyrétegű intelligenciáját foglalkoztatják, a nép széles rétegei azonban nap-nap után azokat a kérdéseket vitatják meg, amelyek a kereseti lehetőségeket, a piaci viszonyokat, tehát a megélhetést érintik. Elfonnyadt a lelkük, elanyagiasodtak, nincsen érzékük a lelki-szellemi szépségek iránt? Hogyne lenne. Figyeljük csak meg az imádkozó ruszin templomi ájtatosságát, vagy az ősrendeteg apró falvaiból ünnepi díszben völgybeli templomaik felé vonuló huculokat. A hitnek, a szépnek, a hagyománynak olyan tudatos és fejlett kultuszával találkozunk, amelyet csak élményekben gazdag lelkek tudnak a külvilágba vetíteni. Itt valóban a maga teljességében díszlik az őskultúra, csak a töméntelen nélkülözés, a szántóföldek soványsága, az elkorcsosodott állatok terméketlensége, a zsidó uzsora kegyetlensége és a piacok hiánya borítja a hétköznapi életére a megélhetés lenyűgöző gondját.

Gazdasági önkormányzat lenne mindennek az orvossága? Erre épeszű ruszin aligha gondol. A ruszin hegylakó értelmes, józan fajta, jól tudja tehát, hogy hiába sáfárkodnék bár a leg-tökéletesebb önkormányzat az itteni javakkal, a termelésnek és a belső áruforgalomnak még oly bölcs racionálizálása sem tudná *innen belülről* a termelés és a megélhetés alapvető kérdéseit megoldani. Gazdasági önkormányzatnak ott van helye, ahol az autonómia kezeügyében vannak a gazdasági jólét fejlesztésének célszerű eszközei. Kárpátalján azonban nincsen gyümölcsöző befektetésekre alkalmas tőke, nincsen felvevőképes piac, nincsen nemesített vetőmag, idevaló nemes tenyészállat és termétfokozó műtrágya. Kárpátalja gazdasági jövője attól függ, hogy mennyire tudja az anyaország, egész Magyarország az itteni termelést, munkát az egész nemzetgazdaságba akként beszervezni, hogy ebből minél több produktív munka- és piaci lehetőség alakuljon ki e vidék derék népe javára. Kárpátalja gazdasági sorsán tehát nem önkormányzat, hanem csak az egész nemzetgazdaságot irányító országvezetés segíthet.

Gazdasági önkormányzat csak a nemzetgazdaságba való

közvetlen és szerves bekapcsolódásból származó egyedüli lehetségeskről való lemondással lenne egyértelmű.

A megélhetés gondjának enyhítése a mindennél előbbrevaló, a legidőszerűbb feladat. Ha tehát ennek megoldására egy gazdasági önkormányzat alkalmatlan, mire való egyáltalán önkormányzatról beszélni? Ez nem a legerőtlenebb ellenérve azoknak a — számban kevés — magyaroknak, akik a ruszin nép minden megbecsülése dacára ellenzői az önkormányzati gondolatnak. Valóban derék, kiváló magyarok ők, akik húszesztendősi áldozatkész helyállás, a kisebbségi sorsnak dacos vállalása után még nem tudják megérteni, hogy akadnak náluknál nem kevésbé jó magyarok, akik e vidéknek az őshazához való visszatérése után különbséget akarnak tenni Ung, Bereg, Máramaros vidékének és mondjuk, Békés vagy Somogy igazgatási rendszere között. Ha önkormányzat kell, ott van az ősi vármegye, mint a legnagyobb hagyományú önkormányzat, miért ne éljen ez a nép is a bevált magyar szervezeti életformában — hangzik az ellenvetés. Nagyon meg tudjuk érteni azoknak a lelkivilágát, akik átéltek az idegen uralmat és velünk együtt örvendeztek az őshazához visszatérés feledhetetlen élményén. Megértjük tehát azokat, akik maradéktalanul az élet minden viszonylatában úgy akarják élni a magyar életet, ahogyan annak folytonossága húsz esztendeje, egy történelmi pillanatra megszakadt. De éppen azért, mert az idegen uralom idején megtanultuk megbecsülni saját ethnikumunkban, népiségünkben rejlő minden értékünket és átértéztük népi egyéniségünk sérelmének minden fájalmát, ma jobban, mint valaha, értjük és érezzük a keresztény szellemtől áthatott szentistváni magyar politika sokszázados igazságát. Ennek az igazságnak a fénye a liberalizmus századának mechanikus nemzetszemlélete idején ugyan elhomályosult, de ma, a magyarságot ért tengernyi szenvedés keserves leckéi után tisztán látjuk és értékeljük a liberalizmus idején szünetelő, ősi magyar politika igazságait. Ma tisztán látjuk, hogy a magyarság csak gazdagodik, ha népi egyéniségét tekintve, bár más, de vele közös történelmi múlttal, hagyománnyal rendelkező szabad népekkel együttműködve, fokozza történelmi életszinterének

európai jelentőségét. Nagyságunk és hivatásunk nem a magyar életnek ethnikai határunkon belül való tömörítésében, hanem abban van, hogy ösztöneinkben hordozott ezeréves politikai tapasztalatainkkal, Ázsiából hozott hatalmas eszmei távlatainkkal és a kereszténységtől kapott arányérzékünkkel elhivatott irányítói és elrendezői vagyunk ama szabad népek együttélésének, melyek isteni elrendelésből a magyarsággal szerves egységben töltik ki Kárpát-koszorúta hazánkat, a mi életterünket. Amennyire ezeknek a népeknek szüksége volt és van a magyarság politikai értékére, kereszténységére, európaiságára, éppen annyira a magyarságnak is szüksége van arra, hogy ezek a népek ne gyökértelenül, hanem hagyományosan, természetesen, életerősen, *a maguk módja szerint* éljék életüket. Ezzel gazdagszunk magunk is színben, formában, életerőben. Ezért kell Kárpátalja különböző fajtájú, kevert népe változatos telephelyének önkormányzat.

Ott volt a Szász Egyetem, az erdélyi szászságnak nagymultú kulturális intézménye, miért ne lehetne ennek mintájára kulturális autonómiát adni a ruszin népeknek? Ezt a felfogást hallatják mindazok, akik a területileg körülhatárolt önkormányzat gondolatától irtóznak ugyan, de a magyarság szempontjából is elismerik egy kultúr-autonómia jogosultságát. Ezeknek mi itten csak azt válaszolhatjuk: minden nagymultú nép hosszú tapasztalatok tanúságaként a térben valósítja meg politikai gondolatait. Minden, ami történik, a térben történik. Ezt az elvet követte a magyarság mindenkoron és tapasztalatai alapján, nem más népek módjára, hanem saját elvei szerint oldja meg nemzeti életének nagy kérdéseit. Különbözik is Kárpátalját különböző népek, ruszinok, magyarok, szlovákok, apró szórványként — kevesen — még németek is lakják. Ezek számára csak két tény közös: a kárpátaljai föld és ennek magyar hagyománya. Ezért tehát a magyar hagyomány szellemében, a kárpátaljai térben kell megvalósítani az itteni népek kulturális egyéniségét fenntartó önkormányzatot. Mi ezeknek a népeknek a legmagasabbrendű értéke? Hite, őskultúrája. Ezt a legmagasabbrendű értéket kell tehát az autonómiával körülbástyázni, ezért kell kultúr-autonómia.

Szegény ez a vidék, még kultúrájának fenntartásához és fejlesztéséhez is szegény. Az egész nemzetnek kell tehát gazdaságilag segítségére lennie, hogy meglegyen az anyagi alapja a népi kultúrának. Ezért nem lehet gazdasági autonómia, mert ennek a vidéknek megerősítését csak a nemzeti önkormányzat oldhatja meg. De miként ennek a kis világnak nem volt sohasem akkora megélhetési alapja, amelyen a magyarság életforrásaitól elvágva, népe emberhez méltó módon megélhetett volna, akként sohasem volt közigazgatási múltja, hagyománya, tapasztalata sem, amely közigazgatási külön életre képesítette volna az itteni mindenséget. Éppen ezért a kárpátaljai népeknek színe-virága kapcsolódjék bele az ezeréves magyar államvezetés és igazgatás szervezetébe, hogy magyar országvezetési hagyomány és itteni népi érték közösen szolgálja a közös hivatást, amely egyszersmind magyar hivatás.

Galagó üresen tátongó betonkereteibe vonuljon tehát be magyar akaratból, a nemzetépítés szándékából az a kultúra-autonómia, amelyet a csehek sohasem valósítottak meg, bármennyit is hirdették a demokráciát és az önkormányzatot és bármilyen pompás életkörnyezetet teremtet is Prága a cseh bürokrácia számára egy soha meg nem született Potkarpatska Rusz önkormányzata előkészítésének ürügye alatt. Hadd hirdesse az autonómia munkája, hogy Magyarország szellemet áraszt oda, ahová a cseh köztársaság csak rideg, élettelen, külső formát juttatott. A magyar országvezetők megértették az itteni élet igazságát, amely egyszersmind a magyar élet igazsága.

Eredetileg a Nemzeti Újság 1939. május 21-i számában jelent meg.

LÁTOMÁS NEMZET- ÉS SZABADSÁGRÓL.

Búsan elmerengtem Nápoly öblének a déli verőfényben sziporkázó tengerből kibontakozó ismert körvonalain. Világító színek varázslatába, derűs tájba veszett tekintetem, zsongott az élet, pattanásig feszült az új élményeket szomjazó örömteljes várakozás izgalma körülöttem és én mégis lehangoltan, mély-séges fájdalommal szívemben fogadtam az ezerarcú fényes,' egészséges, gazdag életnek minden jókedvre serkentő megnyilatkozását. Erős, nagyindulatú, magabízó nemzetek városait, földjeit jártam. Láttam egy új világnak egyszerű, töretlen tiszta életstílusát, úrnak és parasztnak, munkásnak, írónak egyetlen lelki közösségben egymásra találását, népeknek önmagukra, értékeikre, múltuk, sorsuk, hivatásuk, örömük, fájdalmuk, nagy anyagi érdekük közösségére ébredését. Visszaemlékeztem egy hajóóriásnak bábeli életére, erre a húsznál több nemzet fiaiból összeverődött színes sokadalomra. Ahol a különböző népek tagjai alig értették meg egymást, de annál meghittebb közösségben, természetes és nem erőltetett társadalmi egységben élt tudós és paraszt, iparos, napszámos, ha ugyanahhoz a néphez tartozott. Mennyi mondanivalójuk volt egymás számára azoknak, akik pedig a művelődés, a jólét, a foglalkozás legkülönbözőbb körében éltek. Miért? Mindannyian ösztönösen érezték, hogy ugyanabból a történelmi családból valók, közös a föld, közös a nép, közös a múlt, a jövő, a sors. Ekkor bugygyant ki az első keserű könnycsepp a szememből: fáj irigyel-nem a népközösség gondolatában tömörülő nemzeteket, szégyeltem a magunk rideg emberi magánosságát, azt az elszige-

telt egyéni társadalomtalan életet, amely legfőbb akadályá annak, hogy a nemzet belső szellemi egysége kialakuljon.

Egyszerre csak Dover merész szikláit ágaskodtak képzeletben, ahol néhány hete ugyanennek a hajónak jellegzetes angoljai jöttek divatba. Fellélegeztem: van mégis egy nép, amely a miénkhez hasonló, egyéni elszigetelt életmódja, tagjainak fejlett és öntudatos egyénisége dacára, vagy talán éppen ezzel a tulajdonsággal alakíthatta ki a világtörténelemnek egyetlen, az összes földrészeket behálózó birodalmát. Bizakodásom már Biscaya vidékén, ennek a tengertájéknak jellegzetes nehéz ködjével együtt elenyészett: az 1600 lelket számláló hajófaluba internálva töményen és jellegzetesen megnyilatkozott az angol természet. Nem Dickens, Huxley vagy Priestly szemüvegén át, hanem irodalomtól szabad szemmel figyelve angol útitársainkat, csak őket láttuk, nem pedig azt a számtalan jelzőt és kategóriát, amelyeknek segítségével az irodalom nagy tudákosan a briteket a fogalmak tárházába beskatulyázta. Angoljaink valóban britek voltak, a derűs Sussexből, a romantikus Downsból, Birmingham kormos világából, Yorkshire agrártájairól, no meg Londonból. Keveset beszéltek, külön utakon jártak, zárkózottan, önmaguknak éltek és mégis valamennyien a pipa, whisky és zabpehelykása jegyében kialakult fogyasztási és testedző szokások szerint azonos életformában, nap-nap után következetesen egyező beosztással pergették le elképzelhetetlenül egyhangúvá szürkített napjaikat. Életük külső megnyilatkozásának egyöntetűségén is túltett szellemi magatartásuk egysége. Kultúrájuk, foglalkozásuk, politikai pártállásuk, otthoni környezetük minden különbsége dacára, egymástól függetlenül, habozás nélkül, ösztönösen, ugyanazzal a magatartással feleltek a külső benyomásokra. Egyek voltak, bármennyire is elkülönültek egymástól és minden embertársuktól. A habitus azonosságának egységét csak hangsúlyozta életformáik teljes egyöntetűsége. Úgy festettek, mint az a sok tízezer angol utca, amelynek minden egyes családfőlakója büszkén vallja az egyéni elkülönülésnek „az én hazám az én váram“ elvét, de az individualizmusnak ezek a mérföldnyi hosszúságban egymásmellé sorakozó apró „várai“

sem külsőben, sem berendezésben, sem lakóiknak szokásaiban egymástól miben sem különböznek. Szériagyártással előállított tipikus tömeggyártmányai az építő iparnak. Mintha egy titokzatos erő „gleichschaltolta“ volna — igaz, már századok óta és szerves, lassú munkával — az egyéniségnek ezt az őshazáját. Valóban: a történelem, a geopolitikai helyzet, a közös sors és áldozatteljes küzdelem formált egyivású embereket ezekből az angol egyéniségekből. Éljük bár temérdek autonóm közületben társaséletüket, Anglia tömör nemzet, mert minden tagja nemcsak golfban, sportban, fogyasztási szokásokban tanúsít egyiséget, de mindenekelőtt abban az egyöntetű határozott magatartásban, amellyel ösztönösen távol tart magától mindent, ami nem a brit szellemből való.

Az olasz vizeken táncoló napsugár ugyancsak gyorsan véget vetett az albioni látomásnak. Új képet varázsolt elem a közelmúltból, amikor az Anjouk vára helyett Belém-tornya felé fordult a hajó. Itt hajdani spanyol dicsőségről szólnak a kövek, ott, a Tajó messzi torkolatánál, ciprusos arnomenti dombok szelíd lejtőire emlékeztető vonulatok alján díszlik a portugál renaissance megkövesült álma, a manuel-stílusú Belém (Bethlehem). Tizánál szőkébb élveteg Tajo, héthalmú Lisszabon, Intra, Pena várkolostorok márványcodája, fény, szín, forma tékozló gazdagsága! Örök vidámságot fakasztó megannyi friss élmény, félre gond, bánat, lelket zsibbasztó balsejtelem. Lisszabon azonban nem vígságot hívogató emlék. Lisszabon körül dicsőségről, szépségről a természet és a múlt dalol, de Pombal, ma Salazar fővárosában a dicső portugál múlton elmerengő, minden tetterőt megbénító fado édes-bús énekében sírnak a lelkek. Van oka a kesergésnek: tengeri hatalmuk elvesztése, félholddal vívott évszázados harcokban felörlődött büszke fajuk egy részének elnégeresedése, a Duro folyótól északra fekvő keménykötésű néplakta országrész és az ültetvényes szegény kevertfajú déli tartományok tragikus ellentéte, fővárosuk népi jellegének elvesztése, a föld egyetlen hatalmas megmozdulására — egy árva monostor kivételével — hét évszázad megannyi nemzedéke temérdek gazdag alkotásának teljes megsemmisülése. A múltat elsodorta a sors, a régi város kő-kövön nem maradt, az új

Lisszabon gyökértelessé vált. Csoda-e, hogy az ország egyetlen politikai gócpontjának nagy többségében talajtalan népe afelé fordult, aki egy-egy pronounciamentó után több kenyeret és könnyebb életet ígért elszánt követőinek?

Csodával határos, hogy Coimbra ősi román boltozatainak árnyékában meghúzódhatott még annyi szakértelemmel párosult önzetlen hazafiság és a karhatalommal való annyi politikai visszaélés után még fennmaradhatott egy áldozatkész, hivatásának kereteit férfias önfegyelemmel és mértéktartással tiszteletben tartó tisztikar, amely a nemzet érdekében mindent kockáztatott, a teljes hatalom birtokában azonban bölcs önmérséklettel az uralom gyakorlását átengedte azoknak, akiknek személyében a hadsereg egészséges szellemével azonos ethos a nemzet igényeinek nagyobb áttekintésével és az államszervezet biztos és szakszerű irányításának a képességével párosult. Carmona tábornok, köztársasági elnöknek korporatív állammá átalakuló katonai diktatúrájában a coimbrai egyetem fiatal pénzügytan tanára a miniszterelnök és tizenegy kormányhatóság közül csak a hadügyi és a tengerészeti minisztériumot vezeti katonaminiszter. A haderő Portugáliában a kormányzat szilárdságának, erkölcsi színvonalának, a politikai zavarteltetés elnémitésének, a nemzeti fegyelemnek és mindenekfelett az ország függetlenségének a biztosítója. A belügyi, gazdasági, kulturális és szociális ügyeknek szakszerű, tudós és gyakorlatias irányítása pedig ama szakfőfiak közigazgatásának az érdeme, akik nem lelkiismeretlen agyafúrtságuknak, fejlett ösztönéletüknek vagy kegyencszolgálatnak, hanem egyes-egyedül minden taktikától ment, önzetlen, szakszerű munkájuknak köszönhetik, hogy nemzetüket teljes felelősséggel szolgálhatják. A katonának és a pártpolitikát megvető szakértőknek ez a munkaközössége a haderő alapos és korszerű felszerelésével és idegen hatalmak ágenseiként okvetetlenkedő politikusok leleplezéseivel, megbízható, higgadt, önérzetes, de minden kihívástól mentes politikával körülbástyázta az országnak közel egy emberöltő óta már csak névleges, ma tényleges függetlenségét. A közszolgálat újjászervezésével, az állam pénzügyeinek rendezésével és az iskolahálózat kiépítésével pedig megeremtette a kor szellemé-

nek megfelelő társadalmi reform államszervezeti feltételeit. A Carmona—Salazar-kormányzat ugyanis felismerte, hogy a történelmi jövő csak azoké a népeké, amelyek nemzetté tömörülve vállalják a történelmi lét minden terhét. Az új Portugália elitje ma már tudja és vallja, hogy ha Portugália két hatalmas országrésze között kultúrában és gazdasági technikában, társadalmi fejlődésben továbbra is évszázados elmaradottság szakadéka tátong, ha a nép nagy részének nincsen veszteni valója, ha az analfabetizmus és az állampolgárnevelés hiánya okán a nemzet kultúrjainak értékelése egy bizonytalan összetételű elit magánügye, ha egyes vidékeken a tenyészállatnak a napszámosnál nagyobb a becsülete, akkor a nemzetnek nem lehet jövője. Carmona az államfő és Salazar a miniszterelnök, jól látják, hogy az ország függetlenségét csak akkor lehet megővni lenyűgöző külföldi hatalmi és szellemi befolyástól, ha a nemzet zárt történelmi személyiségként éli közösségi életét és a széles néptömegek nem irigységgel és sóvárgással, hanem méltóságteljes öntudattal tekintenek a határokon túlra. Ezért a nemzetet és önmagát fegyelmező katona és a tudós államférfi el nem odázható feladatuknak tekintették olyan politikai légkör kialakítását, kiváltképpen szociális alkotások útján, amely igazi közösségbe tömöríti az egész portugál népet. A szociálpolitika Angliában jórészt még ma is egy egészséges társadalom magánügye, Németországban az államhaszon követelménye, a franciáknál a laikus morál megnyilatkozása, Olaszországban a birodalmi gondolat eszköze, nálunk keresztény humánus. Portugáliában a társadalompolitika mindenekfelett honvédelem, nemzeti önvédelem, az ország önállóságának a záloga.

Portugália ma még mindig szegény, jórésztben felláh néplakta nagy múltú rom és mégis: fent Porto vidékén új élet feszül a száraz venyigében, új indulatok sűrűsödnek a szét-esett népben, új és mégis hagyományos eszmék csillagképe felé fordul a jó portugálok egybefutó tekintete, új erőre kapó természet díszük a Mocidade Portuguesa, a nemzeti fiatalság és a Legiao tajomenti táboraiiban, a fadok mélabús sirámát elnyeli az új élet felé lendülő, kedvtől, erőttől feszülő fiatalság

lelkes indulója. A romok tetszhalott népe új életre ébredt, eszméket, szárnyakat kapott.

Nyilván a tenger sós vize fröccsent a szemembe.

A fedélzet benépesült. A népek felvonultak, mögöttük a nyílt tengereken dúló végtelen szócsaták élménye. Egymást politikai pletykázkodással és vádaskodással szüntelenül marcangoló, majd Viva Espana kiáltással sírva egymás nyakába boruló spanyol fallangisták, a déli nap alatt lehetetlenül félszeg skandinávok, a Baltikumnak a következetes szótlanság szektájához tartozó, belső értékeiket csak előttünk magyarok előtt felfedő zárkózott fiai: Európa-csendélet. És itt van „az igazi Balkán“. Nem a mondvacsinált, a regati, a moldvai, a lapályi, a széteső tájfajta, hanem a fekete hegyek, a sokrétű vidékek, a színben és formában gazdag, csipkézett tengerpartok, az ősi élmények, őszinte indulatok, a természettel folyó örök küzdelemben kiforrott, családjuk, nemzetük becsületéért, eszményeikért minden áldozatra kész férfiak „Balkánja“. Senki sem tudja olyan megvető értékhangsúllyal kiejteni ez a szót, mint mi magyarok. Érthető, a földesúr nem nézi le az igás kocsist, de annál inkább a parádés kocsis. A társadalmi értékkülönbség tudata és az abból származó feszültség rendszerint azok között a legnagyobb, akik különböző, de csatlakozó társadalmi lépcsőfokon egymás közelében élnek.

Mennyire igaztalan pedig a Balkánnak magyar lenézése. Talán a magasabb államhaszon nézőpontjából értelme volt ennek, amikor a dunai kettős monarchia utolsó évtizedeiben a balkáni háborúk réme kísértett. Elvégre a hadvezetőség nem engedhette, hogy a kultúrpolitika azoknak az idegen népeknek a szeretetére és nagybecsülésére nevelje a fiatalságot, amelyekkel ennek előbb-utóbb gyilkos háborút kell megvívnia. A Balkán népei igazán nem tehetnek arról, hogy vitéz ellenállásuk dacára a török hódoltság náluk két évszázaddal tovább, a XX. századig tartott. Még kevésbé írható rovásukra hegyvidékeik terméketlensége, tájaiknak a világkereskedelem nemzetközi útjaitól távoleső fekvése, nemzetgazdaságaik tökeszegénysége. Autocephal ortodox egyházaik kétségtelenül gátolták a nép szellemi fejlődését és ezzel a polgáriasodás

akadályainak bizonyultak, de az ortodoxia is hozzátartozott a népi hagyományhoz és ennek ápolása díszé és ereje a Balkán népeinek. Egy nép történelemviselő képességének elbírálásánál igazán közömbös a vasúti fülkék kényelme, a vendéglátó üzemek higiéniája, a lakások korszerűsége és a filmszínházak szellőztetése. Egy nép nemzetközi megbecsülésére előnyös, ha néhány fényes reprezentatív városának kirakatába helyezheti népi értékeit, szép- és formaérzékét, képzőművészeti s dalkultúráját, elitjének kifinomult életstílusát. De ez a történelmi teherviselés szempontjából csak akkor komoly érték, ha ennek a nemzeti kirakatnak a fénye és fenntartása nem megy a széles néptömegek rovására. A balkáni népek előbb mezőgazdasági kultúrájuk emelésére, forgalmi hálózatukra, az elesettség következményeinek enyhítésére és a haza védelmére fordítják viszonylagosan alacsony nemzeti jövedelmüknek újra beruházható részét és csak az észszerűség határai között építik ki azokat a nemzeti kirakatokat, amelyeknek díszét és kényelmét nálunk is, másutt is egyetlen légítámadás megsemmisítheti. A nemzetek történelmi lehetőségei szempontjából a lényeg elsősorban a nép erkölcsi és értelmi színvonala, faji, biológiai értékállománya, az ország geopolitikai helyzete, a nemzeti és az állami lét szerepe a közfelfogásban, a nemzet hivatásának megítélése, a társadalom szerkezete, a természetes életközösségek szerepe, a vagyon- és jövedelemmegoszlás aránya, másodsorban természeti javakkal való ellátottsága és a nemzeti jövedelem alakulása. Az Istent, hagyományt tisztelő, hazáért, családért áldozatkész, fajtáját szerető, a nemzet iránt a legnagyobb lojalitással viselkedő, a küzdelmekben lélekben, testben acélossá vált, katonás szellemű, viszonylagosan szapora, magas biológiai értékű bolgár, szerb, albán, görög népek akarják, vállalják a nemzetet, a közösség történelmi létével járó minden kockázattal, áldozattal, megpróbáltatással együtt. Ne gondoljuk, hogy a magyar kultúra fölényének tisztelete őket a magyarság magasabbrendűségének elismerésére készíti. Éppen ellenkezőleg. Ezek a velem együtt partraszálló görögök, egyetemi tanárok, rokonszenvező sajnálattal ismételtették hosszú beszélgetéseik során: milyen nehéz lehet az élet maguk-

nál. Lám az én apám még paraszt volt, professzor-társam nagyapja bognár, apja kocsigyártó, testvére tengerésztiszt. Hogyan lehessen nálunk társadalmi különbség hivatalnok, paraszt, katonatiszt, kereskedő, tudós, kisiparos között, amikor annyi családunk tagjai révén, a földművelésben, kereskedelemben, tudományban, a hadseregben egyaránt érdekelt. Mi úgy tudjuk, hogy maguknál kasztszellem van és a közigazgatást elsősorban azok irányítják, akik társadalmi süllyedés, nem pedig felemelkedés folytán jutottak a köz szolgálatába.

Bizonyára nagy lehet a népszerűsége annak a Metaxasnak, akinek diktatúrája összekovácsolja a venizelistáktól lazított nemzeti egységet? — volt incselkedő válaszom görög utitársam különös megállapítására. Felelete megerősítette azt, amit már több oldalról hallottam: Metaxas hazájában éppen olyan népszerűtlen, mint Salazar volt Portugáliában. A nemzeti fegyelem sok lemondást, mértéktartást és áldozatot követel. A széles néptömegeket nem lehet azért kárhoztatni, hogy a szavazataikra utazó portyázások után csak azoknak a közületi tényezőknek adnak hitelt, akik nemcsak magasztos eszméket hirdetnek, hanem fel is emelik a nép életszínvonalát. Magasabb reális munkabér, gabonáért, állatért jobb piaci ár olyan tények, amelyekért valakinek fizetni kell és pedig közadó formájában. A nemzeti együvé tartozás érzésének anyagi megalapozása tehát növeli a közterhet. A közületi költségvetések egyre dagadó keretein át a nemzeti jövedelem nagy átcsoportosítása, arányosítása megy végbe. Ennek a nagy átértékelésnek haszonélvezői gazdasági helyzetük javulását kizárólag a maguk termelői kiválóságának, nem pedig a nemzeti kormány erőfeszítésének tulajdonítják, teherviselői azonban bizalmas körben nap-nap után szidják azt a kormányt, amely állandóan leföli annak a vállalkozásnak a hasznát, melyért a kockázatot kizárólag az adófizető kénytelen viselni. A vidéki, a paraszt, a kézműves, a kereskedő, a városi munkás javuló helyzetének és megbékélt hangulatának nincsen visszhangja, annál inkább a növekvő adóterhet viselő, a közélet csomópontjaiban élő vállalkozó, szabadfoglalkozású, tőkés polgár mindennapos panaszának. Érthető tehát, hogy Metaxas éppen úgy, mint

korábban Salazar, népszerűtlen. Természetesen: a korábbi adója másfélszeresét fizető szaloniki mazsolaexportőrnek senki sem mondhat olyan eszmét, amelynek bűvöletében megfelekeznek a közteher emelkedéséről. A falu nem kér az elméletekből, a falunak a tények beszélnek. Marad a közhivatalnok: rátartiságból nem propagálja előljáróinak a gondolatát, ha történetesen erre rászánja magát, fáradozását kötelességteljesítésnek és nem egy önkéntesen elfogadott politikai hit megvallásának tekinti. Metaxasnak ugyanaz a gyengéje, mint volt Salazárnak: hiányzik a tömegek hite, lelkesedése, forrón áradó népi megmozdulása. Mindkettőjük kormányzata hidegfényű, felvilágosult abszolutizmus, amelyet latin ösztönével Salazar most fejleszt — modern cezárizmussá, ha kell, keresztény rendi állammá, ha lehet. (Az 1939-ben újra kezdeményezett, Portugáliában különben hagyományos, angol orientáció óta, Salazar politikája a cezárizmustól eltávolodva egy keresztény szellemű demokratikus rendiség felé fordul.)

Bürokrácia és eszme korunkban merőben elégtelenek a nemzet zártabb életformájának kialakításához. Ide lobogó nemzetszerelem, lelkes mozgalom kell, amelynek lendülete magával sodorja a semleges, a bámész, óvatos tömegemberek sokaságát. Metaxasnak sokat köszönhet hazája, de uralma nyomán nem támad új hellén életforma.

Bolgárok és szerbek. Mennyire nagy nemzetközi becsületük! Új eszmékkal, az emberi együttélés új formáinak kialakításával nem gazdagították az emberiséget, kultúrájuk nem kápráztott sem demokráciákban, sem totális államokban és mégis: rangjuk van a népek társas életében. Miért? Mert áldozatkészségükkel, igénytelenségükkel, elszántságukkal, faji öserejükkel, közös öntudatukkal mint nemzet lebírhatatlanok. Nem parancsuralmi erőszak kalapálta őket tömör nemzetté. Ez is a történelem műve, akárcsak az angolok egysége.

A „Balkán“ is elvonult, néhány magyar a hajóélet utolsó pillanatait kihasználva, mégegyszer kölcsönösen megszólta és egy kissé talán lenézte egymást, — kikötöttünk. Jött a fasiszta forradalom Olaszországa. A forradalomé? Alighogy megérkezem, a fasiszta sajtó nyelvén már magam is forradalminak

tartom ezt az örökkön egyformán színpompás, belső feszültségektől mentesnek látszó lassú folyású, időtlen életet. Hol itt a forradalom? A halászok naplementekor tarkavitorlás bárkáikon éppen úgy sorakoznak fel éjjeli halászatra a láthatáron, mint egy vagy tíz emberöltővel ezelőtt. A korait csiszoló, gyöngyszalmát fonó, kerámiában dolgozó kézműves, a csipkeverő, Benvenuto Cellini elsokasodott késői utódai, a vendégfogadók szolganépe, az idegeneket meglepő ténfergők, a bárkások, gyümölcs- és halaskofák, a direktisimók és autóstrádák vonalaitól és csomópontjaitól távoli kecsketenyésztő, olajat sajtoló pásztorok és földművelők mindennapi életének színét, ütemét, formáját nem érintette sem a rinascimento, sem a trasformismo (Crispi, Depretis, Giolitti), sem a fasizmus. Hol itt a forradalom? Az eszmét hordozó, ezért öt éven át mindent kockáztató, vagyont, családot, életet a nemzet megújításának ügyére feltevő, most nemzetnevelő és nemzetvezető szűkkörű politikai elitben és az ifjúságban. A fasiszta forradalom Olaszországát ma még kevesen látjuk, mert ennek lényege nem modern pályaudvarokban, sem szabadtéri Aida-előadásokban és népszórakoztatásban rejlik, hanem egyes-egyedül a háborúban és a nemzeti átalakulásban született nemzedék lelkületében, szellemében, életértékeiben. Még tíz esztendőn múlik a fasizmus történelmi jelentősége. 1940-ben lépnek először az élet küzdőterére azok a férfiak, akik az Opera Nazionale Balilla ifjúságnevelésének kezdetekor (1925-ben) még csak hatévesek voltak, tehát 15 év alatt végigjárhatták a fasiszta nemzetnevelésnek az ifjúság számára teremtett összes — jellemet, szellemet, fizikumot edző, fejlesztő — iskoláit. A politikai eliten kívül csak bennük élhet a fasizmus a maga sajátos szellemiségének tisztaságában. Olaszország jelenének és jövőjének elbírálásánál ne feledkezzünk meg arról, hogy a fasiszta közéletben, gazdálkodásban, tudományban, művészetben ma még nem lehet senki, aki a fasizmus teljes és kifejtett ifjúságnevelési rendszerének lenne a neveltje. 1940-től pedig évenként 200.000-nél több teljes fasiszta nevelésben részesült olasz lép a felnőttek munkaköreibe. Ha a nemzetközi hatalmi helyzet alakulása

megengedi: a fasiszta forradalom a következő évtizedben teljessé válik.

Miért forradalom a fasizmus, amikor mindenütt tökéletes rend tapasztalható? Mert az olaszoknak új eszményeket, új célokat, a népnek új életformákat kíván adni és ennek a törekvésnek az iránya és szellemi tartalma csak állandó küzdelemben tud megbirkózni a megszokás hatalmával, az egyéni és a csoportönzés erejével, a maradiságnak, az elfásultságnak, a partikulárizmusnak és a rezortelfogultságnak a nemzetéletet bénító, a liberális állam bürokráciájában besűrűsödött szellemével. A forradalom itt nem az alkotmányos tényezők államigazgatásának megghiúsítása, ennél sokkal több és sokkal szokatlanabb: szellemi megkövesedés, társadalmi marasmus, egyéni felelőtlenység helyett szellemi érzékenység és rugalmasság, életigenlő, a szociális igazságosság jegyében minden társadalmi érték átértékelésére kész humánus, — állandó szerves fejlődés, fizikai elpuhultságból származó gátlásoktól mentes, egészséges, biztos ösztöntől sarkalt határozott, gyors, erőteljes, termékeny, felelősségteljes cselekvés és mindez a legátfogóbb, földben, fajban, történelemben, hagyományban gyökerezett szerves közösség, a nemzet szolgálatában. Ez a történelmi, ez a reális, a maradandó, a sorsot formáló a fasizmusban és nem a hegeli, fichtei gondolatoktól átszőtt ideológia, megannyi tévedésével, amely már nem veszélyes, nem zavarhatja meg az olaszok beidegződött, hagyományos politikai realizmusát, már csak azért sem, mert az olasz ideológiák eszközei, nem pedig dogmái az erős és biztos latin ösztönök indításait természetes rugalmassággal követő olasz országnak.

1940-től évente 200.000-nél több olyan olasz lép ki a fasiszta nemzetevelésből, akik életük legfogékonyabb korában tizenöt éven át ezt tanulták, ebben éltek, hogy később e n n e k éljenek. Az olasz nemzeti forradalom 1940-ben kilép forrásvidékének szűkebb medréből.

Cavour államával Mussolini megvalósítja az új nemzetet. Az Unita Italia a Nazione Italiana-vá teljessé válik. Az emberiség egy újabb nemzettel gazdagabb.

Most itthon, — abban az országban, ahol a magyar birodalom kivétel nélkül szabad népeinek egyenlő szabadságát évszázadokon át fenntartó patriotizmus és keresztény mérték-tartás a magyarságot megóvta a nyers zabolátlan, tajtékozó nacionalizmus pogány szenvedélyű ösztönéletétől. Abban az országban vagyunk, ahol számos belső feszültség, társadalmi adottság és külföldi kapcsolat gátolta a középkori patriotizmusnak a hagyományos szellemben kialakuló, de korszerű keresztény nacionalizmussá fejlődését. Keresztény lelkiülettel és magyar aggodalommal kérjük: fokozható-e a magyar nacionalizmus és az ezzel járó megkötés a keresztény életfel-fogás szerint az emberi természet számára nélkülözhetetlen mértékű szabadság veszélyeztetése nélkül — viszont, mellöz-hető-e a magyar nacionalizmus fejlesztése anélkül, hogy ezzel ne kockáztatnánk a magyar nemzet fennmaradását? Hisz-szük és valljuk, hogy a sorstól összekalapált, a nemzetszerelem lobogó szenvedélyű lázában égő nagy és kis nemzetek életkörnyezetében a magyar nemzet fennmaradásának kérdése: tud-e a magyar nacionalizmus annyi áldozatot, annyi fegyelmet, annyi kötelességtudást, munkát, teljesítményt, erényt, lemondást a magyar nemzet minden tagjából kiváltani, amennyit e kor déli és nyugati nacionalizmusai a saját népükben életre hívtak. Ezt a nacionalizmust csak önmagunkból termelhetjük ki, ez a nemzeti érzület csak a bennünk rejlő erőkből fejlődhet. A nacionalizmus a nemzet felé fordulás, a nemzet lényegében, tulajdonságaiban való elmélyedés s az ebből támadt felismerések alapján a nemzet természetének, sajátosságainak, szerves életéből és fejlődéséből származó alapérdekeinek érvényesíté-sére irányuló törekvés. Ahol a nemzet nem csupán társadalom-tani fogalom, hanem történelmi, tapasztalati valóság, ott csak ennek az életvalóságnak múltja, szelleme, közösségi tulajdon-sága szabhat irányt és adhat értelmet az erre irányuló nacio-nalizmusnak. Ezért a mi nacionalizmusunk más., mint magyar, nem lehet. A mi nacionalizmusunk nem táplál-kozzhat más forrásból, mint a magyar lelkiségből, törté-nelmünk szellemi csapadékából, a magyar hagyományból és a magyar nép lelki alkatának értékes tulajdonságaiból,

röviden: a magyar kultúrából. Ez a lelkiség, hagyomány és lelki alkat szükségképen keresztény, nemcsak az ember természeténél fogva keresztény lelkülete, hanem a kereszténységnek és a magyarságnak ezen a földön és a mi történelmünkben elválaszthatatlan egybefonódása, sors- és érdekközössége következtében. Az ország függetlenségéért vívott megannyi küzdelemben, a magyar léleknek legszebb irodalmi kivirágzásában az a csodálatos szabadságszeretet nyilatkozik meg, amely szabadságérzésnek magvait éppen a kereszténység hintette el a lelkekben. Ezen a földön tehát a magyarságnak más nacionalizmusa nem lehet, mint magyar nacionalizmus, magyar nacionalizmus nem lehet más, mint keresztény, keresztény nacionalizmusnak pedig nem lehet más alapja, mint a szabadság gondolata, más célja, mint a nemzet szabadsága, a nemzet minden tagja minél teljesebb belső szabadsága külső feltételeinek megteremtése érdekében.

Sokszor felmerül a kérdés, amikor sok bús magyar fej összehajol: miért nincs magyar világnézetünk, miért nem szegezünk egy magyar ideológiát a tőlünk idegen eszmeáramlatokkal szembe? A válasz igen egyszerű: egyetlen, sokszor önkényesen igaznak feltételezett politikai alapelvekből merev következetességgel kiokoskodott világszemléletnek önmagában logikailag zárt, teljes és minden ellentmondástól mentes mesterséges szellemi szerkezetére, ideológiájára azoknak az új nemzeteknek és nemzetté még nem fejlett népeknek van szükségük, amelyek a nagymultú nemzeteknek, saját történelmükből kiértelmezett küldetés tudatát egy éppen ebből a célból szerkesztett ideológiából következő hivatástudattal iparkodnak pótolni. Megszerkesztenek egy olyan értékrendszert, amely abszolút értéknek csak a konstruktörökét jelzi. Ezek a modern ideológiák tehát tulajdonképpen a nemzeti öntudatra fejlesztésnek jól kigondolt eszközei. Hasznosak ott, ahol szükségesek. De mi értelme lenne egy új magyar ideológia kiagyaltásának és népszerűsítésének nálunk, ahol egy évezred történelméből árad a nacionalizmussá terebélyesedő magyar patriotizmus, ahol a nemzet minden népe és minden tagja egyenlő szabadságának

keresztény gondolata mélységes szociális tartalmával sajátos értelmet kölcsönöz ennek a magyar nacionalizmusnak?

A feladat nem új ideológiának kieszelése és a nemzetnevelés szolgálatába állítása, hanem a meglevő, a századok örökségeként kapott magyar nacionalizmusnak a kor mindenki számára érthető nyelven az egész nemzet előtt rendszeres kifejtése, az emberi együttélés régi és új magyar szervezeti kereteinek ettől a szellemtől való áthatása egy nemzetibb nemzeti élet kialakítása érdekében.

Más kérdés a nemzetpolitika technikája. Miként a magángazdasági élet nem nélkülözheti a legmodernebb termelő eszközöket és a gépek beszerzésénél kizárólag a gazdasági célszerűségre van figyelemmel, az államvezetés technikájának tökéletesítésénél is a kormányok kizárólag a politikai célszerűségre és kormányzásuk szellemi beállítottságára vannak figyelemmel, nem pedig arra, hogy hol alkalmazták első ízben vagy hol tökéletesítettek bizonyos politikai eszközt, eljárást. A politika intézményei, eszközei, eljárásai nem önmagukban véve értékesek, vagy értéktelenek, még kevésbé erkölcsösek, vagy erkölcstelenek. Mindig az ember céljaitól, szándékaitól, szellemétől függ az eszközök használatának, vagy mellőzésének erkölcsi, társadalmi, politikai jelentősége. Ezért a magyar nacionalizmus szellemében kormányzó, tehát keresztény érzületű és szabadságszerető országvezetés a nemzeterősítés és általában a közjó érdekében a maga céljaira és szellemében igénybe vehet olyan eszközöket, amelyeket korábban tőle szellemben és politikai célkitűzések tekintetében idegen kormányzatok vettek igénybe. Feltéve természetesen, hogy az eszközök a velük szolgált céltól függetlenül — nem váltják ki a magyar szellemiség, az emberi szabadság és méltóság sérelmét. Ahogyan balgaság lett volna külföldi eredetük miatt a vasút, a távíró, a modern posta-szolgálat, a gépkocsi elől elzárkózni, éppen annyira nem szabad bizonyos olyan külföldi intézmények meghonosításáról lemondani, amelyek a népvédelem és a nemzeterősítés szolgálatában kitűnően beváltak és amelyekről feltételezhető, hogy a hazai követelményekkel és társadalmunk szellemi alkatával összhangba hozva, módosított szellemi tartalommal és köz-

berendezéseinknek megfelelő szervezeti formában, a magyar nép javára válnának.

A nemzet szabadsága és a nemzet összes tagjainak ettől függő egyéni szabadsága éppen azon múlik, hogy nemzeti sajátságaink értékelésében és megbecsülésében, keménységben, tömörségben, történelmi teherviselőképességben versenyképesek leszünk-e azokkal az életkörnyezetünkben élő nemzetekkel, amelyeknek erejét friss nacionalizmusuk kétségtelenül meghatározta. A szűk európai térségen összezsúfolt nemzetek egyre gyilkosabb versenye idején elsősorban a nemzet szabadságának körülbástyázásában kell keresnünk az egyéni szabadság biztosítékát, miért is a nemzet szabadsága érdekében megkövetelt minden áldozat, így egyéni külső szabadságunkat korlátozó minden közhatalmi cselekedet, a törvényes, alkotmányos formában létrejött magyar nemzeti, keresztény szellemű kormányzat részéről tulajdonképpen legnagyobb értékünket, belső lelkiismereti szabadságunk szerint való életünket szolgálja.

Eredetileg megjelent 1938. szeptemberében a Magyar Szemle XXXIV t. (133.) számában.

E P I L Ó G U S

Az emberség eszméjének annyi pogány elgondolása és keresztény átértékelése után ma ismét csak itt vagyunk: hatalmas indulatoktól, pusztító vágyaktól fűtött, örökös félsztől űzött emberragadozóké a világ. A politikai szenvedély, az embertársak feletti hatalmaskodás sötétlő dagálya önti el Európa térségeit, ahol pedig — annyi egymást váltó nemzedék lelkes és szorgos munkája nyomán — a civilizáció kalászába szökött a kultúra életörző magja. A nehézkedésnek törvényszerűségét, az energia megmaradásának vagy a közegellenállásnak az elvét felismerni, kórok és kórokozók összefüggéseit látni és értékelni, a természet erőit megismerni és hasznosítani az emberi képességek és lehetőségek egyre nagyobb kiaknázása céljából, — mindez, úgy látszik, könnyebb feladatnak bizonyult, mint önmagunkon, szenvedélyeinken úrrá válni, méltóvá lenni legalább ahhoz, akit önmagunkban tisztelünk. Bezzeg könnyebb volt pusztító ragályokkal megküzdeni, mint vágyainkat megzabolázni, könnyebb egy dinamót építeni, mint ösztöneinket fegyelmezni. „Ne pazarolj el semmi erőt, de mindent értéke-síts!” — hangzik az energetikai imperativus és mi elkótyavetyéljük legbecsesebb lelki, szellemi erőinket, értékeinket, és a Hellasztól, Rómától öröklött, tengernyi áldozattal eddig megőrzött hagyatékot.

A nagy változások oka ma nem — miként egykoron — a virágzó városokat kaszájának egyetlen suhintásával kriptasoros temetővé varázsló fekete halál, nem sápadt fémnek a javak rendjét bontó, erkölcsöt emésztő elharapódzása, titkos áramlása addig ismeretlen földségek felől, sem a társadalmak szerkezetének, hatalmasok és jelentéktelenek, gazdagok és

nincstelenek élethelyzetének hirtelen és gyökeres változása, amit csak egy idegen erkölcsű, hirtelen hódításával egész társadalmakat máról holnapra lenyűgöző, kíméletlen és kegyetlen uralom valósíthat meg, amely maradandóságának biztosítékát éppen a letűnt kor hatalmasainak megalázásában és a gyengék felmagasztulásában látja. Ma más a változás oka. Az ember megvalósította — a tér és idő jelentőségének átértékelésével (rádió, repülés, olcsó, tömeges közlekedés, a gépesítés terjedése) — a világ népeinek valóságos egységes életét. A tudomány, a technika kapcsolja, tömöríti, összefogja, integrálja a világ népeit. Ezzel szemben a politika újabb meg újabb eszméi és gyakorlati törekvései egymástól elkülönítik, elhatárolják, sőt egymással szembe állítják a népeket, tehát számos politikai törekvés desintegrálja a világ népeit. Az ugyanazokra a társadalmakra ható ellentétes folyamatok találkozása mélységes örvényeket támasztanak a közgondolkodásban és a szellemi töréseknek, meghasonlásoknak kiváltásával megsemmisíti a termékeny emberi együttélés szellemi feltételeit.

Az emberi együttélés politikai formái és rendező elvei nem alkalmazkodtak elég rugalmasan az idő és a tér értelmének és az élet ütemének a változásához. Az átértékelődésnek ebben az általános keretében, a népek sűrűsödése és egymással egyre sokszerűbb kapcsolódása révén, az emberek jelentékeny többségének eszméi, érzései, vágyai, gondolatai társadalmasultak. Minden politikai szándéktól függetlenül, a társas élet tényeitől szocializált tömegember természetének, felfogásának megfelelő politikai életformát akar. A tömegember reformvágya innen van. Az ember közberendezéseivel is igazodni, alkalmazkodni kíván életének szüntelenül változó környezetéhez, hogy ezzel könnyebbé tegye tulajdon életét. Sokan úgy érzik, hogy vannak olyan politikai intézmények, uralmi formák és módszerek, amelyek ezt az emberi törekvést nem segítik elő, sőt hátráltatják.

Korunk újabb társadalmi eszméi és mozgalmi a korszerű társadalmi életforma utáni vágy megnyilatkozásai. Ennek értékelésénél azonban sohase feledkezzünk meg arról, hogy a társadalmi életforma csak a fogalmak világában él a társa-

dalmi lényegtől, tartalomtól elkülönült életet. A valóságban a társadalom formája, belső, szellemi és történelmi lényegétől elválaszthatatlan. Ezért a valóságban csak az lehet jó társadalmi forma, amelyet a társadalom — miként a csiga a maga házát — saját természetéből, erejéből, tulajdon lényegéből alakít ki. Megannyi próbatétel előtt állunk, ezért sorsdöntő lehet, hogy a magyarság tulajdon természetéből késedelem nélkül alakítsa ki azt a társadalmi életformát, amellyel külön élet-egységként legbiztosabban és legegészségesebben fennmaradhat korabeli, szüntelenül változó, hatalmi és szociális környezetében. Az idő sürget, ezért siettetnünk kell a korszerű magyar társadalmi életforma kialakulását. Sürgetnünk kell ennek a nemzeti életszükségletünknek tudatosításával és a formát is kiváltó szerves fejlődés erőinek gyarapításával, munkájuk serkentésével.

Mi a feladatunk?

Az élet akarása, az élet tisztelete. Az élet értéke nem lehet vitás az elszegényedés, még a sorvadás korában sem. Tőlünk függ, emberibb, nemesebb, vagy üres, értéktelen lesz-e életünk? Az élet legértékesebb tartalma a benne működő, mindent átható szellem és akarat. Azt nem határozhatjuk meg, hogy milyen legyen az életünk, de az tőlünk függ, hogy mit tekintünk életnek és mit látunk benne értékesnek és felemelőnek. Az élet olyan, amilyennek látom. Hogy milyennek látom, ez pedig elsősorban tőlem, életet értékelő szellememtől és az élet felett értéki életet gyakorló szándékomtól, akaratomtól függ és csak másodsorban attól a sorstól, amelyet külső körülmények és véletlenek alakítanak ki körülöttem. Egyéni feladatunk ezen a korfordulón is: legyünk mai életünknek, belső szellemi világunknak, hogy minden körülmények között megőrizhessük belső szabadságunkat és ezzel emberi méltóságunkat.

Az étellel akarjuk nemzeti életünket is. Kifejtettük, hogy ehhez jogunk van és társadalmi fejlődésünk mai fokán nem élhetünk teljes egyéni életet nemzeti élet nélkül. Ilyen életet azonban csak akkor élhetünk, ha ismerjük nemzetünknek a miénktől elválaszthatatlan természetét.

Ismernünk kell tehát történelmünkön és kultúránk érték-gazdaságán felül nemzetünk tömegjelenségeinek, társadalmunk közfelfogásának, közízlésének, életritmusának, népszerűzetének, hatalmi viszonyainak, belső feszültségeinek, gazdálkodásának, a vagyon- és jövedelemeloszlás arányainak alakulását, hazánk történelmi helyzetének, életkörnyezetének minden változását. A nemzeti önvizsgálat és önbírálat eredményeit a nép köztudatába kell vésnünk, mert csak az a nemzet erős, amely saját értéktudatát a nemzetnek — a nép közkincsévé vált — elmélyült önismeretére alapítja. Ha a ma élete Hellászéhoz hasonló a perzsa háborúk idején, ha korunk a népvándorláséhoz mutat hasonlóságot, gondoljuk meg, évszázadokig is eltarthat a dolgok rendjének korszakos fordulója s közben eltemethet és felemelhet népeket, eliteket, osztályokat. Ezért ha magyarságunkban bármit maradandó értéknek tartunk, az legyen valóban a magyar nép közkincsé, nehogy a mai nemzeti elit válságával, vagy megsemmisülésével együtt ez is elkallódjék és ettől későbbi évezredek minden magyar nemzedéke legyen szegényebb. Ilyen nemzeti értékünk minden más nemzet értékét tiszteletben tartó magyar öntudatunk: az ösztönös alkotás, a művészi gondolat, az élet színeinek gazdagságát és sokrétűségét látó és megbecsülő kiegyenlítő szellem, a minőség népe vagyunk és csak ilyenként lehet létünk, jövőnk, becsületünk.

A nemzeti politika feladata: természetének, lelki-szellemi-társadalmi alkatának, fennmaradása feltételeinek, történelmi környezetében való szerves életének megfelelő szellemben, formában és ritmusban éljen a nemzet. Ez nem a mának, ez a mindenkori magyar politikának, történelmi helyzetektől független feladata. Szolgálatát magyar hivatás, eredményein múlik mindenkori válaszunk sorsos kérdésünkre: mi lesz velünk? Ez a történelmünk éjtszakáiban és viharzónáiban minduntalan feltörő kérdés, mi lesz velünk, a nemzettel? Ez a kérdés méltó minden nemzetével szüntelenül együttérző magyarhoz, aki a nemzeti hivatás szolgálatával, nem pedig önemészítő kétkedéssel válaszol erre az örök magyar problémára. Ez a munkára, áldozatra, tetre serkentő kérdés, nem pedig: mi lesz velem.

Mi lesz velem? Ez nem vitás, ha a leglényegre tekintem. Velem annyi lesz — említésre méltó —, amennyivel családomon, közületeimen, nemzetemen keresztül képességeinek nagyobb kifejtésére, hivatásának könnyebb és tökéletesebb teljesítésére, örök értékek tudatos szolgálatára képesítem embertársaimat. Keveset, sokat? Ez egyéni életünknek — tőlünk oly sokszor független — viszonyain múlik. A fontos: minden erőnkkel embert érvényesíteni. Ez az ember legemberibb feladata a társadalmi létben, csendes folyású és zord időkben egyaránt. Ember embertársáért, magyar a magyarért, nemzet nemzetért, minden azért, akinek szándéka létünk értelmének és emberi méltóságunknak — minden uralmi rendszertől független — egyetlen időtálló alapja. Ez a magyarság, ez a kereszténység útja, — a mi utunk.

Az emberi együttélés újabb válságának küszöbét átlépve, a huszadik század Infernojának immáron a második körében, egyetlen, bizonytalanul reszkető fénysugár jelzi, hogy az indulatok pokla fölött még van világosság, az elvadult ösztönök fölött még van erény és értelem. A hadbanálló nagyhatalmak külön-külön kötelezettséget vállaltak, hogy a hadviselés során kímélik a nyílt városok polgári lakosságát és az emberi civilizáció nagy alkotásait. A hágai, a genfi megállapodások és általában a jogos emberi érdekek tiszteletét meghirdető nemzetközi egyezmények sorsa az emberiségtől eddig átvészelt háborúk történetében minden bizonnyal sokakban kétséget támaszt a humánus minden háborúhoz tapadó lehetősége tekintetében. Mindig felmerül a kérdés, vajjon a technikával, a géppel, az anyaggal szemben diadalmaskodó tudománnyal együtt fejlődött-e, tökéletesbült-e maga az ember? Az emberrontás, a rombolás eszközei fejlődtek, sokasodtak, de ez még nem minden, ebből még nem szabad a legrosszabbra következtetni. Sorsdöntő kérdés: milyen céllal, minő lelkülettel forgatják a fegyvereket, mi a szándék velük, mi a kultúra viszonya a hatalom eszközéhez?

Mi még bízunk. Mert hisszük, hogy az ember egyszer mégis csak felfejlődik az állati érdekek küzdelmének színvonaláról az erény szintjára. Kérdés, hogy mikor, de nem

kérdés, hogyan? Ez utóbbi bizonyosság. A klasszikus kultúra szellemének térhódításával, az Evangéliumtól áthatott civilizáció szelleme révén. Ha milliók ádáz küzdelme idején valóban általános kímélet tisztelné meg a szellem alkotásait s azokat az anyákat és gyermekeket, akiknek életén múlik e szellem művelésének és tiszteletének folytonossága, akkor minden vér-özön, tengernyi kárhozat ellenére, az ember bizonyoságot tesz arról, hogy több, hogy fejlődött, hogy nagy utat tett meg azóta, amikor Cannae és Actium között egykoron — akkor is pusztító fergeteges kedvében — világháborúkkal tette próbára önmagát.

Az utóbbi két évtized folyamán a nemzetek évről-évre összemérték, mit tettek a kulturális és a szociális fejlődés terén, mert ösztönösen felismerték, hogy minden uralom erkölcsi jogosultságát csak az adhatja meg, amit tesz az ember ügyének szolgálatában. Mit érne most mindez, mindmegannyi ember-sorsot pallérozó jog, eszme, gondolat, mit szóljunk ezeknek őszinteségéről, alkotóiknak, intézményeiknek szelleméről, erkölcsi tartalmáról, ha máról-holnapra több országvezető elit megfedelkednék mindenről, amit tegnap még a politika, a társas lét alakítása legszebb, legnagyobb, legszentebb értelmének hirdetett. A háborútól mentes emberi együttlét ábrándjának időtálló megvalósulását mi igazán nem reméljük. De egyet tudunk: a hadviselésben is lehet kultúra, háborúban is érvényesülhet a szociális szempont. Az emberi jövőnek kímélése, megőrzése, tisztelete az anyában, a gyermekben, a családban — ez szociális követelmény még oly küzdelmes háborúban. Az egy-» ház, a vallás, a művészet nem lehet hódítás tárgya, az emberi gondolat mindmegannyi alkotása nem egy nemzedéké, amelyet ettől egy másik társadalom mai nemzedéke megfoszthat, nem egy nemzedéké, amelyet életkörüzetével együtt egy vele ellenséges másik nemzedék elpusztíthat. A kultúra nagy dokumentumai mindannyiunké, mert az emberiség nagy társadalmi munkamegosztásának eredményeként válhattak az igaz, a jó és a szép szolgálatában egybekapcsolódó összes társadalmak közkincsévé. A háborúban válik el valóban, melyik nép bár és melyik emelkedett, kulturált szellemű. A hadjáratban

korlátlan állami hatalomnak és minden harcosának beállított-sága a meghódított terület kultúrjavi irányában tesz bizony-ságot egy nép erkölcsi emelkedettségéről és szellemi előkelő-ségéről. Carducci, a fasiszta szellem hívogatója háborúról mint férfiak, nemzetek iskolájáról zengett. Valóban, a nemzetek le-vizsgálják a háborúban, bizonyosságot tesznek arról, hogy mennyire volt őszinte, becsületes, lényegükből való az ember-védelemként, életszépítésként hirdetett békebeli szociális és kul-turális politikájuk. A háborúban válik el, hogy kultúráltak, szociálisak-e természetük szerint, vagy csupán taktika, póz vagy látszat-előkelőség volt-e ideig-óráig tartó emberséges ma-gatartásuk. Amióta a magyarság a kereszténységet felvette, a magyar küzdött, de nem gyilkolt, a magyar harcolt, de nem ke-gyetlenkedett és amikor az Egyház áldását kérte fegyvereire, ezt azért kérte és azért kapta, hogy a fegyverek a magyar ál-lam jogát érvényesítsék becsületes, kemény küzdelemben, de a fegyver sohase legyen gyilkos védtelenekkel, nőekkel, gyerme-kekkel szemben, a fegyver legyen férfiak nemes küzdelmének, nem pedig gyávák kegyetlenkedésének eszköze. A magyar fegyver múltja és történelme jussán elvárjuk, hogy más népek ne éljenek vissza fegyverükkel és a hatalmi viszályok háborús eldöntése során ne rombolják le azt az európai civilizációt, amely éppen úgy a miénk, mint az övék. Mert ők azért épít-hettek hatalmasabb és ékeőbb bazilikákat, azért teremthették meg a képzőművészetek magasabb összhangját, kastélyaikban, váraikban, városaikban, és mindezt azért hagyhatták időtálló 'szépségben a késői utókorra, mert a nemzetek történelmi munkamegosztásában Európa gránicán a magyar küzdött, vér-zett, verekedett, amíg ők terveztek, festettek, építettek. Nél-külünk nem tehették volna, legalább nem a kulturált életnek abban a bőségében és zavartalanságában, amelyet csak belső torzsalkodásaik és hatalmi villongásaik háborgattak. Mi érde-keltek vagyunk Európa emberi civilizációjának nagy alkotá-saiban, a mi értékeinkről is van szó, mi Czenstochováért, a Wavelért, a drezdai Frauenkirche komor kupolájáért, vagy a játékos Zwingerért éppen úgy aggódunk, mint Ile de France barokk kastélyaiért, a Loire-menti épületcsodákért, vagy a

Westminster Abbcy-ért és a Canterbury Katedrálisért. Miként Albertus Magnus, az Aquinoi, Erasmus, vagy Morus nem egy nemzedéké, hanem Európáé, akként senkisémet sajátíthatja ki, de senkisémet pusztíthatja el — joggal és erkölccsel — a wormszi, a mainzi, az amiensi, vagy a yorki katedrális. Ezek nem egy kornak és egy népnek a szellemét örökítik meg, ezek Európa kövei, ezek úgy nőttek a századokban és a századokkal, magukon hordozván megannyi kornak a bélyegét, ezek nőttek az idővel és az időben, ezek maguk a történelem, ez Európa. Aki pusztulást hoz reájuk, európai nem lehet.

Európa? Van-e még értelme e szónak? Hol kezdődik és hol végződik? Ugyanolyan kérdés, mint hol válnak el egymástól a történelmi korok. Több értelme volt annak a szónak: „Bizánc“, „Athén“, „Róma“. Mi ezek mellett Európa? Athén is, Róma is és názáreti. A mai Európa nem ez, nem az, ami a montecassinoi nagy barát elsőként megvalósított, a kereszténység és a római szellem ötvözete, amit az egyik Ágoston vitt fel az angol szigetországba, amit Bonifácus mainzi őrhelyéről kisugárzott és ami új színt és ízt adott Tourban, Lyonban, Vienneben és Salamancában a latin szellemnek. Európa nem valóság, Európa program, gondolat; akarása: küldetés. A magyarság annyit szenvedett Európáért, amennyi szenvedés kell ahhoz, hogy valamit nagyon féltsünk és nagyon szeressünk. Ezért Európa viselkedése dacára hiszünk Európában, akarjuk. Akarjuk, hogy ne a politika váljék úrrá a kultúra felett, hanem az Evangélium kultúrája töltsen ki a politikai gondolatot.

TARTALOM

KORFORDULÓN	4
Birodalmak — értékrendek. — Gazdasági forma és államiság. — A totális államok sokfélesége. — Ideológiától mentes köz- berendezés.	
AZ OROSZ FORDULAT	14
Bizánci autokrácia és francia felvilágosodás. — Messianizmus. — Oroszország és Európa. — Autokrácia, orthodoxia, impe- rializmus. — Cezaropapizmus. — A rendszer támaszai. — Liberális reformirány. — A reformok sora megszakad. Pobe- danoszcev. — A jobbágy sorsa és felszabadítása. — A mir és népe. — Stolypin: Statárium és földreform. — Imperializmus, iparfejlesztés, vasútépítés. — A külföldi tőke beözönlése. — Küzdelem a „természetes határokért“. — A muzsik bérmunkás. — A rendszer ellenfelei. — Orosz indulat és német bölcelet. — Nihilizmus és marxizmus.	
A NACIONALIZÁLT SZOCIALIZMUS	51
A szociáldemokrácia erővesztése. — A nemzeti szocializmus esz- méje. — Az éltető és az elfajult nacionalizmus. — Kultúrák és fajok. — A harmadik birodalom. — A nacionalizmus és a szocializmus. — A katona és a polgár szocializmusa. — A francia forradalom végső kifejlése.	
A HARMADIK RÓMA ÉS A HARMADIK BIRODALOM ÁLL- LAMA	69
Fasizmus és hitlerizmus. — A liberális Olaszország. — A fasiszta szellem fejlődése. — A fasiszta állam. — Szabadság a fasisz- musban. — A német liberális és szocialis állam. — Hitler állama. — Államtotalitás északon és délen. — A vezérség elve.	

Mussolini. — A vezérség elve. Hitler. — Tekintélyt államvezetés. — A vezér felelőssége.

VÉR ÉS FÖLD 95

Ami a nemzeti forradalmakat kiváltotta. — Mussolini és Hitler.

— Népesedés és gazdálkodás. — Túlnépesedés, egyensúlykeresés. — Földszegény nép — néptelen föld. — A kard és az ekavas szövetsége. — Német fajvédelem magyar példára. — Parasztpolitika. Darré. — Az olasz gabonaharc. — Fasiszta népesedéspolitika. — Olasz családvédelem. — Német népesedéspolitika. — Fajtenyésztés. — Minőségi népesedéspolitika.

ÖRÖK EMBEREK — ÚJ NEMZEDÉKEK 124

Politikai vallás és kereszténység. — Kereszténység és fajiság.

— A Dopolavoro. — A „veszélyes élet“ új embertípusa.

KERESZTÉNYSÉG ÉS NEMZETI SZOCIALIZMUS 132

Emberiség, nemzet. — Nemzet és nemzeti érzés. — Keresztény és pogány nacionalizmus. — A XIX. és XX. század szocializmusai. — Hitler szocializmusa. — Fajelmélet és biológiai elrendeltetés. — Totális állam és keresztény felfogás. — Király és diktátor. — Szabadság és megkötés.

ROOSEVELT „ÚJ SÁFÁRKODASA“ 150

Amerikai versenygazdálkodás. — Ami a gazdasági összeomlást kiváltotta. — Az aranjúezi szép napok vége. — Az elnök reformterve. — A gazdák és a betétesek védelme. — Az ipar újjászervezése. A. N. R. A. — A reformok közigazgatási felteletei.

ÚJ RENDISÉG FELE 164

A mai állam dilemmája. — Az állam szociális eszméje. —

A társadalmi megújodás állama. — A korporatív állam. — Amiben a rendi elképzelések különböznek. — Keresztény hivatásszervek. — Az osztrák kísérlet. — Az osztrák rendiség sorsa.

A PORTUGAL ÚJJÁSZÜLETÉS 181

Nagyhatalmak árnyékában. — A sors jelképe, Belém. — Salazar. — A régi és az új Lisszabon. — Egyszerű népvédelmi megoldások. — Erős állam és alkotmányos szabadság. — A spanyol polgárháború hatása. — Az új elit kiválasztása.

A SPANYOL POLGÁRHÁBORÚ TANULSÁGA	190
Ami a forradalmat kiváltotta. — Intő példa	
VILÁGNÉZET ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA	205
Értékrend, metafizika és szociális törekvések. — Az ember szabadsága és méltósága. — A közjó. — A család társadalmi értéke. — Az ember joga henlzetéhez. — Keresztény szociálpolitika. — Embervédelmi összefüggések. — Karitás és igazságosság.	
IDEOLÓGIA ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA	222
Kapitalizmust vagy szocializmust? — A liberális tervgazdasági eszme. — A szociálisra tervgazdasági eszme. — Egy magyar rendszer lehetőségei. — „Munkát! Kenyeret!“. — Munkát? Rentabilitást! — Kapitalizmus és szociálpolitika. — A szociálpolitikai bírálata. — Etika és gazdálkodás. — A szociális intézmények válsága. — A munkásság helyzete. — A szociális költségek összehasonlítása. — Munkaügyi minisztérium. — A pénzügyi szociális megítélése. — Észszerűtlen antiszociális hangulatok.	
AZ EMBER ÉS GÉPE	254
A megvádolt géprendszer. — Gépek és képességek. — Amit féltenek: izlés, szép, lélek. — Gyáripar — kisipar. — A technika fejlődése és a munka értéke. — Új igények, újabb szükségletek, új feladatok. — A gyáripar kiegyensúlyozó szerepe. — A technika felelőssége. — A technika és a kultúra fejlődése. — Tudomány és ipar.	
A PROLETÁRKÉRDÉS	275
Bizonytalanság és gyökértelenség. — Polgári felfogás és proletárszellem. — A társadalmi emelkedés lehetőségei. — A családi életközösség kialakítása. — A szellemi és lelki hontalanság leküzdése	
A NEMZETI MUNKA SZERVEZÉSE	287
Országos munkarendet. — Az állam munkaügyi feladatai.	
TÁRSADALOMPOLITIKA ÉS REFORM	292
Az ember és a tőke elve. — A szociálpolitika határa. — A szociális reform értelme. — A szociális reform feltételei. -	

TÁRSADALOMSZERVEZÉS	ÉS	ALKOTMÁNYOSSÁGUNK.....	300
A magyarság jövője és szociális értéke. — A korlátlan központi hatalom hagyománya. — A magyar vezérség; király és diktátor. — Az országias eszméinek ütközése. — A hatalom erkölcsi jogosítványa. — Jobbágyvédelem és jobbágyrontás. — A királyi és a rendi hatalom duálijusa. Demokratikus rendiség és nemzeti hagyomány. — A nemzet vezetése és a vezetők kiválasztása.			
MAGYAR NACIONALIZMUS			319
Magyarság és kereszténység. — A nemzet rendeltetése. — A magyar szolgálat alapfeladatai. — Miért kell telepíteni? — A magyarság létbentartása. — A falvak népének megerősítése. — A mezőgazdasági szociálpolitika fejlesztése. — Keresztény nacionalizmus.			
MAGYAR BIRODALMI POLITIKA (Kárpátaljáról tekintve)			338
A kik elárulták és akik szolgálják Európát. — Szellem és forma. — Nemzeti természetünk, sokrétűségünk. — Kereszténység, hagyomány és önkormányzat.			
LÁTOMÁS NEMZET ÉS SZABADSÁGRÓL			347
A portugál példa. — Függetlenség és nemzeti egység. — A nép történelemálló képessége. — Balkáni értékek. — Forradalom a fasizmus? — Magyar értéktudat és az ideológiák. — Nemzeti és egyéni szabadság.			
EPILÓGUS			360
TARTALOMJEGYZÉK.....			368

Kiadásért felelős: Kovrig Béla.

32.580. — Kir. Magy. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)